

การมีส่วนร่วมของประชาชนกับการจัดการทุนทางสังคม
ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษา
ชุมชนตำบลนาโถ่ อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร

นางสาวอนุชิตา น้อยพรม

การศึกษาค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต
วิชาเอกการเมืองการปกครองท้องถิ่น สาขาวิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

พ.ศ. 2561

**People's Participation with Social Capital on Natural Resources and
Environment: A Case Study of Na So Sub-district Community,
Kut Chum District, Yasothon Province**

Miss Anutida Noyprom

An Independent Study Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for
the Degree of Master of Political Science in Local Politics Government

School of Political Science

Sukhothai Thammathirat Open University

2018

หัวข้อการศึกษาค้นคว้าอิสระ การมีส่วนร่วมของประชาชนกับการจัดการทุนทางสังคมด้าน
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม : กรณีศึกษาชุมชนตำบลนาโเส่
อำเภอกุฉินธร จังหวัดยโสธร

ชื่อและนามสกุล นางสาวอนุธิดา น้อยพรม

วิชาเอก การเมืองการปกครองท้องถิ่น

สาขาวิชา รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช

อาจารย์ที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ ดร. พิศาล มุกดาร์ศมี

การศึกษาค้นคว้าอิสระนี้ ได้รับความเห็นชอบให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรระดับปริญญาโท เมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม 2562

คณะกรรมการสอบการศึกษาค้นคว้าอิสระ

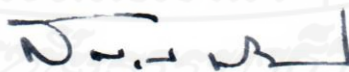
..... ประธานกรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร. พิศาล มุกดาร์ศมี)

..... กรรมการ

(อาจารย์ ดร. ขจรศักดิ์ สัทธิ)

..... (ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมปฤณ นิยมไทย)

ประธานกรรมการประจำสาขาวิชารัฐศาสตร์

ชื่อการศึกษา **ค้นคว้าอิสระ** การมีส่วนร่วมของประชาชนกับการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติ

และสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาชุมชนตำบลนาโเส อำเภอกุดชุม จังหวังชัยโสธร

ผู้ศึกษา นางสาวอนุชิตา น้อยพรม **รหัสนักศึกษ** 2578001196 **ปริญญา** รัฐศาสตรมหาบัณฑิต

อาจารย์ที่ปรึกษา รองศาสตราจารย์ ดร. พิศาล มุกดาร์สมิ **ปีการศึกษา** 2561

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา (1) เพื่อศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2) เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรค ของกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งแนวทางการแก้ปัญหา อุปสรรคหรือข้อเสนอแนะ

การศึกษานี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ เลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง มีประชากรวิจัย 2 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน 7 คน และ 2) กลุ่มผู้อาวุโสและประชาชนทั่วไป จำนวน 7 คน โดยใช้เครื่องมือวิจัย ได้แก่ การพูดคุย การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมและแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ การบันทึกเสียงร่วมกับการจดบันทึกข้อมูล และการบันทึกภาพ เป็นเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลแบบการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า (1) การมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนตำบลนาโเสอยู่ในรูปของระบบ หรือกระบวนการทำงานของทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีจุดเริ่มต้นจากระบบคิด ได้แก่ ระบบคิดทวนกระแสการพัฒนา ระบบคิดในความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ระบบคิดในการสร้างหลักประกันความมั่นคงในการดำรงชีวิต ระบบคิดเกี่ยวกับจิตสำนึกรักแผ่นดินถิ่นที่เกิด และระบบคิดเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรกรรมยั่งยืน ทั้ง 5 แนวคิด นำไปสู่การร่วมกันจัดการกับทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ และอากาศอย่างเป็นองค์รวม ก่อให้เกิดผลดีต่อชุมชน เกิดความมั่นคงปลอดภัยต่อชีวิตคน สัตว์ สิ่งแวดล้อม เพิ่มทุนด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้นสมบูรณ์มากขึ้น มีกองทุนต่างๆ เพิ่มอำนาจในการต่อรองให้กับชุมชน เป็นต้นแบบเกษตรอินทรีย์ ต้นแบบการจัดการขยะตั้งแต่ต้นทาง ลดมลภาวะทางอากาศ โดยอาศัยปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่ ความเป็นชุมชนนิยม ผู้นำชุมชนและภาวะการนำ เทคโนโลยีชาวบ้านและนวัตกรรมสมัยใหม่ ธรรมนุญชุมชน กระบวนการเรียนรู้และการตกลึกทางความคิดมาช่วยเกื้อกูลสนับสนุน และมีปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่ เครือข่าย องค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการต่างประเทศ องค์กรธุรกิจเอกชน องค์กรและหน่วยงานของรัฐ กระแสสังคม การศึกษาดูงานจากบุคคลภายนอก นโยบายและโครงการที่เหมาะสมมาส่งเสริมให้กระบวนการขับเคลื่อนไปได้ (2) ปัญหา อุปสรรคเกิดขึ้นจาก 3 ด้าน คือ ด้านเกษตรกร เช่น เกษตรกรไม่กล้าเปลี่ยนระบบการผลิต ขาดความเชื่อมั่นในการผลิตอินทรีย์ และไม่เข้าใจมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ เป็นต้น ด้านนโยบายภาครัฐ เช่น โครงการรับจำนำข้าว และนโยบายเพิ่มพื้นที่เกษตรอินทรีย์นั้นไม่ส่งเสริมการรวมกลุ่มประชาสังคมในชุมชน และด้านองค์กรชุมชน เช่น มีงบประมาณไม่พอ ขาดทุนต่อเนื่อง และขาดบุคลากรสืบทอดอุดมการณ์ชุมชน เป็นต้น ซึ่งนำไปสู่การแก้ไขปัญหา อุปสรรคจากทั้ง 3 ด้านร่วมกัน

คำสำคัญ การมีส่วนร่วม การจัดการ ทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชุมชนตำบลนาโเส

Independent Study Title: People's Participation with Social Capital on Natural Resources and Environment:

A Case Study of Na So Sub-district Community, Kut Chum District, Yasothon Province

Author: Miss Anutida Noyprom; **ID:** 2578001196; **Degree:** Master of Political Science;

Independent Study Advisor: Dr. Pisan Mukdaratsami, Associate. Professor; **Academic year:** 2018

Abstract

The objectives of this research were to: 1) study participation process and social capital management process on natural resources and environment; and 2) study problems and obstacles of participation process and social capital management process on natural resources and environment as well as solutions or suggestions.

This was a qualitative research. The sample group was purposive sampling. The research population consisted of two groups: 1) seven community leaders; and 2) seven elders and people. The research tools were conversation, non-participant observation, participant observation, interview, sound record and note taking and photo taking. And, content analysis was used for data analysis.

The findings prove that: 1) participation of people or community in Na So Sub-district is system or process of social capital on natural resources and environment. It starts from thinking systems: counter development thinking system, thinking system of relationship among people, between people and nature and between people and supernatural, thinking system of living security guarantee, thinking system of local consciousness and thinking system of organic agriculture or sustainable agriculture. All five thinking systems lead to advantage to community because it causes safety and security to human and environment, enhance abundant natural resources and environment capital, more funds which increase community's power bargain. Besides, it is a role model for organic agriculture, waste management and air pollution reduction. The internal factors including communitarianism, community leadership and modern innovation, community charter, learning process and thought crystallization and external factors comprising development network and foreign academicians, private and public organizations, social trend, visits of people outside community, appropriate policies and projects support the process; 2) problems and obstacles arising out of three aspects: farmers, for example, farmers do not sure to change production system, lacking confidence in organic production and do not understand organic standards; public policies, such as, rice mortgage project and organic agricultural area policy not promoting civil society; and community e.g. they do not have enough budgets, accumulated loss and lacking of personnel inherited community ideology. This eventually leads to solutions to solve all three aspects of problems and obstacles.

Key words: Participation, Management, Social Capital on Natural Resources and Environment,

Na So Sub-district Community

กิตติกรรมประกาศ

การค้นคว้าอิสระฉบับนี้สำเร็จสมบูรณ์ด้วยการช่วยเหลือจาก รองศาสตราจารย์ ดร. พิศาล มุกดาร์สมิ อาจารย์ที่ปรึกษาการศึกษาค้นคว้าอิสระที่กรุณาให้คำแนะนำแนวทางการวิจัย เป็นอย่างดียิ่ง ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งใจ และขอขอบพระคุณอาจารย์เป็นอย่างสูง

ขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร. ขจรศักดิ์ สิทธิ กรรมการสอบที่ทำให้การศึกษาค้นคว้าอิสระฉบับนี้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ในโอกาสนี้ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร. ประธาน สุวรรณมงคล และอาจารย์ทุกท่านที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้อันนำมาซึ่งความทรงคุณค่าทางวิชาการ และขอขอบคุณเจ้าหน้าที่สาขารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ที่คอยติดต่อประสานงานคอยอำนวยความสะดวกให้เป็นอย่างดี

ขอกราบขอบพระคุณในท่านครูบาบุญธรรม สุทธิญาโณ เจ้าอาวาสวัดคลองแจง (วัดเขาแจงเบง) เป็นอย่างสูงยิ่ง ที่สนับสนุนทุนในการศึกษา และให้ข้อมูลทางวิชาการตลอดระยะเวลาการศึกษา ขอขอบคุณผู้นำชุมชน นายกองค์การบริหารส่วนตำบลนาโตะ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลนาโตะ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน เกษตรกรกลุ่มทำนา นาโตะ กลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ และเจ้าหน้าที่ศูนย์พัฒนาวัตถุพิษสมุนไพรวัดท่าลาด ที่กรุณาให้ความร่วมมือในการเก็บข้อมูล อันเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้การศึกษาค้นคว้าฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ท้ายที่สุดขอขอบคุณครอบครัวชูจิตร์ที่ให้ความอนุเคราะห์เรื่องที่พักอาศัย คุณประ โยชน์อันใดที่ได้จากการค้นคว้าฉบับนี้ขอมอบเป็นสิ่งบูชาแด่บิดา มารดา และผู้มีพระคุณทุกท่าน

อนุชิตา น้อยพรม

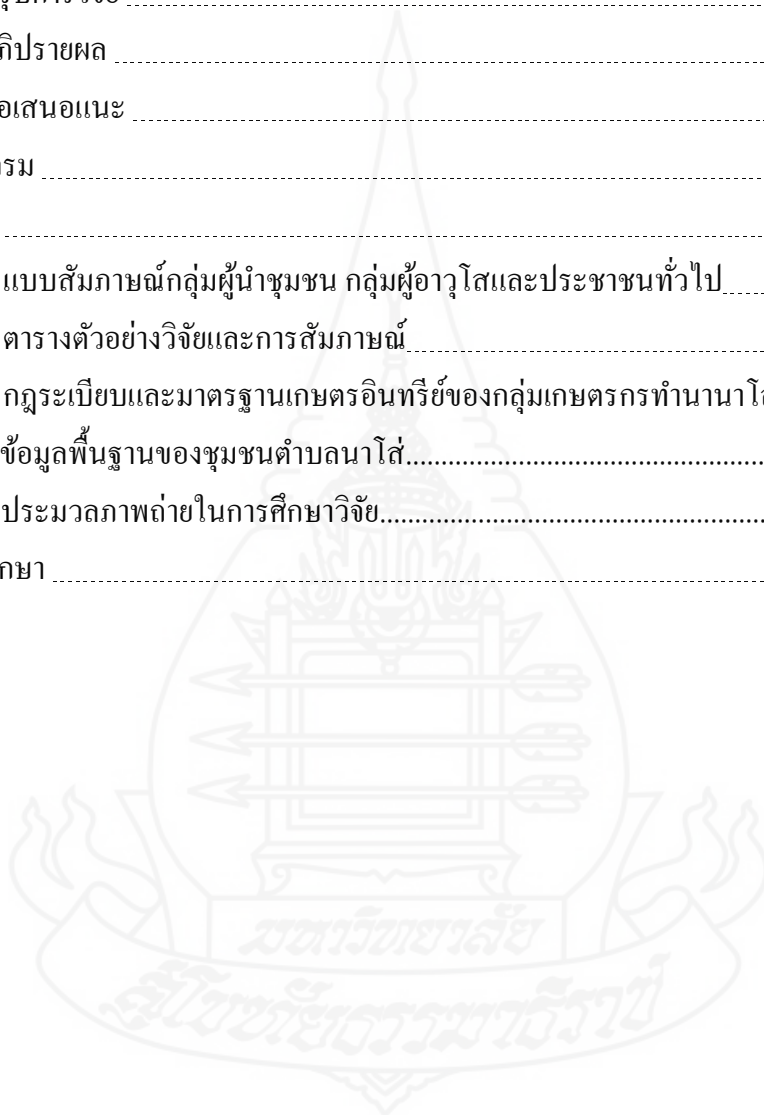
มิถุนายน 2562

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญภาพ.....	ฅ
สารบัญตาราง.....	ญ
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์.....	4
กรอบแนวคิดการวิจัย.....	4
ขอบเขตของการวิจัย.....	6
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	6
ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	8
บทที่ 2 วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง	9
ส่วนที่ 1 แนวคิดทฤษฎี.....	10
ส่วนที่ 2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	40
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย	50
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	50
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	52
การเก็บรวบรวมข้อมูล	52
การวิเคราะห์ข้อมูล	53
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	54
ตอนที่ 1 สภาพแวดล้อมของชุมชนตำบลนาโเส้.....	55
ตอนที่ 2 กระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคม ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนตำบลนาโเส้.....	63
ตอนที่ 3 ปัญหา อุปสรรค และแนวทางแก้ไขกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการ จัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ตำบลนาโเส้.....	121

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	127
สรุปการวิจัย	127
อภิปรายผล	138
ข้อเสนอแนะ	144
บรรณานุกรม	148
ภาคผนวก	154
ก แบบสัมภาษณ์กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มผู้อาวุโสและประชาชนทั่วไป.....	155
ข ตารางตัวอย่างวิจัยและการสัมภาษณ์.....	158
ค กฎระเบียบและมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรทำนานาโละ.....	160
ง ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนตำบลนาโละ.....	168
จ ประมวลภาพถ่ายในการศึกษาวิจัย.....	174
ประวัติผู้ศึกษา	183

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพที่ 1.1 แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย.....	5
ภาพที่ 2.1 แสดงกรอบความคิดกระบวนการทุนทางสังคมกับองค์ประกอบในการจัดการ สิ่งแวดล้อม.....	26
ภาพที่ 4.1 แสดงกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้าน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนตำบลนาโเส้.....	64
ภาพที่ 4.2 แสดงนโยบายและโครงการที่เหมาะสม.....	120

ญ

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 3.1 แสดงตัวอย่างวิจัยผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสและประชาชนทั่วไป.....	51
ตารางที่ 4.1 แสดงภูมิปัญญาพยากรณ์อากาศ.....	88

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

กว่า 5 ทศวรรษมาแล้วที่ประเทศไทยได้สมานานรับเอาแนวคิดการบริหารการพัฒนา และแนวคิดการทำให้ทันสมัยมาเป็นกระแสหลักในการพัฒนาประเทศ ทำให้ช่วงแรกๆ ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-6 มีเป้าหมายการพัฒนาที่มุ่งเน้นเศรษฐกิจด้านอุตสาหกรรมเป็นหลัก ซึ่งให้ความสำคัญกับตัวเลขทางเศรษฐกิจ เน้นการพัฒนาวัตถุมากกว่าจิตใจ เน้นความก้าวหน้า ความรวดเร็ว ความสะดวกสบาย และความร่ำรวย ในขณะที่ประเทศไทยถูกพัฒนาให้มีความเจริญก้าวหน้าและมีความทันสมัยมากขึ้นก็ทำให้ผู้คนยากจนมากขึ้นเช่นกัน การเร่งพัฒนาเศรษฐกิจบนฐานทรัพยากรที่ปราศจากมิติการมีส่วนร่วมของประชาชน และชุมชน ทำให้เกิดปัญหาต่างๆ รวมถึงวิกฤติเศรษฐกิจในปี 2540 ในช่วงช่วงเวลาการพัฒนาแบบไม่สมดุลนี้ทำให้เกิดกระแสตรงในการพัฒนาที่เน้นความยั่งยืนเกิดขึ้นในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7-9 เป็นต้นมา ที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนและการมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชน สังคม (ยุทธพร อิศรชัย 2551, น.281-282) จะเห็นได้ว่าการพัฒนาประเทศในช่วงแรกอาศัยทุนทางกายภาพเป็นบาทฐานสำคัญของการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-4 ด้วยการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น การคมนาคมขนส่ง สร้างถนน สร้างเขื่อน ไฟฟ้า ประปา เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อรองรับการผลิตภาคอุตสาหกรรม ผลที่ได้รับคือยิ่งรัฐเข้มแข็งมากเท่าไร สังคมยิ่งอ่อนแอเท่านั้น เพราะต้นทุนทางสังคมถูกมองข้ามไป ซ้ำร้ายไปกว่านั้นยังถูกมองว่าเป็นตัวเหนี่ยวรั้งความเจริญ นอกจากชุมชนท้องถิ่นต้องสูญเสียทรัพยากรซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญในการดำรงชีวิตของคนในชุมชนแล้วยังส่งผลต่อวิถีการผลิตแบบยังชีพมาสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ ที่มุ่งตอบสนองนโยบายของรัฐบาล และความต้องการของตลาดเป็นหลัก ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญทำให้พื้นที่ป่าในประเทศไทยลดลงอย่างมาก

คนไทยส่วนใหญ่พึงให้ความสนใจเรื่องทุนทางสังคมเมื่อประเทศไทยประสบปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจปี 2540 ซึ่งในขณะนั้นทุนทางเศรษฐกิจที่เป็นเม็ดเงิน และความเชื่อมั่นภายนอกไม่มีเหลือแล้ว แต่ประเทศไทยก็ยังรอดมาได้ด้วยปัจจัยอย่างหนึ่งเป็นตัวรองรับเอาไว้ นั่นก็คือ “ทุนทางสังคม” ต้นทุนที่ปู่ย่าตายายบรรพบุรุษช่วยกันสะสมเอาไว้ให้ และนี่ก็เป็นหมุดหมายการันตีความ

สำคัญของทุนทางสังคมให้เห็นเป็นรูปธรรมแล้วว่าสามารถเป็น โครงข่ายทางสังคมรองรับความ ล้มเหลววิกฤติเศรษฐกิจ ได้อย่างน่าอัศจรรย์ใจ ดังนั้น รัฐบาลจึงได้นำทุนทางสังคมมากำหนดเป็น ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 ซึ่งทำให้การ พัฒนาประเทศในระยะต่อไปจำเป็นต้องใช้ทุนทางสังคมเป็นปัจจัยในการเชื่อมโยงทุนทุกทุนเข้า ด้วยกัน เพื่อปรับสมดุลการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทำให้เกิด การพัฒนาแบบยั่งยืน ช่วยสร้างภูมิคุ้มกันให้สังคมไทยให้รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น โดย มีวัตถุประสงค์ให้เป็นหนึ่งในปัจจัยการผลิตที่ไม่ใช่เงินทองสิ่งของแต่เพียงอย่างเดียว (<https://www.nesdb.go.th> > plan10)

การทำเกษตรแผนใหม่ที่มุ่งสู่การผลิตเชิงเดี่ยวได้ส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรม และ การลดลงของทุนด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเห็นได้จากการขยายพื้นที่ในการ เพาะปลูกที่ส่วนใหญ่เป็นพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวนั้นเพิ่มขึ้นอย่างมากจาก 8.07 ล้านไร่ ในปี 2504 เพิ่มขึ้นเป็น 23.32 ล้านไร่ ในปี 2520 (อนุสรณ์ อุณ โณ 2546, น.61-62; อ่างใน มณีมัย ทองอยู่ และ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ 2557, น.27) มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยยะกับการลดลงของพื้นที่ป่า ในขณะที่ปริมาณการใช้สารเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรในภาคอีสานกลับมีปริมาณเพิ่มขึ้น อย่างต่อเนื่องตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ในช่วงปลายทศวรรษ 2530 (2535-2539) ปริมาณการ ใช้สารเคมีเพิ่มขึ้น 4 เท่า คือจาก 50,000 ตัน เป็น 191,000 ตัน จากการขยายตัวของพื้นที่เกษตรทำให้ พื้นที่ป่าลดลง ในทางตรงกันข้ามปริมาณการใช้สารเคมีในภาคการเกษตรกลับมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น เรื่อยๆ ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ในส่วนของชุมชนตำบลนาโปลีก็มีสภาพไม่ต่างกัน กล่าวคือ ประชาชนเปลี่ยนวิธีการผลิตจากเดิมผลิตเพื่อยังชีพมาสู่การผลิตเพื่อขาย หันมาปลูกพืช เศรษฐกิจเชิงเดี่ยวตามนโยบายการส่งเสริมของรัฐบาลทั้งอ้อย มันสำปะหลัง ยางพารา (พืชที่ใช้ใบทำ ยาสูบ) ข้าว ปาล์ม และยางพารา เป็นต้น หมุนเวียนเปลี่ยนไปตามความต้องการของตลาดเป็นหลัก มีการใช้ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืชและแมลง ในปริมาณที่เพิ่มขึ้น ส่งผลเสียต่อสิ่งแวดล้อมจนถึงขั้น วิกฤติในปี 2523 ทำให้ระบบนิเวศทั้งในน้ำและบนบกสูญเสียความสมดุลไป ปลาตาย บางชนิดสูญ พันธ์ ดินแข็งกระด้าง ไถไม่เข้า สัตว์เล็กสัตว์น้อยที่เคยมีเคยอยู่ก็หนีหายไปไม่อุดมสมบูรณ์เหมือน แต่ก่อน ส่วนประชาชนก็ประสบกับปัญหาสุขภาพ มีสารพิษตกค้างในเลือดสูง การเป็นโรคมะเร็ง (ฮังก้า) โรคเท้าเปื่อย โรคมะเร็ง และโรคเบาหวาน เป็นต้น

หลังจากที่ชานาโปลีเผชิญกับปัญหาวิกฤติสิ่งแวดล้อมปี 2523 ทุนทางสังคมก็ถูกรื้อฟื้น ขึ้นมาใหม่อีกครั้งหลังจากที่ถูกหลงลืมไปตั้งแต่ปี 2504 เพื่อนำมาเป็นเครื่องมือในแก้ไขปัญหของ ชุมชน และทุนดังกล่าวถูกทำให้เด่นชัดมากขึ้นเมื่อสังคมต้องเจอกับวิกฤติเศรษฐกิจช่วงปี 2540 จนกระทั่งถูกนำมากำหนดให้เป็นหนึ่งในปัจจัยการผลิตในยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบยั่งยืน

ปี 2550-2554 ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อชานาโสสามารถบูรณาการทุนให้เข้ากับยุคสมัยก็ยิ่งทำให้ทุนมีคุณค่า และน่าสนใจมากขึ้น

ท่ามกลางกระแสการพัฒนาที่เชี่ยวกราด และผลกระทบที่เกิดขึ้นยังมีชุมชนหลายๆ แห่งในประเทศไทยที่สามารถปรับตัวสร้างภูมิคุ้มกันให้กับตนเองจนดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็งในเงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกันไป มีการกำหนดแนวทางการพัฒนาในแบบฉบับของตนเองไม่ได้ปล่อยให้ไหลไปตามการพัฒนาระแสหลัก ซึ่งชุมชนตำบลนาโสก็เป็นหนึ่งในนั้น ชุมชนแห่งนี้ เป็นสังคมพุทธเกษตร มีการทำนาเป็นอาชีพหลัก เริ่มมีชื่อเสียงโดดเด่นขึ้นมาในปี 2541 เมื่อได้กระทำสิ่งที่ทำทายนั่นก็คือ การจัดทำเบี้ยกุดชุมขึ้นมาใช้ระหว่างสมาชิกในชุมชน มีการผลิตยาสมุนไพรมาแก้ปัญหาสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ที่สำคัญชุมชนนาโสยังได้ชื่อว่าเป็นชุมชนเกษตรอินทรีย์ที่มีความเป็นมายาวนานพร้อมๆ กับการพัฒนารูปแบบเกษตรอินทรีย์ของประเทศไทยตั้งแต่ปี 2533 ในปัจจุบันเกษตรกรในพื้นที่มากกว่า 60 % มีกระบวนการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ที่ปลอดภัยและมีอันเป็นระบบที่นำไปสู่การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน ซึ่งนับว่าเป็นการสังคายนารูปแบบการมีส่วนร่วมที่น่าสนใจ เพราะทำให้ระบบนิเวศกลับมามีความอุดมสมบูรณ์ จนได้ชื่อว่าเป็นเมืองเกษตรอินทรีย์แบบครบวงจร และในปี 2558 ก็ได้รับรางวัลแชมป์เปียน โปรดักส์ในการผลิตข้าวอินทรีย์ที่ดีที่สุดในโลก จากความสำเร็จในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งจึงได้รับการคัดเลือกให้เป็นพื้นที่ไข่แดงใน “ยุทธศาสตร์ไข่ดาว” สำหรับช่วยขยายเครือข่ายการผลิตข้าวอินทรีย์ไปยังกลุ่มอื่นๆ ที่อยู่โดยรอบเปรียบเสมือนพื้นที่ไข่ขาวให้กลายเป็นการทำนาอินทรีย์ได้ทั้งหมดในอนาคต (ประวัติ ถิณะแก้ว 2558) นอกจากนั้นภายในชุมชนยังมีการรวมกลุ่มอาชีพเพื่อการพึ่งพาตนเอง และนำไปสู่การเชื่อมโยงในการจัดตั้งกลุ่มภาคประชาสังคมที่เข้มแข็ง บางกลุ่มมีการจัดตั้งขึ้นมา และมีการดำเนินงานมาอย่างต่อเนื่องยาวนานมากกว่า 30 ปี ภาคประชาสังคมเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงชั่วขณะ แต่เป็นผลมาจากการมีส่วนร่วมในกระบวนการกลุ่มและการนำทุนทางสังคมที่มีออกมาเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นความสามารถในการดึงเอาต้นทุนที่มีอยู่ในชุมชนออกมาประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์เหมาะสมกับวิถีชีวิต และสอดคล้องกับประชาธิปไตยในชุมชน

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจและต้องการศึกษาหาคำตอบว่า ประชาชนหรือชุมชนตำบลนาโสมีกระบวนการมีส่วนร่วมกันอย่างไร มีกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนกันอย่างไร พวกเขามีระบบคิดเช่นไร มีวิธีปฏิบัติอย่างไร และได้ผลลัพธ์เป็นเช่นไร มีปัจจัยแวดล้อมใดบ้างที่เกี่ยวข้อง มีปัญหา อุปสรรคหรือข้อเสนอแนะกันอย่างไร พร้อมทั้งมีแนวทางแก้ไขปัญหา อุปสรรคหรือข้อเสนอแนะกันอย่างไร

2. วัตถุประสงค์การวิจัย

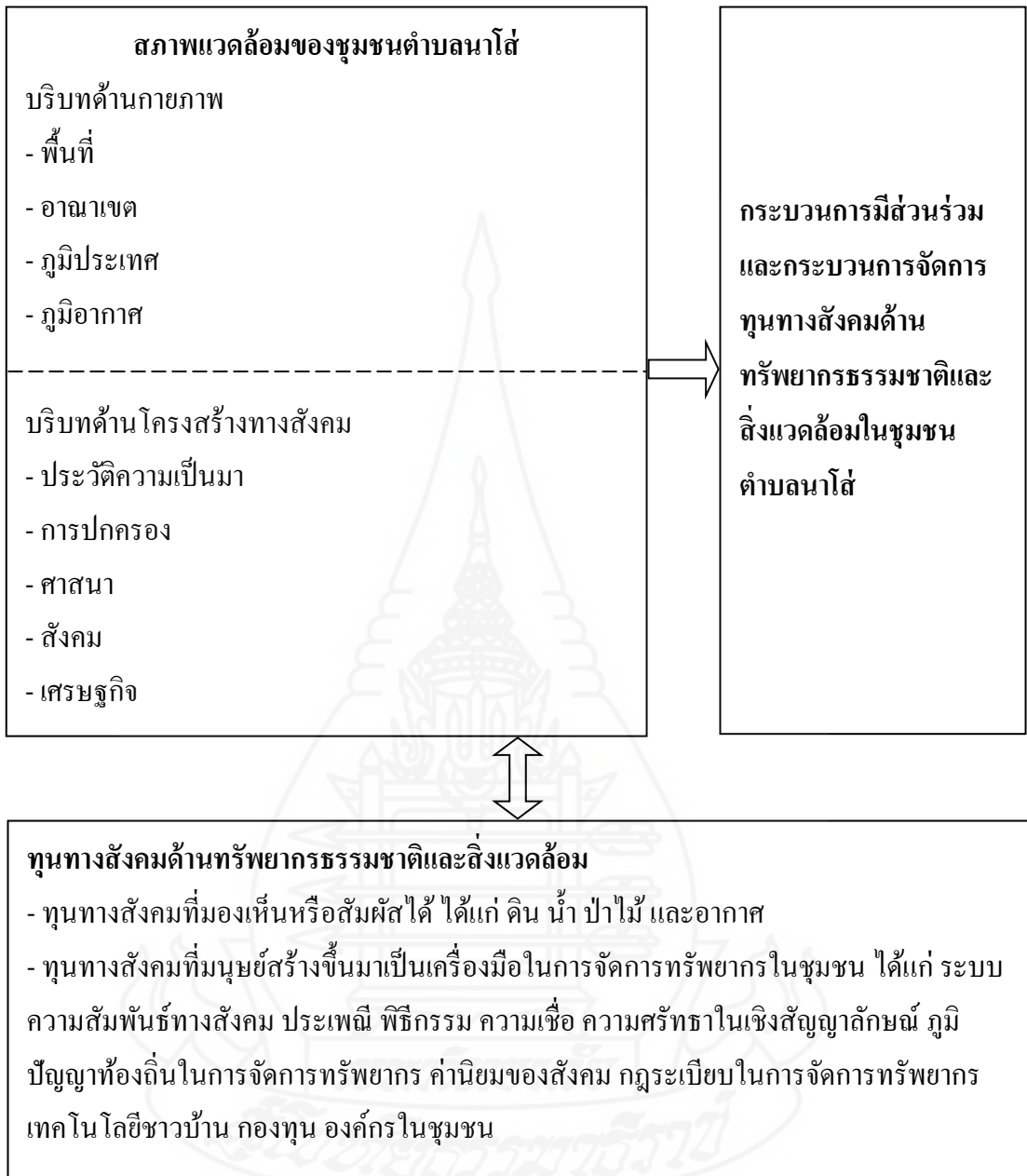
การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้

2.1 เพื่อศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2.2 เพื่อศึกษาปัญหา อุปสรรค กระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งแนวทางแก้ไขปัญหา อุปสรรคหรือข้อเสนอแนะ

3. กรอบแนวคิดการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ ศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ อากาศ รวมทั้งทุนทางสังคมที่สร้างขึ้นมาเป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรในชุมชน โดยศึกษาระบบคิด วิธีปฏิบัติ ผลลัพธ์ และปัจจัยแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกชุมชน มีการวิเคราะห์บริบทของสภาพแวดล้อมทั้งบริบทด้านกายภาพ ได้แก่ พื้นที่ อาณาเขต ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และบริบทด้านโครงสร้างทางสังคม ได้แก่ ประวัติความเป็นมา การปกครอง ศาสนา สังคม เศรษฐกิจ ที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม ระบบคิด วิธีปฏิบัติ และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น เพื่อให้ทราบถึงปัญหา อุปสรรค ของกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไร และมีแนวทางแก้ไขปัญหา อุปสรรคหรือข้อเสนอแนะต่อการส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนอย่างไร

ภาพที่ 1.1 แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual Framework)

4. ขอบเขตของการวิจัย

4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาเรื่องนี้มุ่งที่จะอธิบายกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชนหรือชุมชนเป็นอย่างไร ประชาชนสร้างทุนทางสังคมใดบ้างขึ้นมาเป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรในชุมชน ประชาชนมีระบบคิดอย่างไร มีวิธีการปฏิบัติอย่างไร และเกิดผลลัพธ์ขึ้นอย่างไรในการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน รวมถึงอธิบายปัญหา อุปสรรค และแนวทางแก้ไขปัญหา อุปสรรคหรือข้อเสนอแนะกันอย่างไร การศึกษาวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งมีการทบทวนวรรณกรรมและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทฤษฎีการมีส่วนร่วม แนวคิดทุนทางสังคม แนวคิดทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แนวคิดชุมชนนิยม ปัจจัยเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของชุมชนตำบลนาโไล่ทั้งบริบทด้านกายภาพ และด้าน โครงสร้างทางสังคม

4.2 ขอบเขตด้านพื้นที่

ชุมชนตำบลนาโไล่ ซึ่งแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 11 หมู่บ้าน

5. นิยามศัพท์เฉพาะ

การศึกษาในครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ เรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนกับการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาชุมชนตำบลนาโไล่ อำเภอกุดชุม จังหวดยโสธร” ได้มีการนิยามศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ดังนี้

5.1 การมีส่วนร่วม หมายถึง การที่ประชาชนหรือชุมชนเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับการคิด การตัดสินใจ การลงมือปฏิบัติ การรับผลประโยชน์ และการติดตามตรวจสอบ ในการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนตำบลนาโไล่

5.1.1 การจัดการ หมายถึง การที่ประชาชนสามารถเข้าถึงทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ และอากาศ ด้วยการเข้าไปใช้ประโยชน์ การดูแลรักษา การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่และที่เสื่อมโทรมให้มีสภาพดีขึ้น ถูกลำมาใช้อย่างเหมาะสมเกิดประโยชน์สูงสุด และเกิดความยั่งยืน

5.1.2 ทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ดันทุนที่มีอยู่ในชุมชนที่สามารถมองเห็นหรือสัมผัสได้ ได้แก่ ดิน น้ำ ป่าไม้ อากาศ และทุนที่ชาวนาโไล่สร้าง

ขึ้นมาเป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรในชุมชน ได้แก่ ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ความศรัทธาในเชิงสัญลักษณ์ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในการจัดการทรัพยากร ค่านิยมของสังคม กฎระเบียบในการจัดการทรัพยากร เทคโนโลยีชาวบ้าน กองทุน และองค์กรในชุมชน

5.1.3 ชุมชนตำบลนาโเส หมายถึง ชุมชนในตำบลนาโเสทั้ง 11 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านนาโเส หมู่ 2 บ้านโศกชุมปุ่น หมู่ 3 บ้านท่าลาด หมู่ 4 บ้านป่าหวาย หมู่ 5 บ้านกุดแดง หมู่ 6 บ้านนาซิม หมู่ 7 บ้านหนองแคน หมู่ 8 หนองผือน้อย หมู่ 9 บ้านดงเย็น หมู่ 10 บ้านโคกสวาท และ หมู่ 11 บ้านสันติสุข

5.2 กระบวนการมีส่วนร่วม หมายถึง การมีส่วนร่วมตั้งแต่ต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการหรือกิจกรรม

5.3 กระบวนการจัดการทุนทางสังคม ขึ้นตอนต่างๆ ที่มีความเชื่อมโยงกันตั้งแต่ ระบบคิดหรือวิธีคิดที่จะนำไปสู่วิธีการปฏิบัติและผลลัพธ์ที่พึงไว้ซึ่งทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ปลอดภัยจากสารเคมีหรือสิ่งอันเป็นพิษ ซึ่งเกี่ยวข้องกับปัจจัยแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกชุมชน

5.4 บริบทด้านกายภาพ หมายถึง พื้นที่ อาณาเขต ภูมิประเทศ และภูมิอากาศ

5.5 บริบทด้านโครงสร้างทางสังคม หมายถึง ประวัติความเป็นมา การปกครอง ศาสนา สังคม และเศรษฐกิจ

5.6 เกษตรอินทรีย์ หมายถึง กระบวนการผลิตใหม่ที่ชาวนาโเสสังคายนาขึ้นมาแก้ปัญหาสุขภาพและสิ่งแวดล้อม เป็นรูปแบบการทำเกษตรที่เกิดขึ้นจากภูมิปัญญาดั้งเดิมด้านเกษตรของชาวนาโเสผสมผสานกับความรู้ทางวิชาการใหม่ก่อปรกกับความรู้ที่ได้จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ดูงานจากภายนอก อาทิเช่น หลักเกษตรธรรมชาติ เกษตรผสมผสาน วนเกษตร รวมถึงแนวคิดเกษตรกรรมยั่งยืนอื่นๆ โดยมุ่งเน้นการใช้อินทรีย์วัตถุ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยหมักชีวภาพ ปุ๋ยพืชสด และใช้การปรับปรุงบำรุงดินทดแทนการใช้ปุ๋ยเคมี ส่วนการป้องกันและกำจัดแมลงใช้สมุนไพรที่มีกลิ่นฉุนหรือรสเฝื่อน บางอย่างปล่อยให้แมลงศัตรูธรรมชาติควบคุมศัตรูพืชเอง หลีกเลี่ยงการใช้สารสังเคราะห์ การตัดต่อพันธุกรรม การสร้างมลพิษในสภาพแวดล้อม มุ่งเน้นการผลิตที่หลากหลาย และให้ความสำคัญกับกระบวนการผลิตทุกขั้นตอนตั้งแต่แปลงเกษตร ปัจจัยการผลิต ขึ้นตอนในการผลิต การแปรรูป การจำหน่าย รวมถึงการรับรองมาตรฐานเพื่อสร้างความมั่นใจให้ผู้บริโภค

6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

6.1 ได้รู้และเข้าใจกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชน ในขณะเดียวกัน ก็ทำให้เข้าใจในกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตั้งแต่ระบบคิด วิธีการปฏิบัติ ผลลัพธ์ที่ปรากฏออกมา ตลอดจนปัจจัยแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง

6.2 ได้รู้และเข้าใจปัญหา อุปสรรค ของกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และได้แนวทางในการส่งเสริมหรือสนับสนุนให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนกับการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาชุมชนตำบลนาโถ้ อำเภอกุฉินทรม จังหัดยโสธร” โดยมีแนวคิดทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการอธิบายการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชน และใช้อธิบายกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน ซึ่งสามารถสรุปได้ 2 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 แนวคิดทฤษฎี

- 1.1 แนวคิดทฤษฎี ที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนท้องถิ่น
 - 1.1.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม
 - 1.1.2 ขั้นตอนหรือระดับการมีส่วนร่วม
 - 1.1.3 กรรรมวิธีการมีส่วนร่วม
- 1.2 แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคม
 - 1.2.1 ความหมายของทุนทางสังคม
 - 1.2.2 องค์ประกอบของทุนทางสังคม
 - 1.2.3 การวัดทุนทางสังคม
 - 1.2.4 กระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- 1.3 แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
 - 1.3.1 ความหมายของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
 - 1.3.2 สถานการณ์เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
 - 1.3.3 แนวทางการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน
- 1.4 แนวคิดชุมชนนิยม
 - 1.4.1 ความหมายของชุมชนนิยม
 - 1.4.2 ลักษณะสำคัญของชุมชนนิยม

ส่วนที่ 2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งโดยสรุปแล้วมี 2 ลักษณะ คือ เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรชุมชน และเกี่ยวกับกระบวนการทำงานของทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ส่วนที่ 1 แนวคิดทฤษฎี

1.1 แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนท้องถิ่น

การมีส่วนร่วมของประชาชนเริ่มปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (2525-2529) เป็นต้นมา และรัฐได้ใช้การมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือให้ประชาชนเข้าร่วมโครงการของรัฐ โดยมีคำจำกัดความในมติการเมืองการปกครองว่า การเข้ามามีส่วนร่วมของชาวชนบท เป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย เป็นการปูพื้นฐานไปสู่การปกครองตนเองของท้องถิ่น โดยมีจุดเริ่มต้นจากการเข้าร่วมกิจกรรมที่แต่ละคนมีผลประโยชน์เกี่ยวข้อง และมีความสนใจเป็นเรื่องๆ ไป เช่น การสร้างแหล่งกักเก็บน้ำฝน การศึกษา สาธารณะสุข เป็นต้น สิ่งสำคัญกิจกรรมเหล่านี้ต้องมีความสัมพันธ์กับปัญหาและความต้องการชาวบ้าน (ถวิลวดี บุรีกุล 2551, น.5)

1.1.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม

ถวิลวดี (ถวิลวดี บุรีกุล 2551, น.7) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับ การมีส่วนร่วมของประชาชน (Public Participation) ว่าเป็นการกระจายโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมือง และการบริหารเกี่ยวกับการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ รวมทั้งการจัดสรรทรัพยากรของชุมชนและของชาติ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน โดยการให้ข้อมูล การแสดงความคิดเห็น ให้คำแนะนำปรึกษา ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ และการควบคุมโดยตรงจากประชาชน

ยุพาพร (ยุพาพร รูปงาม 2545, น.6) ได้ให้ความหมาย การมีส่วนร่วมว่า เป็นกระบวนการให้บุคคลเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ตัดสินใจ แก้ไขปัญหาด้วยตนเอง โดยใช้วิธีการที่เหมาะสม เน้นการมีส่วนร่วม สนับสนุน ติดตามการปฏิบัติงานขององค์กร และบุคคลที่เกี่ยวข้อง (อ้างใน รัตนา ปัทมาชัย 2558, น.34)

ปธาน (ปธาน สุวรรณมงคล 2557, น.65) ได้กล่าวถึง การมีส่วนร่วม หมายถึง การมีส่วนร่วมทางการเมือง (political participation) การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นประเด็นสำคัญประการหนึ่งของประชาธิปไตยท้องถิ่น เป็นเสมือนช่องทางให้ประชาชนได้

แสดงออกถึงความต้องการหรือความคิดเห็นของตนได้อย่างเสมอภาคกันบนหลักของศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์

สุวัช (สุวัช พานิชวงศ์ 2546, น.20) ได้กล่าวถึง การมีส่วนร่วม ว่าเป็นกระบวนการที่เกิดจากความร่วมมือในระหว่างบุคคล กลุ่ม และสังคม ที่จะปฏิบัติงานร่วมกันด้วยความสมัครใจ โดยมีเป้าหมายและผลประโยชน์ร่วมกัน ทุกคนมีส่วนร่วมในการคิด ตัดสินใจ เสียสละ ลงมือทำ และประเมินผลร่วมกัน เป็นการสนองความต้องการที่ก่อให้เกิดการยอมรับ และร่วมมือกันทุกฝ่าย (อ้างใน อนันต์ เฉลิมชัย 2556, น.10)

อาจกล่าวได้ว่า การมีส่วนร่วม (Participation) คือ ช่องทางการแสดงออกที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการร่วมกันคิด ร่วมกันตัดสินใจ ร่วมกันลงมือทำ ร่วมกันรับผลประโยชน์หรือเสียผลประโยชน์ และร่วมกันติดตามตรวจสอบ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายหรือเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

1.1.2 ขั้นตอนหรือระดับการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนมีหลายขั้นตอน และหลายระดับ รวมทั้งจำนวนประชาชน และเครื่องมือที่ใช้ในแต่ละระดับก็แตกต่างกันไป มีผู้ศึกษาเรื่องขั้นตอนของการมีส่วนร่วม ดังนี้

สำนักงานมาตรฐานอุดมศึกษา (สำนักงานมาตรฐานอุดมศึกษา ทบวงมหาวิทยาลัย 2545, น.116) อธิบายถึง การเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนมี 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหาในชุมชน
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม โดยประชาชนเป็นผู้กำหนดนโยบาย และวัตถุประสงค์ กำหนดวิธีการ แนวทางการดำเนินงาน รวมทั้งกำหนดทรัพยากร และแหล่งทรัพยากรที่ใช้
3. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน สนับสนุนทุน วัสดุ แรงงาน เข้าร่วมบริหารงาน ประสานงาน และดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก
4. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ที่พึงได้รับจากการดำเนินงาน ทั้งด้านวัตถุ และจิตใจ
5. การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล ว่าการดำเนินงานที่ทำไปนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด (อ้างใน รัตนา ปัทมาชัย 2548, น.38-39)

วารุณี (วารุณี โรมรัตนพันธ์ 2551, น.399-400) ได้กล่าวถึง การเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมว่า มีตั้งแต่ระดับปัจเจก ระดับครัวเรือน ระดับกลุ่มองค์กร สถาบัน ชุมชน และเครือข่าย จะมากขึ้นน้อยแตกต่างกันไปตามจิตสำนึกของประชาชนที่มีต่อ

ปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยตรง หรืออาจขึ้นอยู่กับผลประโยชน์หรือผลกระทบที่ได้รับจากปัญหาสิ่งแวดล้อม จำแนกได้ 2 ระดับ คือ 1) การมีส่วนร่วมระดับต่ำ กล่าวคือ การเข้ามามีส่วนร่วมที่ไม่ได้เกิดจากความต้องการของประชาชนเอง แต่เกิดจากรัฐเป็นผู้ริเริ่ม วางแผน และตัดสินใจในกิจกรรมนั้นๆ แล้วจึงเอาภาคประชาชนมาร่วมรับรู้ หลังจากนั้นก็มอบหมายให้ดำเนินการต่อ ซึ่งกิจกรรมในลักษณะเช่นนี้จะยุติบทบาทลงเมื่อรัฐถอนตัวออกไป 2) การมีส่วนร่วมในระดับสูง เป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนที่แท้จริง โดยเข้าไปมีส่วนร่วมด้วยความสมัครใจและเข้าร่วมทุกขั้นตอน ตั้งแต่คิดค้นหากิจกรรมที่จะทำร่วมกัน ตัดสินใจทำ และปฏิบัติตามกิจกรรมนั้นๆ โดยเล็งเห็นคุณค่าและประโยชน์จากดำเนินการ จนเกิดความรู้สึกว่ากิจกรรมนั้นเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้บรรดาคณะผู้วิจัยได้กล่าวว่า การแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ผ่านมาไม่ประสบผลสำเร็จเพราะประชาชนขาดการมีส่วนร่วมที่แท้จริง ดังนั้น การให้อำนาจในการคิด และการตัดสินใจแก่ประชาชนในท้องถิ่น นอกจากจะทำให้ประชาชนมีอิสระในการกำหนดแนวทางในการจัดการกับสิ่งแวดล้อมแล้วยังทำให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในแต่ละพื้นที่ และตรงกับความต้องการของประชาชน อีกทั้งยังกลมกลืนต่อการดำเนินชีวิตของประชาชนในท้องถิ่นนั้นๆ ด้วย

ปธาน (ปธาน สุวรรณมงคล 2557, น.65) ได้กล่าวถึง ระดับการมีส่วนร่วมว่าเป็นการเปิดโอกาสให้ปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมหนึ่งหรือหลายกิจกรรม โดยทางตรงหรือทางอ้อม แบ่งออกเป็น 6 ระดับ ดังนี้

1. การร่วมรับรู้
2. การร่วมแสดงความคิดเห็น
3. การร่วมปฏิบัติ
4. การร่วมตัดสินใจ
5. การร่วมกำกับตรวจสอบ
6. การร่วมรับผลประโยชน์

นรินทร์ชัย (นรินทร์ชัย พัฒนพงศา 2546, น.17) ได้กล่าวถึง ระดับการมีส่วนร่วมตามหลักการทั่วไป แบ่งเป็น 5 ระดับ ดังนี้

1. เป็นผู้ให้ข้อมูลของตน ครอบครัว และชุมชนของตน
2. การมีส่วนร่วมรับรู้ข้อมูลข่าวสาร
3. การมีส่วนร่วมตัดสินใจ โดยเฉพาะในส่วนที่ตนมีส่วนได้เสีย
4. การมีส่วนร่วมทำ คือร่วมในขั้นตอนการดำเนินงานทั้งหมด
5. การมีส่วนร่วมสนับสนุน อาจไม่มีโอกาสร่วมทำ แต่มีส่วนร่วมช่วยเหลือ

ในด้านอื่นๆ

นอกจากนี้ринทร์ชัยยังได้แบ่งระดับการมีส่วนร่วมตามแนวทางพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ดังนี้

1. ร่วมค้นหาปัญหาของตน เพื่อให้รู้รากเหง้าของปัญหาว่ามาจากไหน
2. ร่วมค้นหาสิ่งที่จำเป็นของตนในปัจจุบันคืออะไร
3. ร่วมคิดจัดลำดับความสำคัญของปัญหา เพื่อแก้ไขสิ่งใดก่อนหลัง
4. ร่วมวางแผนแก้ไขปัญหาเป็นเรื่องๆ ไป
5. ร่วมระดมความคิดถึงทางเลือกต่างๆ และเลือกทางเลือกที่เหมาะสม
6. ร่วมพัฒนาเทคโนโลยีที่จะนำมาใช้
7. ร่วมดำเนินการแก้ไขปัญหานั้นๆ
8. ร่วมติดตามการดำเนินงานและร่วมประเมินผลการดำเนินงาน
9. ร่วมรับผลประโยชน์หรือเสียผลประโยชน์จากผลการดำเนินงาน (อ้างใน

รัตนา ปีชฌาชัย 2548, น.39)

อาจกล่าวได้ว่า ขั้นตอนหรือระดับการมีส่วนร่วมสามารถเกิดขึ้นได้หลายขั้นตอนหลายระดับ ซึ่งมีรายละเอียดแตกต่างกันไปตามบริบทนั้นๆ ตั้งแต่ การให้ข้อมูล การร่วมรับรู้ ร่วมแสดงความคิดเห็น ตัดสินใจ ลงมือปฏิบัติ กำกับตรวจสอบ และรับหรือเสียผลประโยชน์ร่วมกัน ส่วนการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมของประชาชนจะมากขึ้นอยู่กับจิตสำนึก ประเด็นที่สนใจ หรือผลได้ผลเสียที่เกิดขึ้นกับตน มีตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคล ครัวเรือน กลุ่ม องค์กร สถาบันชุมชน และขยายกว้างออกไปยังภาคที่เป็นเครือข่าย

1.1.3 กรรมวิธีการมีส่วนร่วม

วรวิภา (วรวิภา โรมรัตนพันธ์ 2551, น.397-398) ได้กล่าวถึง กรรมวิธีการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมนั้นสามารถทำได้หลากหลาย ดังนี้

1. การสร้างกฎเกณฑ์ กติกา ของการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมตลอดจนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนของตนเอง เช่น ป่าชุมชน ระบบเหมืองฝาย การจัดเก็บสิ่งปฏิกูล การดูแลไฟฟ้า เป็นต้น
2. การสร้างเครือข่าย ปัญหาสิ่งแวดล้อมส่วนใหญ่ไม่สามารถกำหนดขอบเขตให้แน่นอนได้ ดังนั้นการผนึกกำลังจึงเป็นสิ่งสำคัญไม่ว่าจะเป็นในรูปองค์กรประชาชนหรือองค์กรเอกชน
3. การจัดตั้งกลุ่มเฉพาะกิจ ในการศึกษาติดตามปัญหาสิ่งแวดล้อมในโครงการหนึ่งๆ อันจะส่งผลกระทบต่อชุมชนในท้องถิ่นนั้นๆ

4. การจัดประชาวิจารณ์ (Public Hearing) การเปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิ์ในการร่วมตัดสินใจในนโยบายหรือโครงการที่อาจส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งลักษณะของการจัดเวทีแสดงความคิดเห็นหรือการไต่สวนสาธารณะนี้ต้องมีความเป็นกลาง มีเหตุมีผล มีการเปิดเผยข้อมูลด้วยความโปร่งใส

โกวิทย์ (โกวิทย์ พวงงาม 2545, น.11) ได้กล่าวถึง กรรมวิธีในการมีส่วนร่วมของประชาชนสามารถทำได้หลายวิธี ดังนี้

1. การเข้าร่วมประชุมอภิปราย เป็นการเข้าร่วมอภิปรายหาหรือเนื้อหาสาระของแผนงานหรือโครงการพัฒนา เพื่อสอบถามความคิดเห็นของประชาชน
2. การถกเถียง เป็นการแสดงความคิดเห็นโต้แย้ง เป็นการแสดงความคิดเห็นแบบประชาธิปไตย เพื่อให้ทราบถึงผลดีผลเสียในกรณีต่างๆ โดยเฉพาะประชาชนในท้องถิ่นที่มีผลกระทบทั้งทางบวกและทางลบต่อความเป็นอยู่ของเขา
3. การให้คำปรึกษาแนะนำ ประชาชนต้องร่วมเป็นกรรมการในคณะกรรมการบริหารโครงการเพื่อให้ความมั่นใจว่ามีเสียงของประชาชนที่ถูกผลกระทบ เข้ามามีส่วนร่วมรับรู้ มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และการวางแผนด้วย
4. การสำรวจ เป็นวิธีการให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นในเรื่องต่างๆ อย่างทั่วถึง
5. การประสานงานร่วม เป็นกรรมวิธีที่ประชาชนเข้าร่วมแต่งตั้งการคัดเลือกตัวแทนของกลุ่มเข้าไปเป็นแกนนำในการจัดการหรือบริหาร
6. การจัดทัศนศึกษา เป็นการให้ประชาชนได้เข้าร่วมตรวจสอบข้อเท็จจริง จุดดำเนินการ ก่อนให้มีการตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง
7. การสัมภาษณ์หรือพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับผู้นำ รวมทั้งประชาชนผู้ได้รับผลกระทบ เพื่อหาข้อมูลเกี่ยวกับความคิดเห็น และความต้องการที่แท้จริงของท้องถิ่น
8. การไต่สวนสาธารณะ เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกกลุ่มเข้าร่วมแสดงความคิดเห็นต่อนโยบาย กฎ ระเบียบในประเด็นต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อประชาชนโดยรวม
9. การสาธิต เป็นการใช้เทคนิคการสื่อสารทุกรูปแบบเพื่อเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารให้ประชาชนรับทราบอย่างทั่วถึงและชัดเจน อันจะเป็นแรงจูงใจให้เข้ามามีส่วนร่วม
10. การรายงานผล เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนทบทวน และสะท้อนการตัดสินใจต่อโครงการอีกครั้งหนึ่ง หากมีการเปลี่ยนแปลงจะได้แก้ไขได้ทันที่ (อ้างใน รัตนา ปีชฌาชัย 2548, น.41)

อาจกล่าวได้ว่า กรรมวิธีการมีส่วนร่วมสามารถเกิดขึ้นได้หลายรูปแบบ เช่น การสร้างกฎข้อบังคับ การสร้างเครือข่าย การจัดตั้งกลุ่มเฉพาะกิจ การประชาวิจารณ์ การประชุมอภิปราย การถกเถียง การให้คำปรึกษาแนะนำ การสำรวจ การประสานงาน การจัดทัศนศึกษา การพูดคุย การไต่สวนสาธารณะ การสาธิต และการรายงานผล ส่วนการนำมาใช้ต้องคำนึงถึงความเหมาะสม และประสิทธิภาพ เพื่อให้การดำเนินงานบรรลุเป้าหมาย

1.2 แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคม

1.2.1 ความหมายของทุนทางสังคม

นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายเกี่ยวกับทุนทางสังคม (Social Capital) ไว้ ดังนี้

วารุณี (วารุณี โรมรัตน์พันธ์ 2548, น.39) กล่าวว่า ความหมายคำว่า “ทุนทางสังคม” ในประเทศไทยได้มีนักวิชาการกล่าวถึงกันมากขึ้นหลังจากเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจของประเทศไทยในปี 2540 และหน่วยงานที่ทำให้คำว่า “ทุนทางสังคม” แพร่หลายมากที่สุดคือ กองทุนเพื่อสังคม (SIF) ที่มองว่า ทุนของชุมชนเป็นทุนทางสังคมอย่างหนึ่งที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ซึ่งประกอบด้วย (ทุน) ฐานทรัพยากรธรรมชาติ และฐานวัฒนธรรม ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การหลอมรวมจิตใจหลอมรวมความคิดและการผนึกกำลัง การสร้างทักษะในการจัดการ รวมทั้งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งทั้งหมดจะส่งเสริมให้เกิดความเอื้ออาทรและความสามัคคีที่ทำให้คนมีความเสียสละที่จะทำงานร่วมกัน โดยมีการรวมกำลังความคิด ความรู้ สติปัญญา และความชำนาญที่มีอยู่ไปใช้ในการจัดการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน

อานันท์ (อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2541) มีความคิดเห็นเกี่ยวกับทุนทางสังคม 2 มิติ สรุปใจความได้ ดังนี้

มิติแรก เป็นระบบคิดหรือวิถีคิด และระบบความรู้ในการจัดการวิถีชีวิตของความเป็นชุมชน เช่น การจัดการทรัพยากร การจัดระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันในสังคมชุมชน ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ หรือมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยวิถีคิดเชิงซ้อน และเกี่ยวข้องกับเรื่องระบบความรู้ ภูมิปัญญา อีกทั้งต้องมีกฎเกณฑ์มากำกับการใช้ความรู้ นั้น ซึ่งจะปรากฏในรูปแบบของจารีต กฎหมาย หรือกฎเกณฑ์ทางสังคม พร้อมกันนั้นก็ต้องมีองค์กรที่เข้ามาทำหน้าที่จัดการเรื่องนั้นๆ ด้วย เช่น การใช้ทรัพยากรต่างๆ การจัดการทุน เป็นต้น

มิติที่สอง มองในแง่วัฒนธรรม วัฒนธรรมสามารถนำมาเป็นกลไกในการจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยการปลูกจิตสำนึกหรือรักษาคติสำนึกของชุมชนและเครือข่ายของชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต และเกี่ยวกับทรัพยากรที่ชุมชนต้องอิงอาศัย เช่น

แม่น้ำ ป่าไม้ ทะเล เป็นต้น ซึ่งมักแสดงผ่านงานบุญ ประเพณีหรือพิธีกรรมต่างๆ เพื่อเป็นสิ่งย้ำเตือนให้เราตระหนักรู้ว่าชีวิตเรายู่มาได้ก็เพราะสำนึกในคุณค่าและการรักษาทรัพยากรร่วมกัน อีกทั้งยังมีความหมายในแง่ที่เป็นการยืนยันในคุณค่าหรือกฎเกณฑ์ทางสังคมบางอย่าง เช่น กฎเกณฑ์ข้อห้ามเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรส่วนรวมร่วมกัน เป็นต้น

อนันท์ยังกล่าวว่าคุณทางสังคมของไทยว่าอยู่ภายใต้หลักการสำคัญ 2 ประการ คือ หลักการตอบแทน (Reciprocity) เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงานแบบลงแขก การขอแรงช่วยสร้างบ้านให้สมาชิกในชุมชน การขอแรงช่วยเหลือกิจกรรมส่วนรวมในชุมชน เป็นต้น และหลักการการใช้ประโยชน์ร่วมกัน (Communalism) ซึ่งเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในด้านต่างๆ เปิดโอกาสให้ทุกคนในชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน แต่ต้องอยู่ภายใต้หลักการบริหารจัดการร่วมกัน โดยสิทธิการใช้ผูกพันอยู่กับสิทธิตามธรรมชาติ ในที่นี้หมายถึง สิทธิของมนุษย์ทุกคนที่สามารถใช้แรงงานของตนในการทำมาหาเลี้ยงชีพจากธรรมชาติได้ เท่ากับเปิดโอกาสให้เกิดความเป็นธรรมและป้องกันการผูกขาดในการใช้ทรัพยากร โดยยกเว้นสิทธิบางอย่าง เปิดโอกาสให้ใช้สิทธิซ้อนสิทธิ เช่น ชาวบ้านทุกคนสามารถเก็บไข่มดแดง เก็บเห็ดหรือจับปลาในที่ดินของผู้อื่นได้ เพราะถือว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ในขณะที่เจ้าของนาก็เป็นเจ้าของเฉพาะดินข้าวที่ตนปลูกเท่านั้น (อ้างใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์ 2548, น.41-42)

นัฐกานต์ (นัฐกานต์ จิรวัดนา 2546, น.29-30) ได้จำแนกทุนทางสังคมออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. ทุนที่มนุษย์ไม่ได้สร้างขึ้นมาก่อน เช่น ทรัพยากรธรรมชาติทั้งดิน น้ำ ป่าไม้ เป็นสิ่งที่มนุษย์นำมาใช้ประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อม เป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ เป็นทุนพื้นฐานที่สำคัญที่ชุมชนไม่สามารถขาดได้ เพื่อให้ทุนประเภทนี้คงอยู่เพื่อรับใช้ชุมชนสังคม แต่ทั้งนี้ต้องผ่านกระบวนการสร้างพลังทางสังคม โดยทุนทางสังคมก่อนเพื่อที่จะได้ใช้ประโยชน์จากทุนดังกล่าวลำพังเพียงทุนอย่างเดียวอย่างหนึ่งที่จะนำมาแก้ปัญหาที่นั้นไม่สามารถที่จะแก้ปัญหาหรือบรรลุเป้าหมายได้ ดังนั้นจึงมีบุคคลหลายกลุ่มเห็นความสำคัญของทุนประเภทนี้ จึงได้เกิดกลุ่มองค์กรขึ้นมา เพื่อก่อให้เกิดพลังทางสังคมในการจัดการทุนนี้ โดยใช้แนวทางการฟื้นฟู อนุรักษ์และกระตุ้นให้ชุมชนเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่และยั่งยืนถึงรุ่นลูกรุ่นหลาน โดยชี้ให้เห็นประโยชน์และโทษของการตัดไม้ทำลายป่า การใช้สารเคมี การปลูกพืชโดยไม่คำนึงถึงสุขภาพของตนเอง เป็นต้น อย่างไรก็ตามทุนข้างต้นจะเป็นทุนของสังคมก็เมื่อได้มีการปรับเปลี่ยน (Adaptation) ให้เป็นทุนของสังคมโดยผ่านกระบวนการทุนทางสังคม (Social capital of process)

2. ทุคนที่มนุษย์สร้างขึ้นมา เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม ประเพณี เป็นทุนของสังคมที่บรรพบุรุษเป็นผู้สร้างส่งต่อมาจนถึงปัจจุบัน โดยอาจมีการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสภาพสังคมในปัจจุบัน ทูทางสังคมก็ถือว่าเป็นทุนที่มนุษย์สร้างขึ้นที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับสิ่งแวดล้อม รวมถึงทุนด้านกายภาพ เช่น ทุนที่เป็นตัวเงิน อาคารบ้านเรือน เทคโนโลยี เครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ กลุ่มองค์กรชุมชนต่างๆ เช่น ธนาคารข้าว ธนาคารควาย กลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้น ที่อำนวยความสะดวกให้กับมนุษย์ โดยที่มนุษย์เป็นผู้คิดค้นขึ้นมาเป็นเครื่องมือในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ (อ้างใน พิศาล มุกดาภิรมย์ และปิยะพงษ์ บุศยงก์ 2551, น.23-24)

เอนก (เอนก นากะบุตร 2545) กล่าวถึง ทูทางสังคมในลักษณะของความเข้มแข็งของชุมชนว่า มิใช่เรื่องที่เพิ่งเกิดขึ้นในประเทศไทย แต่เป็นคุณค่าเดิมที่มีอยู่แล้ว ไม่ว่าจะเป็นความมีน้ำใจต่อกัน การแบ่งปันซึ่งกันและกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน การเกาะเกี่ยวกันทางสังคม การรวมกลุ่มเป็นองค์กรหรือการจัดตั้งเป็นเครือข่ายต่างๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรผสมผสาน เครือข่ายโรงสีชุมชน เป็นต้น ทูทางสังคมนี้คือ พลังสำคัญที่จะขับเคลื่อนชุมชนต่างๆ ให้มีความสามารถในการเพิ่มมูลค่าและทุนทางสังคมให้กับชุมชนของตนเองมากขึ้น มีความเท่าทันต่อปัญหา และมีความสามารถในการจัดการกับปัญหาได้มากขึ้น และท้ายที่สุดสามารถพึ่งพาตนเองได้จริงในระยะยาว (อ้างใน วรุฒิ โรมรัตน์พันธ์ 2548, น.39)

อัมรา พงศาพิชญ์ (<https://communitycenter1.wordpress.co>) ได้กล่าวถึงทุนทางสังคม คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งในแนวราบและแนวตั้ง ระหว่างบุคคล สถาบันหรือองค์กรต่างๆ ทั้งในรูปปัจเจกบุคคล กลุ่ม และเครือข่าย ทั้งค่านิยม บรรทัดฐานที่สังคมยึดถือ ซึ่งมีผลต่อวิถีการผลิตในระดับครอบครัว ชุมชน และประชาคม นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึง ทุนทางสังคมโดยเชื่อมโยงกับความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ที่มีค่านิยมในการตอบแทนบุญคุณ ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนที่ไม่เท่าเทียมกัน รวมทั้งการมีเครือข่ายการตอบแทนและการใช้ประโยชน์ร่วมกัน และกล่าวถึงการนำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาขยายใช้กับงานพัฒนาในปัจจุบัน

พัทนัม ได้กล่าวถึง ทุนทางสังคม ในการศึกษาเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทยในประวัติศาสตร์ช่วงปี 1970 พบว่าทุนทางสังคมมีส่วนส่งเสริมการปกครองในรูปแบบประชาธิปไตย โดยได้ยกตัวอย่างการปกครองระหว่างแคว้นมาเปรียบเทียบกัน เพื่อชี้ให้เห็นถึงปรากฏการณ์อันเนื่องมาจากทุนทางสังคมที่ก่อให้เกิดการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่ดี มีการจัดองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง ประชาชนมีความสนใจในประเด็นสาธารณะร่วมกัน และทำให้เกิดการรวมกลุ่ม ประชาชนมีความเชื่อใจกัน มีการปฏิบัติต่อกันอย่างตรงไปตรงมาและเท่าเทียมกัน มีการเคารพกฎหมายอย่างเคร่งครัด ผู้นำในชุมชนมีความซื่อสัตย์ เครือข่ายทางสังคมและเครือข่ายทางการเมืองมีลักษณะในแนวราบมากกว่าแนวตั้ง ประชาชนในชุมชนมีค่านิยมเกี่ยวกับเรื่องความ

สามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การมีส่วนร่วม และชื่อเสียง ซึ่งจะตรงกันข้ามกับบางแคว้น (Calabria และ Sicily) ที่ประชาชนไม่เคารพกฎหมาย ในสภาวะการณ์ที่สังคมเสมือนไร้กฎหมายทำให้ทุกคนรู้สึกว่าการไร้อำนาจ มีการแสวงหาผลประโยชน์ได้ตัว ประชาชนอยู่อย่างขาดความสุข นอกจากนั้นพหุวัฒนธรรมยังได้พยายามชี้ให้เห็นว่ากระบวนการเกิดทุนทางสังคมนั้นเริ่มจากประชาชนมีระบบคิด และค่านิยมที่ดี โดยได้เน้นให้เห็นว่า ระบบคิดที่ประชาชนเกิดความตระหนักถึงปัญหาสาธารณะร่วมกันทำให้ทุกคนหันมาร่วมมือกัน หรือการที่ประชาชนมีค่านิยมที่ดีร่วมกัน เช่น มีความไว้วางใจกัน มีความเคารพกฎหมาย ผู้นำมีความซื่อสัตย์ มีความโปร่งใส มีความเป็นธรรม รักความเสมอภาค รักความสามัคคี ชอบมีส่วนร่วมและชื่อเสียง ซึ่งผลลัพธ์ของกระบวนการดังกล่าวเป็นส่วนสำคัญในการส่งเสริมให้เกิดระบบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่ดี (อ้างใน วรวิฑู โรมรัตน์พันธ์ 2548, น.17-18)

โคลแมน ได้ให้ความหมาย ทุนทางสังคม ว่าเป็นชุดความสัมพันธ์ระหว่างคนที่ตั้งอยู่บนความคาดหวังในสิ่งที่ต้องการใช้ร่วมกัน (common) และเป็นชุดของการมีค่านิยมร่วมกัน (set of shared values) และการมีสำนึกของความไว้วางใจ (sense of trust) ระหว่างกัน สิ่งเหล่านี้ถือเป็น โครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนที่ได้แสดงออกมาและส่งผลดีต่อกิจกรรมที่ได้กระทำ ในทางตรงกันข้ามในที่ที่มีทุนทางสังคมอ่อนแอแม้มีความขัดแย้งกันในค่านิยมและความไว้วางใจกัน (อ้างใน วรวิฑู โรมรัตน์พันธ์ 2548, น.30)

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาแล้วพบว่า ทั้งนักวิชาการไทยและต่างประเทศได้พยายามอธิบายให้เห็นความเชื่อมโยงของทุนทางสังคมกับการพัฒนาในด้านต่างๆ โดยให้เป็นหนึ่งในปัจจัยการพัฒนาสังคม การเมือง เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม ในแง่ที่เป็นพลังทางสังคม โดยเป็นพลังที่เกิดจากการรวมคน รวมความดี รวมความรู้และปัญญา เพื่อนำมาพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาในชุมชน

จากนัยยะที่กล่าวข้างต้นผู้วิจัยจึงสรุปความหมายของคำว่า ทุนทางสังคม คือ ทุนของชุมชนที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ และทุนที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเป็นกลไกในการดำเนินงาน เช่น การจัดระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ หรือมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งต้องอาศัยวิถีคิดเชิงซ้อน ระบบคิด ความรู้ ภูมิปัญญา ค่านิยม กฎระเบียบ ข้อบังคับ วัฒนธรรม จารีตประเพณี กฎหมาย การต่างตอบแทน ความเอื้ออาทร ความไว้วางใจ ความสมัคสมานสามัคคี การมีส่วนร่วม หรือมาตรการทางสังคมมาช่วยกำกับดูแลให้ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวดำเนินไปได้ เป็นพลังในการขับเคลื่อนชุมชนสังคม ซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ของคนแนวราบและแนวตั้งก็ได้ อาจเกิดขึ้นในระดับปัจเจกบุคคล กลุ่มชุมชนหรือเครือข่ายก็ได้เช่นกัน

อนึ่งทุนทางสังคมในการวิจัยครั้งนี้จะอยู่ใน 2 ลักษณะ คือ 1) ทุนที่มีอยู่ในชุมชนที่สามารถมองเห็นหรือสัมผัสได้ เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ อากาศ และ 2) ทุนที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรในชุมชน ได้แก่ ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ความศรัทธาในเชิงสัญลักษณ์ ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร ค่านิยมของสังคม กฎระเบียบในการจัดการทรัพยากร เทคโนโลยี กองทุน และองค์กรในชุมชน

1.2.2 องค์ประกอบของทุนทางสังคม

ท่ามกลางความหลากหลายในความหมายของคำว่า “ทุนทางสังคม” จึงเป็นการยากที่จะบอกได้ว่าทุนทางสังคมประกอบไปด้วยอะไรบ้าง อย่างไรก็ตามจากการศึกษาของ วรูวูตี สามารถสรุปลักษณะที่สำคัญเอาไว้ ดังนี้

วรูวูตี (วรูวูตี โรมรันตพันธ์ 2548, น.51-61) ได้จัดองค์ประกอบของทุนทางสังคมไว้เป็นหมวดหมู่ และมีลักษณะที่สำคัญไว้ 2 กลุ่ม สรุปรายละเอียดได้ดังนี้

1) การมองในเชิงโครงสร้างและหน้าที่ (Structural/functional based) องค์ประกอบของทุนทางสังคมในเชิงโครงสร้างและหน้าที่ จะอธิบายในรูปของระบบและกระบวนการทำงานของทุนทางสังคม (ระบบคิด วิธีปฏิบัติ ผลลัพธ์ ปัจจัยแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกชุมชน) ผู้ศึกษาในลักษณะที่ใกล้เคียงกับเชิงโครงสร้างและหน้าที่ คือ Bain and Hicks ซึ่งได้แบ่งทุนทางสังคมออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับมหภาค (macro) และระดับจุลภาค (micro) ดังนี้

(1) ระดับมหภาค ทุนทางสังคมจะครอบคลุมบริษัทขององค์กร หรือสถาบันต่างๆ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่อยู่ภายใต้โครงสร้างแบบเป็นทางการ อาทิ รูปแบบของการปกครอง แนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับกฎหมาย ระบบความคิด ความเชื่อที่สอดคล้องกับกฎหมาย ระดับของการกระจายอำนาจ ระดับการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย

(2) ระดับจุลภาค ทุนทางสังคมถือเป็นศักยภาพของการรวมตัวขององค์กรในแนวนอน รวมทั้งเครือข่ายในการพัฒนา ซึ่งแบ่งได้ 2 ลักษณะ ได้แก่ เรื่องเกี่ยวกับสาระหรือวิถีคิด ความเข้าใจและการเรียนรู้ต่างๆ ของประชาชน จะอยู่ในรูปของความเชื่อ ทศนคติ พฤติกรรม บรรทัดฐานทางสังคม การให้คุณค่า ความสามัคคี และการต่างตอบแทน คุณค่าเหล่านี้เป็นค่านิยมร่วมกันระหว่างสมาชิกในชุมชน และเป็นเงื่อนไขทำให้ชุมชนสามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น

ทุนทางสังคมที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับโครงสร้างจะสะท้อนให้เห็นถึงองค์ประกอบและระดับการปฏิบัติของสถาบันท้องถิ่นทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ที่สามารถตอบสนองต่อการทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนาทุนทางสังคมในลักษณะดังกล่าว เช่น

โครงสร้างองค์กรแนวราบ กระบวนการตัดสินใจของส่วนรวมที่โปร่งใส ความรับผิดชอบต่อสาธารณชนของผู้นำ ปฏิบัติการที่ดำเนินการโดยส่วนรวมและด้วยความรับผิดชอบ เป็นต้น

2) การมองในเชิงบูรณาการหรือผลลัพธ์ (Integration/result based) องค์กรประกอบของทุนทางสังคมในเชิงบูรณาการหรือผลลัพธ์ มีการนำเสนอในลักษณะภาพรวมหรือมีการบูรณาการของสิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้น ได้แก่

2.1 ศาสนธรรม หลักธรรมในศาสนา เป็นเครื่องชี้แนะบุคคลที่มีความรัก ความห่วงใย ความเอื้ออาทรต่อกัน เช่น ในพุทธศาสนาที่มุ่งสอนให้คนเว้นจากความชั่ว ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เป็นต้น

2.2 สำนึกในท้องถิ่น การที่บุคคลมีจิตสำนึกต่อชุมชนและท้องถิ่นตนปรารถนาที่จะเห็นการพัฒนาชุมชนที่ตนอาศัยอยู่เป็นระบบต่อเนื่อง จึงมีความตั้งใจและร่วมแรงร่วมใจในการร่วมกันโดยยึดส่วนรวมเป็นใหญ่

2.3 ภูมิปัญญาท้องถิ่นและกระบวนการเรียนรู้ ที่ชุมชนสรรค์สร้างและส่งสมมาเพื่อการดำรงชีพ เช่น ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม แพทย์พื้นบ้าน การจัดการทรัพยากร ศิลปหัตถกรรม การอยู่อาศัย เป็นต้น มาประยุกต์ขึ้นมาใหม่ในการสร้างและจัดการพัฒนาในด้านต่างๆ ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม

2.4 ทรัพยากรบุคคลและเครือข่ายบุคคล ได้แก่ การนำบุคคลที่เป็นผู้นำ ปราชญ์ชาวบ้าน พระสงฆ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่มีความรู้ความเข้าใจในปรากฏการณ์และศาสตร์ต่างๆ มาถ่ายทอดความรู้แก่ชุมชน ส่วนเครือข่ายที่ดำเนินกิจกรรมสาธารณะในภาคประชาชน เช่น องค์กรชาวบ้าน เครือข่ายภาคประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มวิชาชีพ และนักวิชาการทั้งหลายเหล่านี้สร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในประเด็นต่างๆ

2.5. ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง ทรัพยากรในท้องถิ่นทั้งดิน น้ำ ป่า ภูเขา ที่สามารถนำมาใช้สอยให้เกิดประโยชน์สูงสุด พร้อมมีการจัดการทรัพยากรชุมชนอย่างเหมาะสม

2.6 วิถีชีวิตทางวัฒนธรรม เอกลักษณ์ อัตลักษณ์ของชุมชน ที่จะนำเสนอในรูปแบบที่สร้างความภูมิใจให้กับชุมชนและเป็นวิถีชีวิตที่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างแท้จริง

2.7 สถาบันชุมชน ได้แก่ จารีตประเพณี วัฒนธรรม จิตสำนึกรวม ที่ควบคุมให้ชุมชนดำเนินไปตามระบบคุณค่า และระบบความคิดที่เป็นอยู่

2.8 โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบ ที่เอื้อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูล เช่น ระบบครอบครัว สถาบันผู้อาวุโส ระบบเอามือเอามาแรง การผูกเสี่ยว

2.9 ระบบกรรมสิทธิ์และการจัดการร่วมกัน เช่น สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรอันเป็นสิทธิการใช้ การดูแลรักษาสิ่งที่เป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชน

2.10 ระบบคุณค่า อุดมการณ์ ความเชื่อ ที่วางอยู่บนพื้นฐานการเคารพต่อธรรมชาติหรือกำหนดตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เช่น ความเชื่อในเรื่องศักดิ์สิทธิ์ ปกป้องธรรมชาติ ที่ทำให้ชุมชนท้องถิ่นหลายแห่งดำรงรักษาธรรมชาติอย่างแน่นแฟ้น ความสมถะ สันโดษ ที่เป็นรากฐานทางพุทธศาสนา จิตสำนึกเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นต้น

ทั้งหมดทั้งมวลที่กล่าวมาเป็นลักษณะที่บ่งบอกถึงความเป็นทุนทางสังคม ทั้งแบบเชิงโครงสร้างหน้าที่ และเชิงผลลัพธ์

1.2.3 การวัดทุนทางสังคม

การวัดทุนทางสังคม เป็นส่วนหนึ่งที่จะบอกว่าทุนทางสังคมที่มีอยู่ นั้นสามารถวัดได้ และทุนทางสังคมที่นำมาใช้นั้นประสบความสำเร็จมากน้อยแค่ไหน ทำให้มองเห็นเป็นรูปธรรมมากขึ้น

วรวิฑู (วรวิฑู โรมรัตน์พันธ์ 2548, น.81) ได้ศึกษาแนวทางการวัดทุนทางสังคม และสรุปได้ว่า ที่ผ่านมามีความพยายามที่จะวัดทุนทางสังคม โดยให้มีความหมายครอบคลุมในระดับต่างๆ ตั้งแต่การวัดทางตรงที่ได้จากการสังเกตปรากฏการณ์ทางสังคม และการรวบรวมจากการสำรวจ การวัดจากระดับความร่วมมือของสมาชิกหรือกลุ่มต่างๆ ดังนั้น จึงทำให้วิธีการวัดและตัวชี้วัดทุนทางสังคมมีความละเอียดอ่อนครอบคลุมในมิติอื่นมากขึ้น เช่น การวัดจากการศึกษาเฉพาะกรณี การวัดที่ได้จากการสำรวจภาพรวมของชุมชน เมือง และประเทศ ทั้งในส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม และการวัดระดับปัจเจกที่ทำให้เห็นประเด็นต่างๆ เกี่ยวกับตัวชี้วัดที่ชัดเจน เช่น การมีส่วนร่วม การต่างตอบแทน ความไว้วางใจ บรรทัดฐานทางสังคม เป็นต้น

วรวิฑู (วรวิฑู โรมรัตน์พันธ์ 2551, น.323-324) ได้กล่าวถึง การวัดทุนทางสังคม ไว้ว่า อาจวัดได้จากสถิติตัวเลขต่างๆ อาทิ ตัวเลขที่แสดงให้เห็นว่ามีอัตราการเกิดอาชญากรรมต่ำ การมีสุขภาพดี และมีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ จะเห็นได้ว่ากลุ่มหรือองค์กรที่มีทุนทางสังคมสูงนั้นมักจะใช้ทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือการทำงาน โดยจะใช้ทั้งในที่ทำงานและใช้เพื่อทำงานอื่นๆ ด้วย มิติของทุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องความหนาแน่นของเครือข่ายทางสังคมนั้น (density of social networks) อาจจะพิจารณาได้จากการที่มีคนมารวมกันในที่เดียวกันด้วยความตั้งใจที่จะต่อสู้ร่วมกับคนอื่นในกิจกรรมทางสังคมแบบไม่เป็นทางการ (informal, social activities) ในฐานะที่เป็นสมาชิกกลุ่มหรือสถาบัน

อาจกล่าวได้ว่า การวัดทุนทางสังคม สามารถวัดออกมาในเชิงคุณภาพ เช่น การสังเกตการณ์ปรากฏการณ์ทางสังคม และวัดออกมาในเชิงปริมาณที่เป็นสถิติตัวเลขจากข้อมูล

การสำรวจต่างๆ เช่น จำนวนคนที่เข้าเป็นสมาชิก จำนวนกลุ่ม จำนวนผู้มีสุขภาพดี จำนวนผู้เข้าถึง แหล่งทุนและข้อมูล เป็นต้น

1.2.4 กระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การศึกษาทุนทางสังคมในรูปกระบวนการ มีความเหมาะสม และน่าจะก่อให้เกิดประโยชน์หลายประการ คือ เป็นการจัดระบบความคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมให้เป็นหมวดหมู่ที่ชัดเจนมากขึ้น เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นในการบูรณาการความหมาย และแนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมที่ยังกระจัดกระจายให้มีจุดร่วมกันในการอธิบาย ทั้งยังช่วยให้การอธิบายถึงเหตุผลว่า ทุนทางสังคมคืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร หรือ จะสร้างขึ้นได้อย่างไร ด้วยวิธีการใด ภายใต้เงื่อนไขอะไร และผลที่เกิดขึ้นจากการมีทุนทางสังคมได้ส่งผลกระทบหรือสร้างพลังให้แก่สังคมหรือชุมชนอย่างไร

วารวดี (วารวดี โรมรันตพันธ์ 2551, น.83-85) ได้นำเสนอกรอบความคิดที่จะนำมาใช้ศึกษากระบวนการทุนทางสังคม แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) ส่วนที่เป็นกระบวนการ และ 2) ส่วนที่เป็นปัจจัยแวดล้อมของกระบวนการ โดยมีรายละเอียดพอสังเขป ดังนี้

1) ส่วนที่เป็นกระบวนการทุนทางสังคม ประกอบด้วย 3 ส่วน ดังนี้

(1) ส่วนที่เป็นระบบคิด จะเป็นส่วนที่มีมาแต่ดั้งเดิม ได้แก่ ความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา ที่ปัจเจกชน กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือ ชุมชน ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพชน และระบบคิดอีกส่วนหนึ่งได้มาจากสิ่งเรียนรู้ในปัจจุบัน ซึ่งก็รวมทั้งความเชื่อ ความศรัทธา ค่านิยมหรือธรรมเนียมปฏิบัติแบบใหม่ สำหรับสาระหลักที่อยู่ในระบบคิดดังกล่าวได้แก่ ระบบคิดที่เกิดจากค่านิยมที่มีการเอื้ออาทรต่อกัน มีการตอบแทนกัน มีความไว้วางใจกัน และมีความสามัคคีกัน เป็นต้น

(2) ส่วนที่เป็นวิธีปฏิบัติ จะมีความสัมพันธ์กับระบบคิด กล่าวคือ เมื่อปัจเจกชน กลุ่ม องค์กร สถาบันหรือชุมชนมีระบบคิดเกี่ยวกับค่านิยมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ก็ส่งผลให้สมาชิกปฏิบัติต่อกันด้วยความเอื้ออาทร มีความร่วมมือ ช่วยเหลือกันและกัน

(3) ส่วนที่เป็นผลลัพธ์ เป็นส่วนที่เป็นผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ ซึ่งอาจอยู่ในรูปของทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมหรือเป็นทุนในรูปแบบอื่น เช่น ทุนที่เป็นตัวเงิน (ทุนในรูปของกองทุนชุมชน) ทุนมนุษย์ (แรงงานที่ได้จากการขอแรงลงแขก) ทุนทรัพยากรธรรมชาติ (ป่าชุมชน) ทุนภูมิปัญญา (ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน)

2) ส่วนที่เป็นปัจจัยแวดล้อมของกระบวนการ ได้แก่ ปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ที่เป็นรูปธรรม (เงินทุนจากภายนอก เครื่องมือที่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก บุคลากรหรือนักวิชาการจากภายนอก) และนามธรรม (ความช่วยเหลือทางวิชาการจากภายนอก ข้อมูลข่าวสาร

ความรู้ต่างๆ จากภายนอก) รวมทั้งผลที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยี จากภายนอกที่มีผลกระทบต่อระบบคิด และวิธีปฏิบัติในกลุ่ม องค์กร สถาบัน และชุมชน

วารุฒิ (วารุฒิ โรมรัตนพันธ์ 2548, น.111) ยังได้อธิบายรายละเอียดแนวทางการจัดการทุนทางสังคมในระดับปัจเจก องค์กร และชุมชน ความเป็นมา แนวทางการจัดการทุนทางสังคมที่สามารถควบคุมได้เป็นการจัดการที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบภายใน โดยเฉพาะองค์ประกอบในระดับปัจเจกบุคคล องค์กร และชุมชน ซึ่งต้องจัดการด้วยการปรับระบบความคิด อันจะนำไปสู่การสร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่อยู่บนพื้นฐานของความช่วยเหลือเกื้อกูลมีความเอื้ออาทรต่อกัน โดยกระบวนการยกระดับจิตใจของบุคคลที่มีต่อสาธารณะด้วยกระบวนการปลูกจิตสำนึก ส่วนองค์ประกอบภายนอกนั้นยากแก่การจัดการ เพราะเกี่ยวข้องกับหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน นโยบาย กฎหมาย โครงการ งบประมาณที่มาจากภายนอก เป็นเรื่องที่ซับซ้อนจึงยากแก่การควบคุม

นอกจากนี้วารุฒิ (วารุฒิ โรมรัตนพันธ์ 2551, น.383-385) ยังได้กล่าวถึงการจัดการสิ่งแวดล้อมเอาไว้ว่า หลายทศวรรษมาแล้วที่มนุษย์พยายามแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมแต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ เพราะยังติดอยู่กับกระบวนทัศน์เก่าๆ ที่มุ่งเน้นการใช้ทุนที่เป็นตัวเงินและเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าราคาแพง อย่างไรก็ตามด้วยข้อจำกัดเรื่อง “ทุน” ที่เป็นตัวเงิน ทำให้ต้องสร้างกระบวนทัศน์ใหม่ในการจัดการสิ่งแวดล้อม ด้วยการหันมาใช้ “ทุนทางสังคม” ที่เป็นทุนที่ไม่ใช่ตัวเงิน และเป็นทุนที่มีอยู่แล้วในสังคมต่างๆ โดยเสนอองค์ประกอบที่สำคัญในการจัดการสิ่งแวดล้อม อันจะทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง ประกอบด้วย การมีจิตสำนึกที่ถูกต้องต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม การกระจายอำนาจในการตัดสินใจให้แก่ท้องถิ่นและประชาชนในพื้นที่ การแก้ปัญหาโดยการมีส่วนร่วมนั้นต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิตหรือการดำรงชีพของประชาชนในลักษณะการบูรณาการเรื่องเศรษฐกิจ ให้เกี่ยวกับเรื่องปากท้องของประชาชนเข้าไปด้วย ก็จะทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมจัดการสิ่งแวดล้อมได้รับประโยชน์โดยตรงในขณะเดียวกันก็ได้ประกอบอาชีพไปในตัว การกระตุ้นให้ประชาชนหันมาใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งนอกจากจะเป็นการลดการพึ่งพาจากภายนอกแล้วยังสามารถใช้ภูมิปัญญาในการดูแล ปกป้องสิ่งแวดล้อมได้ดียิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังรวมถึงการประยุกต์ใช้กฎหมายให้สอดคล้องเชื่อมโยงกับภูมิปัญญา ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ ค่านิยมในท้องถิ่นอีกด้วย ทั้งนี้การมีผู้นำและการมีเครือข่ายที่เข้มแข็งก็เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้เช่นกัน รวมทั้งการกำหนดนโยบาย แผนการ และโครงการที่เหมาะสม ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้มีผลต่อระบบคิด และวิธีปฏิบัติในการทำงานของกระบวนการทุนทางสังคมที่จะเอื้อต่อการจัดการสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืน และมีความชัดเจนมากขึ้น

ดังนั้น เมื่อผนวกกระบวนการทุนทางสังคมกับองค์ประกอบในการจัดการสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกันก็จะทำให้เห็นความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันเป็นองค์รวม ทำให้กระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นระบบ และมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังที่ปรากฏอยู่ในภาพที่ 2.1

วรรณิยังได้อธิบายถึงความสำคัญในการประยุกต์ใช้ทุนทางสังคมในบริบทของการจัดการสิ่งแวดล้อมว่า บทบาทของทุนทางสังคมที่สำคัญประการหนึ่งได้แก่ การทำให้เกิดการกระจายทรัพยากรอย่างทั่วถึง และเป็นธรรมในสังคม ดังนั้น การที่จะประยุกต์ใช้แนวคิดทุนทางสังคมมาใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อมจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจ เพราะสาเหตุที่สำคัญของปัญหาสิ่งแวดล้อมได้แก่ การขาดการมีส่วนร่วมของประชาชน การแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติของประชาชน รวมทั้งขาดความเป็นธรรมในการจัดสรรทรัพยากรในสังคม ทั้งนี้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติมีวิธีการในการดำเนินการหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับบริบทความเหมาะสมในแต่ละชุมชน

นันทิยา และณรงค์ (นันทิยา หุตานุวัตร และณรงค์ หุตานุวัตร 2547, น.9-17) ได้บอกเล่าถึงการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ของเกษตรกรต้นแบบเข้าสู่วิถีเกษตรกรรมยั่งยืน (เกษตรกรรมที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม มีชื่อเรียกหลายอย่าง อาทิ เกษตรธรรมชาติ วนเกษตร เกษตรผสมผสาน เกษตรบูรณาการ เกษตรอินทรีย์ เกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรแบบพึ่งตนเอง เกษตรธาตุ 4 และระบบเศรษฐกิจชุมชนเกษตรกรรายย่อย) จากผลงานวิจัยเรื่อง “เกษตรกรรมยั่งยืน : กระบวนทัศน์ กระบวนการ และตัวชี้วัด” ในโครงการนำร่องเพื่อการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย จากงานวิจัยนี้ทำให้เข้าใจถึงกระบวนการทุนทางสังคมทั้ง 3 ส่วน คือ ระบบคิด การปฏิบัติ และผลลัพธ์ ได้อย่างดียิ่ง ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. ส่วนที่เป็นระบบคิด เกษตรกรต้นแบบมีความเชื่อและวิธีการคิดหรือกระบวนการทางความคิดในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน 5 ประการ (มีความเชื่อและระบบคิด 5 อย่าง)
 - 1.1 ความเชื่อและกระบวนการคิดทวนกระแสกับเกษตรกระแสหลัก และเศรษฐกิจแบบบริโภคนิยม
 - 1.2 ความเชื่อและกระบวนการคิดในความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของระบบนิเวศน์แปลงนา
 - 1.3 ความเชื่อและกระบวนการคิดในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ
 - 1.4 ความเชื่อและกระบวนการคิดในการมีสุขภาพทางกายและจิตใจที่ดี
 - 1.5 ความเชื่อและกระบวนการคิดในการสร้างบ้านอายุสามชั่วอายุคนและเป็นมรดกตกทอดให้ลูกหลาน

2 ส่วนที่เป็นวิธีปฏิบัติ ความเชื่อ และกระบวนการทางความคิดทั้ง 5 ประการที่กล่าวมาข้างต้นเป็นสิ่งที่กำหนดการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต 3 ประการ (มีวิธีปฏิบัติ 3 อย่าง) คือ

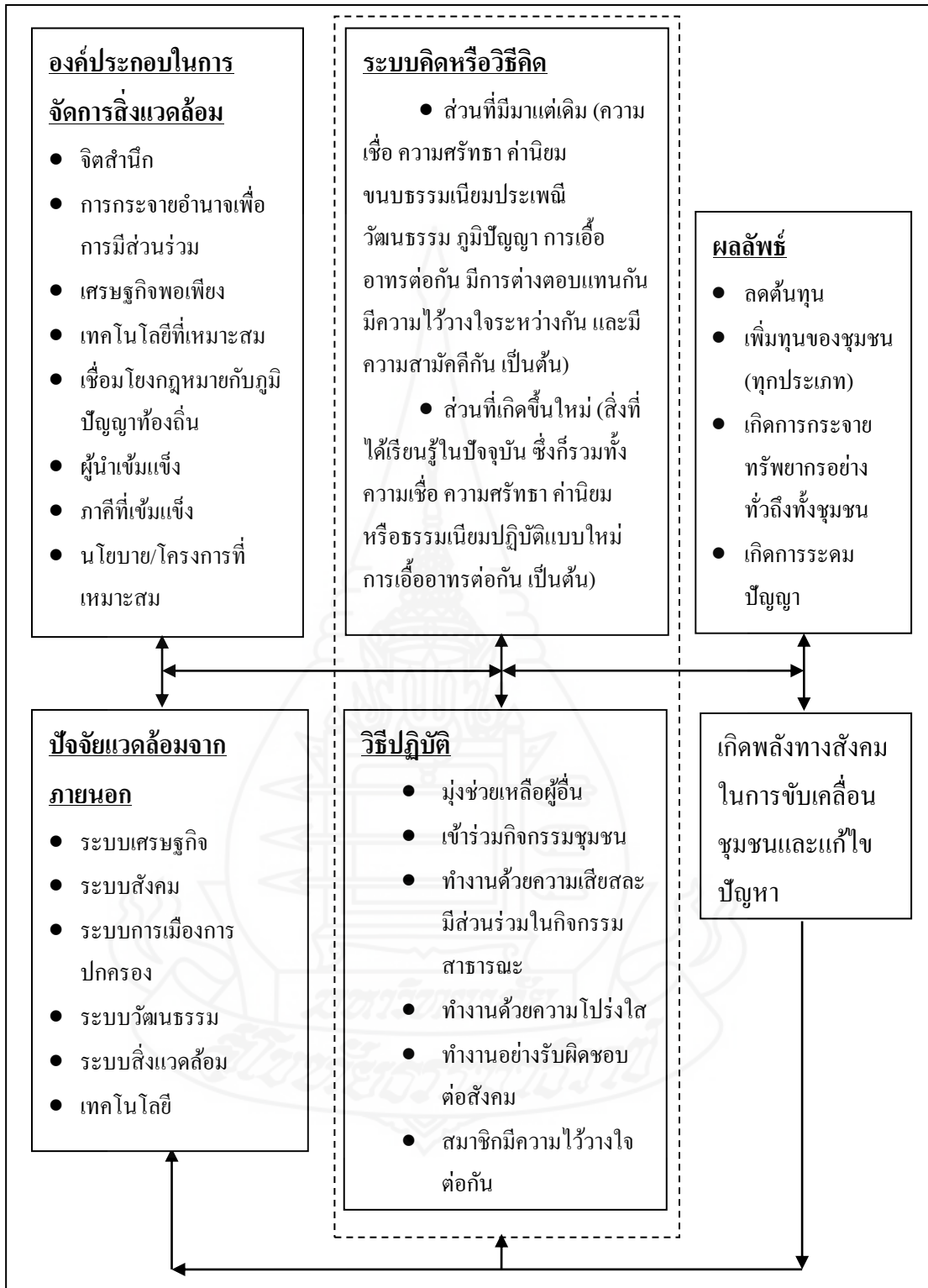
- 2.1 การปรับโครงสร้างการผลิตให้เหมาะสมกับเกษตรกรรมยั่งยืน
- 2.2 การลด เลิกการใช้สารเคมีทั้งปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืช
- 2.3 การปรับการผลิตจากการผลิตเชิงเดี่ยวเป็นการผลิตหลากหลาย

3. ส่วนที่เป็นผลลัพธ์ ในขณะที่มีการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตเกษตรกรรมต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับวิถีการผลิตใน 5 ลักษณะ (ได้ผลลัพธ์ 5 อย่าง) คือ

- 3.1 วิถีชีวิตที่มีการซื้อกินน้อยลง มีอาหารการกินในแปลงนาของตนเพิ่มขึ้น มีความรู้สึกชีวิตปลอดภัย เพราะไม่ต้องเสี่ยงกับสารพิษ
- 3.2 วิถีชีวิตที่ขยันและใช้ชีวิตอยู่ในไร่นามากขึ้น
- 3.3 วิถีชีวิตที่มีความเอื้อเฟื้อต่อญาติมิตร
- 3.4 วิถีชีวิตที่มีจิตใจสงบและมีความสุขในครอบครัว
- 3.5 วิถีชีวิตที่มีเพื่อน มีชุมชน

เมื่อพิจารณาจากส่วนที่เป็นกระบวนการของทุนทางสังคมของเกษตรกรต้นแบบจะเห็นว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับทุนทางสังคมในด้านกระบวนการ อันประกอบไปด้วย ระบบคิด วิธีปฏิบัติ และผลลัพธ์ที่ปรากฏออกมา ซึ่งจะสัมพันธ์กันและส่งอิทธิพลต่อกัน ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า การปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์หรือทัศนคตินั้นเป็นบาทฐานที่สำคัญในเบื้องต้นที่จะทำให้เกษตรกรหันมาให้ความสำคัญกับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชน

นอกจากการปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ที่กล่าวมาแล้ว ทั้งสองท่านยังได้กำหนดตัวชี้วัดอีกสองประการ คือ 1) เกษตรกรต้องมีความรู้ และสามารถพัฒนาความรู้ ในการพัฒนาทั้งระบบการผลิตและเทคโนโลยีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง และ 2) การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจให้ได้ จึงจะทำให้การทำเกษตรกรรมยั่งยืนสามารถยืนหยัดต่อไปได้ เพราะวิถีเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นพลวัต (dynamics) ตามกาลเปลี่ยนแปลงสภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และสิ่งแวดล้อม

ภาพที่ 2.1 แสดงกรอบความคิดกระบวนการทุนทางสังคมกับองค์ประกอบในการจัดการสิ่งแวดล้อม (ดัดแปลงมาจาก: วรุฒิ โรมรัตนพันธ์ 2551, น.413)

1.3 แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1.3.1 ความหมายของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

คณะกรรมการวิชาสิ่งแวดล้อม ได้ให้ความหมายของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเอาไว้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources) หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติทั้งสิ่งมีชีวิต เช่น ป่าไม้ พืชเห็ด สัตว์ป่า สัตว์น้ำ พืชบก พืชน้ำ และสิ่งไม่มีชีวิต เช่น ดิน น้ำ อากาศและคุณภาพอากาศ ความร้อน เสียง การสั่นสะเทือน หินแร่ เป็นต้น ส่วนคำว่า สิ่งแวดล้อม (Environment) หมายถึง ทุกอย่างที่อยู่รอบๆ ตัวเรา จำแนกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ (1) สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ได้แก่ สิ่งมีชีวิต และสิ่งที่ไม่มีชีวิต (2) สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นมาทั้งที่เป็นรูปธรรม เช่น สิ่งปลูกสร้างต่างๆ และนามธรรม เช่น สังคม เศรษฐกิจ การเมือง ประเพณี วัฒนธรรม ศาสนา กฎหมาย (คณะกรรมการวิชาสิ่งแวดล้อม เทคโนโลยีและชีวิต 2557, น.1-17)

1.3.2 สถานการณ์เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1) **ทรัพยากรดิน** ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ถือเป็นภาคที่มีพื้นที่การเกษตรมากที่สุดของประเทศ เฉพาะเนื้อที่เพาะปลูกพืชมีถึง 60 ล้านไร่ แต่อัตรารายขายตัวของผลผลิตด้านการเกษตรต่ำสุด เพราะพื้นที่ส่วนใหญ่มีความอุดมสมบูรณ์ค่อนข้างต่ำ และเป็นดินที่มีปัญหา ดินตื้น ดินลูกรัง ดินชะล้างพังทลาย ดินกรด และดินเค็ม ส่งผลให้เกษตรกรต้องใช้ปัจจัยการผลิตเพื่อเพิ่มผลผลิตให้สูงขึ้น ปัญหาที่สำคัญที่สุดและพบมากที่สุดคือ ปัญหาดินเสื่อมคุณภาพขาดธาตุอาหารในดิน อันเป็นผลมาจากการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติมากเกินไปโดยขาดความรู้ขาดความเข้าใจ และไม่ได้ฟื้นฟูบำรุงรักษาธรรมชาติให้ฟื้นกลับคืนมาเป็นการทดแทน ที่ดินจึงกลายเป็นทรัพยากรที่กำลังเสื่อมคุณภาพ เพราะการใช้ประโยชน์ที่ไม่ถูกวิธี (มณฑิพย์ ศรีรัตนาทานุกานอน 2545, น.2)

2) **ทรัพยากรน้ำ** น้ำเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญจะขาดเสียมิได้ใช้ในการหล่อเลี้ยงชีวิตและความอยู่ดีกินดี คุณภาพชีวิตของคนจึงขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของน้ำ ในประเทศไทยที่มาของน้ำคือ ฝน ซึ่งมีปริมาณค่อนข้างคงที่ตลอดมา ปริมาณน้ำที่ใช้ประโยชน์ขึ้นอยู่กับระบบกักเก็บตามธรรมชาติ และที่มนุษย์สร้างขึ้น เนื่องจากระบบกักเก็บน้ำตามธรรมชาติถูกทำลายไปมากความสามารถในการเก็บกักจึงมีน้อย และจะลดน้อยลงไปอีกหากไม่มีมาตรการป้องกันรักษาพื้นที่ป่าอย่างมีประสิทธิภาพ ระบบกักเก็บน้ำที่สร้างขึ้นในประเทศไทยปัจจุบันถึงขีดจำกัดแล้ว เพราะพื้นที่สำหรับการก่อสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ได้ถูกใช้ไปหมดสิ้น และการสร้างเขื่อนยังได้รับการต่อต้านจากกลุ่มอนุรักษ์ ทำให้ปริมาณน้ำในระบบกักเก็บมีจำนวนจำกัด วิกฤตการณ์ของทรัพยากรน้ำจะเกิดขึ้นในช่วงฤดูแล้ง เพราะน้ำมีจำกัดด้วยระบบกักเก็บไม่สามารถ

เพิ่มขึ้นได้เท่าทันกับความต้องการที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ในด้านคุณภาพน้ำ แม้ว่าปัจจุบันประเทศไทยจะได้เริ่มให้มีการสร้างระบบบำบัดน้ำเสียในเขตชุมชนหนาแน่นหลายแห่ง แต่ส่วนใหญ่อยู่ระหว่างการดำเนินการก่อสร้าง ในขณะที่ปริมาณน้ำเสียจากครัวเรือนและชุมชนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว น้ำเสียที่ไม่สามารถจัดการบำบัดได้ทันจะถูกปล่อยลงสู่แหล่งน้ำธรรมชาติ ก่อให้เกิดปัญหา น้ำเน่าเสียอันมีผลต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนในที่สุด (มณฑิพย์ ศรีรัตนทา ทาบุญกานอน 2545, น.3)

3) **ทรัพยากรป่าไม้** จากรายงานข้อมูลสถิติเกี่ยวกับป่าไม้ของสำนักจัดการที่ดินป่าไม้ กรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมระบุว่า พื้นที่ของประเทศไทยซึ่งมีอยู่ 513,115 ตารางกิโลเมตร หรือ 320.6 ล้านไร่ จากการสำรวจเมื่อปี 2516 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่า 138,566,875 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 43.21 ของพื้นที่ประเทศ แต่ระยะเวลา 11 ปีต่อมาพื้นที่ป่าลดจำนวนลงเรื่อยๆ ในปี 2541 เนื้อที่ป่าเหลือเพียง 81,076,250 ไร่ หรือร้อยละ 25.28 ของพื้นที่ทั้งประเทศ อย่างไรก็ตามตั้งแต่ปี 2541 เป็นต้นมาพื้นที่ป่าของประเทศไทยมีจำนวนพื้นที่ทั้งเพิ่มขึ้นและลดลงสลับกันไปเป็นช่วงๆ กระทั่งการสำรวจเมื่อปี 2551 พบว่าเนื้อที่ป่าของประเทศไทยมีทั้งสิ้น 107,241,031.25 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 33.44 ของพื้นที่ประเทศ ซึ่งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 พ.ศ. 2555 – 2559 ได้กำหนดเป้าหมายในการเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ของประเทศไทย ในปี 2556 พื้นที่ป่าไม้เหลืออยู่เพียง 102,119,537.50 ไร่ หรือร้อยละ 31.57 ของพื้นที่ประเทศ ส่วนสถิติล่าสุดปี 2557 พื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อยคือ 102,285,400 ไร่ หรือร้อยละ 31.62 ของพื้นที่ประเทศ แบ่งเป็นภาคเหนือเหลือเนื้อที่ป่ามากที่สุด 56,537,481.25 ไร่ รองลงมาคือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คงเหลือ 15,748,931.25 ไร่ (สำนักจัดการที่ดิน กรมป่าไม้ 2558) พื้นที่จำนวนนี้ถือว่าน้อยเกินไปสำหรับประเทศที่ทำการเกษตรกรรม อย่างน้อยเราต้องมีพื้นที่ป่ามากกว่า 40% สำหรับเป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธาร ปัญหาป่าไม้เป็นปัญหาที่สำคัญปัญหาหนึ่งในปัญหาทรัพยากรธรรมชาติในขณะนี้ ซึ่งมีปัจจัยมาจากหลายสาเหตุทั้งทางตรงและทางอ้อม อาทิเช่น การบุกรุกของนายทุนเพื่อทำโรงแรมรีสอร์ท การขยายพื้นที่เกษตรกรรม การขาดที่ดินทำกิน ความยากจน การเพิ่มขึ้นของประชากร นโยบายของรัฐ และการลักลอบตัดไม้เพื่อนำมาขาย เป็นต้น

จากรายงานข้อมูลสถิติเกี่ยวกับป่าไม้ของสำนักจัดการที่ดินป่าไม้ กรมป่าไม้ ระบุว่าพื้นที่ของจังหวัดยโสธรซึ่งมีอยู่ 2,582,054.84 ไร่ จากการสำรวจปี 2557 มีเนื้อที่ป่าไม้ 246,723.85 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 9.56% ของพื้นที่จังหวัด และมีเนื้อที่ที่ไม่ใช่ป่า 90.44 ไร่ ซึ่งถือว่าอยู่ในเกณฑ์ที่ต่ำ (สถิติป่าไม้ – ศูนย์สารสนเทศ สำนักแผนงานและสารสนเทศ กรมป่าไม้)

จากข้อมูลในส่วนของจังหวัดยโสธรได้แสดงให้เห็นถึงการเพิ่มขึ้นของพื้นที่การเพาะปลูก เนื่องจากว่าจังหวัดยโสธรมีประชาชนอยู่ในภาคการเกษตรกว่า 8 หมื่นครัวเรือน หรือประมาณ 50 เปอร์เซ็นต์ของครัวเรือนทั้งหมด มีพื้นที่ทำการเกษตรประมาณ 1 ล้าน 6 แสนไร่ เฉพาะ

พื้นที่ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในปี 2556 อยู่ที่ 38,216.50 ไร่ ในปี 2557 เพิ่มขึ้น 46,072 ไร่ และข้าวหอมมะลิปลอดภัย (GAP) ในปี 2556 อยู่ที่ 132,504 ไร่ ในปี 2557 เพิ่มขึ้น 139,254 ไร่ (ประวัติดิถะแก้ว 2558)

แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดยโสธร ได้กำหนดแนวทางการทำงานระหว่างชาวยโสธรกับทุกภาคส่วน ในปี 2559 จังหวัดยโสธรถูกยกให้เป็นจังหวัดต้นแบบด้านเกษตรอินทรีย์ของประเทศ จากกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และได้มีการจัดทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) โครงการพัฒนาเกษตรอินทรีย์วิถียโสธร เมื่อวันที่ 29 มกราคม 2559 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาและสร้างให้จังหวัดยโสธรเป็นจังหวัดต้นแบบการเกษตรอินทรีย์แบบครบวงจรของประเทศครอบคลุมตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ สร้างความเข้มแข็งให้กลุ่มผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์เดิม และขยายพื้นที่ผลิตเกษตรอินทรีย์อีก 60,000 ไร่ ให้เป็น 100,000 ไร่ ภายในปี 2561 พร้อมกันนั้นยังได้มีการจัดทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ของกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง 2 ขึ้น เพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ให้เป็นที่รู้จัก และกระตุ้นให้เกิดความร่วมมือระหว่างภาครัฐ เอกชน และเกษตรกร อีกทั้งขยายพื้นที่เกษตรอินทรีย์ของกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง 2 ให้มากขึ้น ไม่น้อยกว่า 8.2 แสนไร่ ในปี 2564 และมีการจัดทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือโครงการพัฒนาเกษตรอินทรีย์วิถียโสธร ฉบับที่ 2 ระหว่างผู้ว่าราชการจังหวัดยโสธรกับผู้แทนกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์จังหวัดยโสธร ตั้งเป้าหมายเพิ่มพื้นที่เกษตรอินทรีย์ของจังหวัดยโสธรเป็น 2.5 แสนไร่ ในปี 2564 (ดลมนัส กาเจ 2561)

4) อากาศ อากาศเป็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของพืชและสัตว์ทั้งหลาย มนุษย์ควรมีสติที่จะได้สูดอากาศบริสุทธิ์เพื่อสุขภาพ การเจริญเติบโต และความแข็งแรงของร่างกาย ในปัจจุบันปรากฏว่าอากาศในเมืองและชุมชนขนาดใหญ่มีคุณภาพเลวลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีก๊าซคาร์บอนมอนนอกไซด์และฝุ่นละอองเพิ่มขึ้น ภาวะคุณภาพอากาศที่เลวลงเกิดขึ้นเนื่องจากการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากรทำให้หน่วยงานรับผิดชอบไม่สามารถจัดหาสาธารณูปโภคที่จำเป็นได้ทัน ขาดการวางผังเมืองที่ดีพอ ทำให้เกิดการระบายอากาศเสียจากโรงงานอย่างไม่เป็นระบบ ปราศจากการควบคุม ระบบถนนไม่เพียงพอและไม่สามารถรองรับการจราจรที่เพิ่มมากขึ้นได้ (มณฑิพย์ ศรีรัตน ทาบุญกานอน 2545, น.3)

การพัฒนาเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วของประเทศไทย โดยการขยายมูลค่าสินค้าเกษตรเพื่อส่งออก ทำให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าและการใช้ที่ดินโดยปราศจากการบำรุงรักษา ส่งผลให้ดินเสื่อมคุณภาพลงอย่างรวดเร็ว แต่เพื่อให้ได้ผลผลิตที่มากขึ้นเกษตรกรจึงหันหน้ามาพึ่งพาสารเคมีในการผลิต เช่น การใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง ยากำจัดศัตรูพืช เป็นต้น ประกอบกับการไม่สามารถประยุกต์ใช้วิทยาการแผนใหม่ได้อย่างสมบูรณ์ทำให้เกิดผลตกค้างของสารพิษในดินที่ถูกละทิ้งเข้า

สู่ระบบแหล่งน้ำธรรมชาติในระยะยาว การใช้สารเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตอย่างไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการ จะมีผลต่อคุณภาพดิน ผลผลิต และรายได้ของเกษตรกรในที่สุด การผลิตในเชิงพาณิชย์เพื่อการส่งออก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกพืชเชิงเดี่ยวจึงมีความเสี่ยงทั้งในด้านพิษของสารเคมีและความแปรปรวนของราคาที่ต้องกับกลไกตลาด

การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจนเกินขีดความสามารถที่จะรองรับได้ไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ป่าไม้ อากาศ โดยขาดการจัดการที่เพียงพอจะมีผลต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมในท้ายที่สุด ปัญหาที่เห็นได้ในปัจจุบัน เช่น การทำลายและการลดลงของพื้นที่ป่า ซึ่งไม่สามารถปลูกทดแทนได้ทัน ทำให้แหล่งดูดซับก๊าซลดลงส่งผลต่อคุณภาพบรรยากาศ เช่น ก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์เรือนกระจก ปัญหาขยะซึ่งเกิดจากการผลิตและการบริโภคที่เพิ่มขึ้นและขาดการจัดการที่ดีพอ (มณฑิพย์ ศรีรัตน ทานูกานอน 2545, น.4)

1.3.3 แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

แนวทางในการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้เกิดความยั่งยืนนั้นมีผู้รู้ได้เสนอไว้หลายแนวทางด้วยกัน ดังนี้

1) **แนวทางการพัฒนาการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ** ตามแนวทางของชนพล พรหมสุวรรณ ได้กล่าวไว้ในงานวิจัยของวิลาวรรณ ดังนี้

1. การพัฒนาการจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติต้องคำนึงถึงภาพรวม เพราะไม่สามารถแยกพิจารณาเฉพาะส่วนได้ เนื่องจากทรัพยากรทุกชนิดมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด เช่น มนุษย์ ป่าไม้ ดิน และน้ำ เป็นต้น
2. ในการวางแผนพัฒนาการจัดการทรัพยากรอย่างฉลาดจะต้องไม่แยกมนุษย์ออกจากสภาพแวดล้อมทางสังคมหรือวัฒนธรรมหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เพราะวัฒนธรรมและสังคมมนุษย์ได้พัฒนาตัวเองมาพร้อมกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของสังคมนั้นๆ
3. การพัฒนาการจัดการที่ประสบความสำเร็จเกิดจากการที่ผู้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ได้ตระหนักถึงความสำคัญและรู้จักใช้อย่างชาญฉลาดให้เกิดผลดีในหลายๆ ด้านต่อสังคมและใช้ทรัพยากรนั้นในจำนวนจำกัด อนุรักษ์ประโยชน์หลายๆ ด้านในเวลาเดียวกัน
4. การจัดการทรัพยากรที่ก่อให้เกิดการพัฒนาจะสำเร็จมากน้อยขึ้นอยู่กับทรัพยากรมนุษย์เพราะเป็นผู้ใช้ทรัพยากรอื่นๆ
5. การทำลายทรัพยากรธรรมชาติใดๆ โดยเหตุผลใดก็ตามเท่ากับเป็นการทำลายมนุษย์เอง เพราะการดำรงชีวิตของมนุษย์ต้องอาศัยปัจจัยต่างๆ ที่กำเนิดและเป็นผลผลิตจากป่าไม้ ดิน และน้ำ ซึ่งอยู่ในระบบนิเวศทั้งสิ้น (วิลาวรรณ น้อยภา 2549, น.23)

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติต้องการให้มีการดูแลรักษา การอนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่หรือที่เสื่อมโทรมไปแล้วให้มีสภาพที่ดีขึ้น สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาตินั้นอย่างถูกต้องเหมาะสม เกิดประโยชน์สูงสุด มั่นคงและยั่งยืน

2) **แนวทางภูมิปัญญาท้องถิ่น** การนำภูมิปัญญาในท้องถิ่นมาจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น ชันว (ชันว ใจเที่ยง 2544) ได้จัดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการความหลากหลายทางชีวภาพเอาไว้ 2 ระดับ คือ ระดับที่เป็นรูปธรรม ประกอบด้วย องค์ความรู้ เทคโนโลยีพื้นบ้านและพฤติกรรมการใช้ของชุมชน และระดับที่ลึกลงไปคือ เรื่องของระบบคิด ระบบคุณค่า ซึ่งเป็นสิ่งที่แฝงอยู่เบื้องหลังองค์ความรู้ เทคโนโลยีพื้นบ้านและพฤติกรรมทั้งหลาย และจะเป็นตัวกำหนดโลกทัศน์และกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งมีมิติซ้อนกัน คือ

1. ระบบคิด ระบบคุณค่า ระบบความเชื่อ ของชุมชนที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ หรือเรียกว่าเป็นอุดมการณ์สำนึกชุมชนในการใช้ชีวิตที่สมดุลกับสิ่งแวดล้อม

2. องค์ความรู้ที่มีต่อธรรมชาติและระบบนิเวศทั้งหมด ทั้งในแง่การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ความรู้ในการฟื้นฟู อนุรักษ์และพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อให้เป็นฐานของทรัพยากรของชุมชน ได้แก่ ความรู้ด้านการเกษตร ด้านอาหาร ด้านยารักษาโรค ด้านที่อยู่อาศัย การใช้สอยวัสดุธรรมชาติ ความรู้ศิลปหัตถกรรมต่างๆ เป็นต้น ระบบคิด ระบบคุณค่า ระบบความเชื่อ และองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่นจะสะท้อนผ่านวิถีชีวิต การทำมาหาเลี้ยงชีพ ความสัมพันธ์ทางสังคม ประเพณีพิธีกรรม และสัญลักษณ์ต่างๆ และส่งผลต่อพฤติกรรมของชุมชน เช่น มีความเชื่อว่า ดิน น้ำ ป่า มีผีคุ้มครอง จึงไม่เข้าไปทำลาย เพราะเชื่อว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และองค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นกำเนิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับธรรมชาติ โดยมีพื้นฐานอยู่ที่วิถีคิดแบบบูรณาการอย่างองค์รวมและมีจิตสำนึก ซึ่งสืบเนื่องมาจากประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ดังนั้นความหลากหลายทางชีวภาพจึงเป็นหลักประกันความมั่นคงในชีวิตของชุมชน เป็นความสัมพันธ์ที่ครอบคลุมทั้งป่า ไร่ นา สวน และชุมชน (อ้างใน วิลาวรรณ น้อยภา 2549, น.24)

ภูมิปัญญาในการพยากรณ์อากาศ ชุมชนเกษตรที่มีชีวิตอยู่ใกล้ธรรมชาติสามารถสัมผัสกับดิน น้ำ อากาศ ได้อย่างละเอียดอ่อนต่อปรากฏการณ์ที่เป็น ไปจนสะสมเป็นองค์ความรู้ในการทำนายสภาพอากาศ ด้วยการสังเกตธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นพืช สัตว์ เชื้อรา ความเชื่อ พิธีกรรม มากกว่าการรอรับความรู้จากภายนอกเพียงอย่างเดียว (เกียรติศักดิ์ ยั่งยืน 2555)

3) **แนวทางการพัฒนาแบบยั่งยืน** เป็นแนวคิดของการพัฒนาที่มุ่งเน้นการพิทักษ์รักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของวันนี้ให้ยืนนาน ไปถึงอนาคต เพื่อสนองความต้องการของชนรุ่นหลัง โดยไม่ละเลยชีวิตความเป็นอยู่ของคนรุ่นปัจจุบัน นับเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมควบคู่ไปกับการพัฒนานิเวศวิทยา (Ecology) โดยมีหลักการของการพัฒนา 3 อย่าง คือ (1) ให้ความสำคัญแก่สิ่งแวดล้อม (2) ขยายเวลาไปสู่อนาคต และ (3) เน้นเรื่องความยุติธรรม อย่างไรก็ตามระบบการพัฒนาแบบยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีระบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทั้ง 4 ได้แก่ (1) มนุษย์ (2) สังคม (3) ธรรมชาติ และ (4) เทคโนโลยี ที่ส่งผลในทางเกื้อกูลต่อกัน โดยมีมนุษย์เป็นแกนกลางของการพัฒนา (ปิยะพงษ์ บุษบงก์ 2552, น.92)

ทั้งนี้คำว่ายั่งยืนนั้นรวมความถึงความยั่งยืนใน 5 เรื่องด้วยกัน คือ (1) ยั่งยืนต่อสิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศ และทรัพยากร (2) ยั่งยืนต่อเกษตรกรและชุมชนท้องถิ่น (3) ยั่งยืนต่อผู้บริโภค (4) ยั่งยืนต่อความมั่นคงทางอาหาร และ (5) นำไปสู่การพึ่งตนเอง เน้นปัจจัยการผลิตในท้องถิ่น (ปิยะพงษ์ บุษบงก์ 2552, น.92)

สำหรับแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนนี้เกิดขึ้นมาพร้อมกับกระแสการพัฒนาแบบยั่งยืน ซึ่งกรณีประเทศไทยถูกกล่าวขานถึงมากในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 และ 9 เป็นต้นมา ทั้งนี้มีฐานคิดที่สำคัญคือ การพัฒนาจะยั่งยืนเมื่อมีการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมคู่ขนานกับการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ทำให้จากที่เน้นใช้ประโยชน์กลับมีการให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูและบูรณะสิ่งแวดล้อมมากขึ้น อาทิ การอนุรักษ์และฟื้นฟูน้ำใต้ดิน การปลูกป่าถาวรเพื่อเพิ่มพื้นที่สีเขียว การปลูกป่าทดแทน การปลูกพืชคลุมดินเพื่อป้องกันการชะล้างพังทลายของดิน การจัดการน้ำเสีย สิ่งปฏิกูล มลพิษ รวมถึงเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพ โดยมีแนวทางที่กลายเป็นสโลแกนไปแล้วก็คือ หลัก 3R กล่าวคือ ลดการใช้ (Reduce) ใช้ให้คุ้มค่า (Reuse) และนำกลับมาใช้ใหม่ (Recycle) (ปิยะพงษ์ บุษบงก์ 2552, น.92)

หากพิจารณาผ่านการวิเคราะห์ว่าทฤษฎีเกษตรกรรมที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมมีตัวตน (Identity) ขึ้นมาได้เพราะมีวาทกรรมเกษตรกรรมแผนใหม่ ซึ่งเป็นกระแสหลัก โดยมีชื่อเรียกหลายอย่าง เช่น เกษตรธรรมชาติ วนเกษตร เกษตรผสมผสาน เกษตรบูรณาการ เกษตรอินทรีย์ เกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรแบบพึ่งตนเอง เกษตร 4 ธาตุ และระบบเศรษฐกิจชุมชนเกษตรกรรายย่อย (อจธรา รักยุติธรรม 2548, น.71; อังไฉน ปิยะพงษ์ บุษบงก์ 2552, น.97)

อนึ่งภายใต้กระบวนการทัศน์การจัดการสิ่งแวดล้อมแบบยั่งยืน การที่จะรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้เข้ามาดูแลเอง ซึ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนในนโยบายสิ่งแวดล้อมถูกให้ความสำคัญมากขึ้นเป็นผลมาจากความล้มเหลวของแนวทางอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจากข้างบนลงข้างล่าง จึงทำให้แนวทางการ

อนุรักษ์จากข้างล่างขึ้นข้างบนกลายเป็นความหวังใหม่ โดยเฉพาะในมิติของประชาชนในแต่ละชุมชนร่วมตระหนักในความสำคัญของสิ่งแวดล้อม มีสำนึกรักสิ่งแวดล้อม และเข้าร่วมในรูปอาสาสมัครป้องกันและเฝ้าระวังคุณภาพสิ่งแวดล้อมหรือในหลายกรณีคือการร่วมทำประชาพิจารณ์โครงการสาธารณะที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม รวมถึงร่วมวางแผน ร่วมบริหารจัดการ และร่วมติดตามประเมินผลนโยบายสิ่งแวดล้อม (วรวิภา โอมรัตน์พันธ์ 2551, น.377)

4) แนวทางเกษตรกรรมชาติ แนวคิดนี้เริ่มต้นแพร่หลายจากงานเขียนของ มาซาโนบุ ฟูกุโอกะ เจ้าของผลงาน The One Straw Revolution หรือ การปฏิวัติยุคสมัยด้วยฟางเส้นเดียว ซึ่งเป็นเรื่องราวของนักวิทยาศาสตร์ท่านหนึ่งที่ได้ผันตัวมาเป็นชาวนา ได้ผ่านการปฏิวัติทางทัศนคติอันเนื่องมาจากฟางข้าวที่ได้แสดงให้เห็นว่าธรรมชาติมันยิ่งใหญ่กว่าสารเคมี และเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ทั้งหลาย การค้นพบดังกล่าวไม่เพียงมีคุณสมบัติต่อเกษตรกรรมที่กำลังมาถึงทางตัน อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการปฏิวัติเขียว (การผสมพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ที่ให้ผลผลิตสูง การใช้สารเคมีต่างๆ และการใช้เครื่องจักรกลการเกษตร) และมีความสำคัญต่ออารยธรรมมนุษย์ด้วย ในยุคสมัยที่มนุษย์ประสบกับความอัปยศอดสูที่อาจมีผลทำลายมนุษยชาติให้สูญสิ้นเผ่าพันธุ์ได้นั้น มาซาโนบุ ได้บอกให้เราเห็นว่าฟางข้าวนี้สามารถปฏิวัติยุคสมัยให้ผ่านพ้นวิกฤตการณ์ไปได้ด้วยการปฏิวัติแนวคิดและทัศนคติอย่างถึงรากฐาน อันได้แก่ ทัศนคติต่อธรรมชาติ และทัศนคติต่อตัวเราในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เป็นเพราะเราเห็นธรรมชาติ นั้นไร้ชีวิตจิตใจ จึงครอบงำเบียดบังธรรมชาติ เพื่อตอบสนองความอยากและความยิ่งใหญ่ของตนมาโดยตลอด โดยไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับระบบนิเวศ มาซาโนบุ เสนอแนวคิดใหม่เพื่อเป็นทางออกใหม่ให้สังคมปัจจุบัน ที่มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุขในสภาพแวดล้อมที่เอื้ออาทรต่อมนุษย์และสรรพชีวิต ด้วยการตระหนักและสำนึกในคุณค่าอันยิ่งใหญ่ของธรรมชาติ

หลักการทำเกษตรกรรมธรรมชาติของ มาซาโนบุ ฟูกุโอกะ นั้นต้องเข้าไปแทรกแซงกระบวนการธรรมชาติให้น้อยที่สุด ดังนี้ (รสนา โตสิตระกูล 2530, น.27-30)

1. ไม่มีการไถพรวนดิน ตามธรรมชาติพื้นดินมีการไถพรวนอยู่แล้ว เช่น การแทรกซอนของรากพืช การกระทำของพวกจุลินทรีย์ทั้งหลาย สัตว์เล็กๆ และไส้เดือน
2. ไม่มีการใช้ปุ๋ยเคมีหรือปุ๋ยหมัก หากแต่เน้นไปที่การปรับโครงสร้างของดินและการบำรุงดินให้อุดมสมบูรณ์ ซึ่งสามารถทำได้ด้วยการใช้ฟางคลุมพื้นที่ไว้แล้วโรยด้วยมูลสัตว์เพียงเล็กน้อยหรือการปลูกพืชคลุมดินจำพวกถั่วแทน

3. ไม่มีการกำจัดวัชพืช ไม่ว่าจะด้วยการถางหรือการใช้ยาปราบวัชพืช โดยหลักพื้นฐานวัชพืชเป็นสิ่งที่ต้องควบคุมไม่ใช่กำจัด การใช้ฟางคลุม การปลูกพืชคลุมดินจำพวกถั่ว ปนไปกับพืชผลหรือการปล่อยน้ำเข้าแปลงนาให้ท่วมขังเป็นการควบคุมวัชพืชได้เป็นอย่างดี

4. ไม่มีการใช้สารเคมี การใช้สารเคมีจักทำให้พืชผลมีภูมิต้านทานต่อโรค และแมลงต่ำ การควบคุมโรคและแมลงที่เหมาะสมที่สุดคือ การปลูกพืชที่แข็งแรงในสภาพแวดล้อม ที่สมบูรณ์

ภายใต้หลักการทั้ง 4 ประการ เป็นการทำการเกษตรที่เรียบง่ายเป็นธรรมชาติ ที่สุด ด้วยการร่วมมือกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติหรือเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติโดยไม่ จำเป็นต้องไถพรวน ไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมีหรือปุ๋ยหมัก ไม่ต้องกำจัดวัชพืช และไม่ต้องใช้สารเคมีใดๆ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการดำเนินตามกฎธรรมชาติที่ไม่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและยังเป็นการช่วย บำรุงธรรมชาติให้อุดมสมบูรณ์ก็ว่าได้

5) **แนวทางเศรษฐกิจพอเพียง** (วรุฒิ โรมรัตน์พันธ์ 2551, น.392-393) โดย พื้นฐานหลักการปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ประกอบด้วย การพึ่งตนเอง การพึ่งพากันของคนใน ชุมชน และการพึ่งพาธรรมชาติ หากพิจารณาให้ลึกซึ้งจะมีความใกล้เคียงสอดคล้องกับแนวคิดทุน ทางสังคม จะเห็น ได้จากการพึ่งพากันเองก็คือ การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันของคนในชุมชน ในขณะที่เดียวกันก็พึ่งพาและเกื้อกูลธรรมชาติไปพร้อมกันอย่างสมดุล การดำเนินชีวิตตามทางสาย กลางที่มีความพอเพียงและพอดี สิ่งเหล่านี้เป็นทั้งวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของคนในชุมชนที่จะ ก่อให้เกิดสันติสุขและความยั่งยืน ด้วยเหตุดังกล่าวจึงทำให้มนุษย์สามารถดำเนินชีวิตร่วมกับ สิ่งแวดล้อมได้อย่างกลมกลืน ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าแนวทางดังกล่าวเป็นระบบความสัมพันธ์ที่ เกื้อกูลกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทำให้เกิดความสมดุล เกิด การกระจายทรัพยากรธรรมชาติอย่างทั่วถึง ทำให้ชุมชนเข้มแข็งมีศักยภาพในการจัดการกับปัญหา ต่างๆ ของชุมชนร่วมกัน ฉะนั้น แนวคิดระบบเศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นอีกหนึ่งแนวทางที่สำคัญใน การช่วยให้การจัดการสิ่งแวดล้อมประสบความสำเร็จ

ในเชิงรูปธรรมปัจจุบันรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 43 ระบุว่า บุคคลและชุมชนย่อมมีสิทธิในการจัดการบำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จาก ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2560, น.12) จากบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญทำให้เกิดการ กระจายอำนาจให้ประชาชนและชุมชนมี โอกาสเข้ามามี ส่วนร่วมในการดูแล รักษา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนมากขึ้น

1.4 แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับชุมชนนิยม

1.4.1 ความหมายของชุมชนนิยม

ปิยะพงษ์ (ปิยะพงษ์ บุษบงก์ 2561, น.2-41) กล่าวถึง แนวคิดชุมชนนิยม ว่า มี 2 กระแส คือ กระแสแรก มีฐานคิดมาจากการต่อต้านแนวคิดเสรีนิยม โดยมองว่าชุมชนมีคุณค่า และควรมีบทบาทในการกำหนดความเป็นปัจเจกชนมากกว่าปัจเจกจะไปกำหนดหน้าตาชุมชนได้ตามต้องการ ส่วนกระแสที่สอง ชุมชนนิยมในฐานะอุดมคติ ซึ่งเติบโตมาจากการวิพากษ์วิจารณ์เศรษฐกิจสังคมนิยมของฝ่ายซ้ายจัด กระแสนี้จึงตอบโต้กระแสแรก ซึ่งในช่วงหลังถูกรวบงำโดยทุนนิยม (มีการปรับตัวในยุคทุนนิยม) โดยถูกเรียกใหม่ว่าเป็นแนวชุมชนนิยมที่ตอบสนองต่อสังคมสมัยใหม่ โดยแนวคิดทฤษฎีทางด้านชุมชนนิยมมีคำอธิบายหลักคือ หลักศีลธรรมค้ำจุนโลก โดยแหล่งศีลธรรมอยู่ที่การบ่มเพาะของชุมชนสังคมที่ต่อเนื่อง ซึ่งทำหน้าที่เสมือนเป็นอิฐบล็อกที่วางโครงสร้างพื้นฐานทางศีลธรรมให้กับปัจเจกชน อนึ่ง สำหรับแนวคิดชุมชนนิยมในสังคมไทย ถูกใช้ปะปนกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เศรษฐกิจชุมชน การพัฒนาเชิงพุทธ และแนวคิดสิทธิชุมชน นอกจากนี้ปิยะพงษ์ยังได้กล่าวถึงแนวคิดประชาสังคมที่มีความเชื่อมโยงกับแนวคิดชุมชนนิยมว่า เกิดขึ้นจากข้อต่อที่สำคัญนั่นคือ “แนวคิดทุนทางสังคม” ซึ่งมองว่าทุนทางสังคมทำให้การขับเคลื่อนร่วมกันของประชาคมนั้นเป็นไปได้ พร้อมกับที่เรียกร้องให้เกิดการเพิ่มพันธะของชุมชนต่อสมาชิกของตนเอง

ประชาสังคมที่ปิยะพงษ์กล่าวถึง คือ ภาคส่วนที่ไม่ใช่รัฐและตลาด โดยมีลักษณะเป็นเรื่องของส่วนรวม ไม่ใช่เรื่องส่วนบุคคล และกินความถึงภาคส่วนที่สาม องค์กรนอกภาครัฐ กลุ่มทางสังคม ขบวนการทางสังคม เครือข่ายสังคม และชุมชนเข้มแข็งหรือชุมชนที่รักษารากเหง้าของตนเอง ซึ่งเน้นความมีอารยะ ไม่ใช่ความรุนแรง อยู่บนฐานของความเคารพผู้อื่น ยึดหลักศีลธรรมบางประการ และแนวคิดประชาสังคมนี้มักจะเชื่อมร้อยกับฐานแนวคิดอื่นๆ เช่น แนวคิดการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น โดยแนวคิดนี้ถูกใช้อย่างกว้างขวางเพื่อมุ่งเป้าหมายในการแสวงหาแนวทางการสร้างชุมชนที่เข้มแข็ง ด้วยการให้ความหวังไปที่การรวมกลุ่มทางสังคมที่เข้มแข็ง และให้กลุ่มทางสังคมเหล่านี้เป็นผู้แสดงบทบาทหลักในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นตนเอง ในลักษณะที่ไม่เป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐและทุน รวมไปถึงจากฐานคิดเรื่องพึ่งตนเอง ทั้งนี้ยังเกี่ยวกับแนวคิดการพัฒนาประชาธิปไตย โดยมีผู้เสนอว่าประชาสังคมช่วยเสริมสร้างทุนทางสังคมอันเป็นรากฐานของการสร้างและธำรงรักษาประชาธิปไตยที่เข้มแข็งจากฐานราก โดยอาศัยพลังร่วม และพลังอาสาสมัคร นอกจากนี้ยังเชื่อมร้อยกับแนวคิดขบวนการทางสังคม ที่ไม่ใช่ความรุนแรงด้วย ทว่าองค์ประกอบสำคัญของประชาสังคมมีจุดมุ่งเน้นร่วมกัน คือ การให้ความสำคัญกับความเป็นพลเมืองของทุกคน การขับเคลื่อนผ่านพลังอาสาสมัคร การคำนึงถึงผลประโยชน์สาธารณะ และการต่อต้านโลกาภิวัตน์

วิทยากร เชียงกุล (<http://witayakornclub.wordpress.com>) ให้ความหมายชุมชนนิยาม ว่าเป็นปรัชญาระบบความเชื่อ ซึ่งให้ความสำคัญกับชุมชนหรือค่านิยมของสังคม (บรรทัดฐาน/ปทัสฐานทางสังคม) มากกว่าปัจเจกชนหรือค่านิยมส่วนตัวของคน ดังนั้น ปรัชญานี้จึงได้เสนอว่า ความหมายในชีวิตของแต่ละคนและเสรีภาพของปัจเจกชนที่เข้มแข็งและมีชีวิตชีวาขึ้นอยู่กับการมีสัมพันธ์ที่ดีกับคนอื่นในชุมชน ฉะนั้น นโยบายของรัฐบาลหรือการตัดสินใจเลือกของปัจเจกชนจึงควรตอบสนองกับค่านิยมของสังคม ปรัชญานี้มีแนวคิดที่อยู่ตรงกันข้ามกับปัจเจกชนนิยาม

อุดมศักดิ์ สิทธิพงษ์ (<https://www.tci-thaijo.org> > JEM > view) มองว่าชุมชนมีความเชื่อว่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตของชุมชนในท้องถิ่น ชุมชนย่อมมีความสามารถที่จะดูแลควบคุมวิถีการดำรงชีวิตของตนเอง ซึ่งเป็นสิทธิในชีวิตและปัจจัยการดำรงชีวิต ในกรณีดังกล่าวหากเห็นว่าทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนใดย่อมมีอยู่เพื่อการดำรงชีพของประชาชนหรือชุมชนในท้องถิ่นนั้น ประชาชนหรือชุมชนในท้องถิ่นนั้นย่อมต้องเป็นผู้มีสิทธิเหนือทรัพยากรนั้นๆ ในการที่จะอนุรักษ์และจัดการ เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาตินั้นได้รับการดูแลรักษาเพื่อใช้ประโยชน์ให้ยั่งยืนต่อไป ดังนั้นชุมชนท้องถิ่นจึงมีความชอบธรรมที่จะมีสิทธิเหนือทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ของตนมากกว่าคนภายนอกชุมชนที่ไม่ได้เป็นผู้อาศัยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต จึงเป็นเหตุผลสำคัญที่รัฐต้องยอมให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการดังกล่าว เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวมในแง่ของการใช้ทรัพยากร การบำรุงรักษาและการอนุรักษ์ ทั้งยังเป็นการป้องกันปัญหาความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการแย่งชิงทรัพยากร ตลอดจนปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของคนในท้องถิ่นอีกด้วย เพราะแต่ละแห่งชนตำบลย่อมมีวิธีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสมในบริบทของชุมชนท้องถิ่นอยู่แล้ว โดยอยู่ภายใต้บทบาทและหน้าที่ขององค์กรชุมชน มีจารีตประเพณีและข้อตกลงของชุมชนเป็นกลไกสำคัญที่ชุมชนใช้ในการจัดการทรัพยากรในพื้นที่

สุพิตา (สุพิตา เริงจิต 2535) ได้ยกตัวอย่างองค์กรชุมชนที่จัดการเกี่ยวกับทรัพยากร เช่น องค์กรป่าชุมชน องค์กรอนุรักษ์ธรรมชาติในเมือง และองค์กรชุมชนที่เกี่ยวกับการผลิต การตลาด และกองทุนหมุนเวียนต่างๆ ในชนบท ซึ่งรัฐมีบทบาทอย่างมากทำให้องค์กรเหล่านี้เข้มแข็ง ด้วยการยอมรับสภาพตามกฎหมาย โดยไม่จำเป็นต้องจดทะเบียนเสมอไป จัดว่าเป็นการส่งเสริมการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นอย่างแท้จริง และที่สำคัญเป็นการปูทางไปสู่การสร้างประชาสังคมอีกด้วย (อ้างใน อานันท์ กาญจนพันธ์ 2544, น.197)

เกรียงศักดิ์ (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ 2544) ได้อธิบาย ชุมชนนิยม ไว้ว่า สังคมที่คนเห็นประโยชน์และรู้จักใช้ประโยชน์จากชุมชน อีกทั้งให้ประโยชน์เป็นการตอบแทนต่อชุมชน คนในชุมชนจะได้รับการสนับสนุนให้มีส่วนร่วมเข้าร่วมเป็นสมาชิก ส่งผลให้คนในชุมชนมีการรวมตัวกันเป็นชุมชนเล็กๆ มากมายและมีความหลากหลาย โดยแต่ละชุมชนมีวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งและมีแนวทางในการดำเนินงานที่ชัดเจน และเป็นผลดีต่อสมาชิกทั้งทางด้านกายภาพ จิตใจ และก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมโดยรวม (อ้างใน ภูสิทธิ์ ขันติกุล มปป., น.8)

ปธาน (ปธาน สุวรรณมงคล 2554, น.200-201) กล่าวว่า แนวคิดชุมชนนิยม เกิดขึ้นมาในศตวรรษที่ 20 เป็นแนวคิดที่อยู่ตรงข้ามกับปัจเจกชน (individualism) ที่เน้นความเป็นคนหนึ่งเดียวเฉพาะ ในขณะที่ชุมชนนิยมกลับมุ่งไปที่ส่วนรวมมากกว่า หลักปรัชญาของแนวคิดนี้ เน้นไปที่การยอมรับคุณค่าและบทบาทของชุมชนที่มีต่อปัจเจกบุคคล นอกจากนี้ยังมองว่าแนวคิดนี้ต้องการลดบทบาทของระบบราชการที่มีการขึ้นและดำเนินการให้บริการสาธารณะเกือบทั้งหมดในสังคม และเปลี่ยนมาให้ความสำคัญกับการเพิ่มอำนาจ (empowerment) ให้กับประชาชนที่รวมกันเป็นชุมชน มีการร่วมมือ ประสานงานกันอย่างไม่เป็นทางการและเป็นทางการ ทำให้เกิดองค์การหรือขบวนการต่างๆ ที่มีการดำเนินการเพื่อชุมชน อาจกล่าวได้ว่า แนวคิดชุมชนนิยม เป็นกระแสพลิกกลับจากการพึ่งพิงปัจจัยภายนอกชุมชนมาสู่การให้ความสำคัญกับชุมชนในฐานะเป็นตัวกระทำการเปลี่ยนแปลงชุมชนเอง โดยที่ชุมชนมารวมพลังกันเพื่อดำเนินการในการแก้ไขปัญหาของตนด้วยตนเอง หรือ ริเริ่มเรียกร้องให้รัฐหรือนักการเมืองท้องถิ่นเข้ามาแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาชุมชนในแนวทางที่ประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุด โครงการหรือกิจกรรมนั้นๆ

ฉัตรทิพย์ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา 2553, น.38) ในทัศนะของอาจารย์เห็นว่า แนวคิดชุมชนที่มีวัฒนธรรมชุมชนเป็นฐานสำหรับสังคมไทยในอนาคตจะต้องควบคู่ไปกับประชาธิปไตยและการเปิดประเทศ และควรทำให้ชุมชนในระดับท้องถิ่นเข้มแข็ง ถักทอกันเป็นเครือข่ายประกอบเป็นประเทศชาติ

อานันท์ (อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2544, น.255) เสนอให้เห็นว่า สิทธิชุมชนเป็นอุดมการณ์ต่อต้านความคิดครอบงำอย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถก่อตัวขึ้นมาจากความขัดแย้งในตัวเองที่อยู่ภายในข้อจำกัดของความคิดครอบงำที่มากับกระแสโลกาภิวัตน์ โดยผ่านกระบวนการต่อสู้ทางวัฒนธรรมของชาวบ้าน พร้อมกับการประสานเครือข่ายเป็นพันธมิตร อันแสดงให้เห็นอำนาจชุมชนในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรได้

เสนห์ (เสนห์ จามริก 2545) เสนอว่า สิทธิของกลุ่มหรือสิทธิของชุมชน เป็นสิทธิร่วมเหนือทรัพยากรของชุมชน อันมีความหมายรวมถึงตั้งแต่ดิน น้ำ ป่า ทรัพยากรพันธุกรรม ทรัพยากรภูมิปัญญา เป็นสิทธิตามธรรมชาติในการดำเนินชีวิต สิทธิตามประเพณีของชุมชนในการ

ดูแลและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมกัน ทั้งนี้เพราะชุมชนท้องถิ่นจะอยู่รอดและพัฒนาตนเองอย่างยั่งยืนและมีศักดิ์ศรีได้จำเป็นต้องมีสิทธิพื้นฐานในการใช้และดูแลทรัพยากรอย่างยั่งยืน สิทธิชุมชนดังกล่าวยังรวมถึงการปฏิเสธการรุกรานจากภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรของชุมชน (อ้างใน มณีมัย ทองอยู่ และคารารัตน์ เมตตาริกานนท์ 2557, น.172)

อะภัย (อะภัย วาณิชประดิษฐ์ 2546) การยอมรับสิทธิชุมชนในการอ้างสิทธิเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่น โดยต้องการให้รัฐยอมรับในองค์กรระดับท้องถิ่น สามารถทำการตรวจสอบนโยบายท้องถิ่นได้ สามารถออกกฎหมายการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นได้ ด้วยการรับรองสิทธิการใช้ทรัพยากร เพราะสอดคล้องกับวิถีชีวิตตัวเองได้ดีที่สุด ตลอดจนให้องค์กรของชุมชนท้องถิ่นสามารถดูแลปกครองตนเองได้ เช่น การเรียกร้องสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดการป่าแต่ยังยอมรับสิทธิของรัฐ และสิทธิของปัจเจกบุคคลในพื้นที่เดียวกันด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นสิทธิในการจัดการ เพื่อใช้ประโยชน์ของชุมชนสามารถซ้อนทับกับสิทธิความเป็นเจ้าของของรัฐได้ (อ้างใน มณีมัย ทองอยู่ และคารารัตน์ เมตตาริกานนท์ 2557, น.172-173)

จากความคิดเห็นที่กล่าวมาสรุปได้ว่า แนวคิดชุมชนนิยม เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับชุมชนเป็นตัวแสดงหลักในการขับเคลื่อนพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาชุมชน มากกว่าปัจเจกบุคคลหรือการพึ่งพิงปัจจัยภายนอก ซึ่งชุมชนเป็นผู้ริเริ่มดำเนินการตั้งแต่ต้นจนจบ โครงการหรือกิจกรรม โดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วม

1.4.2 ลักษณะของชุมชนนิยม

การจัดการทรัพยากรร่วมกันจะเกิดขึ้นได้และประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง รวมถึงความสามารถของชุมชนที่จะสร้างกฎเกณฑ์ในการดูแลทรัพยากรและแก้ปัญหาทรัพยากร โดยชุมชนต้องมีคุณลักษณะที่เหมาะสม ดังนั้น จึงจำเป็นต้องกำหนดลักษณะของชุมชนเอาไว้

เกรียงศักดิ์ (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ 2544, น.42-46; อ้างใน ภูสิทธิ์ ชันติกุล มปป., น.12) ได้อธิบายลักษณะของชุมชนตามแนวคิดชุมชนนิยมเอาไว้หลายประการ ดังนี้

1. ชุมชนมีขนาดเหมาะสมที่ทุกคนรู้จักกันก่อให้เกิดความยึดโยงรับผิดชอบต่อกัน
2. ชุมชนที่ตอบสนองความต้องการของสมาชิกทุกด้าน
3. ชุมชนที่รวมตัวตามความสนใจร่วมกัน เช่น กลุ่มที่มีความสนใจประเด็นต่างๆ ในพื้นที่ที่ตนอาศัยอยู่ จะรวมตัวกันเป็นชุมชนหมู่บ้าน ชุมชนประจำตรอก ซอก ซอย เพื่อดูแลความเป็นอยู่ในพื้นที่ของตน เป็นต้น หรือกลุ่มที่มีความสนใจในสิ่งที่เหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน

คนกลุ่มนี้เป็นชุมชนในแนวตั้ง ซึ่งรวมตัวเพื่อทำกิจกรรมที่ตอบสนองความต้องการของตนและคนในกลุ่ม เช่น คนรักดนตรี กลุ่มเพื่อนสลัม เป็นต้น

4. ชุมชนที่มีเป้าหมายร่วมกัน และทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง
5. ชุมชนที่มีสมาชิกผูกพันตัว ซึ่งแนวคิดนี้ให้ความสำคัญกับความผูกพันมากเป็นพิเศษ เพราะสมาชิกที่ผูกพันตัวจะเป็นขุมกำลังที่แท้จริงของชุมชนทำให้ชุมชนแข็งแกร่ง
6. ชุมชนที่สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วม
7. ชุมชนที่รับผิดชอบแก้ปัญหา ก่อนพึ่งพารัฐ
8. ชุมชนที่เชื่อมโยงกับสังคม
9. ชุมชนที่มีพลวัตพร้อมกับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเองเสมอ เพื่อเตรียมชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมภายนอกที่เปลี่ยนแปลงไป
10. ชุมชนที่เหมาะสมกับบริบทท้องถิ่น
11. ชุมชนที่มีการถ่ายทอดแบบแผนการดำเนินชีวิตจากรุ่นสู่รุ่น โดยให้ความสำคัญกับการดำรงอยู่ของชุมชน จึงมีลักษณะเป็นชุมชนยั่งยืน (sustainable community)
12. ชุมชนมีเอกภาพท่ามกลางความแตกต่าง ซึ่งชุมชนต้องมีจุดสนใจที่สำคัญร่วมกันอย่างน้อยหนึ่งจุด แต่เรื่องอื่นๆ สามารถหลากหลายได้ไม่จำกัด
13. ชุมชนมีลักษณะเชิงซ้อน ซึ่งจะมีกลุ่มย่อยๆ หรือชุมชนย่อย จะช่วยให้สมาชิกของชุมชน ได้รับการดูแลอย่างทั่วถึงและใกล้ชิด เกิดการแบ่งปันและลงลึกในรายละเอียดของชีวิต มีความสนิทสนม มีความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งเต็มไปด้วยบรรยากาศของความรักความผูกพันที่สมาชิกแต่ละคนได้รับการเอาใจใส่ในทุกด้านอย่างครบถ้วน

อานันท์ (อานันท์ กาญจนพันธุ์ 2544, น.118-125) กล่าวถึง ความเป็นชุมชนว่าเป็นการรวมหมู่ทางสังคม ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานทางสังคมอย่างน้อย 5 ประการ คือ

1. อุดมการณ์อำนาจ ซึ่งจะเกี่ยวกับความคิดหลัก 4 อย่าง คือ (1) ความคิดเรื่องผีปู่ย่า วิญญาณเหล่าบรรพบุรุษ (มีอำนาจความเชื่อในเรื่องการปกป้องคุ้มครองลูกหลาน) (2) ผีเสื้อบ้าน อาจเป็นวิญญาณเจ้านายหรือนายบ้านตระกูลแรกๆ (การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างบ้านกับรัฐ ที่แสดงความเชื่อผ่านการนับถือผีเจ้านายร่วมกัน) (3) ใจบ้าน มักจะทำเป็นเสาปักไว้กลางหมู่บ้าน (มีอำนาจในเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของการเกษตร) และ (4) ผีฝ่าย ซึ่งเป็นศูนย์รวมของกลุ่มที่ร่วมกันจัดการเกี่ยวกับการชลประทาน (มีอำนาจในเรื่องการดูแลน้ำ) อาจกล่าวได้ว่าการรวมหมู่ทางสังคมจะแสดงออกด้วยการนับถือผี ที่เป็นเชื้อสายปู่ย่าเดียวกัน หรือนับถือผีเสื้อบ้านเดียวกัน มีใจบ้านเดียวกัน หรือนับถือผีฝ่ายเดียวกันก็ได้ ซึ่งลักษณะที่กล่าวมาจะไม่ยึดติดกับโครงสร้างที่เป็นหน่วยของพื้นที่

2. พิธีกรรม เป็นการปฏิบัติกรร่วมกันของกลุ่มเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ มีทั้งระดับครอบครัว เครือญาติ และหมู่บ้าน โดยมีวัดเป็นศูนย์กลาง และในช่วงเวลาต่างๆ ของวิถีชีวิต เช่น สงกรานต์ ทานบวชลูกแก้ว พิธีการไหว้ผีอารักษ์หลักบ้าน เป็นต้น

3. อำนาจในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน เป็นสิทธิอำนาจตามประเพณีของชุมชน ที่ถือว่าชุมชนมีสิทธิการใช้ หากชุมชนจัดการดูแลรักษา ในหมู่บ้านก็จะมีของที่ถือว่าเป็นของส่วนรวม เช่น วัด ป่าช้า โรงเรียน เหมืองฝาย จนถึงป่า ถือเป็นมรดกตกทอดที่ต้องร่วมกันดูแลรักษาและจัดการใช้ประโยชน์ตามกฎหมายและประเพณีของชุมชนที่ตกลงกัน ซึ่งจะเน้นหลักของประโยชน์ส่วนรวม และความเป็นธรรม

4. ภูมิปัญญาหรือความรู้ เช่น ตำรา คาถาอาคม ความรู้ด้านศิลปะ ด้านศิลปกรรม การก่อสร้าง ความรู้ในการผลิตด้านต่างๆ หนังสือก้อม แต่อาจเป็นความรู้ที่จำกัดอยู่ในวงศ์ตระกูล ลูกศิษย์ลูกหา วัด หรือระดับหมู่บ้านก็มีเช่นกัน ความรู้เหล่านี้สะท้อนการรวมพลังและเป็นศักดิ์ศรีของชุมชน

5. องค์กรและเครือข่ายความสัมพันธ์ ชาวบ้านมีการรวมตัวกันเป็นองค์กรเพื่อแก้ปัญหา เช่น กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต และกลุ่มฅาปนกิจเพื่อออมเงินไว้จัดงานศพ สำหรับเครือข่ายของความสัมพันธ์นั้นปรากฏว่ามีหลายรูปแบบ เช่น การขอแรง ปัจจุบันเครือข่ายเช่นนี้คงอยู่เฉพาะที่เกี่ยวกับพิธีกรรม และงานประเพณีเป็นส่วนใหญ่ เพราะชาวบ้านหันไปรับจ้างเพื่อตนเองมากขึ้น ทำให้แรงงานที่ถือเป็นของชุมชนลดน้อยลง

สรุปได้ว่า ลักษณะของชุมชนนิยม คือ ชุมชนมีความสนใจในประเด็นสาธารณะร่วมกัน มีเป้าหมาย มีส่วนร่วมในการดำเนินการอย่างต่อเนื่องเชื่อมโยงกัน ชุมชนมีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง มีการส่งต่อองค์ความรู้ต่างๆ จากรุ่นสู่รุ่น มีกลุ่มต่างๆ ซ้อนทับกันอยู่ในพื้นที่เดียวกัน มีอุดมการณ์อำนาจ มีพิธีกรรมตามกาลวิถีชีวิต มีอำนาจในการจัดการทรัพยากรของส่วนรวมร่วมกัน และมีภูมิปัญญาที่เป็นศักดิ์ศรีของชุมชน

ส่วนที่ 2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นอกจากการพิจารณาแนวคิดทฤษฎีแล้ว ผู้ศึกษาวิจัยขอยกตัวอย่างงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งสอดคล้องกับเรื่องที่จะศึกษา อันจะเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์เรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนกับการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนี้

พรจิตร เวทวนารักษ์ และคณะ (2558) ศึกษาเกี่ยวกับ รูปแบบการดำรงอยู่ของชุมชนกลางป่าโลก ตำบลนาไส่ อำเภอภูซุ่ม จังหวัดยโสธร การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีระยะเวลาดำเนินการ 1 ปี คือตั้งแต่ 1 พฤษภาคม 2557 – 30 เมษายน 2558 โดยใช้แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับแนวคิดทรัพยากรธรรมชาติ แนวคิดและความหมายฐานทรัพยากรอาหาร แนวคิดเรื่องวัฒนธรรมอาหารและระบบการผลิต แนวทางการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เพื่อสิ่งแวดล้อม ผลจากการศึกษาพบว่า

1. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนกับป่าในพื้นที่บ้านสันติสุข บ้านหนองแคน และบ้านหนองผือน้อย ตำบลนาไส่

จากการศึกษาข้อมูลความสัมพันธ์และการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนกับป่าในพื้นที่ 3 ชุมชน ได้มีการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชุมชน การจัดตั้งชุมชนกลางป่าโลกและการเปลี่ยนของ 3 ป่าชุมชน คือ หนองหัวลิง ป่าดงขมิ้น และป่าดงบังบอด และได้มีการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในด้านเศรษฐกิจ สังคม การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชน ป่า น้ำ ที่สัมพันธ์กับป่าครอบครัว คือ อาหารป่า ที่อยู่ เครื่องนุ่งห่ม ยาสมุนไพร การประกอบอาชีพเกษตรกรรม การหาของป่า การเลี้ยงสัตว์ นอกจากนี้ยังได้มีการศึกษาภูมิปัญญาในการดำรงอยู่ของชุมชนกลางป่าโลก เช่น การดูแลที่ที่ไม่มีพิษ การแก้พิษเห็ด การดูแลลมที่กินได้ การดูแลลมที่เป็นพิษ เครื่องมือในการจับสัตว์ เทคนิคการเดินป่าในตอนกลางคืน

ผลจากการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่หนึ่ง ผู้วิจัยเห็นว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการทุนทางสังคมด้านปัจจัยภายใน อันได้แก่ ระบบคิด วิธีปฏิบัติต่อป่า น้ำ และที่สำคัญผลลัพธ์ที่ปรากฏออกมาให้เห็นถึงวิธีการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าใน “รูปแบบการสร้างป่าครอบครัวหรือป่าในหัวไร่ปลายนา” แทนที่ป่าในชุมชนที่หายไปอันเนื่องมาจากการขยายพื้นที่การเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ

2. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบมูลค่าและคุณค่าของป่าธรรมชาติกับการปลูกพืชเศรษฐกิจ

จากการศึกษาเปรียบเทียบมูลค่าและคุณค่าของป่าธรรมชาติกับการปลูกพืชเศรษฐกิจ ได้มีการศึกษาสาเหตุและปัจจัยเอื้อต่อความเปลี่ยนแปลงของป่าชุมชนในส่วนของป่าครอบครัว คือ 1) กระแสพืชเศรษฐกิจ 2) การเพิ่มขึ้นของประชากรในชุมชน 3) ปัจจัยการผลิตและค่าครองชีพที่สูงขึ้น 4) ความเจริญทางเทคโนโลยี 5) การขาดจิตสำนึก และได้มีการสำรวจความหนาแน่นของทรัพยากรตามแต่ละประเภท เช่น 1) ประเภทเห็ด 2) ประเภทสัตว์ป่า 3) ประเภทแมลง 4) ประเภทสมุนไพร 5) ประเภทไม้ยืนต้น 6) ประเภทมันป่า 7) ประเภทผลไม้ป่า 8) ประเภทผักป่า ซึ่งจะมีการสำรวจถึงประเภทของทรัพยากรแต่ละชนิด ในด้านลักษณะประโยชน์ และมูลค่ากิน/ขาย มูลค่าและคุณค่าของป่าธรรมชาติป่าครอบครัวในรอบปีการศึกษาเปรียบเทียบมูลค่าและคุณค่าของทรัพยากร

จากป่าใน 3 ชุมชน คือ ชุมชนบ้านหนองผือน้อย ชุมชนบ้านหนองแคน ชุมชนบ้านสันติสุข หมู่บ้านละ 10 ครอบครั้ว รวม 30 ครอบครั้ว สรุปมูลค่าของรายได้ที่เกิดจากการหาของป่าในรอบ 1 ปี ที่ผ่านมาจากชาวบ้านในชุมชน เพื่อศึกษาเปรียบเทียบมูลค่า และคุณค่าของป่าธรรมชาติ

สรุปมูลค่ามูลค่าที่เกิดจากการหาของป่าใน 3 ชุมชน ประเภทเห็ดป่า สัตว์ป่า แมลงป่า สมุนไพร มันป่า ผลไม้ป่า ผักป่า คิดเป็นมูลค่าเพื่อการบริโภค จำนวน 124,340 บาท คิดเป็นมูลค่าเพื่อขาย 370,780 บาท รวมเป็น 495,120 บาท

ผลจากการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่สอง ผู้วิจัยเห็นว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการเข้าถึงหรือการใช้ประโยชน์จากป่า ทั้งในแง่คุณค่าประโยชน์และมูลค่ารายได้จากการขายของป่า

3. เพื่อสร้างรูปแบบการเพิ่มคุณค่าของป่าธรรมชาติ (ป่าครอบครัว) เพื่อการดำรงของป่าโลก

ทีมวิจัยได้ร่วมกันค้นหารูปแบบการดำรงอยู่ของป่าชุมชน โดยจัดเวทีระดมแนวคิดจนสุดท้ายผลสรุป ได้รูปแบบอยู่ 4 รูปแบบ ที่น่าจะเป็นต้นแบบและนำไปขยายผลไปยังชาวบ้านที่มีป่าครอบครัวใน 3 ชุมชน คือ

รูปแบบที่ 1 การอนุรักษ์พื้นที่ป่าที่ป่าธรรมชาติเดิมไว้ทั้งหมดและปลูกเสริมในบางส่วน

รูปแบบที่ 2 การปลูกพืชผสมผสานแซมป่าธรรมชาติ

รูปแบบที่ 3 การปลูกพืชเศรษฐกิจบางส่วนและให้มีป่าธรรมชาติให้เหลือไว้บางส่วนไว้ใช้ประโยชน์

รูปแบบที่ 4 การปลูกป่าหรือผลไม้แซมช่องว่างระหว่างแถวของพืชเศรษฐกิจ เพื่อเป็นการวางแผนการจัดการภายหลังพืชเศรษฐกิจหยุดให้ผลผลิตแล้วให้ได้รับผลประโยชน์จากการปลูกพืชแซม

เพื่อให้การสร้างรูปแบบป่าครอบครัวทั้ง 4 รูปแบบ มีการขยายผลไปยังชาวบ้านที่มีป่าครอบครัวทั้ง 3 ชุมชน จึงได้มีการดำเนินกิจกรรม เพื่อเป็นแนวทางที่จะนำไปสู่การสร้างรูปแบบทั้ง 5 รูปแบบ คือ

1. กิจกรรมการศึกษาดูงานหรือรูปแบบการปลูกพืชเศรษฐกิจกลางป่า
2. กิจกรรมการฟื้นฟูป่าธรรมชาติหรือป่าครอบครัว ผ่านวิถีวัฒนธรรมชุมชน
3. กิจกรรมการปลูกจิตสำนึกรักษาป่าธรรมชาติป่าครอบครัวใน 3 ชุมชน
4. กิจกรรมการท่องเที่ยวศึกษาดูงานป่าธรรมชาติ ป่าครอบครัวเชิงอนุรักษ์ใน

3 ชุมชน

5. กิจกรรมเยาวชนยูวชนในชุมชนเป้าหมายและชุมชนข้างเคียงให้สำนึกป่าชุมชนหรือป่าครอบครัว

ผลจากการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่สาม ผู้วิจัยเห็นว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการป่า โดยการสร้างป่าครอบครัวทั้ง 4 รูปแบบ ผ่านกิจกรรมการมีส่วนร่วมทั้ง 5 รูปแบบนี้ทางทีมงานวิจัยพยายามใช้เป็นเครื่องมือในการปลูกจิตสำนึกเด็ก เยาวชนและผู้ใหญ่ทั้ง 3 ชุมชน ให้สำนึกในระบบคุณค่าของป่า ซึ่งการสร้างจิตสำนึกนี้เป็นหนึ่งในองค์ประกอบที่จะทำให้การจัดการสิ่งแวดล้อมประสบความสำเร็จ ทำให้ประชาชนในพื้นที่ยอมเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมด้วยความสมัครใจ

ศิลปชัย ศรีธัญญา และคณะ (2551) ศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าไม้ในพื้นที่เขาแผงม้า : กรณีศึกษาชุมชนบ้านเขาแผงม้า ตำบลวังน้ำเขียว อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ ใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะจง สันทนากลุ่มและสัมภาษณ์เชิงลึก มีการจดบันทึกรวมกับการบันทึกเสียง โดยใช้แนวคิดเกี่ยวกับหลักธรรมาภิบาล แนวคิดเกี่ยวกับหลักธรรมาภิบาลในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 แนวคิดธรรมาภิบาลในพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการบริหารจัดการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ. 2546 ความหมาย ความสำคัญ ลักษณะของการมีส่วนร่วม และรูปแบบการมีส่วนร่วม แนวคิดเกี่ยวกับสังคม แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับรูปแบบ ผลจากการศึกษาพบว่า รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นกระบวนการที่เป็นพลวัตต่อเนื่องเชื่อมโยงกัน ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการระดมความคิด คือ การร่วมคิดค้นและวิเคราะห์ปัญหาาร่วมกันในลักษณะของการร่วมคิด ที่มาจากทุกฝ่าย
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผน คือ การนำสิ่งที่ร่วมกันคิดมากำหนดเป็นแผนร่วมกันด้วยการระดมทรัพยากรจากทุกฝ่าย
3. การมีส่วนร่วมในการลงทุน คือ การมีส่วนร่วมในการจัดหางบประมาณมาสนับสนุนการดำเนินงาน การนำความรู้และภูมิปัญญามาใช้ในการดำเนินงานและแรงงานในการดำเนินงาน
4. การมีส่วนร่วมในการลงมือปฏิบัติ คือ การนำแผนงานที่ได้ไปร่วมกันทำหรือแบ่งงานกันรับผิดชอบ เพื่อให้เป็นไปตามแผนที่กำหนด
5. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมิน คือ ร่วมกันติดตามผลงานที่ทำ ร่วมกันคิดพัฒนาปรับปรุงงานให้ดีขึ้น

6. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ร่วมกัน เป็นการร่วมรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ร่วมชื่นชมยินดีในผลงานที่เกิดจากการร่วมกันคิด ร่วมทำ ที่นำไปสู่การสมานฉันท์การเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน

เจนศักดิ์ วิชาวุฒิพงษ์ (2551) ศึกษาเรื่อง **การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน : กรณีศึกษา บ้านพวยาง หมู่ที่ 12 ตำบลทุ่งหลวง อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี** ด้วยวิธีการศึกษาจากเอกสารเพื่อรวบรวมข้อมูลทุกขุม และการออกไปเก็บข้อมูลปฐมภูมิ แล้วนำมาพรรณนาวิเคราะห์สถิติด้วยการหาค่าไคสแควร์ เพื่อทดสอบประเมินความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่างๆ กับระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน โดยใช้แนวคิดที่เกี่ยวกับป่าชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่า จากการศึกษาพบว่า

ราษฎรส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนในระดับปานกลาง โดยมีส่วนร่วมในขั้นตอนการใช้ประโยชน์มากที่สุด แต่มีส่วนร่วมในขั้นตอนการตัดสินใจน้อยที่สุด และจากการวิเคราะห์ค่าสถิติไคสแควร์พบว่า ปัจจัยทั้ง 7 ด้าน ได้แก่ อายุ ระดับการศึกษา ระยะเวลาการตั้งถิ่นฐาน จำนวนสมาชิก รายได้ ตำแหน่งทางสังคม และการรวมกลุ่มพัฒนาท้องถิ่นนั้น การมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน (Y) มีความสัมพันธ์กับปัจจัยด้านตำแหน่งทางสังคม (X_6) เพียงปัจจัยเดียว ดังนั้น ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมจัดการป่าชุมชน เจ้าหน้าที่รัฐควรจะดำเนินการประสานงานโดยใกล้ชิดกับกลุ่มผู้ที่มีตำแหน่งทางสังคม

สาวิตรี สะอาดเทียน (2551) ศึกษาเรื่อง **กระบวนการทุนทางสังคมในการทำการเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีผลต่อการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชน : กรณีศึกษา ชุมชนวังตะกั่ว ตำบลวังตะกั่ว อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร** เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ ด้วยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม การสนทนากลุ่ม และการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการทุนทางสังคมในการทำการเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีผลต่อการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งใช้แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับทุนทางสังคม แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน และแนวคิดเกษตรกรรมยั่งยืน จากการศึกษาพบว่า

ชุมชนมีพัฒนาการ โดยแบ่งออกเป็น 3 ช่วง คือ ช่วงที่ 1 ชาวบ้านมีวิถีชีวิตเชื่อมโยงกับเกษตรกรรมพื้นบ้านที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม มีทุนทางสังคม (ค่านิยม บรรทัดฐาน และระบบความสัมพันธ์ที่ดีของชุมชน) เป็นกลไกในการขับเคลื่อนชุมชนในอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขและพึ่งพาอาศัยกัน ช่วงที่ 2 ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตตามกระแสทุนนิยม หันมาทำเกษตรกรรมแผนใหม่ ให้ความสำคัญกับระบบเงินตรา และสิ่งแวดล้อมกลายเป็นปัจจัยการผลิต จนทำให้ทุนทางสังคมอ่อนแอ ส่งผลให้เกิดปัญหาต่างๆ โดยเฉพาะด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชน และช่วงที่ 3 เกิดผู้นำการเรียนรู้หันมาสู่เกษตรกรรมยั่งยืน ลด ละ เลิกการใช้สารเคมีในกระบวนการผลิตเพื่อช่วยฟื้นฟู

สิ่งแวดล้อมของชุมชน มีกิจกรรมกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกั่วเป็นกลไกขับเคลื่อนพลังสังคม มีองค์ประกอบทั้งภายในและภายนอกเป็นตัวหนุนเสริมให้เกิดกระบวนการทุนทางสังคม คือ

1) ปัจจัยภายใน ได้แก่

(1) ผู้นำชุมชน ที่เสียสละ มีวิสัยทัศน์ ใฝ่เรียนรู้ และมีความโปร่งใส ทำให้เป็นที่ยอมรับและไว้วางใจจากกลุ่มฯ เป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษ เพื่อเป็นกลไกในการขับเคลื่อนกิจกรรม มีการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเพื่อขยายผลไปสู่เด็กนักเรียน และชาวบ้านในชุมชน ทำให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วม ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เกิดความสามัคคีกลมเกลียวกัน

(2) พิธีกรรมประเพณีของชุมชน ที่เกิดจากความเชื่อ ความศรัทธาที่ชาวบ้านมีต่อผู้มีพระคุณ เช่น เทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้ดูแลรักษาธรรมชาติ และผู้อาวุโสเป็นระบบความเชื่อที่ช่วยยึดโยงความสัมพันธ์และวิถีชีวิตของชาวบ้าน โดยผ่านกระบวนการผลิต และพิธีกรรมตามประเพณีทางศาสนาของชุมชน เป็นเสมือนเครื่องหล่อหลอมพฤติกรรมของชาวบ้าน เพราะให้ความสำคัญกับระบบคุณค่าค่านึงถึงสิ่งที่อยู่โดยรอบอย่างเป็นองค์รวม ความสัมพันธ์ที่เกิดมาจากระบบคิดเดียวกันทำให้ชาวบ้านมีความพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในชุมชน

(3) ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่มีความอุดมสมบูรณ์เปรียบเสมือนเป็นสิ่งที่ยึดโยงให้ผู้คนมาพบปะแลกเปลี่ยนแบ่งปันกัน ก่อให้เกิดความผูกพันระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ ทำให้เกิดการกระจายทรัพยากรอย่างทั่วถึงและเป็นธรรมในสังคม ทั้งนี้ต้องเกิดจากเข้ามามีส่วนร่วมด้วยจิตสำนึกที่ดีของชาวบ้าน ต่อการบริโภคและอุปโภคในการดำเนินชีวิตที่อยู่บนฐานของความยุติธรรมไม่เบียดเบียน จึงทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอยู่ได้อย่างสมดุล

2) ปัจจัยภายนอก ได้แก่

(1) การสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ คือ 1) สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอบางมูลนากให้คำแนะนำเกี่ยวกับการจัดตั้งกลุ่ม การดำเนินงานของกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะการทำบัญชีการเงิน เพื่อให้การทำงานเป็นไปอย่างมีระบบมาตรฐานที่ถูกต้อง 2) องค์การบริหารส่วนตำบลวังตะกั่วให้การสนับสนุนเรื่องงบประมาณในการจัดตั้งโรงสี และรณรงค์ให้ชาวบ้านร่วมกันรักษาฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชน เช่น การทำป่าयरณรงค์ การประชาคมเพื่อให้ชาวบ้านมีมติร่วมกันในการรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชน

(2) การสนับสนุนจากองค์กรภาคเอกชน ได้แก่ 1) มูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตรมีบทบาทที่สำคัญคือ เป็นพี่เลี้ยงให้กับกลุ่มเกษตรปลอดสารพิษชุมชนวังตะกั่ว และหาดลาดจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตร 2) มูลนิธิรักษาสิ่งแวดล้อม เข้ามาให้ความรู้เกี่ยวกับการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมและได้จัดทำโลโก้ของผลผลิตพันธักกลุ่มฯ

(3) การสนับสนุนจากองค์กรภาคประชาชน ได้แก่ วิทยาลัยกระบวนการเปลี่ยนแปลง ผู้การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง (วปอ.ภาคประชาชน) เป็นเสมือนศูนย์การเรียนรู้และการถ่ายทอด เพื่อนำไปสู่การขยายผลเกี่ยวกับเกษตรยั่งยืน การมีคุณภาพชีวิตที่ดี และสิ่งแวดล้อมอุดมสมบูรณ์ ให้กับชาวบ้านโดยการสร้างผู้นำกระบวนการให้มีระบบคิด และวิธีการปฏิบัติที่ถูกต้องเหมาะสม

ข้อค้นพบจากการศึกษากระบวนการทุนทางสังคมในการทำการเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีผลต่อสิ่งแวดล้อมของชุมชนวังตะกั่ว คือ

1. การเกิดและการดำรงอยู่ของทุนทางสังคม กล่าวคือ เมื่อชุมชนมีองค์ประกอบภายในที่หลากหลาย เช่น ผู้นำ วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ ความเป็นพี่น้อง ทำให้ทุนทางสังคมเกิดการขับเคลื่อน โดยมีระบบคิดและวิธีปฏิบัติที่ถูกต้องชัดเจนจะเห็นได้ในอดีตของชุมชน แต่เมื่อเวลาเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบภายนอกเริ่มเข้ามามีบทบาทมีอิทธิพลทั้งด้านการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่นำความเจริญสู่ความเป็นชุมชนเมือง นอกจากนั้นการส่งเสริมให้ชาวบ้านหันมาทำเกษตรกรรมแผนใหม่มุ่งพัฒนาสู่ระบบการค้า ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านระบบคิดจากที่เคยมีความเอื้ออาทรช่วยเหลือกันกลับกลายเป็นเรื่องส่วนตัว ซึ่งทำให้วิธีการปฏิบัติเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว โดยชาวบ้านขาดการยั้งคิดถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นตามมา ซึ่งชุมชนต้องเผชิญกับปัญหามากมาย โดยเฉพาะปัญหาสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย ซึ่งทั้งหมดนี้เกิดจากองค์ประกอบภายในอ่อนแอ พร้อมกับการเปิดรับองค์ประกอบภายนอกอย่างไม่ถูกต้อง อย่างไรก็ตามการเปิดรับองค์ประกอบภายนอกที่ดีและมีความเข้าใจบริบทและความเป็นชุมชน เช่น การเข้ามาของมูลนิธิร่วมพัฒนาพิจิตร และวิทยาลัยกระบวนการเปลี่ยนแปลงผู้การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง ที่มีบทบาทหนุนเสริมพลังกับชุมชนให้เกิดการขับเคลื่อนกิจกรรมปราศจากการครอบงำ โดยชุมชนมีระบบการจัดการดูแลตนเอง เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเอง และทุนทางสังคมสามารถดำรงอยู่ได้

2. ผู้นำ ถือเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างและพัฒนากลุ่มให้เกิดความต่อเนื่อง โดยมีบทบาทในการบริหารจัดการกลุ่ม ให้คำปรึกษาและกำลังใจ ใฝ่รู้ในเรื่องใหม่ๆ อยู่เสมอ เพื่อนำมาพัฒนาความรู้และกิจกรรมของกลุ่ม จากการรวมกลุ่มทำให้เกิดความสัมพันธ์ของสมาชิกในการทำงานและเข้ามาช่วยกันแก้ไขปัญหาเรื่องต่างๆ ร่วมกัน โดยแสดงผ่านกระบวนการผลิตทางการเกษตรที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ระบบเศรษฐกิจของชุมชน และการดำรงอยู่ของความเป็นชุมชน ซึ่งกระบวนการต่างๆ ที่ผู้นำได้นำมาประยุกต์ทำให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกที่ดีในการเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่ม

3. กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบความคิด และความสัมพันธ์ของคน ธรรมชาติ ไปในทางที่ดีขึ้น โดยการเรียนรู้จากประวัติศาสตร์ในอดีตถึงปัจจุบัน

4. การสร้างภาคีในการทำงาน ถือเป็นการพัฒนาศักยภาพกลุ่ม อาศัยความร่วมมือของภาคีเป็นเครื่องมือกระตุ้นการทำงานของกลุ่ม โดยพยายามสร้างภาคีทั้งภายในและภายนอกมาหนุนเสริมการทำงานของกลุ่ม เพราะการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมต้องอาศัยภาคีที่หลากหลาย ที่เป็นความรู้แบบสหศาสตร์ เน้นการทำงานเป็นทีมแบบมีจิตสำนึกร่วม อีกทั้งต้องแสวงหาภาคีที่มีระบบคิด และแนวทางการปฏิบัติที่สอดคล้องกับกิจกรรมของกลุ่ม เพื่อไม่ให้เกิดการครอบงำแนวทางการทำงาน

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย รัฐบาลควรมีการส่งเสริมให้ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม ทำให้ประชาชนมีความสามารถพึ่งตนเองได้ และการกำหนดนโยบายที่เหมาะสมต้องคำนึงถึงปัญหาของประชาชนในท้องถิ่น

ข้อเสนอแนะต่อชุมชน คือ การเรียนรู้และการสร้างทุนทางสังคมจะต้องเกิดจากการสังมองค์ความรู้ภายในและภายนอกชุมชน ดังนั้น หน่วยงานภายนอกจะต้องเข้าใจวัฒนธรรมของชุมชน เพื่อการปรับตัวและประยุกต์ให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชน ชุมชนควรจะมีการจัดทำข้อมูลจากอดีตถึงปัจจุบันให้เป็นระบบ เพื่อเป็นการเสริมสร้างพลังอำนาจของชุมชนในการต่อรองแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับภายนอก และควรผลักดันการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อพัฒนาให้เป็นชุมชนต้นแบบ

วิลาวรรณ น้อยภา (2549) ศึกษาเรื่อง ทุนทางสังคมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านท่าวังไทร ตำบลวังหมี อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ ใช้การสังเกต การสัมภาษณ์ การจดบันทึก ตลอดจนการสนทนากลุ่มและมีการทวนสอบความถูกต้องด้วยการนำเสนอผลการศึกษาต่อผู้นำชุมชนในพื้นที่วิจัย ใช้แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับความหมายและทุนทางสังคม แนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ จากการศึกษาพบว่ามีส่วนที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

กระบวนการทุนทางสังคมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้พบว่า ปัจจัยที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคมได้นั้น สามารถแบ่งออกได้เป็นปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ซึ่งปัจจัยภายใน มีผู้นำท้องถิ่นที่ชุมชนให้ความเชื่อถือ การไว้วางใจยอมรับในการร่วมปฏิบัติตาม ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมของคนในชุมชน เช่น สำเนียงภาษาที่ใกล้เคียงกัน ระดับฐานะทางสังคม การประสบปัญหาอย่างเดียวกัน ความเป็นกลุ่มเครือญาติและอาชีพ และความรู้สึกร่วมกันเป็นบ้านเดียวกัน มีวัฒนธรรมความเชื่อในพระพุทธศาสนาและความเชื่อที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติที่นำมาเชื่อมโยงเป็นกุศโลบายในการปกป้องรักษา ควบคุมไม่ให้มีการตัดไม้ทำลาย มีการจัดสรรใช้ประโยชน์เพื่อชุมชนตามความต้องการ ตลอดจนการตั้งกรรมการป่าที่ช่วยให้การจัดการป่าเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นและมีผู้รับผิดชอบเป็นผู้นำธรรมชาติที่ชุมชนยอมรับ เช่น พระสงฆ์ ผู้นำชุมชนกลุ่มบุกเบิกหมู่บ้าน ส่วนปัจจัยภายนอก ที่มีส่วนทำให้เกิดทุนทางสังคมได้แก่ การสัมปทานทำไม้ขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์ ศูนย์ส่งเสริม

การเพาะชำกล้าไม้ที่ 4 (นครราชสีมา) และการเข้ามาศึกษาดูงานของหน่วยงานต่างๆ ซึ่งมีส่วนช่วยสนับสนุนให้การจัดการอนุรักษ์ป่าไม้ได้เกิดการพัฒนาและปรับปรุงอยู่เสมอ เพราะการเข้ามาศึกษาดูงานขององค์กรภายนอกชุมชนทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจ ทำให้เกิดกำลังใจและตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ เกิดการยอมรับในวงกว้างของสังคมเพิ่มมากขึ้นและยิ่งทำให้การดำเนินงานเป็นที่น่าเชื่อถือ น่าสนใจ เพราะได้มีการเผยแพร่ข่าวประชาสัมพันธ์และก่อให้เกิดการกระจายทรัพยากรได้อย่างต่อเนื่อง ตลอดจนการทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

แนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน แนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมของชุมชนที่สำคัญที่จะนำไปสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนท้องถิ่นที่สำคัญ ได้แก่

1. การพัฒนาทุนมนุษย์ ควรมีการพัฒนาทรัพยากรบุคคลทุกระดับในชุมชนให้ ความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และธรรมชาติของท้องถิ่นให้มากขึ้น กลุ่มคนทุกรุ่นในหมู่บ้าน ผู้นำที่เป็นพระสงฆ์ ไม่เฉพาะกลุ่มผู้นำต่างๆ การพัฒนากิจกรรมต่างๆ ของชุมชนเพื่อสร้างบรรยากาศและเชื่อมกิจกรรมให้เกิดการขยายผลและต่อยอดสืบสานงานการอนุรักษ์ของกลุ่มคนรุ่นเก่าให้สามารถดำเนินการต่อไปในปัจจุบันและอนาคต

2. การพัฒนาทุนสถาบัน ควรส่งเสริมการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในทุกกลุ่มสถาบัน กลุ่มครอบครัว บ้าน วัด โรงเรียน เพื่อเชื่อมโยงเกิดการสื่อสารผ่านรุ่นต่างๆ และเกิดพลังการจัดการที่มีประสิทธิภาพ โดยมีสมาชิกในชุมชนควรยึดแนวคิดพื้นฐานของการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัย ให้ความรักความรู้สึกเป็นพวกพ้องเดียวกัน ความไว้วางใจก็จะเป็นการเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีให้เกิดขึ้นระหว่างกัน และสามารถสร้างพลังของชุมชนให้ขับเคลื่อนได้มากกว่าพลังจากภายนอกที่เข้ามาขับเคลื่อนชุมชน

3. การพัฒนาภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ควรนำทุนต่างๆ ที่มีอยู่อย่างหลากหลายมาใช้ให้เป็นประโยชน์และเหมาะสมกับบริบทของชุมชนนั้นๆ โดยพัฒนาผสมผสานความรู้ ความเชื่อ ระเบียบมาสู่การปฏิบัติเพื่ออนุรักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่นด้วย ตลอดจน การเสนอองค์ความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนให้เกิดการเผยแพร่อย่างต่อเนื่อง

ชยุต อินพรหม (2547) ทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน
กรณีศึกษา สถานานวัดตะโหมด ตำบลตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพเน้นวิธีการสัมภาษณ์พูดคุยรวมถึงการสนทนากลุ่ม การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง โดยใช้แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับทุนทางสังคม แนวคิดเครือข่ายทางสังคม แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน และแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ

ศึกษากระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของสถานวัดตะโหมด และเพื่อศึกษาทุนทางสังคม ในฐานะที่เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งจากการศึกษาพบว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษาอยู่ในวัตถุประสงค์ที่สองและสาม ดังนี้

การนำทุนทางสังคมเดิมมาสู่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของสถานวัดตะโหมด (สภาพดังกล่าวเป็นองค์กรชุมชนที่มีวัดเป็นศูนย์กลาง มีการระดมความคิดเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาในชุมชน โดยมีการประสานการทำงานระหว่างบ้าน วัด และราชการ) ได้กระทำอย่างเป็นองค์รวม มีการบูรณาการเชื่อมโยงป่า น้ำ และดินเข้าด้วยกัน โดยผ่านกระบวนการทุนทางสังคมซึ่งประกอบด้วย ระบบคิด วิถีปฏิบัติ และผลลัพธ์ มาแปรเปลี่ยนทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นทุนของชุมชน ผลจากการมีสถานวัดทำให้เกิดพลังของชุมชนเพิ่มขึ้น ซึ่งพลังดังกล่าวมาจาก ทุนมนุษย์ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนความรู้และภูมิปัญญา ผลของการขับเคลื่อนองค์กรด้วยพลังของชุมชน ทำให้เป็นที่ยอมรับและไว้วางใจจากภายนอกชุมชน และสามารถกระจายทรัพยากรได้อย่างกว้างขวาง โดยจะเห็นได้จาก (การวัดทุนทางสังคม) การเกิดแหล่งศึกษาเรียนรู้ทางธรรมชาติ เกิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เกิดการสร้างหลักประกันและความมั่นคงของระบบเกษตรกรรม เกิดการกระจายรายได้ให้แก่ชุมชน และเกิดการสร้างพลังอำนาจในการต่อรองและสร้างความเป็นธรรมให้กับชุมชน ซึ่งจะเห็นได้จากกรณีที่ชุมชนได้ใช้พลังดังกล่าวในการต่อรองเมื่อได้รับผลกระทบจากโครงการของภาครัฐ

นอกจากนั้นยังพบว่าความสัมพันธ์ของสถานวัดกับหน่วยงานภายในชุมชนและภายนอกชุมชนในลักษณะของภาคี คือ บ้าน วัด และราชการ ได้สร้างความเกาะเกี่ยวยึดโยงกันเป็นเครือข่ายทางสังคมที่ให้ความช่วยเหลือ สนับสนุน ไว้วางใจและการต่างตอบแทนต่อกัน ซึ่งได้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ให้กระชับแน่นระหว่างกันมากยิ่งขึ้น

ปัจจัยที่สำคัญในกระบวนการทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของสถานวัด ประกอบด้วย ปัจจัยภายใน อันได้แก่ ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน วัดและผู้นำชุมชน ส่วนปัจจัยภายนอก ได้แก่ การเข้ามาศึกษาดูงานขององค์กรต่างๆ และการเข้ามาศึกษาวิจัยของหน่วยงานต่างๆ ซึ่งทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ขึ้นอย่างต่อเนื่อง

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนกับการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาชุมชนตำบลนาโเส อำเภอกุดชุม จังหัดยโสธร” มุ่งเน้นอธิบายกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนในการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งในส่วนองทุนที่มองเห็นหรือสัมผัสได้ และทุนที่มนุษย์สร้างขึ้นมาเป็นเครื่องมือในการจัดการทรัพยากรในชุมชน เน้นอธิบายกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีการวิเคราะห์บริบททางกายภาพ และโครงสร้างทางสังคม เพื่อให้ทราบถึงปัญหา อุปสรรคที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไร รวมถึงแนวทางในการแก้ไขปัญหา อุปสรรคเหล่านั้นด้วย

เป็นการศึกษาแบบเชิงคุณภาพ โดยการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง มีการรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างวิจัยด้วยการพูดคุย การสัมภาษณ์ (Interview) การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non-Participant Observation) การบันทึกเสียงร่วมกับการจดบันทึกข้อมูลไปพร้อมกัน และการบันทึกภาพ โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

1.1 ประชากรวิจัย การศึกษาวิจัยนี้จะศึกษาจากประชากรในพื้นที่ชุมชนตำบลนาโเส โดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ประกอบด้วย 1) กลุ่มผู้นำชุมชน จำนวน 7 คน และ 2) กลุ่มผู้อาวุโสและประชาชนทั่วไปผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จำนวน 7 คน

1.2 กลุ่มตัวอย่าง

1.2.1 กลุ่มผู้นำชุมชน ได้แก่ นายกองค้การบริหารส่วนตำบลนาโเส จำนวน 1 คน กำนัน 1 คน ปราชญ์เกษตรอินทรีย์ 1 คน พระสงฆ์ 1 รูป และตัวแทนจากกลุ่มต่างๆ จำนวน 3 คน รวมทั้งหมด 7 คน

1.2.2 กลุ่มผู้อาวุโสและประชาชนทั่วไป ได้แก่ ผู้อาวุโส จำนวน 4 คน ประชาชนทั่วไป จำนวน 3 คน รวมทั้งหมด 7 คน

ตารางที่ 3.1 แสดงตัวอย่างวิจัยผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสและประชาชนทั่วไป

กลุ่มผู้นำชุมชน	จำนวน (คน/รูป)	กลุ่มผู้สูงอายุและประชาชนทั่วไป จำนวน (คน)
ดร. พงษ์รินทร์ แก้วใส (นายกองค์การบริหารส่วนตำบลนาโถ่)	1	ผู้อาวุโส ได้แก่ นายหมุน พลชัย 1 นายสมหมาย สามสี 1 นายทองพูล กองทอง 1 นางมา ลาพัง 1
นายธนุศิลป์ ศรีมันตะ (กำนันตำบลนาโถ่)	1	ประชาชนทั่วไป ได้แก่ นายวิมน สามสี 1 นางพรจิตร์ เวฬุวนารักษ์ 1 นางวาสนา ละครไชย 1
นายมัน สามสี (ปราชญ์เกษตรอินทรีย์)	1	
ตัวแทนพระสงฆ์ พระครูวิสิฐ ปัญญาโคโม (รองเจ้าคณะอำเภออุทุมพร)	1	
ตัวแทนโรงพยาบาล นายแพทย์ยุทธกร ชมวงษ์ (ผู้อำนวยการ รพ.สต.นาโถ่)	1	
ตัวแทนโรงเรียน นางชุติมา ม่วงมัน (ผู้จัดการโรงเรียนกลุ่มเกษตรกรทำนาโถ่)	1	
ตัวแทนศูนย์พัฒนาวัตถุติบสมุณไพรท่าลาด นายเกรียงศักดิ์ เวฬุวนารักษ์ (หัวหน้าศูนย์ฯ)	1	
รวม	7	รวม 7
รวมทั้งหมด 14 คน/รูป		

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

2.1 แบบสัมภาษณ์กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มผู้อาวุโสและประชาชนทั่วไป

ใช้ในการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างวิจัยคือ นายกองค้การบริหารส่วนตำบล ตัวแทนจากกลุ่มต่างๆ ผู้อาวุโส และประชาชนทั่วไป ตามจำนวนกลุ่มตัวอย่างวิจัยที่ได้กำหนดไว้ในตาราง 3.1 แล้ว โดยแบบสัมภาษณ์จะเป็นลักษณะกึ่งโครงสร้าง โดยผู้ศึกษากำหนดแนวคำถามกว้างๆ เพื่อเป็นประเด็นในการสนทนา แล้วค่อยแตกย่อยประเด็นออกไปในรายละเอียดของการสนทนาในระหว่างการสัมภาษณ์ โดยให้แสดงความคิดเห็นต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนในการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระบวนการในการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัญหา อุปสรรค และแนวทางในการแก้ไขปัญหา อุปสรรคในการมีส่วนร่วมและการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีหรือไม่ อย่างไร สำหรับแบบสัมภาษณ์นี้แบ่งออกเป็น 4 ตอน คือ ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไป เป็นข้อมูลส่วนตัวของผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสและประชาชนทั่วไป ตอนที่ 2 ความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนในการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตอนที่ 3 ความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตอนที่ 4 ความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหา อุปสรรค และแนวทางในการแก้ไขปัญหา อุปสรรคหรือข้อเสนอแนะกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1 ประเภทของข้อมูล ข้อมูลในการศึกษาวิจัยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ตามแหล่งที่มา

3.1.1 ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) ได้แก่ ข้อมูลที่ได้มาจากการสัมภาษณ์ (Interview) ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสและประชาชนทั่วไปที่เป็นตัวอย่างวิจัยอันมีส่วนได้ส่วนเสีย และข้อมูลที่ได้จากการพูดคุย การสังเกตการณ์ทั้งแบบมีส่วนร่วม และแบบไม่มีส่วนร่วม

3.1.2 ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) ได้แก่ ข้อมูลที่ได้จากหนังสือ บทความ งานวิจัย ตำรา เอกสาร สิ่งตีพิมพ์ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม ทุนทางสังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ชุมชนนิคม ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนตำบลนาโเส และสื่อออนไลน์ต่างๆ

3.2 ขั้นตอนในการรวบรวมข้อมูล

3.2.1 *จัดทำแบบสัมภาษณ์* (Interview) สำหรับผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสและประชาชนทั่วไปที่มีส่วนได้ส่วนเสียเสร็จแล้ว

3.2.2 *ส่งแบบสัมภาษณ์* ไปให้อาจารย์ที่ปรึกษาทำการตรวจสอบความถูกต้องและการครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมดก่อนนำไปใช้สัมภาษณ์

3.2.3 *ทำการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส และประชาชนทั่วไปที่มีส่วนได้ส่วนเสีย* โดยทำการบันทึกเทปการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส และประชาชนทั่วไปที่มีส่วนได้ส่วนเสีย

3.2.4 *นำเทปที่บันทึกไว้มาถอดเทปและจัดพิมพ์* เพื่อความเข้าใจและการทำงานให้เร็วขึ้นจะอาศัยการจดบันทึกที่ได้ทำเอาไว้พร้อมกับตอนบันทึกเสียงเป็นข้อมูลพื้นฐานในการจับประเด็นเนื้อหา หลังจากถอดเทปเสร็จก็จัดเรียงข้อมูลไว้เป็นรายบุคคลสำหรับการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสและประชาชนทั่วไปที่มีส่วนได้ส่วนเสียตามลำดับ

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ นำข้อมูลที่ได้มาจัดลำดับไว้เป็นรายบุคคลสำหรับการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสและประชาชนทั่วไปที่มีส่วนได้ส่วนเสียมาจัดรวบรวมไว้ตามประเด็นคำถาม จากนั้นนำข้อมูลที่ได้มาสรุปและทำการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ตามประเด็นคำถามที่ตั้งไว้ เพื่อให้ได้คำตอบตรงตามวัตถุประสงค์การวิจัยในแต่ละข้อ คือ กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนในการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างไร กระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างไร มีปัญหา อุปสรรค และแนวทางในการแก้ไขปัญหา อุปสรรคหรือข้อเสนอแนะกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างไร

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนกับการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาชุมชนตำบลนาโส อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร” ผู้ศึกษามุ่งเน้นอธิบายกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนว่าเป็นอย่างไร มีการนำเอาทุนทางสังคมมาจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างไร อธิบายกระบวนการจัดการทุนทางสังคมว่าประชาชนในพื้นที่มีวิถีคิดอย่างไร มีวิธีการปฏิบัติอย่างไร และเกิดผลลัพธ์ขึ้นอย่างไรหลังจากเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน รวมถึงการวิเคราะห์บริบททางกายภาพ และโครงสร้างทางสังคม เพื่อให้ทราบถึงปัญหา อุปสรรคที่มีผลต่อกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไร พร้อมๆ กับหาทางออกในการแก้ไขปัญหา อุปสรรคเหล่านั้นด้วย

การศึกษาวิจัยนี้เป็นแบบเชิงคุณภาพ เมื่อได้มีการออกแบบสัมภาษณ์และผ่านการตรวจสอบการครอบคลุมเนื้อหาจากอาจารย์ที่ปรึกษาเป็นที่เรียบร้อยแล้วก็ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลในพื้นที่วิจัยจำนวน 2 ครั้ง ครั้งแรกช่วงเดือนมกราคมตั้งแต่วันที่ 22-28 พ.ศ. 2560 และครั้งที่สองช่วงเดือนพฤษภาคมตั้งแต่วันที่ 12-30 พ.ศ. 2561 ซึ่งโดยส่วนใหญ่จะอาศัยการพูดคุย นอกจากนั้นก็มีการสัมภาษณ์ การเข้าร่วมสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และแบบไม่มีส่วนร่วม มีการจดบันทึกสรุปประเด็นเนื้อหาสำคัญในระหว่างการสัมภาษณ์ไปพร้อมกับการบันทึกเทป และบันทึกภาพไว้ ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลให้ได้ครบตามจำนวนตัวอย่างวิจัยทั้งหมด

เมื่อได้เก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างวิจัยทั้ง 2 กลุ่มเสร็จแล้ว จึงนำข้อมูลที่ได้มาเรียบเรียงตามประเด็นคำถาม เพื่อให้ได้ข้อมูลมาประเมินผลแล้วทำการวิเคราะห์เนื้อหา เพื่อสรุปผลการศึกษิตตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ฉะนั้น ผู้ศึกษาจึงขอนำเสนอข้อมูลต่างๆ ออกเป็น 3 ตอน คือ (ตอนที่ 1) สภาพแวดล้อมของชุมชนตำบลนาโส เพื่อให้เห็นพัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงชุมชน ผู้ศึกษาจึงได้แบ่งสภาพแวดล้อมของชุมชนตำบลนาโสออกเป็น 3 ช่วงเวลาด้วยกัน โดยยึดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กอปรกับสถานการณ์เด่นๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนเป็นเกณฑ์ในการแบ่งยุค ได้แก่ ช่วงที่ 1 ยุคตั้งถิ่นฐาน ตั้งแต่ปี 2457-2504 ผู้ศึกษาต้องการสะท้อนให้เห็นความเป็นมาของชุมชน วิถีชีวิตที่มีการผลิตแบบดั้งเดิมโดยอาศัยธรรมชาติเป็นหลัก ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบการแลกเปลี่ยน ระบบการเรียนรู้ ทรัพยากร และการจัดการทรัพยากร ช่วงที่ 2 ยุคการพัฒนาแบบทันสมัย ตั้งแต่ปี 2504-2533 เพื่อต้องการสะท้อนให้เห็นการปรับเปลี่ยน

วิธีการผลิตแบบดั้งเดิมสู่การผลิตแบบสมัยใหม่ตามแนวความคิดการพัฒนาให้ทันสมัยของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปี 2504 จนกระทั่งนำมาซึ่งปัญหาต่างๆ และการก่อตัวแนวคิดทวนกระแสการพัฒนาแบบทันสมัย แนวคิดในการพึ่งพาตนเอง และแนวคิดเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรกรรมยั่งยืน เพื่อนำมาแก้ไขปัญหของชุมชน ช่วงที่ 3 ยุคปัจจุบัน ตั้งแต่ปี 2533-2562 ผู้ศึกษาต้องการสะท้อนให้เห็นการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการเกษตรแผนใหม่ที่มุ่งเน้นการขาย การใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมี สู่การผลิตในระบบอินทรีย์ (ตอนที่ 2) กระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนตำบลนาโถ้ ผู้ศึกษาต้องการสะท้อนให้เห็นภาพรวมของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนในการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่มีความต่อเนื่องสัมพันธ์กันระหว่างระบบคิด วิธีการปฏิบัติ และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น รวมถึงปัจจัยแวดล้อมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นองค์รวม (ตอนที่ 3) ปัญหา อุปสรรคของกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งแนวทางแก้ไขปัญหา อุปสรรคหรือข้อเสนอแนะ ผู้ศึกษาต้องการสะท้อนให้เห็นถึงปัญหา อุปสรรคในการเข้าไปมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ และอากาศ พร้อมทั้งข้อเสนอแนะต่างๆ ของประชาชนในพื้นที่ ซึ่งจะได้อธิบายเป็นลำดับไป ดังนี้

ตอนที่ 1 สภาพแวดล้อมของชุมชนตำบลนาโถ้

สภาพแวดล้อมของชุมชนตำบลนาโถ้แบ่งออกเป็น 3 ช่วงเวลา โดยยึดเอาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติกับสถานการณ์เด่นๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนเป็นเกณฑ์ในการแบ่งยุค เพื่อให้เห็นลักษณะการพัฒนาชุมชน และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนี้

ช่วงที่ 1 ยุคตั้งถิ่นฐาน ตั้งแต่ปี 2457-2504 ในยุคนี้จะได้กล่าวถึงความเป็นมาของชุมชนตั้งแต่ย้ายถิ่นฐานมาก่อตั้งชุมชนในปี 2457 จนมาถึงปี 2504 ที่ประเทศไทยเริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 และชุมชนตำบลนาโถ้ต้องรับเอาแนวทางการพัฒนาแบบทันสมัยมาพัฒนาชุมชนตามนโยบายการพัฒนาจากรัฐบาล โดยเฉพาะการรับเอาแนวทางการพัฒนาด้านการเกษตรแบบสมัยใหม่เพื่อเข้ามาแทนที่ทุนทางสังคมด้านการเกษตรแบบดั้งเดิม อันเป็นต้นทุนที่บรรพบุรุษปู่ย่าตายายทิ้งไว้ให้เป็นมรดก ซึ่งในยุคนี้จะได้อธิบายถึงวิถีชีวิต ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระบบการแลกเปลี่ยน ระบบการเรียนรู้ แหล่งทรัพยากร และการจัดการทรัพยากร มีรายละเอียดโดยสังเขป ดังนี้

1) **ความเป็นมาของชุมชน** เดิมชุมชนแห่งนี้อยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวนและที่สาธารณประโยชน์ ต่อมาเมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้น มีผู้คนมากขึ้น จึงมีการบุกเบิกแผ้วถางเพื่อจับจองพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและสร้างที่ทำกิน ทำให้พื้นที่ป่าสงวนกลายมาเป็นที่ดินส่วนบุคคลที่ยังไม่มีเอกสารสิทธิ์ใดๆ เป็นจำนวนมาก เมื่อประมาณปี 2457 ชุมชนแห่งนี้ก่อตั้งขึ้นจากกลุ่มชาวบ้านเพียง 7 ครอบครัวที่อพยพโยกย้ายมาจากบ้านไผ่สร้างช้าง อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดยโสธร ซึ่งปัจจุบันอยู่ทางทิศตะวันตกของชุมชน ปัจจุบันมี 11 หมู่บ้าน 971 ครัวเรือน ประชากร 4,194 คน ที่ส่วนใหญ่อยู่ในภาคเกษตรกรรมมีทำนา ทำไร่ ปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์ โดยมีโรงสีของกลุ่มเกษตรกรทำนนาไผ่เป็นแหล่งรับซื้อและแปรรูปผลผลิตเกษตรอินทรีย์ เพื่อจำหน่ายทั้งภายในประเทศ และส่งออกต่างประเทศมากกว่า 20 ปี มีการรวมกลุ่มอาชีพเพื่อสร้างรายได้เสริม เช่น กลุ่มสมุนไพร กลุ่มทอผ้าไหมธรรมชาติ กลุ่มทำน้ำเต้าหู้ น้ำข้าวกล้อง กลุ่มเลี้ยงโคกระบือ กลุ่มเลี้ยงสุกร เป็นต้น

2) **วิถีชีวิตในชุมชน** ในห้วงช่วงเวลานี้เป็นช่วงก่อนที่ประเทศไทยจะมีการนำเอาแนวความคิดพัฒนาแบบสมัยใหม่เข้ามาบริหารพัฒนาประเทศ ชุมชนตำบลนาไผ่ยังคงดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายด้วยการทำเกษตรแบบธรรมชาติ อาศัยน้ำจากธรรมชาติเป็นหลัก ปลูกพืชผักที่หลากหลาย ใช้เมล็ดพันธุ์ในท้องถิ่น ผลผลิตที่ได้เหลือกินก็แลกเปลี่ยนหรือแจกจ่ายกันไป เป็นชุมชนที่มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ลักษณะครอบครัวเป็นแบบขยายมีสมาชิกอยู่รวมกันหลายคนทั้งพ่อ แม่ ลูก ป้า น้า อา และลูกหลาน เมื่อถึงวัยต้องออกเรือนหากเป็นชายต้องย้ายออกไปอยู่กับฝ่ายหญิง แต่ถ้าหากเป็นหญิงให้อยู่กับพ่อแม่ของตนไม่ต้องย้ายออก ชาวบ้านมีวิถีชีวิตอยู่กับท้องไร้ท้องนา การผลิตต้องพึ่งพาธรรมชาติและทุนทางสังคมในชุมชนมาบูรณาการให้เกิดประโยชน์ อาทิเช่น มีทรัพยากรธรรมชาติที่สมบูรณ์ มีวัฒนธรรมชุมชน มีภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายด้านเกื้อกูลกัน เช่น ภูมิปัญญาในการหาแหล่งน้ำบาดาล ด้วยการสังเกตจากจอมปลวก ปลวกจะสร้างรังบนดินในบริเวณที่มีแหล่งน้ำใต้ดินไม่ลึก อีกวิธีหนึ่งคือการเปลี่ยนแปลงของอากาศในฤดูหนาวเวลากลางคืนหรือตอนเช้านั้น โดยสังเกตจุดที่คิดว่าจะมีน้ำใต้ดิน หากจุดนั้นมีไอความร้อนขึ้นมาให้เห็นหรือสัมผัสได้ถึงไอน้ำๆ ซึ่งจะต่างจากจุดอื่นที่อุณหภูมิจะเย็นกว่า แสดงว่าจุดนั้นมีแหล่งน้ำใต้ดิน มีความรู้ภูมิปัญญาพยากรณ์อากาศจากการสังเกตธรรมชาติ ภูมิปัญญาในการสร้างฝายกั้นน้ำเข้าแปลงนา ภูมิปัญญาในการทำนา การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับนาแต่ละแปลงแต่ละช่วงเวลา หากคนไม่มีเมล็ดพันธุ์หรือมีแต่ไม่มากพอก็นำไปแลกเปลี่ยนกับญาติหรือเพื่อนบ้านโดยไม่ต้องซื้อหา มีการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายในชุมชนเป็นหลัก ทุกครอบครัวที่ทำนาก็เลี้ยงวัวหรือควายไว้เอามูล และใช้แรงงานในการไถนา ภูมิปัญญาในการประดิษฐ์เครื่องมือทางการเกษตร เช่น พานไถ ที่คราดนา ไม้ตีข้าว กระเชอ ครกกระเดื่องตำข้าว เป็นต้น

เทคโนโลยีชาวบ้านเหล่านี้ล้วนสร้างขึ้นจากไม้ที่หาได้จากหัวไร่ปลายนา ลานตากข้าวที่ทำขึ้นจากการนำดินมาคลุกกับมูลควายผสมน้ำพอให้เข้ากันก่อนนำมาราดบนพื้นดินที่เตรียมไว้ ปล่อยให้แห้งใช้เป็นลานตากข้าวลานตีข้าว ในขั้นตอนการปักดำและเก็บเกี่ยวผลผลิตมีการขอแรงงานกันในระหว่างญาติสนิทมิตรสหายทั้งตอนปักดำ เกี่ยวข้าว ตีข้าว เอาข้าวขึ้นยุ้งฉาง ทั้งนี้ฟางข้าวที่เหลือจากกระบวนการผลิตสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง เช่น เก็บไว้ให้วัวควายกิน นำมาคลุมแปลงผัก นำมาทำไฟพญามุงหลังคา เหลือกก็ปล่อยให้เน่าเปื่อยเป็นปุ๋ยธรรมชาติหรือปล่อยให้เห็ดฟางขึ้นกลายเป็นแหล่งอาหารไป ไม่มีการใช้สารพิษหรือสารเคมีใดๆ การกำจัดแมลงศัตรูพืชใช้สมุนไพร การผลิตมุ่งเน้นเพื่อคนในครอบครัวและชุมชนเป็นหลัก ผู้คนในชุมชนมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การดำเนินชีวิตเป็นไปตามครรลองของประเพณีวัฒนธรรมชุมชน

3) ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม สืบเนื่องมาจาก 7 ครอบครัวแรกที่ได้เดินทางมาลงหลักปักฐานในชุมชนแห่งนี้ นั่นต่างก็รู้จักมักคุ้นหรือนับถือเป็นที่เป็นที่นอင့်กันมาก่อน จึงทำให้ความสัมพันธ์ภายในชุมชนเป็นแบบแน่นแฟ้นใกล้ชิดกัน อยู่บนพื้นฐานหลักการระชมของระบบเครือญาติ และระบบอาวุโส คือ การนับถือกันทางสายเลือด การให้ความเคารพผู้ใหญ่ และผู้มีพระคุณ 3 ประการ คือ ผู้มีวัยวุฒิ ผู้มีคุณวุฒิหรือมีคุณสมบัติ และผู้มีชาติวุฒิ การแสดงความเคารพอ่อนน้อมถ่อมตนเช่นนี้ถือเป็นความดีที่จะนำมาซึ่งความเจริญในชีวิตที่คนในชุมชนจะต้องถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด อนึ่งการที่มีผู้คนอยู่อาศัยในพื้นที่น้อย แต่มีป่าไม้มากมีโรคภัยไข้เจ็บเยอะทำให้คนในชุมชนรักใคร่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เช่น เมื่อมีผู้เจ็บไข้ได้ป่วยก็เข้าไปช่วยเหลือเยียวยากันในลักษณะ “ยาขอ หมอวาน หมอยากลางบ้าน” หรือการแสวงหาอาหารในพื้นที่ที่มีการจับจองแล้วไม่ว่าจะเป็นสัตว์บก สัตว์น้ำ สัตว์อากาศสามารถทำได้ สังคมมีการพึ่งพาอาศัยกัน แบ่งปันกัน พอมีสามสี่ ได้เล่าให้ฟังว่า...แต่ก็แต่ก่อนขออกันกินได้ กบ เขียด ปู ปลาอยู่น่าไฟไปจากเอาโลด ได้พอกินละกะมา บ่มีไฟหวง บ่ได้ปรับไหมใส่โทษกัน...

4) ระบบการแลกเปลี่ยน ในอดีตผู้คนมีค่านิยมในศีลธรรมมากกว่าการให้ค่านิยมเงินตรา การสนองตอบต่อความต้องการไม่ได้ใช้เงินเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน ดังนั้น อัตราการในการแลกเปลี่ยนจึงขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและความพอใจเป็นหลัก เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงานกันและกัน การเอาไก่ไปแลกกับเป็ด เอาปลาร้าไปแลกกับข้าวเปลือก เอาเบียร์แลกกับเบียร์แมลงลัก หรือเอาที่นาไปแลกกรรยกับพ่อดาก็ยังได้ เหล่านี้เป็นต้น

5) ระบบการเรียนรู้ เมื่อก่อนรัฐยังไม่ได้เข้ามาจัดการกับระบบการศึกษา ดังนั้นความรู้ และศูนย์กลางการเรียนรู้ทุกอย่างจึงอยู่ที่ป่า ป่าเป็นแก้วสารพัดนึกเกี่ยวข้องกับคนตั้งแต่เกิดจนถึงตาย ป่าจึงเป็นเสมือนบ้าน วัด โรงเรียน โรงพยาบาล สถานที่นั้นหนาแน่นการพักผ่อนหย่อนใจ

เป็นซูปเปอร์มาร์เก็ตขนาดใหญ่ การถ่ายทอดความรู้ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบ แต่ถูกสอดแทรกอยู่ในวิถีชีวิตประจำวัน และมีวัดทำหน้าที่เป็นแหล่งรวบรวมองค์ความรู้และถ่ายทอดความรู้

6) แหล่งทรัพยากร ทรัพยากรทั้งดิน น้ำ และป่าไม้ มีความอุดมสมบูรณ์ แหล่งน้ำได้จาก 2 แห่ง คือ แหล่งน้ำตามธรรมชาติ ได้แก่ ลำห้วยโพง (แสนลึก) ลำห้วยบง ลำห้วยฝ่า ลำห้วยคอนโพธิ์ สองแคว และสองคำกล้า นำมาใช้ในการเกษตรและทำนา ซึ่งทำเพียงปีละ 1 ครั้ง และอีกแห่งเป็นแหล่งน้ำที่ชุมชนร่วมกันสร้างขึ้น เรียกว่า “น้ำสร้าง” หรือบ่อน้ำที่ชาวบ้านช่วยกันขุดลงไปจนถึงแหล่งน้ำใต้ดิน แล้วนำท่อนซุงวางเรียงขึ้นมาจนถึงปากบ่อเพื่อป้องกันดินทรุดตัว สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นแหล่งน้ำกินน้ำใช้ โดยเฉพาะในฤดูแล้งที่แหล่งน้ำตามธรรมชาติส่วนใหญ่แห้งขอด ซึ่งแต่ละหมู่บ้านจะสร้างไว้ประมาณ 5-10 บ่อ ส่วนแหล่งอาหารในชุมชนหาได้จากป่าและทุ่งนา

7) การจัดการทรัพยากร ชุมชนจะมีรูปแบบวิธีการ และเทคนิคในการจัดการทรัพยากรเป็นของตนเอง ซึ่งมักจะแสดงผ่านวิถีการดำรงชีวิต การจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับสิ่งแวดล้อม และสิ่งเหนือธรรมชาติ ประเพณี ค่านิยม ความเชื่อ ข้อเคาะล่า (ข้อห้าม) เครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ

ช่วงที่ 2 ยุคการพัฒนาแบบทันสมัย ตั้งแต่ปี 2504-2533 ยุคนี้เริ่มตั้งแต่รัฐบาลของสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เข้ามาดำรงตำแหน่งเป็นนายกรัฐมนตรี และได้มีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกในปี 2504 มีนโยบายพัฒนาประเทศให้เป็นแบบทันสมัย มุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจ นโยบายดังกล่าวทำให้ชาวนาได้เปลี่ยนโครงสร้างการผลิตจากการเกษตรแบบพึ่งพาธรรมชาติ (ทุนทางสังคมดั้งเดิม) มาเป็นเกษตรกรรมสมัยใหม่ที่มุ่งเน้นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวหรือพืชพาณิชย์ มีการสนับสนุนให้ใช้เคมีเกษตรเพื่อเพิ่มผลผลิต ซึ่งเมื่อใช้ติดต่อกันเป็นเวลานานก็เกิดการสะสมสารพิษในดิน น้ำ อากาศ จนมีผลกระทบต่อคน สัตว์ และสิ่งแวดล้อมในชุมชนจนถึงขั้นวิกฤติในปี 2523 หลังจากนั้นชาวนาได้เริ่มคิดทบทวนการพัฒนาที่ผ่านๆ มา และหันมากำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนในแบบฉบับของตนเอง ทำให้เกิดแนวคิดย้อนแย้งกับการพัฒนาตามกระแสหลักในช่วงท้ายๆ ยุค เช่น แนวคิดทวนกระแสพัฒนา แนวคิดในการพึ่งพาตนเอง แนวคิดการรวมกลุ่ม แนวคิดในการรักษาโรคแบบแพทย์แผนไทยหรือการแพทย์พื้นบ้าน และแนวคิดเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรกรรมแบบยั่งยืน ซึ่งมีรายละเอียดโดยสังเขป ดังนี้

วิถีชีวิตของชาวนาได้เปลี่ยนแปลงไป เมื่อชุมชนจำเป็นต้องสมานเอาแนวทางการพัฒนาชุมชนตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่รัฐบาลส่วนกลางหยิบยื่นให้มาเป็นกรอบมรรคาในการพัฒนาชุมชน โดยปราศจากการมีส่วนร่วมของประชาชนตั้งแต่ฉบับแรก (2504-2509) เป็นต้นมา และถึงแม้จะมีการกำหนดให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาในฉบับที่ 8

(2540-2544) เป็นต้นมาก็ตาม แต่ในกระบวนการจัดทำแผนก็ยังคงอยู่ในรูปแบบบนลงล่าง (top-down) ที่ผู้บริหารประเทศยังคงเป็นผู้กำหนดนโยบายการพัฒนาชุมชนอยู่เช่นเดิม ส่งผลให้การพัฒนาไม่เป็นที่ไปตามความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในชุมชน ทั้งยังไม่สอดคล้องกับบริบทของชุมชน ผลที่เกิดขึ้นนำพาความเจริญแบบเมืองหลวงไหลเข้าไปสู่ชุมชน โครงสร้างพื้นฐานทั้งถนน ไฟฟ้า ประปา ถูกพัฒนาให้ดีขึ้นตามลำดับพร้อมๆ กับฐานทรัพยากรที่เสื่อมโทรมร่อยหลอลงเรื่อยๆ ห้วย หนอง คลอง บึง ที่มีอยู่ตามธรรมชาติถูกขยายออกให้ใหญ่ขึ้น พื้นที่ในส่วนที่เป็นป่าโคกถูกแผ้วถาง เพื่อรองรับกิจกรรมที่จะเกิดขึ้นตามการส่งเสริมของรัฐบาลและความต้องการของตลาดเป็นหลัก เช่น นโยบายส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจและเลี้ยงสัตว์ในรูปแบบเกษตรเชิงเดี่ยว พืชเศรษฐกิจหลายชนิดถูกนำมาปลูกในพื้นที่ทั้งมันสำปะหลัง ยูคาลิปตัส ข้าว อ้อย ปาล์ม ยางพารา ยาสูบ เป็นต้น มีการส่งเสริมการใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าหญ้า ยาฆ่าแมลง เพื่อเพิ่มผลผลิต มีนโยบายส่งเสริมการปลูกข้าวหอมมะลิเพื่อการส่งออก การผลิตที่มุ่งเน้นเพื่อการขายทำให้ชาวบ้านต้องการเพิ่มปริมาณผลผลิตด้วยการเพิ่มปริมาณปุ๋ยเคมีและสารเคมีต่างๆ ในแปลงเกษตรมากขึ้นเป็นเงาตามตัว เคมีภัณฑ์ชนิดต่างๆ ถูกนำมาจำหน่ายกันอย่างคึกคักเป็นที่นิยมกันมากในช่วงเวลานั้น ในฐานะผลิตภัณฑ์เพิ่มผลผลิต ภายในหมู่บ้านมีจำหน่ายตามร้านค้าสหกรณ์ชุมชน ผู้ใหญ่ทองพูล กองทอง บ้านกุดแดง ได้เล่าให้ฟังว่า

...เมื่อก่อนนี้ทุกสิ้นเดือนจะมีรถสิบล้อบรรทุกเอาปุ๋ยเคมีมาส่ง ขายดีมากจนเจ้าของร้านรวยมีเงินไปเที่ยวต่างประเทศ...(นายทองพูล กองทอง ผู้ใหญ่บ้านบ้านกุดแดง สัมภาษณ์เมื่อ 19 พฤษภาคม 2561)

เมื่อวิถีการผลิตในภาคเกษตรกรรมของชุมชนได้แปลงร่างจากการผลิตแบบพึ่งพาธรรมชาติสู่วิถีการผลิตแบบสมัยใหม่ ทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสของระบบทุนนิยม บริโภคนิยม และตกอยู่ภายใต้กลไกตลาด ผู้คนเห็นแก่ตัว ไม่รู้จักพิกัด กู้เงิน กลายเป็นตัวแปรที่สำคัญมากกว่าคุณธรรมความดีงาม การไปมาหาสู่กันลดน้อยถอยลงเป็นลำดับ ความเอื้ออาทรระหว่างคนในชุมชนห่างเหินออกเรื่อยๆ ทำยที่สุดวิถีการพึ่งพาตนเอง การพึ่งพากันและกัน และวัฒนธรรมชุมชนต้องถูกทำลายล่มสลายไปกับนโยบายการพัฒนาชุมชนของภาครัฐ

การตอบสนองต่อนโยบายภาครัฐนำมาซึ่งปัญหาหลายๆ ด้านที่เกิดขึ้นกับชุมชน ตำบลนาโสอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม มีการตัดไม้ทำลายป่าเพิ่มมากขึ้น เพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ การใช้สารเคมีทำให้คุณภาพดินเสื่อมโทรม ดินแข็ง ไถยาก ขาดอินทรีย์วัตถุ มีการตกค้างสารเคมีที่เป็นพิษในดิน น้ำ ความเข้มข้นของสารพิษทำให้ปลาในนาข้าวและหนองน้ำต่างๆ ตาย (ผลการวิจัยของเจ้าหน้าที่โรงพยาบาลกุดชุม) ปัญหาด้านการผลิตทางการเกษตร มีการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีมากขึ้นทำให้อัตราต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ราคาผลผลิตตกต่ำเมื่อมีการผลิตเชิงเดี่ยวมาก

จีน ปัญหาทางสังคมและแรงงาน มีการเคลื่อนย้ายแรงงานไปทำงานที่กรุงเทพฯ ในช่วงฤดูกาลเพาะปลูก ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นวัยแรงงานและเป็นกลุ่มบุคคลที่สำคัญต่อการพัฒนาท้องถิ่น แรงงานภาคเกษตรจึงตกเป็นภาระของผู้สูงอายุ โดยเฉพาะวัยรุ่นหนุ่มสาวไม่นิยมทำงานภาคการเกษตร ความห่างเหินระหว่างคนในครอบครัว ญาติพี่น้อง และชุมชนถูกขยายห่างออกเรื่อยๆ ปัญหาทางเศรษฐกิจและสุขภาพ ประชากรมีหนี้สินเพิ่มขึ้น มีการกู้ยืมเงินนอกระบบมากขึ้น ต้นทุนการผลิตสูง ไม่คุ้มทุน ราคาผลผลิตตกต่ำ ประชาชนเจ็บป่วย เป็นภูมิแพ้ โรคมะเร็ง โรคหนังเน่า

การก่อเกิดเกษตรอินทรีย์ในชุมชนตำบลนาโสนั้นสืบเนื่องมาจากวิกฤติสิ่งแวดล้อมในปี 2523 ที่ชวานาโสประสบกับปัญหาสุขภาพ และปัญหาสิ่งแวดล้อม จึงเริ่มมองเห็นปัญหาที่ตนกำลังเผชิญอยู่ และมีความตื่นตัวเมื่อปัญหาดังกล่าวถูกทำให้ชัดเจนมากขึ้น จากการระดมความคิดแบบไม่เป็นทางการตามเดินบ้าน “วงโสเหล่” ดำเนินกิจกรรมไปในช่วงเย็นๆ ของทุกวันพร้อมกับการคิดหาทางออกร่วมกัน กระทั่งปี 2526 ได้ก่อตั้งชมรมหมอยาพื้นบ้านและผู้สนใจสมุนไพรอำเภออุดร (ปัจจุบันยกระดับเป็นศูนย์พัฒนาวัตถุดิบสมุนไพรวัดท่าลาด) เพื่อแก้ไขปัญหาการเจ็บป่วย ปัญหาการบริโภคยาชุดยาของกินความจำเป็น และแก้ปัญหาปลาตายเนื่องจากมีสารเคมีตกค้างในน้ำเข้มข้นเกินไป ถึงแม้จะมีการใช้สมุนไพรในการรักษาสุขภาพ แต่ชาวบ้านก็ยังเจ็บป่วย สาเหตุการเจ็บป่วยมาจากการบริโภคอาหารที่มีการเจือปนของสารพิษสารเคมีทางการเกษตร จึงมีแนวคิดลด ละ เลิก สารเคมีต่างๆ และนำไปสู่การปลูกข้าวปลอดสารเคมี จุดเริ่มต้นของเกษตรอินทรีย์จึงเกิดขึ้นในยุคนี้ การส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ของชุมชนไม่ได้เริ่มจากการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์จากภาครัฐ แต่เป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านพึ่งพาตนเอง ให้รู้จักแก้ไขปัญหาด้วยตนเองก่อน ไม่ใช่แบบมือขอรอแต่นาย ต้องพึ่งพาตนเองให้ได้เสียก่อนคนอื่นถึงจะมาช่วยได้ โดยพยายามเริ่มต้นที่ครอบครัวตนเองก่อนแล้วจึงขยายออกไปหาญาติ ขยายออกไปชุมชนอื่น

ในระหว่างที่ชุมชนดำเนินงานด้านสมุนไพรก็คิดอ่านเรื่องโรงสีข้าว จนกระทั่งปี 2533 การก่อตั้งโรงสีข้าวชมรมรักษาระชาชาติ (ปัจจุบันคือโรงสีข้าวกลุ่มเกษตรกรทำนาโสน) จึงเริ่มปรากฏเป็นรูปธรรม เพื่อสีข้าว ขายข้าวปลอดสารพิษปลอดสารเคมี และขายให้กับทางชมรมเพื่อนธรรมชาติ ซึ่งในเวลาต่อมาเมื่อธุรกิจชุมชนเป็นที่รู้จักมากขึ้น จึงได้มีการจัดตั้งเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรจังหวัดยศฐาภรณ์ขึ้นในปี 2537 และได้รับการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (มกท.) ในปี 2538 ทำให้สามารถทำการค้าส่งออกต่างประเทศ โดยผ่านสหกรณ์กรีนเนท จำกัด และมีการขับเคลื่อนกลุ่มเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ในจังหวัดยศฐาภรณ์ปี 2545 นอกจากนี้ทางโรงสีฯ ยังได้ขยายกิจกรรมให้กับสมาชิกเกษตรอินทรีย์ด้วยการจัดตั้งตลาดสีเขียวขึ้นในปี 2548 เพื่อจำหน่ายผลผลิตในระบบอินทรีย์ โดยโรงสีฯ มีวิสัยทัศน์ที่จะผลิตและจำหน่ายผลิตภัณฑ์อินทรีย์ที่หลากหลาย ไม่

ทำลายสิ่งแวดล้อม มีคุณภาพและมีการรับรองมาตรฐาน บริหารจัดการด้วยความเป็นธรรม เพื่อความยั่งยืนของเกษตรกร

ช่วงที่ 3 ยุคปัจจุบัน ตั้งแต่ปี 2533-2562 เริ่มตั้งแต่ปี 2533 เป็นต้นมาชาวนาได้เริ่มปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากเคมีสู่วิถีอินทรีย์เต็มรูปแบบที่ไม่ใช้เคมีเกษตรใดๆ ทำให้เกิดการอนุรักษ์และการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมในชุมชน ซึ่งได้รับอิทธิพลแนวความคิดด้านเกษตรกรรมธรรมชาติจากมาซาโนบุ ฟูกุโอกะ รวมทั้งการรับเอาแนวทางการทำเกษตรแบบสวนป่าวนเกษตรจากนักปราชญ์ของแผ่นดิน พ่อวิบูลย์ เข็มเฉลิม และการศึกษาดูงานนอกสถานที่ ซึ่งแนวคิดต่างๆ ที่กล่าวมาถูกนำมาขยายโดยคนที่มิพบาทในชุมชน เช่น พระครูสุภาจารวัฒน์ และผู้นำธรรมชาติอีกหลายท่าน ทำให้ชุมชนแห่งนี้มีความกล้าหาญที่จะปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตของชุมชน โดยมีโรงสีชมรมรักษ์ธรรมชาติเป็นองค์กรขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ มีศูนย์พัฒนาวัตถุคิสมุนไพรวัดท่าลาดขับเคลื่อนงานด้านป่าไม้ และมีคณะกรรมการที่ดินและสวัสดิการชุมชนตำบลนาโสนดูแลด้านที่ดินที่อยู่อาศัย

ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเร่งรัดพัฒนาทำให้ชาวบ้านส่วนหนึ่งในชุมชนเริ่มมีการพูดคุยทบทวนในแนวทางการพัฒนาที่ผ่านๆ มา โดยมีผู้นำธรรมชาติในชุมชนหลายท่านเป็นแกนนำ เช่น ท่านพระครูสุภาจารวัฒน์ พ่อมัน พ่อวิจิตร พ่อทองหล่อ พ่อหมุน พ่อสมหวัง พ่อคำฟอง พ่อปริดี พ่อกำนันธนุศิลป์ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านสายตา แม่มา แม่ฉิ และอีกหลายๆ ท่านที่ไม่ได้กล่าวถึงเพื่อกำหนดทิศทางพัฒนาชุมชนร่วมกัน มีการจัดตั้งองค์กรชุมชนขึ้นดำเนินงาน เช่น ในปี 2532 จัดตั้ง “กลุ่มสังฆอาสาพัฒนา” โดยมีอุดมคติให้พระสงฆ์เป็นหลักในการแก้ปัญหาของชาวบ้านไปสู่การพึ่งพิงตนเองในอนาคต เน้นพัฒนาคุณค่าชีวิตในแง่ศีลธรรม การอนุรักษ์ประเพณีโบราณ โดยการจัดกิจกรรมไปตามหมู่บ้านต่างๆ ได้มีการสังเคราะห์ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนตำบลนาโสนสรุปได้ว่า ทุกหมู่บ้านต่างประสบปัญหาใหญ่ เหมือนกันคือ เรื่องปากท้องความเป็นอยู่ และเรื่องการเงินป่วย นำไปสู่การแก้ปัญหาด้วยการรวมกลุ่มเฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน โดยเอา “เบีย” หรือ ต้นกล้า เช่น เบี้ยพริก เบี้ยมะเขือ เบี้ยผักหอม เบี้ยผักสลัด เป็นต้น มาแลกเปลี่ยนกัน จนกระทั่งมีการต่อยอดมาทำ “เบียกูดซุม” หรือคูปองที่ใช้แทนเงินตราทั่วไปขึ้นมาใช้ในชุมชนเพื่อประหยัดเงินบาท ลดการพึ่งพาจากภายนอก แต่สุดท้ายถูกยกเลิกไปเพราะขัดกับหลักความมั่นคงด้านการเงิน ต่อมาในปี 2533 ทางชมรมหมอยาพื้นบ้านจึงได้ปรึกษาหารือกันว่าทำอย่างไรให้ชาวบ้านลดการพึ่งพิงตลาดให้มากที่สุด “โรงสีข้าวชมรมรักษ์ธรรมชาติ” จึงถูกก่อตั้งขึ้น เนื่องจากชาวบ้านประสบปัญหาลักษณะเดียวกันคือ ปัญหาการโกงตราชั่ง การกดราคาจากพ่อค้าคนกลาง และปัญหาเรื่องการขนส่ง โดยมีเป้าหมายเพื่อลดการพึ่งพิงตลาดและบรรณงค์ให้ชาวบ้านปลูกข้าวโดยไม่ใช้สารเคมี ซึ่งทางโรงสีจะรับสีเฉพาะข้าวเปลือกที่ไม่ใช้สารเคมีเท่านั้น การเกิดขึ้นของโรงสีทำให้ภาคการผลิตถูกปรับเปลี่ยนจากที่เคย

ใช้สารเคมี ปุ๋ยเคมี และการปลูกพืชเชิงเดี่ยวมาสู่การผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ที่อาศัยปัจจัยการผลิตในชุมชน สามารถลดต้นทุนในการผลิตได้ การปลูกพืชที่หลากหลายทำให้เกษตรกรไม่ต้องเสี่ยงกับโรคระบาดในพืช ไม่ต้องเสี่ยงเรื่องราคาผลผลิตตกต่ำ เกษตรกรมีความมั่นคงทางรายได้ มีสุขภาพกายสุขภาพจิตที่ดี สังคมที่โอบอ้อมอารีกลับคืนมา สิ่งแวดล้อมในชุมชนดีขึ้น

จากการศึกษาพบว่าปัจจัยส่วนหนึ่งที่น่าไปสู่การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตจากแบบสมัยใหม่สู่การผลิตแบบอินทรีย์ที่สำคัญ คือ การได้รับองค์ความรู้และแรงบันดาลใจจากผู้รู้ 3 ท่านที่ทำให้ชวานาได้ปรับเปลี่ยนทัศนคติ และหันหลังให้กับเกษตรกรรมสมัยใหม่ บุคคลท่านแรกคือ *มาชาโนบุ ฟูกุโอกะ* ในปี 2533 รสนา โตลิตระกุล ได้เชิญฟูกุโอกะมาบรรยายเรื่องเกษตรกรรมธรรมชาติที่โรงสีข้าวชมรมรักษ์ธรรมชาติ ซึ่งในเวลานั้นชวานาได้กำลังหาทางออกในการจัดการกับปัญหาสุขภาพ และปัญหาลิ่งแวดล้อมอยู่พอดี ทำให้ผู้นำชุมชนและชาวบ้านหลายท่านที่เข้ารับฟังการบรรยายเกิดแรงบันดาลใจจนทำให้เกิดทัศนคติในการทำนารูปแบบใหม่หรือการทำนาแบบธรรมชาติ และได้ทดลองทำขึ้นที่บ้าน โสภขุมปุ่นเป็นแห่งแรก มีการลองผิดลองถูกจากเกษตรธรรมชาติตามหลักการเกษตรกรรมธรรมชาติเต็มรูปแบบ แต่ไม่ประสบผลสำเร็จจึงพัฒนาต่อยอดมาเป็นเกษตรผสมผสาน และขยายผลมาเป็นเกษตรอินทรีย์อย่างที่เห็นในปัจจุบัน ท่านที่สองคือ *พระครูสุภาจารวัฒน์* (เดิมนามสกุลทองน้อย อดีตเจ้าอาวาสวัดท่าลาด) พระนักพัฒนาผู้ปลุกเสกทางความคิดเกี่ยวกับ “แนวคิดเกษตรธรรมชาติ” มาสู่ชาวบ้าน ในปี 2533 หลวงปู่ได้นำแนวคิดดังกล่าวมาเผยแพร่อีกครั้ง ซึ่งท่านได้แนวคิดนี้มาจากการอ่านหนังสือ “วิถีผู้ธรรมชาติ” และ “ปฏิวัติยุคสมัยด้วยฟางเส้นเดียว” รวมถึงการไปดูงานที่บ้านพ่อคำเตื่อง ภาษี ชวานาผู้เคยล้มเหลวจากการทำเกษตรกรรมแผนใหม่แล้วหันมาทำเกษตรธรรมชาติแทน โดยมีหลักการที่สำคัญคือ ไม่ไถพรวน ไม่ใช้ปุ๋ย ไม่กำจัดวัชพืช และไม่ใช้สารเคมี หลวงปู่พยายามให้ความรู้และแลกเปลี่ยนความคิดกับชาวบ้านอยู่ตลอดเวลา ยังผลให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจปรัชญาการทำเกษตรธรรมชาติมากขึ้น พร้อมทั้งช่วยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นด้วย แนวคิดดังกล่าวถูกขยายไปอย่างรวดเร็วโดยคาระวานสมุนไพโร ซึ่งใช้หมอลำเป็นตัวดึงดูดมวลชน และจัดกิจกรรมขึ้นภูเขาศึกษาสมุนไพโร เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม และท่านที่สามคือ *วิบูลย์ เข็มเฉลิม* ที่ช่วยปูแนวทางการจัดการป่าให้กับชุมชนตั้งแต่ปี 2526 ซึ่งท่านได้มีโอกาสเดินทางมาเยือนชมรมหมอยาพื้นบ้านและผู้สนใจสมุนไพรรักษาโรคชุมชน ได้ให้แง่คิดเกี่ยวกับการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว วิถีการผลิตที่ตกอยู่ภายใต้การควบคุมของทุนและตลาด การผลิตในลักษณะนี้ไม่สามารถทำให้เกษตรกรลืมตาอ้าปากได้ การได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทำให้ชวานาได้ตกผลึกทางความคิดในการพัฒนาการเกษตรแบบ “สวนป่าวนเกษตร” และทำให้เกิด “การอนุรักษ์ป่าชุมชน” ในเวลาต่อมา ป่าผืนแรกเกิดขึ้นในชุมชนแห่งนี้มีเนื้อที่เกือบ 100 ไร่ เพื่อรักษาระบบนิเวศน์ และความหลากหลาย

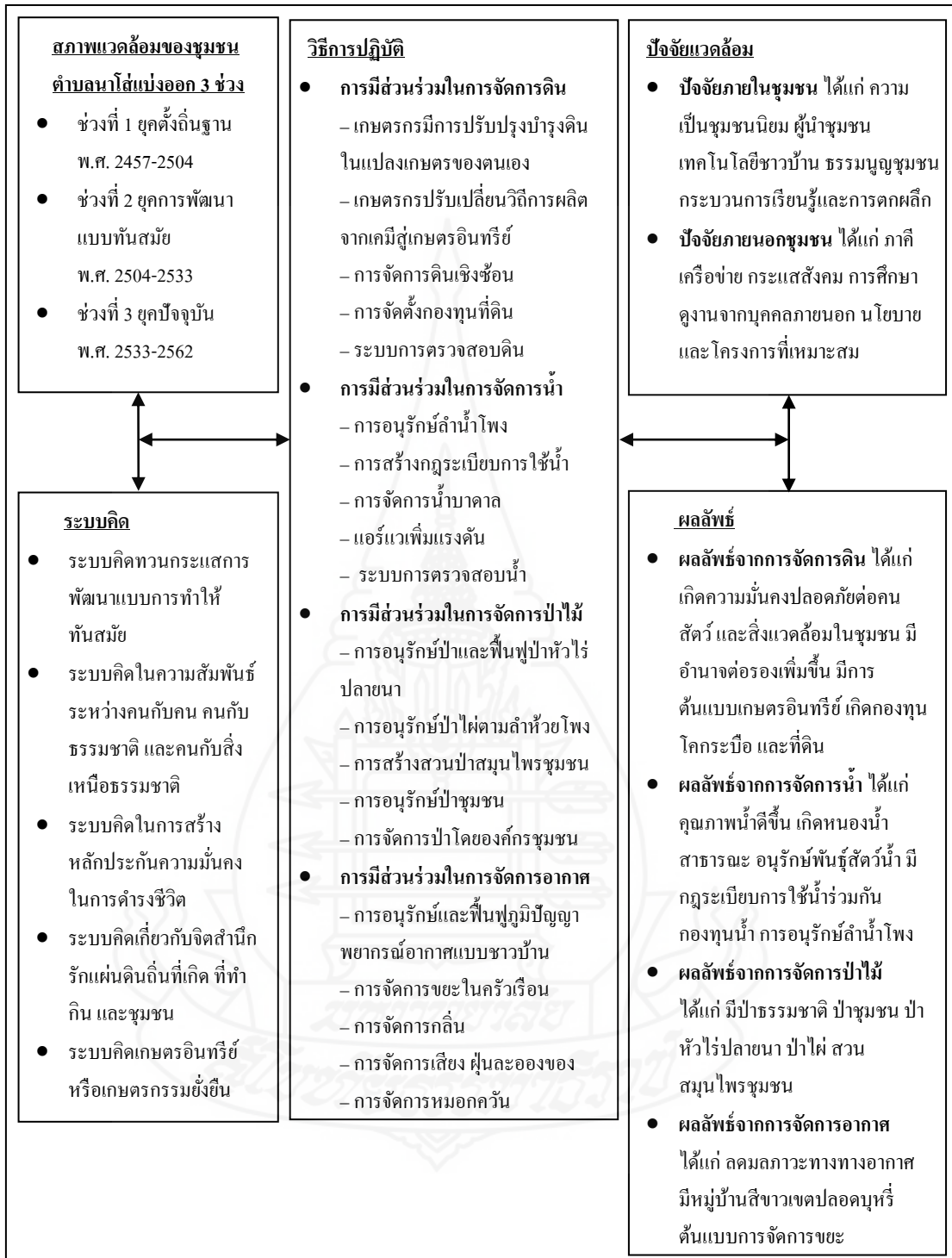
ทางชีวภาพของป่าไว้ โดยมีพันธะสัญญาของชุมชนที่จะรักษาดูแลให้เป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ ผลของการอนุรักษ์ป่าต้นแรกของชุมชนตำบลนาโถ้ขยายวงกว้างสู่การรักษาป่าสาธารณะ ป่าคอนปู่ตา ป่าช้า ป่าหัวไร่ปลายนา ตลอดจนเป็นแรงบันดาลใจ และกลายเป็นต้นแบบการอนุรักษ์ป่าต้นอื่นๆ ในจังหวัดยโสธร เช่น ป่าบ้านน้อมเกล้า ป่าอนุรักษ์อำเภอค้อวง ป่าโคกนาโก ป่าอนุรักษ์บ้านดงมะไฟ และป่าเวียงนา

ตอนที่ 2 กระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคม ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนตำบลนาโถ้

ผลจากการศึกษาพบว่า กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนชุมชนตำบลนาโถ้ จะอยู่ในรูปของระบบ และกระบวนการทำงานของทุนทางสังคม ที่มีจุดเริ่มต้นจากระบบคิดหรือกระบวนการทางความคิดของประชาชนในพื้นที่ที่มีต่อการพัฒนาชุมชน และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันมูลเหตุนำไปสู่การลงมือปฏิบัติทั้งในรูปแบบของปัจเจกชน ครอบครัว ชุมชน กลุ่ม องค์กร และเครือข่าย เป็นผลให้สิ่งแวดล้อมในชุมชนได้รับการจัดการที่ถูกต้องเหมาะสม และถูกนำมาใช้อย่างคุ้มค่า ฉะนั้นจึงขออธิบายเป็น 4 ส่วน คือ 1) ระบบคิด 2) วิธีปฏิบัติ 3) ผลลัพธ์ และ 4) ปัจจัยแวดล้อมภายในและภายนอก ดังปรากฏในภาพที่ 4.1 มีรายละเอียด ดังนี้

ส่วนที่ 1 ระบบคิดหรือวิธีคิด ขั้นตอนแรกของการเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการทุนทางสังคมเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนตำบลนาโถ้นั้น จะต้องทำความเข้าใจในระบบความคิดของประชาชนเสียก่อนว่า พวกเขามีระบบความรู้หรือวิธีการคิดเกี่ยวกับธรรมชาติและแนวทางการพัฒนาชุมชนที่มีผลกระทบต่อธรรมชาติและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ในชุมชนอย่างไร จึงทำให้เขาเหล่านั้นตัดสินใจเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน จากการเข้าไปพูดคุย สังเกตการณ์ และสัมภาษณ์ สามารถสรุประบบคิดของชาวนาโถ้ ออกเป็น 5 ระบบ ดังนี้

1. ระบบคิดหรือวิธีคิดทวนกระแสการพัฒนาแบบการทำให้ทันสมัย ประชาชนโดยเฉพาะผู้นำชุมชนมีกระบวนการทางความคิดที่เป็นตัวของตัวเอง กล้าคิด กล้าทำ และมีความเชื่อมั่นว่าพวกตนสามารถกำหนดแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิต และวิถีชุมชนได้โดยไม่ต้องไหลไปตามกระแสการบริหารการพัฒนาแบบทำให้ทันสมัย อย่างเรื่องเศรษฐกิจกระแสหลักที่มุ่งส่งเสริมให้คนในสังคมบริโภคมากขึ้น การเกษตรแบบใหม่มุ่งหวังผลกำไรสูงสุด ผลิตในปริมาณที่มากและผลิตเพื่อขายเป็นหลัก อันเป็นกระบวนการคิดให้คนพึ่งพาปัจจัยการผลิตจาก

ภาพที่ 4.1 แสดงกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนตำบลนาโหนด

ภายนอกชุมชน เช่น ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง เครื่องจักรกลการเกษตร และตลาด เป็นต้น ซึ่งต้องใช้เงินลงทุนจำนวนมาก และมีความเสี่ยงสูง เพราะมีความอ่อนไหวขึ้นลงตามกลไกตลาด ซึ่งการพัฒนาประเทศเช่นนี้มุ่งรวมอำนาจการบริหารการพัฒนาไว้กับส่วนกลาง มีระบบเศรษฐกิจบนฐานทรัพยากร ส่งเสริมให้คนเห็นแก่ตัวจนไม่คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม ต่างคนต่างอยู่ แข่งขันกันอย่างขมขื่น และให้คุณค่ากับเงินตรามากกว่าศีลธรรมความดีงาม เป็นเหตุให้ทรัพยากรถูกทำลาย สังคมล่มสลาย ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาหลายอย่างทำให้ชุมชนตำบลนาไผ่ต้องกลับมาสอบสวนทวนความตนเองใหม่ โดยเฉพาะปัญหาที่เกิดขึ้นจากการใช้สารเคมีในภาคเกษตรกรรมที่มีผลต่อสุขภาพ และสิ่งแวดล้อมในชุมชนจนถึงขั้นวิกฤติในปี 2523 พอมันเล่าให้ฟังว่า...

...ผลจากการใช้เคมีหลาย ข้าวกะเป็น โรค เป็นเพลี้ย เป็นดอกข่า ดินกะแข็ง ลงแขกนาไผ่ดินกะแข็งคือกันเม็ด เป็นฮังกำ เด็กน้อยเป็นภูมิแพ้ กบ เขียดในนาหนีหายเม็ด บ่อคุมสมบูรณ์คือแต่เก่า แสงช่วงเดือนพฤศจิกายนเปียกเป็นผลตาม โต หละกะตายหลาย จนเป็นตาย่าน เลยคิดว่าห้วยขนาดปลายังตาย ถ้าหากินเข้าไปเฮล็ดบ่ตายคือกันบ่ เลยมีการเอนสรุปกันเพื่อช่วยกันหาทางออก...(พอมัน สามสี ปราชญ์เกษตรอินทรีย์ สัมภาษณ์เมื่อ 23 มกราคม 2561)

(...ผลจากการใช้สารเคมีเยอะ ทำให้ข้าวเป็น โรค เป็นเพลี้ย เป็นดอกข่า (ต้นข้าวที่ออกรวงมาแล้วเมล็ดข้าวจะลีบหรือโตแต่ไม่เต็มเมล็ด) ดินแข็ง ลงแขกดำนาใครดินก็แข็งเหมือนกันหมด เป็นผดผื่นคัน เด็กเล็กเป็นภูมิแพ้ กบ เขียดในแปลงนาไม่มี ไม่อุดมสมบูรณ์เหมือนเดิม ยิ่งช่วงเดือนพฤศจิกายนปลาจะมีผลเน่าเปียกตามตัว และตายในที่สุด นากลัวมาก เลยคิดว่าขนาดปลายังตายถ้าเราจับประทานเข้าไปก็คงตายเหมือนกัน เลยรวมตัวกันระดมความคิดเพื่อช่วยกันหาทางออก...)

แนวคิดทวนกระแสการพัฒนาจึงอุบัติบังเกิดขึ้นจากการ “เอนสรุป” หรือ โสเหล่กัน (การระดมความคิดแบบไม่เป็นทางการ) โดยอาศัยกระบวนการรวมกลุ่ม เพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ถึงแม้สิ่งที่พวกเขาคิดและกำลังทำอยู่จะย้อนแย้งกับแนวทางการพัฒนาประเทศอันเป็นกระแสหลัก จนบางครั้งถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมูนิสต์บ้าง เป็นพวกคนบ้าบั่งหรือถูกมองว่าเป็นพวกบ่อนทำลายความมั่นคงทางการเงินของประเทศจนตนเองตกเป็นผู้ต้องหา แต่พวกเขาก็มิได้หวั่นเกรงหรือสยบยอมต่อข้อกล่าวหาหรือคำครหานินทาเหล่านั้น กว่าจะพิสูจน์ความจริงให้เป็นที่ประจักษ์และเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไปชุมชนแห่งนี้ต้องต่อสู้ฟันฝ่ากับอุปสรรคนานับประการ พวกเขาเชื่อว่าปลาเป็นเท่านั้นที่สามารถแหวกไหว้ทวนกระแสน้ำ ส่วนปลาตายจะไหลไปตามน้ำ และถ้าไม่อยากตายก็ต้องทวนกระแส ฉะนั้น การพึ่งพาตนเองและการรวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อนเท่านั้นที่จะทำให้ชุมชนมีพลังมากพอที่จะทวนกับกระแสอันเชี่ยวกราดนี้ไปได้ การพึ่งพาตนเองเกิดขึ้นในทุกมิติที่พวกเขาพอจะทำได้ อาทิเช่น การพึ่งพาตนเองด้านปัจจัยการผลิต เช่น การผลิตปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพ ปุ๋ยพืชสด ฮอร์โมนเร่งดอกผลที่ผลิตจากธรรมชาติ เมล็ดพันธุ์ เป็นต้น การพึ่งพาตนเองด้าน

เทคโนโลยีชาวบ้าน เช่น ครกกระเดื่อง เครื่องทำขนมจีน กี๋ทอผ้า กังหันลม เครื่องหยอดเมล็ดพันธุ์ ข้าว เครื่องสูบน้ำลึกล้อมมนีสต์ จักรยานปั่นน้ำ เป็นต้น การพึ่งพาตนเองด้านเศรษฐกิจ เช่น มีร้านค้าชุมชนจำหน่ายสินค้าราคาถูก มีธนาคารชุมชน มีแหล่งเงินทุนดอกเบี้ยต่ำ มีตลาดสีเขียวรองรับผลผลิตทางการเกษตรที่สามารถกำหนดราคาสินค้าและควบคุมปริมาณผลผลิตออกสู่ตลาดได้เอง หรือแม้กระทั่งความพยายามในการจัดทำเบี้ยกุดชุมขึ้นมาใช้ในชุมชน เพื่อประหยัดเงินบาทไม่ให้โทษทรัพย์ของชุมชนถูกคูดอกไปภายนอก แต่น่าเสียดายที่ทำอยู่ 2-3 ปีก็มีเหตุให้ต้องยกเลิกไป การพึ่งพาตนเองด้านสุขภาพ เช่น ในครัวเรือนปลูกยาสมุนไพร ไว้ใช้เองและสามารถนำไปขายให้กับทางศูนย์พัฒนาวัดถุดิบบสมุนไพรวัดท่าลาดหรือขายให้กับทางโรงพยาบาลกุดชุม มีการให้บริการอบสมุนไพรไอน้ำฟรีทุกวันพระที่วัดท่าลาดหรือหากต้องการผลิตภัณฑ์สมุนไพรก็สามารถซื้อหาได้ตามสหกรณ์ของหมู่บ้านหรือที่ศูนย์พัฒนาวัดถุดิบบสมุนไพรวัดท่าลาด ในการตรวจรักษาโรคมะเร็งผิวหนังที่มีความสามารถในการรักษาโรคทั่วไปที่ไม่ใช่โรคติดเชื้อ และมีหมอที่รักษาเฉพาะทางเชี่ยวชาญในการรักษากระดูก หรือ หมอตำแยช่วยทำคลอด เป็นต้น การพึ่งพาตนเองด้านสุนทรียภาพในชุมชนก็มีหมอแคน หมอลำ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการพึ่งพาตนเองด้านการพยากรณ์อากาศ โดยทำนายจากการสังเกตธรรมชาติ พืช สัตว์ เชื้อรา และความเชื่อ สามารถทำนายได้อย่างละเอียดทั้งในรอบปี รอบอาทิตย์ หรือวันต่อวัน ซึ่งทำให้เกษตรกรมีเวลาเตรียมตัววางแผนการผลิตได้ถูกต้องเหมาะสม หัวหน้าเกรียงศักดิ์ ให้การสัมภาษณ์ว่า...

...จังหวัดยโสธรยังมีกรมอุตุนิยมวิทยาในพื้นที่ ต้องอาศัยของจังหวัดอื่น คือ จังหวัดอุบลราชธานี กระจายเอ็ด ซึ่งจะบอกได้แต่ภาพรวมระดับจังหวัดเท่านั้นแต่ในระดับชุมชนบอกได้ เพราะว่ายังมีข้อมูลดิบในพื้นที่ จังว่าชะเจ้ารื้อพื้นภูมิปัญญาในการพยากรณ์อากาศของพ่อแก่แม่เฒ่าในแต่ละหมู่บ้านให้มาโสมกันทั้งตำบลนำโศแล้วจะช้อยกันทำนายฟ้าฝนปีนี้จะเป็นจังได้ ...เท่าที่ทำมาจะตงยูแต่ละ...ซึ่งสังเกตได้จากหลายอย่างคือจัญหาวาย หญาฮวงซ้าง บักหม่วย บักแดง บักม่วงป่า ไก่กางปีกตากแดด มดย้ายฮัง ปลวกย้ายฮัง สังเกตบั้ง แตน แมงคา กะบู่ อั้ง ควาย แมงกินูน ฟังเสียงฟ้าฮ้อง สบไก่ที่ใช้เลี้ยงปูตา บั้งไฟ...(เกรียงศักดิ์ เวฬุณารักษ์ หัวหน้าศูนย์พัฒนาวัดถุดิบบสมุนไพรวัดท่าลาด สัมภาษณ์เมื่อ 24 มกราคม 2561)

(...จังหวัดยโสธรยังไม่มีการมอดุนิยมวิทยาในพื้นที่ ต้องพึ่งพาของจังหวัดข้างเคียง คือ จังหวัดอุบลราชธานีหรือกระจายเอ็ด ซึ่งอาจจะเป็นเพียงแค่การให้แนวโน้มในระดับจังหวัด แต่ไม่สามารถตอบสนองปรากฏการณ์ที่เป็นจริงในชุมชนได้ เพราะไม่มีข้อมูลดิบในระดับพื้นที่ ดังนั้น จึงได้มีการรื้อพื้นภูมิปัญญาการพยากรณ์อากาศของผู้สูงอายุในแต่ละหมู่บ้านให้มารวมกันทั้งตำบลนำโศแล้วช่วยกันทำนายฟ้าฝนปีนี้จะเป็นอย่างไ...เท่าที่ทำมาก็ตรงกับความเป็นจริงที่เกิดขึ้น...ซึ่งสังเกตได้จากหลายอย่าง เช่น หญาหาวาย หญาฮวงซ้าง ดันหม่วย ดันแดง ดันมะม่วงป่า ไก่กางปีกตาก

แดค มดย้ายรัง ปลวกย้ายรัง สังกะจาดจากตัวบึ้ง (แมงมุมยักษ์) แตน แมงคานา ปูนา อึ่งอ่าง ควาย แมงกีนูน (แมลงปีกแข็งชนิดหนึ่ง) ฟังเสียงฟ้าร้อง ปากไก่ที่ใช้ในพิธีเลี้ยงปู่ตา บั้งไฟ...

2. ระบบคิดหรือวิถีคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ด้วยความที่ประชาชนต้องการพึ่งพาอาศัยกันและกัน และต้องพึ่งพิงธรรมชาติ จึงมีการสร้างระบบความสัมพันธ์ ความเชื่อ ความเคารพที่มีต่อคนและธรรมชาติขึ้นมาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีที่เกื้อกูลกัน เป็นสิ่งจำเป็นให้ตระหนักและสำนึกในคุณค่าของสิ่งที่มีบุญคุณ (บรรพบุรุษและทรัพยากร) อันแสดงถึงความเจริญความดีงามภายในจิตใจ หรืออีกนัยหนึ่งก็เพื่อใช้เป็นกลไกในการควบคุมดูแลทรัพยากรในชุมชน ซึ่งจะสะท้อนออกมาให้เห็นผ่านวิถีการดำรงชีวิตหลาย ๆ ลักษณะ เช่น ระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ความศรัทธาในเชิงสัญลักษณ์ ภูมิปัญญา ค่านิยม และการสร้างกฎระเบียบของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ซึ่งจะได้อธิบายพอสังเขป ดังนี้

2.1 ระบบความสัมพันธ์ทางสังคมอยู่บนหลักการวัฒนธรรม ระบบความสัมพันธ์ชานาโลมีลักษณะของระบบครอบครัวเครือญาติ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เนื่องจากในยุคตั้งถิ่นฐานมีการโยกย้ายครัวเรือนมาเป็นปฐมฤกษ์นั้นเพียง 7 ครอบครัว ต่อมาได้มีการแต่งงานเกี่ยวข้องเป็นเครือญาติกัน และขยายออกไปตั้งหมู่บ้านอื่นๆ ทำให้ทั้ง 11 หมู่บ้านนี้ มักจะมีตระกูลหลักประจำหมู่บ้าน เช่น ตระกูลเวฬุวนารักษ์ ศรีมันตะ ทองน้อย แก่นจำปา ศรีวะสุทท์ มุละสิวะ และตระกูลมาสขาว หรืออาจกล่าวได้ว่าชุมชนตำบลชานาโลมีเทือกเถาเหล่ากอเดียวกัน ที่สำคัญตระกูลใหญ่ๆ เหล่านี้มักจะเป็นผู้ที่มิบทบาทสำคัญในการพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน เช่น เป็นพระนักพัฒนา ปราชญ์ชาวบ้าน หมอยา หมอแคน หมอลำ เป็นผู้นำชุมชน ทั้งในส่วนท้องถิ่นและท้องถิ่น มักมีการไปมาหาสู่เยี่ยมชมเยือนกันในระหว่างครอบครัวญาติมิตรหรือหมู่บ้านเป็นประจำ ทำให้มีการกระจายความรู้ เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความคิดเห็นกันตลอด นอกจากนั้นประชาชนส่วนใหญ่ยังนับถือพุทธศาสนา มีการนำหลักธรรมคำสอนทางศาสนา มาเป็นแนวทางในการพัฒนาชีวิตจิตใจ อาทิเช่น หนึ่งในสืบอย่างของการบำเพ็ญบุญกุศลที่กล่าวเป็นภาษาบาลีว่า อัมปะจาเยนะมัย หมายถึง บุญสำเร็จด้วยการประพุดต้อ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ คือ การให้ความเคารพผู้ใหญ่และผู้มีพระคุณ 3 ประการ คือ (1) ผู้มีวัยวุฒิ ได้แก่ พ่อ แม่ ญาติพี่น้อง และผู้สูงอายุ (2) ผู้มีคุณวุฒิหรือคุณสมบัตินี้ ได้แก่ ครูบาอาจารย์ พระภิกษุสงฆ์ และ (3) ผู้มีชาติวุฒิ ได้แก่ พระมหากษัตริย์ และเชื้อพระวงศ์ ซึ่งหลักธรรมในข้อนี้ส่งเสริมให้ระบบอาวุโสในชานาโลมีความมั่นคง ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนชานาโลจึงอยู่บนพื้นฐานหลักการวัฒนธรรมของระบบเครือญาติ และระบบอาวุโสดังที่ได้อธิบายมาแล้ว ซึ่งเป็นต้นทุนทางสังคมอย่างหนึ่งทำให้

ชาวนาโสมีความสามัคคี โอบอ้อมอารี มีการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน พร้อมกันนั้นยังช่วยลดความขัดแย้ง ทำให้ทิศทางการพัฒนาชุมชนเป็นไปในแนวทางเดียวกันได้ง่ายขึ้น

2.2 ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ประชาชนชุมชนตำบลนาโสเป็นสังคมพุทธเกษตร ซึ่งส่วนใหญ่ 99.9% นับถือพุทธศาสนา เลี้ยงชีพด้วยการกสิกรรมมีทั้งการปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ ดังนั้น ประเพณีพิธีกรรมส่วนใหญ่จึงมักจะสัมพันธ์สัมพันธ์กับธรรมชาติ การเกษตร และศาสนา ดังนี้

2.2.1 ประเพณีบุญคูณข้าว มีพระสวดมนต์เย็นกันเช้า เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ข้าวเปลือก เมื่อพระฉันเช้าเสร็จก็ทำพิธีสู่ขวัญ (ทำขวัญหรือสูตรขวัญ) จุดเด่นของกิจกรรมนี้อยู่ที่ “ต้นกัณฑ์” และการจับสลาก (การสอยดาว) มีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพการณ์ของชุมชนในวิถีเกษตรอินทรีย์ ซึ่งต้นกัณฑ์นี้จะประกอบไปด้วยพันธุ์ไม้ชนิดต่างๆ ที่จะนำไปปลูกไว้ตามหัวไร่ปลายนา เมล็ดพันธุ์พืชต่างๆ เช่น พันธุ์ข้าวพื้นเมือง แดงโม แดงกวา ถั่วพุ่ม ถั่วลิสง เมล็ดงา เมล็ดพริก เมล็ดพริกทอง ถั่วฝักยาว เป็นต้น ที่จะนำไปปลูกเป็นพืชก่อนทำนาหรือปลูกหลังจากทำนาเสร็จ นอกจากนั้นยังมีอุปกรณ์ทางการเกษตรและปัจจัยการผลิตอื่นๆ เช่น ถังน้ำหมักชีวภาพ บัวรดน้ำต้นไม้ม้ กากน้ำตาล เป็นต้น

2.2.2 ประเพณีบุญข้าวจี เริ่มทำบุญข้าวจีในตอนเช้า โดยใช้ข้าวเหนียวปั้นหุ้มน้ำอ้อยนำไปปิ้งหรือจี่พอเกรียมแล้วชุบด้วยไขมันไฟจนสุกแล้วนำไปถวายพระเณร และแบ่งกันรับประทาน

2.2.3 ประเพณีบุญบั้งไฟ จัดขึ้นเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาและขอฝน มีผลทางอ้อมเพื่อฝึกให้รู้จักผสมดินปั้น และให้ประชาชนมาร่วมสนุกกันอย่างสนุกสนานเหวี่ยงก่อนจะลงมือทำนาซึ่งเป็นงานหนักประจำปี

2.2.4 ประเพณีบุญข้าวประดับดิน โดยนำข้าว และอาหารคาวหวานพร้อมทั้งหมากพลูห่อด้วยใบตองกล้วย นำไปไว้ตามพื้นหญ้าหรือตามกำแพงวัด เพื่ออุทิศให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว มีการถวายภัตตาหารแก่พระเณรแล้วอุทิศให้ผู้ตายด้วยการกรวดน้ำ

2.2.5 ประเพณีบุญข้าวสาก เป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายเช่นเดียวกับบุญข้าวประดับดิน

2.2.6 ประเพณีบุญออกพรรษา มีการทำบุญตักบาตร ตอนเย็นมีกิจกรรมเวียนเทียน โดยจะมีดอกไม้ รูปเทียน และมีต้นข้าวที่กำลังตั้งท้องนำมามัดรวมกันทำเป็นเครื่องสักการะถวายเป็นพุทธบูชา

2.2.7 *ประเพณีลอยกระทง* มีการเอาใบตองกล้วยมาประดิษฐ์ประคอง ตกแต่งด้วยดอกไม้ให้สวยงาม เสร็จแล้วนำไปลอยในแม่น้ำ เพื่อเป็นการขอขมาต่อแม่น้ำและเป็น พุทธบูชา

2.2.8 *พิธีกรรมเลี้ยงปู่ตา และหรือบูชาเทวดาอารักษ์หลักบ้าน* โดยทำการ เช่น สรงศพปู่ตาหรือหลักบ้าน ซึ่งเป็นพิธีกรรมก่อนจะมีกิจกรรมทำนา ให้รู้จักสำนึกบุญคุณของผู้มี คุณและสิ่งที่มีคุณจึงจะเจริญ

2.2.9 *ความเชื่อในพระแม่โพสพหรือข้าว* มีการทำเครื่องสักการะ เลือกวัน และบอกกล่าวพระแม่โพสพเป็นการเบิกฤกษ์ฤดูกาลทำนา และเมื่อเสร็จสิ้นฤดูกาลทำนาก็ต้องมีพิธี บอกลาในลักษณะเดียวกัน ทั้งนี้ยังพบว่ามีการแสดงความเคารพแม่โพสพด้วยการยกมือไหว้เพื่อ ระลึกถึงบุญคุณของข้าว – น้ำ ทั้งก่อนและหลังจากรับประทานอาหารเสร็จ

2.2.10 *ข้อชะล่าหรือข้อห้าม* ข้อห้ามในการสร้างบ้าน มีกฎเกณฑ์ข้อห้าม ไม้ให้นำไม้ที่มีชื่อไม่เป็นมงคลมาสร้างบ้านเด็ดขาด เช่น ไม้เต้ ต้นไม้ที่เคยถูกฟ้าผ่า และห้ามนำไม้ ยืนต้นขนาดใหญ่มาปลูกในบริเวณบ้าน

2.3 *ความศรัทธาในเชิงสัญลักษณ์* ความเคารพศรัทธาในวัด คอนปู่ตาหรือศาล ปู่ตา และศาลหลักบ้านของชวนาโสภา

วัด ประชาชนในชุมชนตำบลนาโสภาถือว่าวัดเป็นศาสนสถานที่คุณคนถือเป็น ที่พึ่งที่พึ่งทางจิตใจ เป็นที่ปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม เป็นสถานที่ประกอบกิจการงานบุญประเพณี ในเทศกาลต่างๆ เป็นสถานที่รวมพลปรึกษาหารือกัน เป็นแหล่งรวบรวมองค์ความรู้ด้านสมุนไพร ลานวัดบางแห่งยังเป็น ที่ตากผลผลิตทางการเกษตรอีกด้วย เช่น ที่วัดบ้านโสกชุมปูนมีลาน เอนกประสงค์ที่ทางวัดร่วมกับภาคประชาชนทำการเทพื้นคอนกรีตเสริมเหล็ก เพื่อใช้เป็นลาน เอนกประสงค์ชาวบ้านสามารถนำข้าวและพืชผลทางการเกษตรมาตากได้ โดยไม่ต้องกังวลใจว่า ใครจะมาลักขโมย เมื่อผู้คนมีความเคารพเลื่อมใส มีความเชื่อใจ และไว้วางใจต่อวัดแล้วการ ประกาศเป็นเขตอภัยทานห้ามล่าสัตว์ ห้ามไม่ให้จับปลา ห้ามตัดต้นไม้ทำลายป่า หรือแม้กระทั่งการ ใช้ผ้าสีเหลืองหรือจิวรพันรอบต้นไม้ไว้ (การบวชต้นไม้) ก็มักจะได้รับความร่วมมือร่วมใจจากผู้คน ในชุมชนเป็นอย่างดี นอกจากนี้วัดยังมีบทบาทที่สำคัญในการดูแลรักษาผืนป่า เช่น วัดป่าบ้านนาโสภา วัดป่าบ้านป่าหวาย วัดป่าบ้านสันติสุข วัดป่าบ้านโคกสวาท วัดป่าบ้านดงเย็น และวัดป่าบ้านหนอง แคน ที่พระสงฆ์ในวัดมีบทบาทในการรักษาป่าไม้ได้อย่างดีเยี่ยม โดยการอนุรักษ์ป่าเดิมที่มีอยู่ และ นำพาชาวบ้านร่วมกันปลูกป่าเสริม คอยดูแลไฟป่า

คอนปู่ตา ที่ชุมชนตำบลนาโสภามีคอนปู่ตาและศาลปู่ตาเกือบทุกหมู่บ้าน เชื่อกัน ว่าปู่ตาจะให้การคุ้มครองลูกบ้านไม่ให้มีเหตุเภทภัยใดๆ โดยเฉพาะภัยอันตรายที่มองไม่เห็น เช่น ลม

พายุ โรคระบาด เป็นต้น ชาวบ้านมักไปอธิษฐานขอพรเวลาไปค้าขายหรือทำงานต่างประเทศ การเกณฑ์ทหาร ซึ่งมักจะมีการประกอบพิธีตรงกับประเพณีบุญเดือนสาม หลังจากทำบุญเลี้ยงพระเสร็จแล้วพ่อจ๋า (ทูตที่เป็นสื่อกลางระหว่างผีปู่ตากับลูกบ้าน) จะทำหน้าที่ในการเจรจนาพาลูกบ้านประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีปู่ตา โดยจะมีหมากพลู บุหรี่ สุรา อาหารคาวหวาน และสมมุติใบหมากใบมะพร้าวว่าเป็นบริวารของปู่ตา เป็นช้างม้าวัวควายกึ่งหอยปูปลาหมูเห็ดเป็ดไก่ นอกจากนี้ยังมีพิธีการเลี้ยงทายปากไก่ที่ใช้เลี้ยงปู่ตา เพื่อทำนายว่าฟ้าฝนในปีนี้จะดีร้ายประการใด หากปากไก่นั้นโคงมากแสดงว่าปีนี้ฝนจะดีพืชผลจะอุดมสมบูรณ์ หากปากไก่เหยียดตรงหรือโคงน้อยๆ แสดงว่าปีนี้ฝนจะน้อย เมื่อชาวบ้านทราบคำทำนายก็จะมีการวางแผนในการทำนาได้อย่างถูกต้องเหมาะสมกับปริมาณน้ำฝน พิธีกรรมการไปนอนเสียนปู่ตาในช่วงเดือนเมษายน เป็นอีกพิธีการหนึ่งที่ชาวบ้านยังยึดถือปฏิบัติกันอยู่ ด้วยการที่คนในหมู่บ้านไปนอนกลางวันใต้ต้นไม้ใหญ่ในอาณาเขตดอนปู่ตา เชื่อกันว่าเป็นการเอาเกล้าปีนี้ในหมู่บ้านจะสงบสุขร่มเย็น การแสดงออกในพิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้ทำให้ผู้คนในชุมชนต่างก็ให้ความเคารพยำเกรง กลัวไม่กล้าเข้าไปล่าสัตว์ ตัดต้นไม้หรือแม้แต่เข้าไปหาของป่า ซึ่งมีอยู่น้อยมากที่จะกล้าเข้าไป

ศาลหลักบ้าน เป็นอีกหนึ่งในสัญลักษณ์ที่ชาวบ้านยังให้การเคารพ เพราะมีความเชื่อว่าจะช่วยปกปักษ์รักษาลูกบ้านให้แคล้วคลาดจากภัยพิบัติ ให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล โดยจะมีการบวงสรวงเช่นไหว้ เซ็งถวายเป็นประจำทุกปี ยกเว้นในบางปีที่ผู้นำหรือชาวบ้านมีเหตุขัดข้อง

2.4 **ภูมิปัญญา** องค์ความรู้ต่างๆ ที่อยู่ในรูปแบบภูมิปัญญาชาวบ้านมีอยู่หลายอย่าง ทั้งกระบวนการผลิตข้าวและการสังคายนารูปใหม่ให้เหมาะสมกับปัจจัยแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย เช่น เทคนิคการพยากรณ์อากาศ เทคนิคการเดินป่าในยามวิกาล การเลี้ยงสัตว์ การทอผ้า การดูแลพืช การสร้างเครื่องมือในการจับสัตว์ เครื่องใช้ที่ทำจากวัสดุธรรมชาติ การรักษาโรคด้วยยาสมุนไพร การเป่าด้วยคาถาอาคม องค์ความรู้ทางการเกษตรแบบอินทรีย์หรือเกษตรกรรมยั่งยืน การสร้างป่าในรูปแบบป่าครอบครัวหรือป่าหัวไร่ปลายนา โดยมีเนื้อที่ที่ซ่อนอยู่ภายใต้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้คือ ความพยายามในการพึ่งตนเองพร้อมกับการพึ่งพิงธรรมชาติไปในเวลาเดียวกัน และต้องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนอย่างยั่งยืน

2.5 **ค่านิยม** บรรทัดฐานทางสังคมของประชาชนส่วนใหญ่คือ ค่านิยมในการเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย สุกร และไก่ นอกจากนี้จะเป็นการเพิ่มความมั่นคงทางด้านอาหารแล้วยังสร้างรายได้ และช่วยลดต้นทุนในการผลิตโดยเฉพาะการทำปุ๋ยอินทรีย์ นอกจากนี้ยังมีค่านิยมในเรื่องเฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน ปลูกสิ่งที่กินและกินสิ่งที่ปลูก เพื่อลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนและเพิ่มรายได้ ซึ่งจะสังเกตได้จากครัวเรือนส่วนใหญ่มีการปลูกผักสวนครัวไว้รับประทานหลายๆ ครอบครัวยังปลูกไว้ทั้งที่บ้าน และแปลงนา อีกทั้งยังมีค่านิยมบริโภคอาหารปลอดสารพิษ ทำให้ผลผลิตในระบบอินทรีย์

หรือระบบอื่นๆ ที่ปลอดภัยและเป็นที่ยอมรับในตลาด ส่งผลให้เกิดค่านิยมในการรวมกลุ่มอาชีพ ทำให้มีความต้องการเปิดตลาดสีเขียวเพิ่มขึ้นทั้งในระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด และระดับประเทศ ที่น่าสนใจเป็นพิเศษคือ ค่านิยมในการสร้างป่าครอบครัวหรือป่าหัวไร่ปลายนาอันก่อให้เกิดความสมดุลในระบบนิเวศ และความหลากหลายทางชีวภาพ มีการปลูกไม้ยืนต้นขนาดใหญ่-กลาง-เล็ก พืชเศรษฐกิจ พืชสมุนไพร ผัก และหญ้าแฝก

2.6 กฎระเบียบของชุมชนในการจัดการทรัพยากร การใช้ทรัพยากรต้องทำควบคู่กับการรักษาจึงจะเกิดความยั่งยืน จะทำเช่นนั้นได้ก็ต่อเมื่อมีการกำหนดกฎระเบียบขึ้นมาเป็นกรอบแนวทางในการปฏิบัติร่วมกัน จึงจะทำให้ทรัพยากรที่มีอยู่ถูกนำมาใช้อย่างคุ้มค่า เกิดประโยชน์สูงสุด และเป็นไปอย่างทั่วถึงเสมอภาคกัน ทั้งนี้เพราะคนในชุมชนต่างก็มีความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน จึงได้มีการทำข้อตกลงร่วมกันหลายอย่าง เช่น พันธะสัญญาป่าชุมชน การกำหนดกฎระเบียบป่าชุมชน กฎข้อห้ามในเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ กฎข้อห้ามในการใช้สระน้ำประจำหมู่บ้าน กฎระเบียบเกษตรอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรทำนาไร่ ข้อตกลงไม่ให้ขุดลอกลำห้วยโพง ตั้งแต่หมู่บ้านสันติสุขขึ้นไปถึงบ้านกุดหิน และห้ามตัดต้นไม้ตามแนวลำห้วยโพง เพื่อให้เป็นแหล่งพักพิงอนุบาลสัตว์น้ำให้เป็นแหล่งชุมปลา

3. ระบบคิดหรือวิถีคิดในการสร้างหลักประกันความมั่นคงในการดำรงชีวิต หลักประกันชีวิตที่ชุมชนตำบลนาโสนึกค้นขึ้นมาโดยหวังให้เกิดความมั่นคงในด้านต่างๆ อาทิเช่น ความมั่นคงด้านอาหารการบริโภคที่ปลอดภัยและมีดีต่อสุขภาพ ความมั่นคงด้านเศรษฐกิจรายได้ ความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อม การได้อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี ความมั่นคงยามแก่เฒ่า และเป็นมรดกตกทอดสู่รุ่นลูกหลาน ความอุดมสมบูรณ์ในแปลงนามีทั้งไม้ยืนต้นพืชผักผลไม้ และสัตว์ที่หลากหลายมีกินมีใช้มีจำหน่ายตลอดปี โดยเฉพาะไม้ผลที่ปลูกไว้ตอนเป็นวัยรุ่นหนุ่มสาวพอผ่านกาลผ่านเวลาไปก็ให้ดอกออกผลเป็นบ้านาญยามที่ตนแก่ชรา ความมั่นคงด้านสุขภาพและจิตใจ ความสบายใจเมื่อเดินลงไปในเรือสวนไร่ไร่ด้วยเท้าเปล่าอย่างไม่ต้องกังวลใจว่าจะเป็นอันตรายต่อสุขภาพร่างกาย การใช้เวลาส่วนใหญ่ในแปลงนาเฝ้ามองการเจริญเติบโตของพืชและสัตว์ มีผลผลิตมาแจกจ่ายแลกเปลี่ยนกับญาติสนิทมิตรสหายในชุมชน ได้นำไปทำบุญถวายทานก็ทำให้สบายใจ รวมถึงความมั่นคงในการรวมกลุ่มและการสร้างเครือข่ายอันเป็นชุมพลังในการต่อรองและขับเคลื่อนชุมชน

นอกจากนี้ยังพบว่าชุมชนตำบลนาโสนีมีระบบคิดเกี่ยวกับการจัดการเชิงซ้อนในที่ดินทำกินของตนเอง ด้วยการเอื้ออาทรให้ญาติพี่น้องหรือคนรู้จักมักคุ้นในชุมชนเข้ามาปลูกพืชผักได้ นอกจากนี้คนในชุมชนยังสามารถแสวงหาอาหารที่มีอยู่โดยธรรมชาติในพื้นที่ของคนอื่นได้ถึงแม้

จะไม่ร้อยเปอร์เซ็นต์เหมือนในยุคแรกๆ แต่ก็เพียงแค่ว่ากล่าวตักเตือนไม่ถึงขนาดต้องขึ้นโรงขึ้นศาล ซึ่งนับว่าเป็นหลักประกันความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชนอีกกลุ่มทางหนึ่งเช่นกัน

4. ระบบคิดหรือวิถีคิดเกี่ยวกับจิตสำนึกรักแผ่นดินถิ่นที่เกิด ที่ทำกิน และชุมชน
จิตสำนึกดังกล่าวเกิดขึ้นจาก 2 ทาง คือ (1) *จิตสำนึกโดยธรรมชาติ* เป็นอุปนิสัยที่เกิดขึ้นเอง โดยธรรมชาติเป็นสามัญสำนึกที่เกิดจากการอยู่ในชุมชนเป็นเวลานาน จนเกิดความรักความผูกพันในถิ่นที่อยู่ถิ่นอน ผูกพันในอาชีพเกษตรกรรม จิตสำนึกในลักษณะเช่นนี้ส่วนใหญ่จะอยู่ในกลุ่มผู้สูงอายุที่เห็นพัฒนาการความเป็นมาของชุมชนตั้งแต่ต้น เป็นผู้มีส่วนร่วมในการบุกเบิกต่อสู้ฟันฝ่าอุปสรรคมาด้วยกัน เมื่อมีกิจกรรมในชุมชนบุคคลเหล่านี้มักให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี (2) *จิตสำนึกโดยการปลูกเสกทางความคิด* เป็นจิตสำนึกที่เกิดจากการกล่อมเกลาของชุมชน ผ่านวิถีวัฒนธรรมชุมชน งานบุญประเพณี พิธีกรรมต่างๆ ป้ายคำสอนตามใต้ถุนศาลา วัด ผ่านกระบวนการเรียนรู้และกิจกรรมในชุมชนที่พระสงฆ์ แกนนำ ข้าราชการ นักพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน และจากภายนอกชุมชนร่วมกันจัดทำขึ้นในรูปแบบต่างๆ เช่น กิจกรรมการปลูกป่า การสาธิตการปรุงยาสมุนไพร กิจกรรมขึ้นกุฎา การระวานสมุนไพร การรณรงค์การใช้สมุนไพรขององค์การพัฒนาเอกชนในสังกัดมูลนิธิ โคมลคิมทองเป็นอีกช่องทางหนึ่งช่วยเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ทำให้ประชาชนเกิดความตื่นตัวในการใช้สมุนไพร จิตสำนึกอีกส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากกิจกรรมของกลุ่มตั้งมหาสมาคมที่มุ่งเน้นการพัฒนาศีลธรรม การอนุรักษ์ประเพณี โบราณ เกษตรกรรมชาติ เกษตรผสมผสาน และเรื่องสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ยังเกิดจากความเหนื่อยหน่ายความเป็นเมืองของผู้มีการศึกษาศึกษาสมัยใหม่ และผู้มีประสบการณ์การทำงาน โรงงานจึงกลับมาช่วยพัฒนาบ้านเกิดของตน

5. ระบบคิดหรือวิถีคิดเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรกรรมยั่งยืน เกษตรกรชุมชนตำบลนาไต่มีความเข้าใจในแนวคิดเกษตรอินทรีย์ ซึ่งมองธรรมชาติเป็นแบบองค์รวมไม่มีการแยกส่วน ทั้งดิน น้ำ ป่าไม้ อากาศ ความร้อน ความชื้น และสิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบๆ ตัวล้วนมีความเกี่ยวข้องและส่งอิทธิพลถึงกันหมด หากปัจจัยการเกษตรอย่างใดอย่างหนึ่งแปรปรวนย่อมส่งผลกระทบต่อเกษตรอย่างอื่นไม่ได้ ดังนั้น สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติจึงมีสายสัมพันธ์ต่อวิถีเกษตรกรรมอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะกิจกรรมในภาคการเกษตรต้องอาศัยปัจจัยทางธรรมชาติในการทำการผลิต ชุมชนแห่งนี้จึงมีความพยายามปรับตัวให้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ โดยสร้างระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติขึ้นมาใช้ในชุมชนผ่านประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ค่านิยม รวมถึงการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรกรรมยั่งยืนอย่างอื่นที่ไม่ก่อให้เกิดผลเสียต่อชุมชนและสิ่งแวดล้อม เช่น เกษตรกรรมชาติ ระบบเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรทฤษฎีใหม่ สวนป่าวนเกษตร เกษตรผสมผสาน การเลี้ยงไก่ไข่ในระบบอินทรีย์ การเลี้ยงไก่เลี้ยงเป็ดในระบบเปิด การทำปุ๋ยหมัก ปุ๋ยชีวภาพ ปุ๋ยพืชสด มีโรงอบสมุนไพรพลังงานแสงอาทิตย์ การ

หีบเย็นน้ำมันงา น้ำมันจากรำข้าว มีโรงผลิตขนมจีนปลอดกลั่นและน้ำเน่าเสีย มีการศึกษาเส้นทางอาหารเพื่อสร้างแรงจูงใจในการสร้างผลิตภัณฑ์ของชุมชนขึ้นมาเอง ทำให้เกิดความภาคภูมิใจในตนเองและได้ขยายฐานลูกค้าไปในเวลาเดียวกัน ทั้งยังเป็นการส่งเสริมค่านิยมในการบริโภคปลอดสารพิษ ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ก็เพื่อหลอมรวมตนเองให้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนนั่นเอง

ส่วนที่ 2 วิธีปฏิบัติ วิธีการปฏิบัติในการมีส่วนร่วมในการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชนหรือชุมชนตำบลนาโเส่ ที่เกิดขึ้นจากการมีระบบคิดหรือวิถีคิดต่อธรรมชาติและแนวทางการพัฒนาชุมชนที่กล่าวมาแล้วในเบื้องต้น สามารถสรุปออกมาเป็น 4 แนวทาง ซึ่งแต่ละแนวทางมีวิธีการปฏิบัติที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนตำบลนาโเส่ในการจัดการดิน

จากการสำรวจองค์กรอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติเมื่อปี 2543 พบว่าประเทศไทยทำการเกษตรอยู่ในอันดับที่ 48 ของโลก แต่ใช้ยาฆ่าแมลงอยู่ในอันดับที่ 5 ใช้ยาฆ่าหญ้าและฮอร์โมนอยู่ในอันดับที่ 4 ทำให้การลงทุนเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องในขณะที่ราคาผลผลิตในรอบ 20 ปีไม่ได้สูงตามสัดส่วนของต้นทุนที่สูงขึ้นนั้นมิผลให้เกษตรกรขาดทุน จากการพัฒนาแบบสมัยใหม่และนโยบายของรัฐส่งผลเสียต่อเกษตรกร สภาพแวดล้อมถูกทำลายเสียหาย ความอุดมสมบูรณ์ในระบบนิเวศลดลง เกิดปัญหาโรคระบาด ดินเสื่อมโทรม น้ำปนเปื้อนด้วยสารเคมี พบสารเคมีปนเปื้อนในผลผลิตเกินมาตรฐานที่กำหนด ซึ่งเป็นอันตรายต่อผู้บริโภค และเป็นสาเหตุของการเกิดโรคต่างๆ

จากการลงพื้นที่ 2 ครั้ง ทำให้ผู้วิจัยได้สัมผัสกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน ได้เห็นการให้ความสำคัญกับทรัพยากรดิน และการมีส่วนร่วมในการจัดการดินของเกษตรกรชุมชนนี้หลายอย่างทั้งในรูปแบบปัจเจกบุคคล ครอบครัว ชุมชน และการเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มองค์กร

รูปแบบการมีส่วนร่วมในการจัดการดินของประชาชนหรือชุมชนตำบลนาโเส่ มีลักษณะของวิธีปฏิบัติ 5 ลักษณะ ดังนี้

1.1 เกษตรกรมีการปรับปรุงบำรุงดินในแปลงเกษตรของตนเอง ในดินจะประกอบด้วย เนื้อดิน ธาตุอาหาร ฮิวมัส และสิ่งมีชีวิตขนาดเล็ก ที่ช่วยให้พืชเติบโตได้ดีทนทานต่อโรค และแมลง ดังนั้น ดินจึงเป็นปัจจัยการเกษตรที่สำคัญทำให้พืชเจริญเติบโตอย่างสมบูรณ์แข็งแรง และให้ผลผลิตดี ถ้ามีการบำรุงดินอย่างเหมาะสมด้วยอินทรีย์วัตถุอย่างต่อเนื่อง อาทิเช่น มีการปลูกพืชตระกูลถั่ว เช่น ถั่วพุ่ม ถั่วพุ่ม ถั่วลิสง ต้น โสน ปอเทือง เป็นต้น เพื่อทำเป็นปุ๋ยพืชสด ช่วยเพิ่มอินทรีย์วัตถุให้ดิน เพิ่มธาตุอาหารที่จำเป็นต่อการเจริญเติบโตของพืช ช่วยปรับโครงสร้างดินทำให้ดินร่วนซุย มีการไถกลบตอซัง ทำฮอร์โมนจากพืช สัตว์ (น้ำหมักสกัด) ชาวบ้านไม่นิยมเผาวัชพืชในไร่นาอันเป็นสาเหตุการทำลายหน้าดิน และก่อมลพิษในอากาศ มีการปลูกพืชคลุมดิน เช่น

การปลูกพืชก่อนและหลังการทำนา การปลูกหญ้าแฝก นอกจากนั้นยังมีการอนุรักษ์พื้นฟูป่าหัวไร่
ปลายนา เพื่อจัดการดินไปพร้อมๆกับการจัดการป่า ทำให้เกิดการหมุนเวียนการใช้ดิน ช่วยรักษา
หน้าดิน รักษาความชุ่มชื้น ลดการชะล้างพังทลายหน้าดิน ช่วยให้เกิดการหมุนเวียนแร่ธาตุในดิน

นอกจากนั้นยังพบว่าชุมชนตำบลนาโสนิยมบำรุงดินด้วยปุ๋ยคอกที่ได้จากมูลวัว
ควาย หมู และไก่ เนื่องจากการมีค่านิยมในการเลี้ยงสัตว์ และนิยมใช้ปุ๋ยหมักจากเศษวัชพืช และทำ
ปุ๋ยหมักชีวภาพ ที่ชาวบ้านทำไว้ใช้เอง ทั้งในส่วนของเกษตรกรที่ทำอินทรีย์ และทำเกษตรกรทั่วไป

การทำเกษตรอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรทำนानาโสนี้ มีระเบียบปฏิบัติหลายอย่างที่
สมาชิกรับมาเป็นหลักในการปฏิบัติต่อการปรับปรุงบำรุงดิน เช่น ไม่ควรปล่อยให้ดินให้ว่างเปล่า
หลังการเก็บเกี่ยว ควรปลูกพืชตระกูลถั่วคลุมดินหรือพืชอื่นๆ ตามความเหมาะสม ในช่วงฤดูทำนา
จะต้องมีพืชคลุมดิน ไม่น้อยกว่า 50% ของพื้นที่ทำนา (หญ้าที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติถือว่าเป็นพืช
คลุมดินในทางปฏิบัติ) ที่ดินจะต้องไม่ใช้สารเคมีต้องห้ามมาไม่น้อยกว่า 36 เดือน หรือ 3 ปี กรณี
พื้นที่สวนที่มีความเสี่ยงต่อการปนเปื้อนเคมีต้องมีแนวกันชนอย่างน้อย 8 เมตร จะต้องมีการวางแผน
ไม่ให้หน้าดินถูกชะล้างหรือพังทลาย เป็นต้น

1.2 เกษตรกรปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากเคมีสู่เกษตรอินทรีย์ การปรับระบบการ
ผลิตจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวมาเป็นระบบที่หลากหลายทั้งพืช ปศุสัตว์ และสัตว์น้ำ การผลิตเพื่อ
จำหน่ายยังคงมีความจำเป็น แต่ส่วนใหญ่จะคำนึงถึงเรื่องคุณภาพที่มีต่อสุขภาพของตนเอง คนใน
ครอบครัว ชุมชน ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อม ซึ่งวัดได้จากการผลิตในภาคการเกษตรของชุมชนแห่ง
นี้เป็นการผลิตในระบบอินทรีย์ประมาณ 60% และอีก 40% เป็นการผลิตในระบบทั่วไปที่ใช้เคมี
จำแนกเป็นสมาชิกปลอดภัย 320 คน พื้นที่เกษตรประมาณ 6,582 ไร่ สมาชิกเกษตรอินทรีย์ 269
คน พื้นที่เกษตรประมาณ 6,002.25 ไร่ และสมาชิกทั่วไปอีก 530 คน พื้นที่เกษตรประมาณ 10,620
ไร่ ที่มีความพยายามลด ละ เลิกการใช้สารเคมี โดยมีกระบวนการส่งเสริมให้ประชาชนได้รู้จัก
เรียนรู้รูปแบบการผลิตอินทรีย์แบบครบวงจรทั้งต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ดังนี้

กระบวนการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรทำนานาโสนี้ มีดังนี้

1. ต้นน้ำหรือการส่งเสริมเกษตรกร ดังนี้

1.1 การพัฒนาแนวความคิดเกษตรกร เช่น สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกษตรกร
รับทราบปัญหา เช่น ปัญหาสุขภาพ สิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ ป่า ต้นทุนการผลิต ผลกระทบจากสารเคมี
ปัญหานี้สิน มีการพัฒนาแนวคิดให้กับสมาชิกในการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากเคมีมาเป็น
อินทรีย์ และการพัฒนาแนวคิดให้กับสมาชิกในการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเพื่อการค้าเป็นการ
ผลิตเพื่อยังชีพ มีการผลิตที่หลากหลาย

1.2 การหนุนเสริม เช่น การอบรมเสริมความรู้และพัฒนาองค์ความรู้เรื่องเกษตรอินทรีย์ และสิ่งทดแทนสารเคมี ปุ๋ยเคมี มีการสนับสนุนปัจจัยการผลิต เช่น เมล็ดพันธุ์ของปุ๋ยพืชสด และมีกองทุนหมุนเวียนเพื่อการปรับเปลี่ยนระบบการผลิต (เงินกู้ยืมดอกเบี้ยต่ำ) ได้รับงบประมาณจาก Oxfam

2. กลางน้ำหรือกลุ่มและการบริหารจัดการ ทำการส่งเสริม ดังนี้

2.1 การพัฒนาคน เช่น การพัฒนาผู้นำให้มีจิตสำนึกในการทำงานเพื่อส่วนรวม พัฒนาศักยภาพผู้นำในเรื่องการบริหารจัดการ การทำธุรกิจ เพื่อสร้างรายได้ให้กับกลุ่ม มีการสร้างเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรและองค์กรชุมชนในระดับจังหวัด เพื่อการเรียนรู้ เชื่อมโยงธุรกิจ การบูรณาการงานร่วมกับภาครัฐ ภาคเอกชน มีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์จังหวัดยโสธร และขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์ระดับประเทศในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

2.2 การจัดการผลผลิต เช่น มีการขอการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (มกท., EU, IFOAM) เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับผู้บริโภค มีการดำเนินการรับซื้อผลผลิตจากสมาชิกมาแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวกล้อง ข้าวขัดขาว และรำอ่อน ที่ทางกลุ่มสามารถนำมาสกัดเป็นน้ำมันรำข้าว เพื่อสร้างมูลค่า และสร้างคุณค่าทางโภชนาการ

2.3 การบริหารจัดการการเงิน ซึ่งมีการระดมหุ้นจากสมาชิก ให้เป็นธุรกิจของชาวบ้าน มีการเงินกู้ยืมจากสถาบันการเงิน

3. ปลายน้ำหรือการตลาด มีการทำตลาดภายในประเทศ การจำหน่ายผลผลิตภายในประเทศคิดเป็น 20% ของผลผลิตทั้งหมด โดยขายปลีกหน้าโรงสี ขายส่งเครือข่ายสหกรณ์ และพ่อค้า ขายตรงผู้บริโภคที่ใส่ใจสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ตลาดสีเขียว ร้านค้า ร้านอาหาร โรงแรม และบริษัทเอกชน มีการทำตลาดต่างประเทศ การจำหน่ายผลผลิตในต่างประเทศคิดเป็น 80% ของผลผลิตทั้งหมด การส่งออกต่างประเทศ โดยสหกรณ์กรีนเนท จำกัด เป็นตัวแทนส่งออกประเทศเยอรมัน สวีเดน อิตาลี ในระบบแฟร์เทรด อันเป็นระบบการค้าที่เป็นธรรม โดยใช้การขนส่งทางเรือ

ชุมชนตำบลนาไต่มีเป้าหมายในการทำเกษตรอินทรีย์ คือ พัฒนาระบบการผลิตไปสู่แนวทางเกษตรผสมผสานที่มีความหลากหลายของพืชและสัตว์ สามารถพึ่งพาตนเองในเรื่องอินทรีย์วัตถุ และธาตุอาหารภายในแปลงเกษตร ช่วยฟื้นฟู และรักษาความสมบูรณ์ของดินด้วยอินทรีย์วัตถุ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก และปุ๋ยพืชสดอย่างต่อเนื่อง โดยใช้ทรัพยากรในแปลงนามาหมุนเวียนให้เกิดประโยชน์สูงสุด รักษาความสมดุลของระบบนิเวศในฟาร์ม และความยั่งยืนของระบบนิเวศโดยรวม หลีกเลี่ยงการปฏิบัติที่ทำให้เกิดมลพิษต่อสิ่งแวดล้อม สนับสนุนระบบการผลิตและกระบวนการจัดการทุกขั้นตอนที่คำนึงถึงหลักมนุษยธรรม ยึดหลักการปฏิบัติหลังการเก็บเกี่ยว และแปรรูปที่เป็นวิถีการธรรมชาติ ประหยัดพลังงาน และส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด

เพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรทำนาโดยไม่ใช้สารพิษหรือสารเคมี เพื่อเข้าสู่ระบบเกษตรอินทรีย์ ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่คำนึงถึงสุขภาพความปลอดภัยทั้งผู้ผลิต ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อม เพื่ออนุรักษ์พันธุกรรมและวัฒนธรรมพื้นบ้าน

จากการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการดินทำให้สมาชิกมีส่วนได้รับสิทธิประโยชน์ เช่น ได้รับราคาข้าวเปลือกที่เป็นธรรม ได้รับความรู้เรื่องเกษตรอินทรีย์ เกษตรกรรมยั่งยืน มีตลาดในการขายสินค้าที่ขายตรงกับผู้บริโภค (ตลาดสีเขียว) และมีตลาดข้าวอินทรีย์ที่แน่นอน มีสิทธิได้รับการสนับสนุนปัจจัยการผลิตจากฝ่ายส่งเสริมฯ เช่น เมล็ดพันธุ์ของปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ เป็นต้น

ลักษณะกิจกรรมและการบริหารงานกลุ่มเกษตรกรทำนาโนโล่ มีดังนี้

1. มีการประชุมคณะกรรมการบริหารกลุ่มทุกเดือน
2. มีการประชุมเจ้าหน้าที่และคณะกรรมการดำเนินงานทุกฝ่าย ทุกเดือนหรืออย่างน้อยสองเดือนต่อครั้ง
3. มีการจัดอบรมเจ้าหน้าที่และคณะทำงานทุกฝ่าย ในเรื่องมาตรการการรับรองมาตรฐาน ขั้นตอนการทำงาน การรักษาพยาบาลและสุขภาพลักษณะส่วนบุคคล การบันทึกระบบเอกสาร
4. มีการจัดประชุมสามัญประจำปีสมาชิกผู้ถือหุ้นปีละ 1 ครั้ง
5. มีการประชุมสมาชิกเกษตรอินทรีย์ปีละ 2 ครั้ง
6. มีการประชุมสมาชิกหมู่บ้าน โดยออกคาราวาน “ข้าวปลอดภัย อาหารปลอดภัย ใส่ใจสุขภาพ” 14 หมู่บ้าน

ซึ่งการเข้าร่วมกิจกรรมส่วนใหญ่ของชาวนาโนโล่จะอยู่ในข้อที่ 5 และ 6 เพราะถ้าเกษตรอินทรีย์ท่านใดไม่เข้าร่วมประชุมติดต่อกันเกิน 3 ครั้ง ทางคณะกรรมการพิจารณาให้ออกจากการเป็นสมาชิก เว้นแต่มีเหตุผลอันสมควรหรือสุดวิสัยจริงๆ ซึ่งเจ้าตัวต้องแจ้งให้ทางกลุ่มทราบล่วงหน้า ส่วนการเข้าร่วมกิจกรรมคาราวานนั้นค่อนข้างได้รับความสนใจเป็นจำนวนมาก ทั้งในส่วนเกษตรอินทรีย์และเกษตรกรทั่วไป เนื่องจากทางฝ่ายส่งเสริมฯ จะมีการอบรมให้ความรู้เทคนิคต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตที่ยั่งยืน เช่น สอนทำปุ๋ยหมัก ปุ๋ยชีวภาพ การทำดินระเบิดแก้ปัญหาดินเสีย สอนทำน้ำยาล้างจาน สบู่ แชมพู โดยใช้วัสดุที่มีในชุมชน การให้ความรู้ในการพยากรณ์อากาศด้วยตนเอง อบรมการเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น

ทั้งนี้เพื่อให้การจัดการในระบบอินทรีย์เป็นไปในทิศทางเดียวกันจึงมีการสร้างกฎระเบียบเกษตรอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรทำนาโนโล่ขึ้นมาใช้ร่วมกัน ซึ่งกฎระเบียบของกลุ่มนี้ค่อนข้างเข้มข้นมากกว่ากลุ่มอื่นๆ ในจังหวัดยโสธร เพราะต้องการสร้างความมั่นใจให้ผู้บริโภค มี

ทั้งหมด 59 ข้อ (ดูรายละเอียดในภาคผนวก) โดยทางกลุ่มสร้างกฎระเบียบขึ้นจากกระบวนการกลุ่มของชุมชนจำนวน 41 ข้อ แบ่งเป็นขั้นตอนการเตรียมการจำนวน 13 ข้อ ขั้นตอนการเพาะปลูกจำนวน 20 ข้อ การปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นๆ ได้จำนวน 3 ข้อ และการจัดการหลังเก็บเกี่ยวจำนวน 5 ข้อ ส่วนอีก 18 ข้อเป็นการตกลงร่วมกันกับคู่ค้าเพื่อพัฒนามาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ด้วยการนำมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ Bio Suisse และยุโรปมาเพิ่มเติมอีกจำนวน 8 ข้อ มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ในการทำป้างจำนวน 5 ข้อ และมาตรฐานอื่นอีกจำนวน 5 ข้อ นอกจากนี้ทางกลุ่มยังมีการกำหนดให้ใช้สมุนไพรธรรมชาติในการป้องกันกำจัดศัตรูพืชหรือสารเร่งการเจริญเติบโตเอาไว้ด้วย (ดูรายละเอียดในภาคผนวก)

อนึ่งชุมชนแห่งนี้ยังได้ทำข้อตกลงร่วมกันตั้งแต่ช่วงประมาณปี 2533 ว่าห้ามนำปุ๋ยเคมี ยาฆ่าหญ้า ฆ่าแมลงเข้ามาวางจำหน่ายตามสหกรณ์หมู่บ้านหรือร้านค้าชุมชนในตำบลนาโเส (ไม่รวมร้านค้าพาณิชย์ทั่วไป) ซึ่งข้อตกลงดังกล่าวยังมีการปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

1.3 การจัดการดินเชิงซ้อน การจัดการที่ดินเชิงซ้อน เป็นระบบการจัดการระหว่างระบบกรรมสิทธิ์กับระบบสิทธิโดยธรรมชาติ ระบบกรรมสิทธิ์ ที่กฎหมายกำหนดสิทธิ์เชิงเดียวในการถือครองเป็นเจ้าของ และการให้อำนาจสิทธิ์ขาดในการจัดการทุกอย่าง ส่วนระบบสิทธิโดยธรรมชาติ เป็นระบบกรรมสิทธิ์รวม เป็นสิทธิที่ได้มาโดยธรรมชาติเป็นผู้กำหนด เป็นสิทธิพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์ อันเป็นหลักประกันความมั่นคงทางด้านอาหารของคนในชุมชน

การจัดการที่ดินเชิงซ้อนในชุมชนตำบลนาโเสยังคงมีปรากฏให้เห็นอยู่บ้างตามวิถีวัฒนธรรมชุมชนที่ผู้คนมีน้ำมิตรจิตใจที่ดีงามมีความโอบอ้อมอารีต่อกัน เช่น การแสวงหาอาหารตามท้องนา ตามริมทาง หรือตามหัวไร่ปลายนาของคนอื่นยังสามารถทำได้ แต่ต้องเป็นผลผลิตที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ อาทิเช่น กบ เขียด ปู ปลา แมลงจิ้งจอน แมลงจิ้งจอน จักจั่น นก หนู กิ้งก่า ไช้มดแดง ผักผลไม้ที่เกิดเอง เช่น มะม่วงป่า สมอไทย มะขามป้อม หมากกอกเหลี่ยม (สมอเทศ) ผักกระโดน ผักผาย ผักหวาน ผักขี้เหล็ก และเห็ดต่างๆ เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าเจ้าของที่ดินยังอนุญาตให้บุคคลอื่นที่อาศัยอยู่ในชุมชนสามารถเข้ามาปลูกพืชผักต่างๆ เช่น ต้นหอม กระเทียม โดยไม่ต้องทำสัญญาเช่าที่ดิน

1.4 การจัดตั้งกองทุนที่ดินและสวัสดิการชุมชนตำบลนาโเส อำเภอภูซุ่ม จังหวัดยโสธร กองทุนฯ นี้ก่อตั้งเมื่อปี 2559 มีที่ประสานงานตั้งอยู่บ้านโสกขุมปูน ได้รับการสนับสนุนจากสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) และเงินสมทบจากสภาองค์กรชุมชนตำบลนาโเส 30,000 บาท เกิดขึ้นจากความต้องการแก้ไขปัญหาที่ดิน โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อส่งเสริมให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการระดมทุนจัดตั้งกองทุนฯ เพื่อให้มีกองทุนในการสร้างหลักประกันให้เกิดความมั่นคงด้านการจัดการที่ดิน ที่ทำกิน ที่อยู่อาศัย การพัฒนาคุณภาพชีวิตให้เกิดพึ่งพาตนเองอย่าง

ยั่งยืน และให้เกิดการเชื่อมโยงในกระบวนการองค์กรชุมชนในท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการแก้ไขปัญหาที่ดินทำกินหรือที่อยู่อาศัย และมีสวัสดิการให้กับสมาชิกในกรณีเกิด แก่ เจ็บ ตาย อัครกิจ วาตภัย และอื่นๆ

จากข้อมูลการสำรวจในปี 2559 พบว่ามีสภาพปัญหาโดยรวมคือ ที่ดินว่างเปล่าไม่มีเอกสารสิทธิ์ 82 คน ที่ดินทำการซื้อขายแต่ยังไม่ได้โอนกรรมสิทธิ์ 1 คน ที่ดินทับซ้อน 7 คน ที่ดินที่มีการครอบครองแต่ไม่ถึงเขต 1 คน รั้งวัดแล้วแต่ยังไม่ได้รับโฉนด 1 คน รวมจำนวนผู้เดือดร้อน 103 คน เป็นจำนวน 106 แปลง รวมเป็นพื้นที่ 819 ไร่ 3 งาน 10 ตารางวา โดยมีคณะกรรมการทำงานอย่างน้อย 15-30 คน ช่วยกันบริหารกิจกรรมภายในกลุ่ม คณะกรรมการชุดนี้ได้มาจากการเลือกตั้งของที่ประชุมใหญ่ของสภาองค์กรชุมชนตำบลนาโเส่ที่ประชาชนในพื้นที่เลือกเข้ามา ซึ่งกลุ่มจะให้ในที่ประชุมใหญ่เลือกที่ละตำแหน่งหรือให้ผู้ที่ได้รับคัดเลือกมาเลือกกันเองก็ได้ โดยมีขั้นตอนการดำเนินการที่สำคัญคือ สร้างเวทีทำความเข้าใจ และวางแผนการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาที่ดินแก่ประชาชน ผู้นำในท้องถิ่น และท้องถิ่น ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลผู้มีปัญหาที่ดิน ที่ทำกิน และที่อยู่อาศัย สำรวจข้อมูลที่ดิน การจัดทำแผนที่ แผนผังการใช้ที่ดินที่เป็นที่ว่างภายในหมู่บ้านตำบลบริเวณใกล้เคียง จัดให้มีคณะทำงานเรื่องแก้ไขปัญหาที่ดินและที่อยู่อาศัย ลงพื้นที่จับ GPS ผู้ที่เดือดร้อนเรื่องที่ดิน และนำเข้าสู่ข้อมูล และจัดตั้งกองทุนที่ดินและสวัสดิการชุมชนตำบลนาโเส่

สิทธิของสมาชิกภายในกลุ่ม เช่น มีสิทธิเข้าสถานที่ต่างๆ ของกลุ่มโดยเท่าเทียมกัน มีสิทธิแสดงความคิดเห็นต่างๆ ที่เกี่ยวกับการดำเนินงานของกลุ่ม มีสิทธิเข้าร่วมประชุมประจำเดือน และประชุมใหญ่ของกลุ่ม มีสิทธิขอตรวจสอบเอกสารและบัญชีทรัพย์สินต่างๆ ของกลุ่ม และมีสิทธิออกเสียงลงมติต่างๆ ในที่ประชุมของกลุ่ม

การจัดการแก้ไขปัญหาที่ดินทำกิน และที่อยู่อาศัย โดยคณะกรรมการสามารถออกข้อบังคับสมาชิกในการจัดการแก้ไขปัญหาที่ดินทำกินและที่อยู่อาศัยของสมาชิก ซึ่งผู้มีสิทธิ์ได้รับการสนับสนุนต้องเป็นผู้เดือดร้อนในด้านที่อยู่อาศัยและต้องเป็นสมาชิกกองทุนฯ ที่มีการออมร่วมกับกองทุนอย่างน้อย 3 เดือน โดยมีการจัดลำดับความเร่งด่วนและลำดับความเสียหาย 3 ระดับ คือ เสียหายมาก เสียหายปานกลาง และเสียหายน้อย มีคณะทำงานช่างชุมชน/ช่างโยธาของตำบลที่คณะกรรมการกองทุนฯ รับรองเป็นผู้ออกแบบพิจารณาวัสดุอุปกรณ์ และตรวจรับงาน โดยผู้ที่รับงบประมาณต้องสมทบแรงงานในการก่อสร้างแบบหมุนเวียนและสมทบกองทุน 10 % ซึ่งการสนับสนุนมี 3 ระดับ คือ (1) ให้เปล่า แต่สมทบ 10 % และแรงงาน (2) ให้เปล่าครึ่งหนึ่งผู้เดือดร้อนสมทบครึ่งหนึ่ง สมทบ 10 % กับงบที่ได้รับและแรงงาน (3) เป็นเงินกู้ยืมทั้งหมดมีอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 4 ต่อปี มีการทำสัญญากับกองทุน ผ่อนส่งได้ไม่เกิน 5 ปี ตามเงื่อนไขสัญญารายบุคคล

1.5 ระบบการตรวจสอบการจัดการดิน การตรวจสอบการจัดการดิน โดยเฉพาะเรื่องการใช้สารเคมี ปุ๋ยเคมี และเรื่องการทำตามกฎระเบียบเกษตรอินทรีย์นั้น มีระบบการตรวจสอบ 2 ส่วนคือ มาตรฐานกลุ่ม และระบบตรวจสอบภายในชุมชน (ICS) (1) มาตรฐานกลุ่ม หรือการตรวจสอบจากองค์กรภายนอกชุมชนที่ให้การรับรองมาตรฐานสินค้าหรือคู่ค้าของกลุ่มเกษตรกรทำนา นาโตะ เช่น หน่วยงานของรัฐ (สำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ หรือ มกท.) เป็นการสุ่มตรวจ 20% - 30% และองค์กรธุรกิจเอกชน (บริษัทสยามออร์แกนิก) ที่ผลิตเปลี่ยนหมุนเวียนกันออกมาตรวจแปลงเกษตรอินทรีย์ เพื่อตรวจสอบการปนเปื้อนสารเคมี ตรวจสอบคุณภาพดิน น้ำ และปัจจัยการผลิต และส่วนที่ (2) ระบบตรวจสอบจากภายในชุมชน (ICS) แบ่งเป็น 3 ฝ่าย ฝ่ายที่หนึ่ง ฝ่ายตรวจสอบการบริหารจัดการโรงสีฯ มาจากสองส่วนคือ มาจากการเลือกตั้งสมาชิกที่ประชุมใหญ่สามัญประจำปี 2 คน ทำหน้าที่ตรวจสอบความโปร่งใสในกิจการของโรงสีฯ และอีกส่วนมาจากสำนักงานตรวจสอบบัญชีสหกรณ์จังหวัดยโสธร ทำหน้าที่ตรวจสอบบัญชีโรงสีฯ ฝ่ายที่สอง ฝ่ายส่งเสริมฯ ของโรงสีฯ ทำหน้าที่ออกตรวจแปลงของเกษตรกรปีละ 2 ครั้ง ในช่วงฤดูการปักดำ และหลังการเก็บเกี่ยว เพื่อให้การรับรองแปลงเกษตรอินทรีย์ และฝ่ายที่สามคือ การตรวจสอบกันเองระหว่างเกษตรกร ในส่วนนี้เป็นการตรวจสอบแบบธรรมชาติที่ทรงประสิทธิภาพ โดยเกษตรกรที่มีแปลงเกษตร มีบ้านเรือน มีที่นา มีไร่ อยู่ติดกันหรืออยู่ใกล้หมู่บ้านใดก็ให้สังเกตการณ์ซึ่งกันและกัน เมื่อพบเห็นการกระทำผิดกฎระเบียบของกลุ่มก็จะแจ้งให้คณะกรรมการโรงสีฯ ออกไปตรวจสอบความถูกต้องและดำเนินการต่อไป

2. การมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนตำบลนาโตะในการจัดการน้ำ มีลักษณะของวิธีปฏิบัติ 5 ลักษณะ ดังนี้

2.1 การอนุรักษ์ลำน้ำโพง ชุมชนแห่งนี้อยู่นอกระบบชลประทาน มีแหล่งน้ำตามธรรมชาติขนาดกลางคือ ลำน้ำโพง ที่มีปริมาณน้ำมากพอในหน้าแล้ง ดังนั้น ลำน้ำสายนี้จึงเปรียบเสมือนชีวิตของคนในชุมชน เนื่องจากเป็นแหล่งอาหาร และเป็นแหล่งน้ำใช้ในการเกษตร แต่ทุกๆ สิ้นปีกลับพบว่าปริมาณสารเคมีที่ไหลลงสู่ลำน้ำสูงถึง 6 หมื่นลิตรต่อปี ซึ่งมีผลกระทบต่อระบบนิเวศในน้ำ และเป็นอันตรายต่อประชาชนที่ลงไปดำนน้ำจับปลา จากผลกระทบที่เกิดขึ้นทำให้ชุมชนมีการศึกษาวิจัยถึงปัญหาสาเหตุที่ทำปริมาณสัตว์น้ำลดปริมาณลง พ่อปรีดี ศรีวะอุไร หัวหน้าโครงการ และคณะผู้วิจัย ได้ทำการศึกษาพบว่า มีสาเหตุมาจากการใช้เคมีทางการเกษตร และการขุดลอกขยายลำห้วยให้ลึกและกว้างออก เมื่อแสงแดดส่องไม่ถึงพื้นน้ำ พืชน้ำจำพวกสาหร่ายที่เป็นอาหารของปลาก็ตาย นอกจากนั้นการขุดลอกยังทำให้ป่าไผ่ที่อยู่ตามแนวลำน้ำถูกทำลายไปด้วย เมื่อสัตว์น้ำไม่มีอาหาร และที่หลบซ่อน จึงอพยพไปที่อื่น เช่นนั้นแล้วจึงมีการร่วมกันกำหนดเขต

อนุรักษ์ลำน้ำโพง (สร้างวังปลา) และยุติโครงการขยายคลองน้ำเพื่อพัฒนาการเกษตรตั้งแต่หมู่บ้านสันติสุขเรื่อยขึ้นมาถึงบ้านกุดหิน

2.2 การสร้างกฎระเบียบการใช้น้ำ ชุมชนได้มีการกำหนดเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำร่วมกัน เช่น เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำลำห้วยผา เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำหนองปลาตอง เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำในลำห้วยโพง และห้ามจับปลาในฤดูวางไข่ ห้ามใช้หางไหล (พืชพิษรสเมาเบื่อ) ในการจับปลา ห้ามใช้กระแสไฟฟ้าช็อต หากมีการฝ่าฝืนก็จะได้รับโทษเป็นวาจา เช่น การว่ากล่าวตักเตือน มาตรการลงโทษทางสังคม และการปรับเป็นเงินมี ตั้งแต่ 2,000 – 5,000 บาท เพื่อเข้ากองทุนของแต่ละหมู่บ้าน

นอกจากนั้นยังพบว่าวัดมีบทบาทในเชิงสัญลักษณ์ มีส่วนร่วมและส่วนช่วยให้การจัดการน้ำประสบความสำเร็จ เช่น วัดบ้านนาโสภา การประกาศเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำลำห้วยผาที่พาดผ่านบริเวณหลังวัดบ้านขึ้น ไปมีพื้นที่ประมาณ 3 กิโลเมตร ห้ามไม่ให้มีการจับสัตว์น้ำทุกชนิด กอปรกับการได้เห็นพระสงฆ์นำเอาข้าวกันบาตรมาเลี้ยงสัตว์ในบริเวณนั้นเป็นประจำ ทำให้ผู้คนในหมู่บ้าน และละแวกใกล้เคียงที่ทราบข่าวไม่กล้ามาจับสัตว์น้ำในบริเวณดังกล่าว ทั้งนี้ชาวบ้านร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นยังจัดให้มีการปล่อยพันธุ์ปลาเป็นประจำเกือบทุกปี การจับปลาในบริเวณนี้จะกระทำได้อต่อเมื่อเป็นกิจกรรมของชุมชนเท่านั้น เช่น งานบุญช่วงสงกรานต์ งานทำบุญในวันผู้สูงอายุ ทำให้เกิดความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชน และความสมบูรณ์ในระบบนิเวศได้น้ำ

2.3 การจัดการน้ำบาดาล มีคณะกรรมการน้ำบาดาลมาจากกลุ่มต่างๆ ในชุมชนต่างๆ จำนวน 9 กลุ่ม กลุ่มละไม่เกิน 7 คน ซึ่งกลุ่มชุมชนตำบลนาโสภานี้มีพอมัน สามสี เป็นตัวแทนภาคประชาชนของอำเภอภูซำเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการจัดการกลุ่มน้ำโขง ชี มูล ซึ่งมีบทบาทในการพัฒนาแหล่งน้ำ และติดตามสถานการณ์ลำน้ำโพง อันเป็นแม่น้ำสายย่อยของแม่น้ำมูล ในส่วนนี้จะมียงบประมาณในการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรรวมอยู่ด้วย ในปีหนึ่งๆ สามารถขุดเจาะบาดาลปีละ 8 บ่อ ซึ่งไม่เพียงพอต่อความต้องการของประชาชนในพื้นที่ โดยทางกรรมการจะพิจารณาตามลำดับความจำเป็นเร่งด่วน และการยื่นแสดงความจำนงก่อนและหลัง

2.4 แอร์แวนเพิ่มแรงดัน แอร์แวนหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “แอร์เวะ” เป็นเทคโนโลยีที่ถูกสร้างขึ้นโดยครูและชาวบ้านแห่งบ้านผาชัน จังหวัดอุบลราชธานี และจากการไปศึกษาดูงานที่อุบลฯ ชาวนาโสภาจึงนำเทคนิคนี้กลับมาใช้ในแปลงเกษตรของตน เพื่อให้การเพาะปลูกพืชผลทันต่อฤดูกาล ป้องกันไม่ให้ผลผลิตเสียหาย เนื่องจากชุมชนแห่งนี้ไม่ได้อยู่ในเขตชลประทาน เมื่อฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลหรือฝนทิ้งช่วง ชาวบ้านจึงแก้ปัญหาโดยการสูบน้ำ ในการสูบน้ำนั้นเกษตรกรต้องใช้เครื่องสูบน้ำที่มีกำลังแรงม้าสูงๆ จึงจะสูบน้ำได้มากพอ และยิ่งสูบน้ำระยะไกลหรือขึ้นสู่ที่สูง

มากเท่าใดยิ่งทำให้สิ้นเปลืองไฟฟ้าหรือน้ำมันมากเท่านั้น ซึ่งเท่ากับทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นตามไปด้วย และคนในพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ห่างไกลจากแหล่งน้ำ ดังนั้น เพื่อให้เป็นการประหยัดเกษตรกรจึงนำเทคนิคนี้มาใช้ในการลดต้นทุนในการผลิต ซึ่งทำได้ด้วยการติดตั้งแอร์เวทที่เกษตรกรสามารถทำได้เองเข้ากับเครื่องสูบน้ำ เพื่อช่วยเพิ่มแรงดันอากาศให้เครื่องสูบน้ำมีแรงส่งน้ำมากขึ้น

2.5 ระบบการตรวจสอบการจัดการน้ำ การติดตามตรวจสอบว่าใครก้าวล้ำกฎระเบียบการใช้น้ำหรือไม่ ใช้วิธีการตรวจสอบแบบธรรมชาติ กล่าวคือ ตรวจสอบกันเอง อันเป็นวิธีการลดต้นทุน ลดขั้นตอน และทำให้เกิดการกระจายอำนาจในการตรวจสอบได้เป็นอย่างดี

3. การมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนตำบลนาโสนในการจัดการป่าไม้

ปัจจุบันประเทศไทยมีป่าไม้เหลือเพียง 31% ซึ่งถือว่าอยู่ในเกณฑ์ที่ต่ำ หากจะพัฒนาประเทศเป็นเกษตรกรรมอย่างน้อยต้องมีพื้นที่ป่าไม้ไม่ต่ำกว่า 40% จึงจะอยู่ในเกณฑ์ที่เหมาะสมในการสร้างแหล่งต้นน้ำ จากการสำรวจในปี 2557 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพื้นที่ป่าต่ำกว่า 10% อยู่ 7 จังหวัด และหนึ่งในนั้นมีจังหวัดโสธรรวมอยู่ด้วย โดยมีเนื้อที่ป่าไม้ 246,723.85 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 9.56% ของพื้นที่จังหวัด ซึ่งถือว่าอยู่ในเกณฑ์ที่ต่ำ ดังนั้น เมื่อพื้นที่ป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์ในอดีตถูกแปรเปลี่ยนเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ทำพื้นที่ป่าธรรมชาติลดจำนวนลงเรื่อยๆ ส่งผลให้สภาพอากาศแปรปรวน อากาศร้อนขึ้น ฟ้าฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ความหลากหลายทางชีวภาพลดลง อาหารที่เคยมีอยู่ตามธรรมชาติก็ลดน้อยถอยลงเช่นกัน และเพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงทางด้านอาหาร รายได้ และระบบนิเวศในแปลงนา เกษตรกรนาโสนจึงเกิดมโนสำนึกในการพลิกฟื้นผืนป่าให้เป็นแหล่งต้นน้ำ ซึ่งมีลักษณะของวิธีปฏิบัติ 5 ลักษณะ ดังนี้

3.1 การอนุรักษ์ป่าชุมชนและการรักษาป่าธรรมชาติ แนวความคิดในการอนุรักษ์ป่าชุมชนของชาวนาโสนเกิดขึ้นตั้งแต่ปี 2526 หรือก่อนที่ประเทศไทยจะมีรัฐธรรมนูญปี 2540 ที่เปิดโอกาสให้ชุมชนสามารถมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือ เกิดขึ้นก่อนที่จะมี พ.ร.บ. ป่าชุมชนเสียอีก ซึ่งได้รับแนวคิดนี้มาจากวิบูลย์ เข็มเฉลิม โดยการทำเกษตรแบบ “วนเกษตร” ที่มีหลักการสำคัญคือ การปลูกพืชให้หลากหลาย ชาวนาโสนนำหลักคิดมาพัฒนาต่อจนกระทั่งนำไปสู่การสร้างพันธะสัญญาป่าชุมชนผืนแรกมีเนื้อที่ประมาณ 100 ไร่ เพื่อรักษาระบบนิเวศให้เป็นแหล่งต้นน้ำที่ใช้ในการเพาะปลูกโดยเฉพาะการทำนา ซึ่งมีวิธีการและกิจกรรมหลายอย่าง เช่น จัดให้มีการสำรวจป่าหาพืชสมุนไพร การตีแปลงเพื่อกำหนดขอบเขตให้ชัดเจน จัดกิจกรรมบวชป่า การปลูกป่าเสริมในวันสำคัญ กำหนดกติการ่วมกัน และช่วยกันป้องกันดูแลไฟป่า ผลของการรักษาป่าผืนแรกขยายผลไปสู่การรักษาป่าผืนอื่นๆ เช่น ป่าคอนปู่ตา ป่าช้า ป่าธรรมชาติทั่วไป ป่าหัวไร่ปลายนา ป่าไผ่ และป่าสมุนไพร

นอกจากนั้นชุมชนนาไผ่ยังได้รับแนวคิดป่าชุมชนที่กำลังเป็นกระแสสังคมในช่วงเวลานั้นจาก นายแพทย์ประเวศ วะสี ที่มาเป็นประธานการทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้ในปี 2532 และการถอดองค์ความรู้จากการศึกษาดูงานที่จังหวัดสุรินทร์ของ มหาอยู่ สุนทรชัย เกี่ยวกับการทำเกษตรผสมผสาน ทำให้การเคลื่อนไหวเกี่ยวกับกิจกรรมป่าไม้ของชุมชนดำเนินงานมาอย่างต่อเนื่อง และเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาการดำเนินกิจกรรมแต่ละครั้งชุมชนต้องประสานงานร่วมกันหลายภาคส่วนจากการสัมมนาทางโทรศัพท์เพิ่มเติมหัวหน้า เกรียงศักดิ์ เล่าให้ฟังว่า

“...การจัดการป่าชุมชนต้องช่วยกันหลายฝ่าย เพราะป่าส่วนใหญ่อยู่ในเขตที่ดินสาธารณะประโยชน์ ซึ่งในช่วงเวลานั้นยังไม่มีกฎหมายมารองรับ เราก็ใช้วิธีการดึงเอาหลายๆ ภาคส่วนมาช่วยกัน เช่น ป่าไม้จังหวัด โรงพยาบาลกุดชุม มหาลัยเกษตร มูลนิธิสุขภาพไทยของรสนา โตสิตระกูล หรือเครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืนภูมิภาคจังหวัดยโสธรเข้ามาเป็นที่ปรึกษา...” (เกรียงศักดิ์ เวฬุวนารักษ์ หัวหน้าศูนย์พัฒนาวัตถุคิบบสมุนไพรวัดท่าลาด 25 กรกฎาคม 2562)

ป่าธรรมชาติที่เกิดขึ้นในที่ดินสาธารณะประโยชน์ เป็นพื้นที่ป่าที่ยังหลงเหลือจากการบุกรุกแผ้วถางจับจองตั้งแต่ยุคตั้งถิ่นฐาน ปัจจุบันชาวบ้านร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นได้ร่วมกันกำหนดขอบเขตให้มีความชัดเจนมากขึ้น มีการดำเนินการออกเอกสารสิทธิ์เป็นที่เรียบร้อยแล้วก็มี และที่ยังไม่มีการดำเนินการก็มี มีการติดตั้งป้ายประกาศ มีระเบียบปฏิบัติร่วมกัน เช่น ห้ามตัดไม้ ห้ามทิ้งขยะ ห้ามบุกรุกแผ้วถางป่า ห้ามจุดไฟเผาป่า ห้ามกระทำการใดๆ โดยไม่ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชน ยกเว้น เก็บเห็ด แมลง และผักป่าต่างๆ จากการปฏิบัติงานร่วมกันทำให้มีพื้นที่ป่าไม้กระจายอยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ประมาณ 3,800 ไร่ แบ่งออกเป็น ป่าดอนปู่ตา ป่าช้า และป่าธรรมชาติทั่วไป เช่น ที่โนนเหมือดแอ่ โลกบักเหลี่ยม โลกคำฝือ ป่าช้าบ้านท่าลาด โลกคำผาเชือก ทำเลเลี้ยงสัตว์บ้านป่าห้วย ป่าช้าบ้านป่าห้วย ป่าโนนเค็ง โลกหนองกุง กุดแดงสาธารณะ ป่าช้าบ้านนาซิม ดอนปู่ตาบ้านนาซิม ป่าช้าดงบักบอด ป่าช้าหนองฝื่อนน้อย และเหล่าต้นบักแมว ป่าไม้เหล่านี้ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์สามารถเข้าถึงได้เสมอภาคกัน ภายใต้ข้อตกลงที่ได้ทำร่วมกัน ส่วนการดูแลรักษาชาวบ้านช่วยกันเป็นหูเป็นตาระวังไม่ให้เกิดไฟป่าในหน้าแล้ง เท่าที่ผ่านมามีประชาชนให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี ถึงแม้จะมีผู้ฝ่าฝืนอยู่บ้างก็เพียงเล็กน้อย ซึ่งส่วนใหญ่เมื่อมีเหตุฝ่าฝืนเกิดขึ้นในแต่ละหมู่บ้านก็จะมีการจัดการ โดยการส่งตัวแทนที่เป็นคณะกรรมการป่าชุมชนที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงหรือบางครั้งก็มอบหมายให้บุคคลที่เป็นที่เคารพนับถือของผู้กระทำผิดเข้าไปพูดคุยด้วย เพื่อสร้างความเข้าใจ ไม่ให้เป็นที่ยึดข้อห่มองใจกัน และขอรับการตักเตือนโดยคุณผู้

3.2 การอนุรักษ์และการฟื้นฟูป่าหัวไร่ปลายนา วิธีการปฏิบัติในการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าในรูปแบบ “การสร้างป่าครอบครัวหรือป่าในหัวไร่ปลายนา” ขึ้นมาแทนที่

ป่าธรรมชาติที่หายไปอันเนื่องมาจากการขยายพื้นที่การเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ และเพื่อรับมือกับสภาวะอากาศที่แปรปรวน โดยมีหลักการคือ ให้มีความหลากหลายของต้นไม้ พืชพรรณต่างๆ ให้คล้ายระบบนิเวศป่าไม้

ป่าหัวไร่ปลายนา คือ พื้นที่ดอนหรือที่สูงน้ำท่วมไม่ถึง บริเวณพื้นที่ดังกล่าวมักจะถูกลบทิ้งร้างเสื่อมโทรม เกษตรกรไม่นิยมทำการเกษตรในบริเวณดังกล่าว เนื่องจากดินมีธาตุอาหารน้อย เพราะเวลาฝนตกอินทรีย์วัตถุมักจะถูกชะล้างลงที่ต่ำ

โดยปกติการทำนา (นาเคมี) ส่วนใหญ่มักจะทำลายป่าหัวไร่ปลายนาทิ้ง เพื่อไม่ให้บดบังแสงแดดหรือเป็นที่เพาะพันธุ์ศัตรูพืช เช่น นก หนูนา แมลงบางชนิด ซึ่งจะสร้างความเสียหายให้พืชผลได้ นอกจากนี้ประชาชนยังมีความเชื่อว่าการนำเอาต้นไม้ใหญ่ เช่น ต้นตะเคียน ต้นยางนา ต้นมะค่า ต้นพะยุง เป็นต้น มาปลูกจะไม่เป็นมงคลต่อชีวิตครอบครัว แต่เมื่อมีการรณรงค์ และการได้เห็นตัวอย่างจากเกษตรกรอินทรีย์ประสบความสำเร็จ ทำให้ทัศนคติดั้งเดิมของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไป พ่อหมูน พลชัย ได้เล่าให้ฟังว่า...

...แต่โบราณพื้นบ้านให้เอาไม้ใหญ่ๆ มาปลูก พื้นว่ามีศรัทธาอยู่ แต่ดูมือนี่พอเริ่มมีคนปลูกแล้วกะบ่เป็นยังแถมยังได้เห็ดละ โกงกิน คนกะตื่นแล้ว ฟ้าวพากันหามาปลูกแล้วบัดนี้... (พ่อหมูน พลชัย สมาชิกกลุ่มเกษตรกรทำนาโนใต้ สัมภาษณ์เมื่อ 24 มกราคม 2561)

(...ตั้งแต่โบราณมาท่านมีความเชื่อว่าไม่ให้เอาไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ มาปลูก ท่านว่ามีเทวดารักษาอยู่ แต่ทุกวันนี้มีคนนำมาปลูกแล้วไม่เป็นอะไรแถมยังมีเห็ดละ โกงไว้บริโภค ชาวบ้านเลยพากันตื่นตัว รีบหามาปลูก...)

นอกจากนั้นผู้ใหญ่สมหมาย สามสี ผู้หันหลังให้กับการทำนาเคมีตั้งแต่ปี 2546 ให้การสัมภาษณ์ในลักษณะที่สอดคล้องกันว่า...

...นาเคมีบ่ค่อยมีต้นไม้ดอก มีกะถางถ่ม พื้นถ่มเบิด เผ่าถ่านเบิดบ่คือเฮา... ยูนาพอปลูกไซใหม่หลายอย่าง เถิงต้นยูง ต้นยาง ต้นแดง บักส้มมอ เฉพาะต้นยาง 50 ต้นได้ บ่อึดเห็ดละ โกงกิน นกกะหลาย กะป้อมกะมี เสียคายแต่คนเข้ามาหากินหลายโพด มาแต่บ้านอื่นพุ่นเค้ ห้ามกะบ่ฟัง แต่ท่าเฮาไปพ้อกะตักเตือนกันธรรมดาบ่ได้ปรับใหม่ใส่โทษกันดอก...(พ่อสมหมาย สามสี ผู้ใหญ่บ้านบ้านนาโนใต้ สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤษภาคม 2561)

(...การทำนาในระบบเกษตรกรรมสมัยใหม่ที่ใช้ปุ๋ยเคมี ไม่ค่อยมีต้นไม้ ถึงมีก็กำจัดทิ้งหรือไม่ก็นำไปเผาถ่าน ไม่เหมือนการทำนาในระบบอินทรีย์ อยู่ในแปลงนาพ่อสมหมายปลูกต้นไม้ไว้หลากหลาย กลายเป็นแหล่งอาหารได้เป็นอย่างดี และพ่อสมหมายก็มีวิธีคิดในการจัดการเชิงซ้อนในที่ดินของคนด้วย...)

การฟื้นฟูพื้นที่หัวไร่ปลายนาก่อเกิดขึ้นหลังจากที่ประชาชนชุมชนตำบลนาโสนหันมาทำเกษตรอินทรีย์ โดยการนำของชมรมรักธรรมชาติหรือกลุ่มเกษตรกรทำนาโสน และศูนย์พัฒนาวัตถุคิสมุนไพรวัดท่าลาดเป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อนการปลูกป่าตามท้องไร่ปลายนา มีการตกลงร่วมกันให้แปลงนาของสมาชิกต้องมีพืชพรรณไม้ไม่ต่ำกว่า 50 ชนิด มีการสนับสนุนให้ปลูกพืชก่อนและหลังนา มีการสนับสนุนจัดหาเมล็ดพันธุ์พืชและพันธุ์ไม้ต่างๆ มาให้ชาวบ้านปลูก นอกจากนี้ชาวบ้านยังนิยมซื้อหาพันธุ์ไม้ชนิดอื่นที่วางขายตามตลาดนัดมาปลูกไว้ในพื้นที่ของตน โดยมีหลักการสำคัญคือ การเกื้อกูลระหว่างกัน เช่น ปลูกไม้ยืนต้น ไม้ใช้สอย ไม้ผล พืชล้มลุก ผักสวนครัว ไร่ตามหัวไร่ปลายนา ขอบสระน้ำ คันนา นอกจากจะได้ประโยชน์ช่วยเป็นแนวกันลมพายุกันแดดกันลมร้อนแล้วยังช่วยให้พื้นที่ไร่นามีความอุดมสมบูรณ์เพิ่มขึ้น สามารถนำสัตว์มาเลี้ยง ทำให้สภาพแวดล้อมในนาดีขึ้น น่าอยู่มากขึ้น ทั้งยังได้รับอินทรีย์วัตถุจากใบไม้ เมื่อฝนตกมาก็ไหลลงสู่ท้องนาเป็นปุ๋ยธรรมชาติ ก่อให้เกิดการอนุรักษ์ดิน น้ำ ป่าไม้ ในพื้นที่เกษตรได้เป็นอย่างดี เป็นการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในทุกๆ ขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การมองเห็นปัญหา ร่วมกันช่วยกันคิดแก้ไข ลงมือปฏิบัติ ช่วยกันตรวจสอบระหว่างสมาชิกด้วยกันเองและจากฝ่ายส่งเสริมฯ และรับผลประโยชน์ร่วมกันทั้งคนในครอบครัว และชุมชน นับว่าเป็นการสังคายนากระบวนการผลิตใหม่ที่สร้างสรรค์สอดคล้องกับบริบทของชุมชน ทำให้มีผู้นำแนวคิดนี้ไปปฏิบัติมากขึ้นเรื่อยๆ การจัดการป่าในรูปแบบ “ป่าหัวไร่ปลายนา” จะเกิดขึ้นไม่ได้หากไม่มีภาคีให้การช่วยเหลือสนับสนุน

ภาคีสนับสนุนการอนุรักษ์และการฟื้นฟูป่าหัวไร่ปลายนา มีดังนี้

1) กลุ่มเกษตรกรทำนาโสน ช่วยเผยแพร่แนวคิดในการจัดการป่าไปพร้อมๆ กับการทำการเกษตร จนนำไปสู่การทำข้อตกลงร่วมกันในกลุ่มเกษตรกรทำนาโสน อาทิเช่น ในพื้นที่การเกษตรทั้งหมดจะต้องมีการอนุรักษ์ความหลากหลายไม่น้อยกว่า 7% ของพื้นที่ทำการผลิต เพื่อรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น ทุ่งหญ้า ผักสวนครัว เป็นต้น ในปีที่ 2 ของการเข้าร่วมโครงการฯ เกษตรกรต้องปลูกพืชไว้บริเวณในครอบครัวอย่างน้อย 10 ชนิด และห้ามเปิดป่าสาธารณะ เพื่อทำการเกษตรในระบบอินทรีย์ อนึ่งแนวคิดในการจัดการป่าหัวไร่ปลายนานี้มิได้จำกัดเฉพาะกลุ่มเกษตรกรทำนาฯ แต่กลุ่มอื่นๆ ในชุมชนตำบลนาโสนก็นำแนวคิดดังกล่าวไปปรับใช้เช่นกัน

2) ศูนย์พัฒนาวัตถุคิสมุนไพรวัดท่าลาด เป็นอีกหนึ่งองค์กรชุมชนที่ทำงานร่วมกับกลุ่มเกษตรกรทำนาฯ และโรงพยาบาลกุดชุม ในการจัดหากว่าไม้สมุนไพรรักษา และกล้าไม้อื่นๆ ที่พิจารณาแล้วเห็นว่าเหมาะสมกับพื้นที่มาให้ชาวบ้านนำไปปลูกในช่วงเทศกาลต่างๆ ที่ชาวบ้านมักมารวมตัวกัน ซึ่งส่วนใหญ่จะแจกฟรี

3) ป่าไม้จังหวัด สนับสนุนพันธุ์กล้าไม้ชนิดต่างๆ

3.3 การอนุรักษ์ป่าไม้ตามแนวลำห้วยโพง หัวหน้าเกรียงศักดิ์ได้เล่าให้ฟังว่าการอนุรักษ์ป่าไม้ที่เกิดขึ้นจากการต่อยอดความคิดในงานวิจัยของพ่อปรีดี ศรีวะอุไร แห่งบ้านสันติสุข จากผลงานวิจัยทำให้ชาวบ้านสามารถมองเห็นปัญหาการลดลงของสัตว์น้ำในลำห้วย จากโครงการขยายแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรของหมู่บ้านต่างๆ ในตำบลนาโเส เป็นเหตุให้ต้น ไม้ป่าตามลำห้วยที่บรรพชนปลูกไว้ถูกทำลายไปด้วย ดังนั้น ชาวบ้านจึงลงความเห็นร่วมกันให้มีการอนุรักษ์ป่าไม้ตามลำห้วยโพง เพื่อเป็นแหล่งชุมปลา (แหล่งอนุบาลสัตว์น้ำ) เนื่องจากใบและต้น ไม้ที่แก่หมดอายุหักพาดลงไปในลำห้วยเป็นอุปสรรคในการจับปลา ทำให้สัตว์มีที่หลบซ่อน และช่วยให้อุณหภูมิน้ำไม่ร้อนมากในหน้าแล้ง สัตว์น้ำจึงกลับมาชุกชุมเหมือนเดิม พร้อมกันนั้นชาวบ้านยังสามารถเก็บหน่อไม้ไปประกอบอาหารได้ด้วย

3.4 การสร้างสวนป่าสมุนไพรชุมชน ป่าดงปอสวนสมุนไพรที่บ้านสุขเกษม ตำบลโนนเปือย ห่างจากตำบลนาโเสไม่ไกลมากนัก มีพื้นที่ประมาณ 20 กว่าไร่ มีลักษณะเป็นที่ราบบริเวณโดยรอบถูกโอบล้อมด้วยไร่อ้อย สวนแห่งนี้เกิดขึ้นจากวิสัยทัศน์ของชมรมหมอยาพื้นบ้านและผู้สนใจสมุนไพรอำเภออุดรฯร่วมกับภาคประชาชนในชุมชนตำบลนาโเสที่ต้องการสงวนรักษาพื้นที่ป่าไม้ที่มีพืชพรรณท้องถิ่นเก็บไว้ให้ลูกหลานหรือบุคคลภายนอกได้ใช้เป็นแหล่งเรียนรู้สมุนไพรในอนาคต จึงได้มีการปรึกษาหารือกันเพื่อหาซื้อที่ดินที่มีความเหมาะสม เมื่อตกลงราคากันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว พ่อมัน สามสี และแกนนำคนอื่นๆ จึงได้ทำสัญญาซื้อขาย จากการสำรวจพื้นที่พบว่า มีสวนป่าที่สามารถนำมารักษาโรคไม่ต่ำกว่า 200 ชนิด จากการร่วมกันออกแบบแผนงาน และการประชาสัมพันธ์ ทำให้กลุ่มพระสงฆ์และประชาชนเข้าร่วมกิจกรรมเป็นจำนวนมาก นำไปสู่กิจกรรมต่างๆ เช่น จัดทำผ้าป่าเพื่อระดมเงินทุนซื้ออุปกรณ์ทำรั้วรอบพื้นที่ ระดมแรงช่วยกันล้อมรั้ว ทำทางเดิน ดัดป้ายชื่อต้นไม้ มีการจัดพิธีกรรมบวงสรวงป่าสมุนไพร มีการบวชป่า สร้างศาลปู่ตาไว้ภายในสวนและทำพิธีเลี้ยงปู่ตา เพื่อเป็นกุศโลบายในเชิงสัญลักษณ์ช่วยหนุนเสริมความขลังสร้างเสริมความเกรงกลัวอีกทาง ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่เกิดจิตสำนึกในการเป็นเจ้าของร่วมกันและช่วยกันรักษาจึงมีการนิมนต์พระสงฆ์ที่ผู้คนเคารพศรัทธาเข้ามาช่วยเป็นสักขีพยานและเป็นกำลังใจ มีการนำต้น ไม้สมุนไพรหายากใกล้สูญพันธุ์หรือพืชพันธุ์ชนิดอื่นมาปลูกเสริมอยู่ตลอด ปัจจุบันสวนสมุนไพรแห่งนี้ทางชมรมฯ ได้มอบให้ทางโรงพยาบาลอุดรฯเป็นผู้ดูแลตั้งแต่ปี 2552 ใช้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้สมุนไพรของคนในชุมชน และเป็นแหล่งศึกษาดูงานจากภายนอก

3.5 การจัดการป่าโดยองค์กรในชุมชน องค์กรชุมชนหรือภาคประชาสังคมมีบทบาทอย่างมากในการจัดการป่าไม้ในชุมชน ประกอบด้วย สถาบันสงฆ์ โรงเรียนกลุ่มเกษตรกรทำนानาโต และศูนย์พัฒนาวัดอุทิศสมุนไพร่วัดท่าลาด ดังนี้

วัดป่าในชุมชนตำบลนาโต 7 วัด คือ วัดป่าบ้านนาโต วัดป่าบ้านป่าหวาย วัดป่าบ้านโคกสวาท วัดป่าบ้านดงเย็น วัดป่าบ้านหนองแคน วัดป่าบ้านกุดแดง และวัดป่าบ้านสันติสุข ล้วนตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าทั้งสิ้น พระสงฆ์ให้ความสำคัญกับป่าจึงยังคงรักษาป่าเอาไว้ได้ ทั้งยังช่วยนำพาญาติโยมปลูกป่าเสริมในวันสำคัญทางศาสนาและวันสำคัญของชาติ เช่น วันอาสาฬหบูชา วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษาออกพรรษา วันสงกรานต์ วันแม่ วันพ่อ เป็นต้น มีการก่อตั้งกลุ่มสังฆอาสาพัฒนาอำเภออุทุมพร เพื่อส่งเสริมกิจกรรมเยาวชนสู่สถานวัด การอนุรักษ์ป่า และธรรมชาติสร้างสรรค์เสริมเรื่องสมุนไพร่ให้แก่ชาวบ้าน มีการจัดทำผ้าป่าพันธุ์ไม้ เพื่อแจกจ่ายพันธุ์ไม้ให้ชาวบ้านไปปลูกพร้อมทั้งจัดตั้งกองทุนพันธุ์ไม้และพัฒนาแหล่งน้ำในรูปกองทุนหมุนเวียน ก่อตั้งโครงการอนุรักษ์และส่งเสริมการปลูกป่าเป็นที่มาของการเริ่มกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชนผืนแรกที่อยู่กลางชุมชนตำบลนาโตมีอาณาเขตติดต่อหลายหมู่บ้าน ในปัจจุบันถูกประกาศให้เป็นป่าอนุรักษ์ เพื่อรักษาระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพ

โรงเรียนเองก็มีบทบาทอย่างมากในด้านนี้ เพราะสมาชิกกลุ่มให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อมในทุกๆ ด้าน ทางองค์กรมีการส่งเสริมการปลูกป่าหัวไร่ปลายนา สร้างสวนสมุนไพร่ชุมชน ส่งเสริมอนุรักษ์พันธุกรรมข้าว รื้อฟื้นภูมิปัญญาพยากรณ์อากาศ

ศูนย์พัฒนาวัดอุทิศสมุนไพร่ฯ มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนงานด้านป่าไม้ งานสมุนไพร่ และการรักษาสุขภาพแบบแพทย์พื้นบ้าน ที่เป็นศาสตร์ว่าด้วยการรักษาสุขภาพที่สัมพันธ์กันระหว่างการรักษาโรคกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการสร้างสวนสมุนไพร่กลางขึ้นมาเป็นแหล่งรวบรวมพันธุ์ไม้สมุนไพร่หายาก และใช้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้เรื่องสมุนไพร่ สอนการเพาะกล้าไม้ สอนเรื่องผลิตยา การส่งเสริมการปลูกป่า การทำสวนสมุนไพร่ สนับสนุนพันธุ์ไม้ชนิดต่างๆ มาแจกชาวบ้าน เผยแพร่ประชาสัมพันธ์เรื่องยาสมุนไพร่

4. การมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนตำบลนาโตในการจัดการอากาศ มีวิธีการปฏิบัติหลายลักษณะ ได้แก่ การอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาพยากรณ์อากาศแบบชาวบ้าน การจัดการขยะในครัวเรือน การจัดการกลิ่น การจัดการกับเสียง ฝุ่นละออง และการจัดการหมอกควัน มีรายละเอียดตามลำดับ ดังนี้

4.1 การอนุรักษ์และการฟื้นฟูภูมิปัญญาพยากรณ์อากาศแบบชาวบ้าน สืบเนื่องมาจากทางจังหวัดยโสธรไม่มีหน่วยงานหรือศูนย์พยากรณ์อากาศจึงไม่มีข้อมูลดิบในพื้นที่ที่จะใช้วิเคราะห์สภาพอากาศที่เที่ยงตรงเฉพาะพื้นที่ได้ การได้รับข้อมูลเกี่ยวกับสภาพอากาศที่ไม่

เพียงพอทำให้ไม่สามารถคาดเดาปริมาณฝนที่จะตกลงมาในพื้นที่ได้อย่างแม่นยำ จึงมีผลกระทบต่อ การเกษตรโดยตรง โดยเฉพาะการทำนา ฉะนั้น ชุมชนจึงลงความเห็นร่วมกันว่าควรมีการรื้อฟื้นภูมิ ปัญญาพยากรณ์อากาศ ซึ่งเป็นต้นทุนทางสังคมดั้งเดิมที่ชุมชนแห่งนี้เคยใช้ได้ผลมาแล้วในอดีต

ผลจากการศึกษาในพื้นที่ประชาชนได้รับข้อมูลสภาพอากาศจาก 2 ทางควบคู่กัน คือ (1) ข้อมูลการทำนายสภาพอากาศแบบมหภาค ได้รับจากอุตุนิยมจังหวัดอุบลราชธานี และ ร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นข้อมูลสภาพอากาศโดยรวม ที่ทางจังหวัดโยธาจะแจ้งให้ทางโรงเรียนกลุ่มเกษตรกร ทำนนาไร่ได้รับทราบ และทางกลุ่มจะติดประกาศไว้ให้ประชาชนในชุมชนได้รับทราบข้อมูลอีก ทอดหนึ่ง และ (2) ข้อมูลทำนายสภาพอากาศแบบจุลภาค เป็นข้อมูลที่ชาวบ้านร่วมกันสร้างขึ้นมาจาก สามารถทำนายได้อย่างละเอียดแบบวันต่อวัน ด้วยการรื้อฟื้นภูมิปัญญาดั้งเดิมในการพยากรณ์ อากาศจากการสังเกตสิ่งแวดล้อมรอบๆ ตัว อันเป็นการพึ่งพาธรรมชาติอีกรูปแบบหนึ่งที่ชุมชนแห่ง นี้พยายามจะฟื้นฟูและอนุรักษ์ไว้ให้กับลูกหลานต่อไปเฉกเช่นเดียวกับชุมชนอื่นๆ ของอำเภอภูซุ่ม ความคิดเรื่องภูมิปัญญาพยากรณ์จึงฟื้นคืนชีพขึ้นมาพร้อมๆ กับการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ของชุมชน โดยเริ่มจากการระดมผู้อาวุโสในชุมชนทั้ง 11 หมู่บ้าน หมู่บ้านละ 2 คน ที่มีความเชี่ยวชาญในการ พยากรณ์อากาศมาร่วมกันทำนายทายทักลักษณะของพืช สัตว์ เชื้อรา ท้องฟ้า อากาศ หรือแม้กระทั่ง พิธีกรรมความเชื่อบางอย่าง หนึ่งตัวชี้วัดเหล่านี้ต้องอยู่ในพื้นที่ที่จะทำนายเท่านั้น กิจกรรมนี้ชุมชน จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี (เว้นแต่มีเหตุสุดวิสัยจริงๆ) มีเจ้าภาพหลักคือ ภาคประชาสังคม มีโรงสีข้าวฯ เป็นองค์กรขับเคลื่อนดำเนินงานมาร่วมกับเจ้าหน้าที่ทั้งในส่วนท้องถิ่นและท้องถิ่นชนีกกำลังกัน โดย ใช้สถานที่บริเวณ โรงสีข้าวฯ เป็นเวทีประชาคม และประชาชนส่วนใหญ่จะเข้าร่วมรับฟังเป็น จำนวนมาก เพราะนอกจากประชาชนจะได้ทราบถึงสภาพดินฟ้าอากาศในฤดูกาลนั้นๆ แล้ว ยัง สามารถจดจำแล้วนำเอาองค์ความรู้เหล่านั้นกลับมาใช้สังเกตการณ์ด้วยตนเอง ซึ่งมีส่วนช่วยให้ เกษตรกรมีเวลาเตรียมตัวได้เหมาะสมในแต่ละวัน แต่ละอาทิตย์ หรือในรอบปี อีกทั้งยังเป็นการช่วย สืบทอดภูมิปัญญาด้านนี้ไปพร้อมๆ กัน (ดูรายละเอียดในตารางที่ 4.1)

องค์ความรู้ในการทำนายอากาศนี้เกิดขึ้นจากการที่ชุมชนรู้จักคิดที่จะพึ่งพาตนเอง ไม่มัวแต่รอคอยความช่วยเหลือจากภาครัฐในการจัดตั้งศูนย์พยากรณ์ซึ่งเป็นเรื่องยาก เมื่อเห็นว่าเกิน วิสัยที่ตนเองจะทำได้คนเดียวก็รู้จักรวมกลุ่มระดมความคิดพึ่งพาสามัคคีกัน ช่วยกันสังเกต จดจำ ทดลองซ้ำๆ จนกระทั่งตกผลึกเป็นองค์ความรู้ที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์ต่อตนเอง และชุมชน

ตารางที่ 4.1 แสดงภูมิปัญญาพยากรณ์อากาศ

พืชพยากรณ์		
ชื่อภูมิปัญญา	การทำนาย	ระยะเวลา
หญ้าหาว	สังเกตบริเวณใบจะมีลักษณะเป็นรอยรัด ถ้ามีรอยรัดตรงส่วนโคนใบหรือตรงกลางใบแสดงว่าฝนจะไม่มีดีแต่ต้นปี ถ้ามีรอยรัดตรงปลายใบฝนจะไม่ตกปลายปี ถ้าไม่มีรอยรัดตรงโคนใบฝนจะดี	ทำนายรอบ 1 ปี
หญ้าวงช้าง	ถ้าออกดอกขาวและโค้งงอเพียงเล็กน้อยแสดงว่าฝนจะดี แต่ถ้าดอกขาวและโค้งงอมากแสดงว่าฝนจะไม่มีดี	ทำนายรอบ 1 ปี
บักห่มวย	สังเกตการติดดอกออกผล ถ้าออกผลดีตั้งแต่โคนต้นจนถึงปลายแสดงว่าฝนตกดีตลอดปี ถ้าออกผลแต่โคนต้นฝนจะดีแค่ช่วงต้นปี แต่ถ้าหากออกผลแต่ช่วงโคนต้นและปลายต้นแสดงว่าฝนจะทิ้งช่วงและถ้าออกผลสะเปะสะปะแปลว่าฝนจะไม่มีดี	ทำนายรอบ 1 ปี
สามปีไม่รู้โรย	สังเกตดอกสามปีไม่รู้โรยในช่วงเดือน 6-7 ถ้าออกดอกขาวสวยงามแสดงว่าฝนจะตกดี	ทำนายรอบ 1 ปี
บักไชย	ติดลูกมากฝนจะดี แต่ถ้าติดผลน้อยและห่างแสดงว่าฝนไม่ค่อยดี	ทำนายรอบ 1 ปี
มะม่วงป่า	ปีไหนติดดอกออกผลมากฝนจะดี แต่ถ้าติดดอกออกผลไม่มากฝนจะไม่มีดีและจะแล้งยาว หากออกผล 2 ครั้งแสดงว่าฝนจะทิ้งช่วง และถ้าหากออกดอกเป็นพวงยาวแปลว่าลมจะแรง	ทำนายรอบ 1 ปี
ดอกวาสนา	คนโบราณเชื่อว่าบ้านหลังไหนที่ปลูกต้นวาสนาจะทำให้เกิดความสุข สมหวังในชีวิต ถ้าหากผู้ใดดูแลรักษาเป็นอย่างดีจินตนาการจะช่วยให้คนในครอบครัวนั้นมีโชคลาภ นอกจากนั้นยังสามารถใช้ทำนายอากาศได้ด้วย โดยสังเกตการออกดอกถ้าปีไหนออกดอกเยอะฝนจะดี แต่ถ้าไม่ออกดอกแปลว่าฝนไม่มีดี	ทำนายรอบ 1 ปี

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

ดอกพลับพลึง	สังเกตการออกดอก ถ้าออกดอกตูมหรือบานฝนจะตกภายใน 2-วัน ถ้าออกดอกในเดือนกรกฎาคมฝนจะไม่ดี แต่ถ้าออกดอกในเดือนสิงหาคมฝนจะดี	ทำนายรอบ 1 ปี
จำพวกสัตว์พยากรณ์		
ดูอึ่ง	ให้สังเกตกระดูกอึ่งอย่างหากมีจุดสีดำพริคแสดงว่าฝนปีนี้จะมีดี ถ้ากระดูกอึ่งมีสีดำเป็นจุดๆ แสดงว่ามีฝนเป็นช่วงๆ ฝนตกไม่สม่ำเสมอ และหากดำตอนปลายก็แสดงว่ามีฝนช่วงปลายปี ถ้ากระดูกสีดำตลอดแสดงว่าฝนจะดีตลอดฤดูกาล ถ้ากระดูกขาวเป็นช่วงๆ ค้ำข้างขาวบ้างฝนจะไม่ดี	ทำนายรอบ 1 ปี
มดแดงออกไข่	ถ้าปีไหนมดแดงออกไข่มากปีนั้นฝนจะตกดีมาก	ทำนายรอบ 1 ปี
แม่เป้งออกหากิน	สังเกตแม่เป้งออกหากินตามบ้านเรือนคนทำนายว่าฝนจะดี (ให้ทำนายช่วงหน้าฝนคือ เดือนพฤษภาคม - ตุลาคม)	ทำนายรอบ 1 ปี
หางแลน	ถ้ามีรอยขีดสีดำกับสีขาวฝนจะดี แต่หากไม่มีรอยขีดใดๆฝนจะไม่ดี หรือดูที่ปลายหางถ้าปลายหางแลนดำปีนั้นฝนจะดี แต่ถ้าปลายหางมีสีขาวมากแสดงว่าฝนจะแล้งมาก	ทำนายรอบ 1 ปี
ปูนา	สังเกตการเจาะรูของปู ถ้าฝนตกใหม่แล้วปูรีบเจาะรูแสดงว่าฝนจะไม่ดี แต่ถ้าฝนตกนานและหลายวันแล้วปูยังไม่เจาะรูก็แสดงว่าฝนจะดี และหากปูเปิดช่วงเดือนพฤษภาคม – กลางเดือนมิถุนายน ฝนจะดี แต่หากเปิดช่วงเดือนกรกฎาคม – สิงหาคม ฝนจะไม่ดี	ทำนายรอบ 1 ปี
แมลงหวี่	ให้สังเกตแมลงหวี่ในช่วงเดือนเมษายน – พฤษภาคม ว่ามีมากหรือน้อย ถ้ามีมากแปลว่าฝนดี ถ้ามีน้อยแสดงว่าฝนไม่ดี	ทำนายรอบ 1 ปี
แมงกิ้งกูด	ให้สังเกตแมงกิ้งกูดในช่วงเดือนพฤษภาคม – มิถุนายน ถ้าออกมาในช่วงนี้ฝนจะดี ถ้าแมงกิ้งกูดออกน้อยแสดงว่าฝนไม่ดี	ทำนายรอบ 1 ปี

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

แมงง่วง	ถ้าแมงง่วงมีน้อยฝนไม่ค่อยดี ถ้ามีมากฝนถึงจะดี	ทำนายรอบ 1 ปี
จิ้งหรีด	สังเกตปริมาณจิ้งหรีด ถ้าปีไหนมีจิ้งหรีดเยอะปีนั้นจะแล้ง แต่หากจิ้งหรีดน้อยฝนจะดี	ทำนายรอบ 1 ปี
ควายตัวผู้เอาเท้า เขี่ยดินไข่	ให้สังเกตควายตัวผู้ยักเวลาเหยี่ยวจะเอาเท้าเขี่ยดินไปด้วย หากเป็นเช่นนี้แสดงว่าในปีนั้นฝนจะตกต้องตามฤดูกาลดี	ทำนายรอบ 1 ปี
แมงดา	ถ้าแมงดาวางไข่ต่ำแปลว่าฝนไม่ดี ถ้าหากวางไข่สูงแสดงว่าฝนดี	ทำนายรอบ 1 ปี
รังแตน	ถ้าแตนทำรังในที่ต่ำฝนไม่ค่อยดี ถ้าทำรังไว้ในที่สูงๆ ฝนจะดี	ทำนายรอบ 1 ปี
สบไก่ (ปากไก่)	ไก่เล้าหนึ่งจะมีตัวสำคัญอยู่หนึ่งตัวให้เราสังเกต ช่วงเริ่มเข้าฤดูฝน ถ้าสบไก่โค้งลงแปลว่าฝนจะดี	ทำนายรอบ 1 ปี
บั้ง (แมลงมุมยักษ์)	สังเกตดูว่าปากบั้งมีอะไรปิดอยู่หรือไม่ ถ้าปากบั้งมีการเอาใบไม้มาทำเป็นใยเหมือนใยแมลงมุม ทำนายว่าฝนจะตกในอาทิตย์นี้ ถ้าปากบั้งเปิด ไม่มีอะไรมาปิดเลยก็แสดงว่าฝนจะไม่ตกอีกนาน ซึ่งสามารถสังเกตได้ทั้งบั้งที่อยู่บนที่ราบและที่เป็น โพนหรือที่สูง	ทำนายรอบอาทิตย์
ปลวกน้ำฝน	ดูจากปลวกน้ำฝนเดินเป็นแถวยาวมาก กำลังเดินข้ามทางจากฝั่งหนึ่งไปยังอีกฝั่งหนึ่งหรือเดินเป็นแถวตามทุ่งนา ป่า ทำนายว่า ฝนจะตกภายใน 2-3 วัน	ทำนายรอบ 1 วัน/ 1อาทิตย์
มดย้ายไข่ (มดดำ มดลี้้น มดแดง)	ถ้ามดหรือแมลงขนย้ายไข่ไปไว้ในที่สูงหรือย้ายเข้าบ้านเรือนคน แสดงว่าฝนจะตกแรง มีน้ำมาก แต่หากมดย้ายไปที่สูงแต่ไม่ได้ขนไข่ไปด้วยแสดงว่าฝนตกแต่ไม่มาก	ทำนายรอบ 1 วัน/ 1อาทิตย์
ไก่อตากปีก	สังเกตไก่อตากปีกตากแดดช่วงเช้า 4-5 โมงเช้า ช่วงบ่าย 3-4 โมงเย็น วันนั้นฝนจะตก ถ้าไก่อตากปีกนานฝนก็จะตกนาน	ทำนายรอบ 1 วัน/ 1อาทิตย์

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

แมงมุม	สังเกตการชักใย ถ้าแมงมุมชักใยตามต้นไม้ ฝ่นจะไม่ตก แต่หากแมงมุมไม่ชักใยฝ่นจะตก	ทำนายรอบ 1 วัน/ 1 อาทิตย์
มดคลิ่นควดขวย	ถ้ามดคลิ่นควดขวยลักษณะเป็นวงคล้ายถ้วยแสดงว่าฝ่นจะตกในไม่ช้า แต่ถ้ามดคลิ่นควดขวยขึ้นข้างเดียวเหมือนจี้โปมแสดงว่าฝ่นจะไม่ตก (เลือกสังเกตมดคลิ่นตามป่า)	ทำนายรอบอาทิตย์
กบ	ถ้าฝ่นจะตกภายในไม่กี่ชั่วโมงกบจะร้องหลายตัว เพราะจะออกมาวางไข่ ถ้าร้องไม่กี่ตัวฝ่นจะตกช้า	ทำนายภายใน 1-2 วัน
ปีกแม่เป็งมดแดง	ถ้าฝ่นจะตกปีกของแม่เป็งมดแดงจะหลุด หากฝ่นไม่ตกปีกของแม่เป็งจะไม่หลุด	ทำนายรอบ 1 วัน
แมงน้ำฝ่น	ถ้าแมงน้ำฝ่นร้องตอนกลางดึกแปลว่าฝ่นจะตก	ทำนายรอบ 1 วัน
อึ่งอ่าง	ถ้าอึ่งอ่างลงจากต้นไม้ฝ่นจะดี	ทำนายรอบ 1 วัน
จำพวกเชื้อราพยากรณ์		
เห็ด	สังเกตการเกิดเห็ด ถ้าเห็ดเกิดใหม่มีมาก ฝ่นจะยังไม่ตกหรือถ้าตกก็ตกไม่แรง แต่ถ้าพบเห็ดแก่มากฝ่นจะตกดี	ทำนายรอบ 1 ปี
จำพวกท้องฟ้าอากาศพยากรณ์		
นาคเล่นน้ำ (พายุ)	คติโบราณที่อิงกับความเชื่อว่าพญานาคมีหน้าที่ให้น้ำ ซึ่งในแต่ละปีมีจำนวนนาคไม่เท่ากัน มีการกำหนดนาคให้น้ำตามปีนักษัตรตั้งแต่จำนวนน้อยสุดคือ 1 จนถึงมากที่สุด 7 ตัว โดยรวมแล้วคือ ถ้านาคเล่นน้ำเป็นจำนวนคู่ เช่น 2- 4 - 6 ตัว ฝ่นจะไม่ดี ถ้านาคเล่นน้ำเป็นจำนวนคี่ เช่น 1 - 3 - 5 - 7 ตัว ฝ่นจะดีตกตามฤดูกาล	ทำนายรอบ 1 ปี

ตารางที่ 4.1 (ต่อ)

เมฆตอนเช้า	สังเกตที่ก้อนเมฆตอนเช้า ขึ้น 3 คำ เดือน 3 (นับแบบจันทรคติ) ถ้ามีก้อนเมฆใหญ่สีดำหิมปีนั้นฝนจะดีมาก	ทำนายรอบ 1 ปี
อากาศเดือน 5 ขึ้น 1 คำ	สังเกตลักษณะอากาศขึ้น 1 คำ เดือน 5 ถ้าอากาศแจ่มใสฝนจะดีในปีนั้น หากสภาพอากาศมีดมัว หม่นคล้ำไม่สดใสปีนั้นฝนจะไม่ดีหรือฝนไม่ตกตามฤดูกาล	ทำนายรอบ 1 ปี
ฟ้าร้องทางทิศตะวันตกเฉียงใต้	สังเกตช่วงขึ้น 3 คำ เดือน 3 หากมีเสียงฟ้าร้องทางทิศตะวันตกเฉียงใต้แสดงว่าฝนจะดี	ทำนายรอบ 1 ปี
การดูแสงแดด	สังเกตแดดในช่วง 10 โมง ถึง บ่าย 1 โมง ถ้าแดดแรงแดดหรือแสงจ้าหรือแสบตามาก ฝนจะตกภายใน 1 – 2 วัน	ทำนายรอบ 1 – 2 วัน
แสงทอ้งฟ้าทางทิศตะวันตก	ถ้ามีก้อนเมฆในช่วงบ่าย 14 -17 น. ทางทิศตะวันตกและมีแสงระยิบระยับ แสดงว่าไม่เกินเที่ยงคืนจะมีฝนตก	ทำนายรอบ 1 วัน
ดูก้อนเมฆตอนพระอาทิตย์ขึ้น	สังเกตดูก้อนเมฆตอนพระอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออกช่วงเช้า 11 – 12 น. ถ้าก้อนเมฆจมลงฝนจะตก ถ้าลอยขึ้นจะแห้งแล้ง	ทำนายรอบ 1 วัน
จำพวกพิธีกรรมความเชื่อ		
น้ำดื่มไก่เลี้ยงปู่ตา	ถ้าจำ หมอพิธีกรรมประจำหมู่บ้านเทียนรูปบอกกล่าวปู่ตา แล้วอธิษฐานถ้าฝนดีช่วงเดือน 6 -7 ก็ให้น้ำดื่มไก่ลั่นออกมา ถ้าแล้งแม่ไฟจะลุกแรงอย่างไรน้ำดื่มไก่ก็จะไม่เดือด (การคัดเลือกหมอพิธีกรรมประจำหมู่บ้านนั้นนิยมเลือกคนที่มศีลธรรม)	ทำนายรอบ 1 ปี
คางไก่ต้มเลี้ยงปู่ตา	สังเกตคางไก่ตอนต้มไก่ โดยเลือกไก่ผู้วัยหนุ่มสองตัว การเลี้ยงทายจะดูว่าถ้าปีไหนคางไก่โค้งเหมือนเคียวเกี่ยวข้าวปีนั้นฝนจะดี หากปีไหนคางไก่ตรงหรือโค้งบิดเบี้ยวไม่สวยแสดงว่าปีนั้นฝนจะแล้ง	ทำนายรอบ 1 ปี

4.2 การจัดการขยะในครัวเรือน ครัวเรือนส่วนใหญ่ในชุมชนตำบลนาโปลีทำเกษตรอินทรีย์ จึงเป็นปัจจัยเกื้อหนุนต่อการจัดการขยะในครัวเรือนได้เป็นอย่างดี เนื่องจากเศษผัก ผลไม้ เศษวัชพืชหรือเศษอาหารที่เหลือกินเหลือใช้สามารถนำมาทำน้ำหมักชีวภาพหรือปุ๋ยหมักไว้ใช้ในแปลงเกษตรได้

จากการเข้าไปสังเกตการณ์ในพื้นที่ที่จะเห็นได้ว่าบ้านทุกๆ หลังที่ผู้วิจัยเข้าไปพูดคุยด้วยนั้นมักจะมีกระสอบหรือซุ้มไก่อที่หงายขึ้นเอาไว้เก็บขวดแก้วขวดพลาสติกไว้ขาย ส่วนขยะอันตราย เช่น หลอดไฟ ระเบิดสปริง แบตเตอรี่เสื่อมสภาพทางองค์การบริหารส่วนตำบลนาโปลีก็จัดทำถังขยะไว้ให้ทั้งเป็นการเฉพาะ และจะนำไปกำจัดเอง นอกจากนั้นยังสังเกตเห็นว่าตามเถียงนาหรือในพื้นที่สาธารณะที่อยู่ติดกับหมู่บ้านนั้นมีถังน้ำหมักชีวภาพที่บรรจุเต็มแล้วตั้งเรียงรายอยู่ ดังนั้น การทำเกษตรอินทรีย์จึงเท่ากับเป็นการส่งเสริมการจัดการขยะไปในตัว จากการสัมภาษณ์ นายแพทย์ยุทธกร ชุมวงศ์ ได้กล่าวถึงการจัดการขยะของคนในชุมชนว่า...

...คนในชุมชนมีการคัดแยกขยะตั้งแต่ในครัวเรือนซึ่งเป็นต้นทางของขยะ หากมีการจัดการตั้งแต่ต้น ขยะก็จะไม่มี ทางโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลนาโปลีเองก็เล็งเห็นความสำคัญในเรื่องนี้จึงพยายามบอกกล่าวรณรงค์กันอยู่ตลอดเวลา และทำให้ดูเป็นตัวอย่าง อย่างการทำที่คัดแยกขยะ การเลี้ยงไส้เดือน ้วย่อยเศษอาหารที่เหลือกิน ปลูกผักสวนครัวเอาไว้ทางด้านหลังโรงพยาบาลนี้แล้วเอามูลของไส้เดือนที่เลี้ยงไว้ไปใส่พืชผักเหล่านั้น งามนิก แล้วก็พยายามสร้างโครงการดีๆ ขึ้นมาทำกันอยู่เรื่อยๆ อย่าง โครงการหมู่บ้านปลอดถังขยะทำมานานแล้วตอนนี้พยายามผลักดันให้เป็นตำบลปลอดถังขยะ มีโครงการหมู่บ้านสีขาว อันนี้ทำที่บ้านสันติสุข โดยมีการชักชวนรณรงค์ให้เลิกบุหรี ซึ่งทางโรงพยาบาลก็ตามดูแลให้กำลังใจกันอยู่ตลอด มีการประกวดหน้าบ้านสะอาดหลังบ้านน่าอยู่ขึ้นมา ถ้าในหมู่บ้านนั้นบริเวณบ้านเรือนสะอาดสะอาดน่าอยู่ก็จะได้รับรางวัล ซึ่งก็ไม่มีรางวัลอะไรใหญ่โตมากนักแต่ได้ความภูมิใจ ได้ชื่อเสียง ว่าตัวงนี้ได้เป็นตัวอย่างที่ดีของหมู่คณะ แล้วปัจจุบันก็มีการพูดคุยกันว่าน่าจะมีการแข่งขันประกวดกันในระดับหมู่บ้าน การเขียนโครงการขออนุมัติจากส่วนกลางก็อนุมัติง่ายหน่อย เพราะเขามีความเชื่อมั่นในพวกเราว่าตั้งใจทำ เพื่อต้องการพัฒนาชุมชนจริงๆ... (นายแพทย์ยุทธกร ชุมวงศ์ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลนาโปลี สัมภาษณ์เมื่อ 18 มกราคม 2560)

4.3 การจัดการกลิ่นของผู้ประกอบการโรงงานทำขนมจีน แม่วาสนา พ่อสุวิทย์ ละครไชย เจ้าของกิจการอุตสาหกรรมครัวเรือนขนาดเล็ก อดีตสมาชิกโรงสีข้าวกลุ่มเกษตรกรทำนา นาโปลี ที่สร้างรายได้จากการจำหน่ายขนมจีนเดือนละ 40,000-50,000 บาท ที่ได้รับความนิยชมชอบจากชุมชนแห่งนี้และละแวกใกล้เคียง ไม่ใช่แค่เรื่องคุณภาพสินค้าที่สองสามีภรรยาเอาใจใส่พิถีพิถัน แต่ทั้งคู่ยังให้ความสำคัญกับสภาพสิ่งแวดล้อมที่อยู่โดยรอบ การผลิตต้องไม่เป็นภาระต่อ

คนอื่น และสิ่งแวดล้อม ดังนั้น การหาวิธีจัดการกับกลิ่น และน้ำเสียที่เกิดจากกระบวนการผลิตจึงเป็นประเด็นสำคัญ ในกระบวนการผลิตนั้นกลิ่นเหม็นส่วนหนึ่งเกิดจากการหมักข้าว การแก้ปัญหาในส่วนนี้ที่แม่วาสนาทำได้คือ การใช้แป้งหมักสำเร็จรูป และกลิ่นเหม็นอีกส่วนหนึ่งเกิดจากน้ำเสียในกระบวนการผลิต ซึ่งแก้ไขด้วยการสร้างที่เก็บน้ำเสียที่มีฝาปิดมิดชิด โดยการขุดหลุมแล้ววางท่อซีเมนต์ (ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 30 นิ้ว สูงประมาณ 25 นิ้ว จำนวน 6 ท่อ ทำเหมือนกับการวางท่อส้วม) ปิดฝาท่อระบายอากาศ ซึ่งช่วยกำจัดกลิ่นเหม็น และน้ำเน่าเสียจะถูกดูดซึมไปตามธรรมชาติ นอกจากนั้นการรักษาความสะอาดทั้งก่อน-หลังการประกอบกิจเป็นอีกส่วนหนึ่งช่วยให้ไม่มีกลิ่นตกค้าง

จากการที่ผู้วิจัยได้เข้าไปในพื้นที่ประกอบการ ซึ่งเป็นบ้านไม้ 2 ชั้น ชั้นบนใช้เป็นที่พักอาศัย ส่วนชั้นล่างถูกดัดแปลงให้เป็นโรงงานผลิตขนมจีน บริเวณรอบๆ มีบ้านเรือนผู้คนตั้งเรียงรายอยู่มาก และที่สร้างความประหลาดใจพร้อมๆ กับความประทับใจที่เกิดขึ้น คือ ไม่ได้กลิ่นเหม็นหรือมองเห็นน้ำค่าน้ำเสียในสถานที่ประกอบการเลย แม่วาสนาและพ่อวิทย์เล่าให้ฟังว่า...

...เราไม่มีทุนสร้างโรงผลิตอาศัยเอือนเป็นม่องเหต กะมาคิดว่าเหตจ้งไค้จ้งลิบเหม็นเข้าคั่งเจ้าของ เหตจ้งไค้จ้งสินอนไค้ เหตจ้งไค้กลิ่นจ้งลิบไปรบกวนมู เหตจ้งไค้น้ำเสยจ้งลิบไหลไปหามู กะไปเบิงงานม่องอื่นเขาจัดการกันจ้งไค้ไปหลายม่องนครพนมกะไป กภาพสินธุกะไป แต่วิธีการของเขาบ่เหมาะกะบ่สถานทีของเฮาเลย เพราะโรงเข้าปูนเฮาตั้งอยู่กลางชุมชน มีพื้นที่จำกัด บ่มีที่ทิ้งน้ำเสย กะเลยมาคิดว่าทำเฮาขุดหลุมวางท่อจัก 6 โบก ก็กั้นกับเฮาทำท่อส้วม ละกะปล่อยน้ำเสยลงหั่นมันลิไค้บ่บ้อ กะเว้ากันเค้กับพ่อวิทย์ พอดตกลงกันไค้กะเหตเลย ผลปรากฏว่าเข้าทำ บ่มีกลิ่นเลย ทีแรกหนักใจว่าเฮาสิบไค้จ้งเข้ามาคูดออกคุดบ้อ กะเป็นจ้งบุญเค้ส้วมเอือนอื่นติดกับแม่คูดปีหนึ่งสามเทือสี่เทือ แต่ของแม่นี้ขนาดเหตสูมีเอือปีหนึ่งคูดเทือเดียว... (แม่วาสนา – พ่อสุวิทย์ ละครไชย ผู้ประกอบการโรงงานขนมจีน สัมภาษณ์เมื่อ 24 มกราคม 2561)

(...เราไม่มีทุนก่อสร้างโรงงานผลิตอาศัยบ้านเป็นแหล่งผลิต ก็มาคิดว่าทำอย่างไรจึงจะไม่เหม็นเข้าจมูกตัวเอง ทำอย่างไรถึงจะนอนได้ ทำอย่างไรกลิ่นจึงจะไม่ไปรบกวมนคนอื่น ทำอย่างไรน้ำเสยจึงจะไม่ไหลไปหาคนอื่น ก็ไปดูงานจากที่อื่นเขาทำกันอย่างไร ไปหลายที่นครพนมก็ไป กภาพสินธุก็ไป แต่วิธีการของเขาไม่เหมาะสมกับสถานทีของเราเลย เพราะโรงผลิตขนมจีนเราตั้งอยู่กลางชุมชน มีพื้นที่จำกัด ไม่มีพื้นที่ทิ้งน้ำเสย ก็เลยมาคิดว่าถ้าเราขุดหลุมแล้ววางท่อประมาณ 6 ท่อ เหมือนกับเราวางท่อทำส้วม แล้วก็ปล่อยน้ำเสยลงไปในนั้น จะได้ไหมนะ ก็ปรึกษากับพ่อวิทย์ พอดตกลงกันไค้ก็ลงมือทำเลย ผลปรากฏว่าไค้ผลเกินคาด ไม่มีกลิ่นเลย ทีแรกก็หนักใจกลัวไค้จ้งรดมาคูดบ้อย ก็ถือว่าเป็นความโชคดีส้วมบ้านอื่นที่อยู่ติดกับแม่คูดปีหนึ่งสามสี่ครั้ง แต่ของแม่ขนาดทำทุกวันปีหนึ่งคูดแค่ครั้งเดียว...)

นอกจากการจัดการกลิ่นเหม็นและน้ำเน่าเสียของแม่วาสนาแล้ว เกษตรกรในชุมชนแห่งนี้ยังใช้น้ำหมักชีวภาพฉีดพ่นเพื่อกำจัดกลิ่นเหม็นในคอกสัตว์เลี้ยงทั้งสุกร วัว ควาย เป็ด ไก่ จิ้งหรีด เป็นต้น พร้อมทั้งพบการผลิตก๊าซหุงต้มใช้ในครัวเรือนจากการหมักบ่มมูลสุกร และมูลโค ซึ่งนอกจากช่วยกำจัดกลิ่นไม่พึงประสงค์แล้วยังเป็นอีกช่องทางหนึ่งในการเลือกใช้พลังงานทดแทนที่มีอยู่ในชุมชนให้เกิดความคุ้มค่า

4.4 การจัดการเสียง ฝุ่นละออง ของผู้ประกอบการโรงสี และโรงเลี้ยงสัตว์ ได้มีการจัดทำข้อตกลงร่วมกันในแต่ละหมู่บ้าน และมีการทำประชาคมร่วมกันในระดับตำบลให้โรงสี ครอบครัวยุโรป โรงสีชุมชน โรงเลี้ยงสัตว์ เช่น สุกร ไก่ ต้องออกไปตั้งให้ห่างจากชุมชน เพื่อป้องกันไม่ให้เสียง ฝุ่นละออง น้ำเน่าเสียหรือกลิ่นไม่พึงประสงค์มารบกวนหรือเป็นอันตรายต่อสุขภาพของคนในชุมชน ในการจัดทำข้อตกลงร่วมกันนี้นำไปสู่หนึ่งในมาตรการในรัฐธรรมนูญชุมชนตำบลนาโเส่ ที่มีการลงโทษตั้งแต่ว่ากล่าวตักเตือนด้วยวาจา ด้วยอักษร การลงโทษทางสังคม และการปรับ

4.5 การจัดการหมอกควัน จากความพยายามของทุกๆ ฝ่ายที่อยากเห็นชุมชนแห่งนี้เป็นเขตปลอดสารพิษและสารเคมี จึงมีการการรณรงค์และการประชาสัมพันธ์ไม่ให้ฉีดพ่นสารเคมีเพื่อกำจัดศัตรูพืช ไม่ให้เผาป่า เผาหญ้า เผาตอซัง ผลจากการให้ความสำคัญเกี่ยวกับสุขภาพและสิ่งแวดล้อมทำให้หลังฤดูการเก็บเกี่ยวข้าวในนาเสร็จเกษตรกรในชุมชนตำบลนาโเส่ไม่ว่าจะเป็นนาเคมีหรือนาอินทรีย์จะไม่มีการเผาวัชพืชใดๆ แต่จะมีการปลูกพืชหลังนาไว้บริโภค และสร้างรายได้ บางแปลงจะทำการไถกลบตอซังหรือมีการปลูกพืชตระกูลถั่ว เพื่อปรับปรุงบำรุงดิน เพิ่มอินทรีย์วัตถุ ปกป้องหน้าดินเพิ่มความชุ่มชื้น และปรับโครงสร้างให้ดินให้อุดมสมบูรณ์ขึ้น

จากคำบอกเล่าของพ่อม่น สามสี ปราชญ์เกษตรอินทรีย์ และหัวหน้าเกรียงศักดิ์ เวฬุวนารักษ์ ต่างก็พูดเป็นเสียงเดียวกันว่า จากการติดตามและตรวจสอบกันเองของชาวบ้านพบว่าในชุมชนตำบลนาโเส่ปี 2560 มีการฉีดพ่นยาฆ่าหญ้าเพียง 6 ราย ทั้งนี้บุคคลที่ฝ่าฝืนทั้งหมดล้วนเป็นผู้มาใหม่ เป็นคนภายนอกชุมชน เช่น ผู้ขอเช่าที่ดิน ข้าราชการที่ย้ายมาประจำการใหม่ หรือลูกเขย ลูกสะใภ้ที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ ซึ่งบุคคลเหล่านี้ยังไม่เข้าใจบริบทของชุมชน นอกจากนี้ทางด้านโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลนาโเส่ โดยการนำของนายแพทย์ยุทธกร ชุมวงศ์ ยังได้พยายามให้ชุมชนตำบลนาโเส่เป็นเขตปลอดบุหรี่ จึงได้มีโครงการนำร่องให้บ้านสันติสุขเป็นต้นแบบ และด้วยความเอาใจใส่มีการติดตามออกพื้นที่ให้กำลังใจกับประชาชนอยู่ตลอด ทำให้ปัจจุบันมีผู้สูบบุหรี่เหลืออยู่เพียง 7 คน โดยการใช้สมุนไพรชาหญ้าดอกขาวรักษาอาการอยากสูบบุหรี่ และใช้การเจริญสติเป็นแนวทางการรักษา

ส่วนที่ 3 ผลลัพธ์ ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนในการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนตำบลนาโถ่ นอกจากจะปรากฏผลดีต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแล้วยังมีผลต่อเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมชุมชน ดังต่อไปนี้

1. ผลลัพธ์จากการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนในการจัดการดิน มี 5 ลักษณะ

1.1 เกิดความมั่นคงปลอดภัยต่อชีวิตคน สัตว์ และสิ่งแวดล้อมในชุมชน ผลจากการพูดคุยและการสัมภาษณ์พบว่า เกษตรกรอินทรีย์ต่างก็พูดเป็นเสียงเดียวกันว่า สุขภาพดีขึ้น แข็งแรงขึ้น การเจ็บป่วยน้อยลง มีอาหารมากมายไม่ต้องซื้อรสชาติก็ดี ส่งผลดีต่อจิตใจเพราะมีรายได้เพิ่มขึ้นจากการขายผลผลิตตามฤดูกาลทำให้มีรายได้ตลอดปี มีเงินไปใช้หนี้ เมื่อหนี้สินลดลงความทุกข์โศกก็ลดตาม ชีวิตจึงมีความสุขมากขึ้น เมื่อมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการผลิตจากเคมีสู่อินทรีย์ทำให้ดินมีสภาพร่วนซุย ไม่แข็ง อุ้มน้ำได้ดี ไถพรวนได้ง่าย ระบบนิเวศในแปลงนาอุดมสมบูรณ์มีสัตว์มาอยู่อาศัยมากขึ้นทั้ง กบ เขียด กิ้งก่า ปู ปลา จิ้งจก จีโบม จีซอน นก หนู แตน กระแต เป็นต้น เกิดความมั่นคงทางอาหาร มีบ้านอายุสามห้าปี เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจมีรายได้ตลอดปี มีการประกันราคาข้าวเปลือก เช่น ข้าวปลอดสารพิษรับซื้อในราคาสูงกว่าราคาตลาด 0.5 บาท ต่อ กิโลกรัม ข้าวอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนรับซื้อในราคาที่สูงกว่าราคาตลาด 0.50 บาท ต่อ กิโลกรัม และข้าวอินทรีย์มาตรฐาน มกท., IFOAM, EU, COR รับซื้อในราคาประกันสูงกว่าราคาตลาด 2-3 บาท อาหารการบริโภคที่ผลิตโดยอาศัยปัจจัยการผลิตภายในชุมชนเป็นหลัก และได้รับการสนับสนุนจากภาคเอกชนนั้นช่วยทำให้ต้นทุนการผลิตลดลง ลดค่าใช้จ่ายปุ๋ยเคมียาฆ่าหญ้า ได้รับอากาศที่บริสุทธิ์และรับประทานอาหารที่ไม่เป็นอันตรายต่อสุขภาพอนามัย ทำให้มีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียนน้อยลง หนี้สินลดลงคลายความกังวลใจทำให้สุขภาพจิตดีขึ้น สังคมมีความเกื้อกูลกันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เกิดการพัฒนาไปพร้อมๆ กันช่วยลดความเหลื่อมล้ำไปในตัว เกิดกลุ่มอาชีพต่างๆ มากมายตามความสนใจ และเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มอย่างต่อเนื่อง เป็นการฝึกให้ประชาชนรู้จักการทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบ มีกลุ่มองค์กรชุมชนที่เข้มแข็งดำเนินงานต่อเนื่องมาไม่ต่ำกว่า 20 ปี เช่น โรงเรียนกลุ่มเกษตรกรทำนา นาโถ่ ศูนย์พัฒนาวัตถุพิษสมุนไพรวัดท่าลาด เป็นต้น เพราะระบบคิดและวิธีการปฏิบัติของชาวนาโถ่ที่ตระหนักในระบบคุณค่าและการสร้างระบบผลิตที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของคนในชุมชนหรือเป็นประชาธิปไตยที่กินได้ตามความคิดเห็นของหัวหน้าเกรียงศักดิ์ เวฬุวนารักษ์

“...การที่คนเราจะยอมเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนได้นั้นมันต้องมีความสัมพันธ์กับตัวเขา โดยเฉพาะเรื่องปากท้องความเป็นอยู่ เขาต้องมีส่วนได้รับประโยชน์ อย่างเรื่องสมุนไพรนี่ถ้าเราไปบอกเขาว่าให้ช่วยกันอนุรักษ์ภูมิปัญญาในการรักษาด้วย

สมุนไพรรักษาให้ช่วยกันปลูกต้นยาไ้วหน้อย ชาวบ้านไม่ค่อยให้ความสนใจหรือร่วมมือหรือเพราะถ้าปลูกเขาต้องเสียเวลาดูแลรดน้ำพรวนดิน แต่ถ้าบอกว่าไม้ต้นนี้มีสรรพคุณทางยาอย่างไร ลูกเถินขึ้นมาสามารถหยิบจับมาใช้ได้ทันที เช่น ช่วยถอนพิษยาเบื่อเมา แก้เมาค้าง แก้แมลงสัตว์กัดต่อย รักษาอาการปวดเมื่อย แก้ฟกช้ำดำเขียว บอกวิธีใช้สอนกรรมวิธีการปรุงยาพื้นฐานง่ายๆ ที่เขาสามารถทำได้เอง หรือบอกว่าปลูกไ้วขายให้ศูนย์ ขายให้โรงพยาบาลกุดชุม หรือถ้าปลูกไม้ต้นนี้แล้วใบที่หล่นลงมาทำให้เห็ดละ โกงเกิด ไม้ต้นนี้อาไ้วทำเชื้อเพลิง (เมล็ดปาล์ม) เอาไ้วทำฟืน เป็นต้น เมื่อเขามองเห็นคุณค่าและมูลค่าที่จะเกิดขึ้นแล้วเขาจะสรรหามาปลูกเอง การเข้าร่วมกิจกรรมปลูกยาปลูกป่าจะมาเอง การช่วยเป็นหูเป็นตาช่วยสอดส่องรักษาป่าจะเกิดขึ้นเอง เราแค่คอยแนะนำ เขาสนับสนุนจัดหาพันธุ์ไม้พันธุ์ยามาให้เขาปลูก แล้วการรวมตัวกันเป็นกลุ่มก็จะตามมา อย่างชมรมหมอยา ชมรมรักษัธรรมชาติ กองทุนพันธุ์ไม้ กองทุนที่ดิน กองทุนวัวควาย เช่นนี้แล้วถึงจะเรียกว่าเป็นประชาธิปไตยและเป็นประชาธิปไตยที่กินได้ด้วย ... ” (เกรียงศักดิ์ เวฬุวนารักษ์ หัวหน้าศูนย์พัฒนาวัตถุพิษสมุนไพรวัดท่าลาด สัมภาษณ์เมื่อ 18 พฤษภาคม 2561)

ผลที่เกิดขึ้นจากการเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการดินนั้น ได้ส่งผลให้สิ่งแวดล้อมในชุมชนไม่ว่าจะเป็นดิน น้ำ ป่าไม้ และอากาศที่เคยเสื่อมโทรมเป็นพิษและให้โทษแก่ผู้คนและระบบนิเวศในชุมชนได้รับการฟื้นฟูฟื้นคืนชีพกลับมา ถึงแม้จะไม่สมบูรณ์เหมือนในยุคดั้งเดิมก็ตาม แต่เมื่อเทียบกับยุคการพัฒนาชุมชนแบบทันสมัยก็นับว่าสภาพแวดล้อมมีความอุดมสมบูรณ์มากกว่า นอกจากนั้นยังทำให้ทุนทางสังคมดั้งเดิมถูกรื้อฟื้นกลับมา รวมถึงการบูรณาการทุนทางสังคมให้เข้ากับยุคสมัยและปัจจัยแวดล้อมของแต่ละชุมชนอีกด้วย เช่น ภูมิปัญญาด้านการทำเกษตรแบบธรรมชาติ การเกษตรแบบอินทรีย์ ภูมิปัญญาพยากรณ์อากาศ ภูมิปัญญาด้านสมุนไพรรักษา การบวงสรวงป่าสมุนไพรรักษา ประเพณีฮีต 12 คอง 14 การลงแขกดำนาเกี่ยวข้าว การทอดผ้าป่าต้นไม้ การบวชป่า เป็นต้น

นอกจากนั้นยังมีการสะท้อนจากสังคมภายนอกเข้ามาในชุมชน ซึ่งทำให้มองเห็นผลลัพธ์ชัดเจนครอบคลุมมากขึ้น โดยกลุ่มเพื่อนปลูกเพื่อนกิน สรุปลงใจความได้ว่า เกษตรอินทรีย์สามารถตอบโจทย์ทั้งประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อม และสังคม จากการค้าที่ไม่เป็นธรรมสู่การค้าระบบเพื่อน จากสังคมตัวใครตัวมันสู่สังคมมีส่วนร่วม จากการพึ่งพารัฐสู่การพึ่งพาภาคประชาสังคม จากการกู้หนี้ยืมสินสู่กองทุนหมุนเวียนหมู่บ้าน จากการจำหน่ายข้าวสู่การประกันราคาข้าว จากความยากจนสู่ความอุดมสมบูรณ์ จากนาเคมีสู่นาอินทรีย์ จากสภาพแวดล้อมเป็นพิษสู่สภาพแวดล้อมสมดุล จากความน้อยเนื้อต่ำใจสู่ความภาคภูมิใจ จากการเป็นเพียงผู้ตามสู่การเป็นผู้นำ จากชุมชนที่อ่อนแอสู่การเป็นชุมชนเข้มแข็ง จากชีวิตที่รื้อร่มเป็นทุกข์สู่ชีวิตร่มเย็นเป็นสุข

1.2 **เพิ่มอำนาจให้ชุมชน** ชุมชนมีอำนาจในการต่อรองเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากเกษตรกรอินทรีย์ชุมชนตำบลนาโไ้มีการรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่นของกลุ่มโรงสี และผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์เป็นเครือข่ายหลายกลุ่ม เฉพาะกลุ่มผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์ในจังหวัดยศธรมีถึง 10 กลุ่มด้วยกัน ทำให้มีบทบาทสำคัญในการมีส่วนร่วมขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์จังหวัดยศธร และขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์ระดับประเทศในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีอำนาจในการต่อรองราคาข้าวกับกรมการค้าภายใน มีอำนาจต่อรองในการจัดทำบันทึกข้อตกลง (MOU) ร่วมกับจังหวัดยศธร และกระทรวงเกษตรและสหกรณ์การเกษตร มีอำนาจต่อรองในการดึงงบประมาณมาสนับสนุนการดำเนินงานอินทรีย์ของกลุ่มและชุมชน เช่น งบประมาณในการสร้างอาคารเก็บข้าวเปลือก งบประมาณในการชะลอการขายข้าว และได้รับงบประมาณจากสถาบันการแพทย์แผนไทย จำนวน 500,000 บาทต่อปี เพื่อจัดตั้งศูนย์พัฒนาวัตถุดิบสมุนไพรฯ มีอำนาจขอรับการสนับสนุนจากองค์กรในต่างประเทศ (Oxfam) เพื่อจัดเป็นสวัสดิการให้กับสมาชิกอินทรีย์ในการช่วยเหลือครอบครัวสมาชิกที่เสียชีวิต ช่วยเหลือค่ารักษาพยาบาลสำหรับสมาชิก ช่วยเหลือสมาชิกที่ได้รับผลกระทบจากโควิด อุทกภัย และให้เงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ เพื่อปรับเปลี่ยนระบบการผลิต การจัดการระบบน้ำ (โดยการประสานงานของสหกรณ์กรีนเนทที่มีบุคลากรของโรงสีฯ เป็นกรรมการร่วม) ทั้งนี้ยังมีอำนาจในการต่อรองกับองค์กรธุรกิจเอกชนที่เข้าร่วมสนับสนุนการดำเนินงานเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ เช่น ดอกเบี้ยจากการให้เกษตรกรกู้ยืมต้องหักเข้ากลุ่มเกษตรกรทำนาโไ้ร้อยละ 3 บาท ส่วนอีก 2 บาท เป็นขององค์กรธุรกิจเอกชนนั้นๆ มีอำนาจให้การตรวจรับรองแปลงเกษตรอินทรีย์ของชุมชนนาโไ้ มีอำนาจรับรองกิจกรรมตลาดสีเขียวของกลุ่ม และมีอำนาจต่อรองเจรจาขอใช้พื้นที่ของเทศบาลมาสร้างตลาดสีเขียว

1.3 **ตลาดสีเขียว** เป็นกิจกรรมต่อยอดที่ทางโรงสีรักษ์ธรรมชาติคิดขึ้นมา เพื่อให้สมาชิกเกษตรอินทรีย์สามารถมีตลาดมารองรับผลผลิตของตนเองตั้งแต่ปี 2548 โดยให้ทางกลุ่มเกษตรกรทำนาโไ้เป็นผู้รับรองคุณภาพสินค้าให้ สมาชิกตลาดสีเขียวสามารถนำสินค้าอินทรีย์ไปวางจำหน่าย สามารถกำหนดราคาขายและควบคุมปริมาณสินค้ากันเอง มีการกำหนดข้อตกลงร่วมกันของสมาชิก เช่น ต้องแต่งกายตามแบบที่กลุ่มกำหนด สินค้าที่นำมาแปรรูปเป็นอาหารต้องไม่ใช่ผงชูรส ผลผลิตที่นำมาขายหรือแปรรูปต้องปลอดสารเท่านั้น ห้ามซื้อผลผลิตจากตลาดทั่วไปมาแปรรูปขาย ห้ามใช้หนังยางรัด (ยกเว้นถุงแกง) เป็นต้น จากคำนิยามในการบริโภคอาหารปลอดสารพิษ กระแสเรื่องสิ่งแวดล้อม การรณรงค์ของโรงพยาบาลอำเภอภูซุ่ม และการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้สมาชิกและผู้บริโภคได้รับรู้ ทำให้ตลาดสีเขียวได้รับความนิยมมากขึ้นเรื่อยๆ จนต้องมีการขยายตลาดออกถึง 4 ระดับด้วยกัน คือ ระดับหมู่บ้าน ระดับอำเภอบริเวณที่อำเภอภูซุ่ม ระดับจังหวัดบริเวณที่เมืองยศธรหน้าศาลากลางจังหวัด และระดับประเทศที่ศูนย์สิริกิติ์

กรุงเทพฯ ในหนึ่งอาทิตย์มีการจำหน่ายสินค้าทุกวัน มีการตรวจสอบกิจกรรมสีเขียวจาก 2 ส่วนด้วยกัน คือ 1) การตรวจสอบกันเองระหว่างสมาชิก คือ บ้านเรือนอยู่ใกล้กัน มีแปลงเกษตรอยู่ใกล้กัน หรืออยู่หมู่บ้านเดียวกันก็จะคอยสอดส่องประพฤติกกรรมของกันและกัน เมื่อพบเห็นความผิดปกติก็แจ้งให้คณะกรรมการกลุ่มเกษตรกรทำมาฯ ทราบเพื่อดำเนินการต่อไป 2) การตรวจสอบจากกลุ่มเกษตรกรทำมาฯ ซึ่งทำงานในรูปแบบกรรมการลงมาตรวจสอบ บทลงโทษมีการตักเตือน 3 ครั้ง หากไม่มีการแก้ไขพฤติกรรมใหม่ให้ถูกต้องตามข้อตกลงทางกลุ่มจะพิจารณาให้ออกจากการเป็นสมาชิกตลาดสีเขียว

1.4 **ต้นแบบการเกษตรอินทรีย์แบบครบวงจร** ชุมชนแห่งนี้ได้กลายเป็นพื้นที่ไข่แดงในยุทธศาสตร์ไข่ดาว เป็นศูนย์กลางของเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ของจังหวัดยโสธร และกลายเป็นต้นแบบในการทำเกษตรอินทรีย์แบบครบวงจรตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ซึ่งมีสมาชิกเกษตรกร 1,016 ครอบครัว ในพื้นที่ดำเนินการ 4 อำเภอในจังหวัดยโสธร คือ อำเภอกุดชุม 4 ตำบล 20 หมู่บ้าน อำเภอทรายมูล 3 ตำบล 9 หมู่บ้าน อำเภอป่าดัว 2 ตำบล 3 หมู่บ้าน อำเภอเมือง 5 ตำบล 14 หมู่บ้าน และสมาชิกสมทบจากนอกชุมชนที่สนใจงานชุมชน และผู้บริโภค 200 คน ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่โรงพยาบาล ผู้สนใจต่างจังหวัด และผู้บริโภคในกรุงเทพฯ เป็นแหล่งศึกษาดูงานของผู้ที่สนใจทั้งคนไทย และต่างประเทศ

1.5 **เพิ่มทุนทางสังคมด้านทรัพยากรดินให้กับชุมชน** จากการมีส่วนร่วมในการจัดการดิน ทำให้มีทุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรดินเพิ่มมากขึ้น ทั้งในส่วนที่เป็นองค์ความรู้ต่างๆ ในการปรับปรุงบำรุงดิน และที่ปรากฏเป็นทุนในรูปองค์กร เช่น

1) **กองทุนธนาคารโคกระบือ** ในอดีตโคกระบือถูกเลี้ยงไว้ใช้แรงงาน ซึ่งปัจจุบันถูกแทนที่ด้วยรถไถเดินตาม สำหรับชุมชนแห่งนี้ต้องการเลี้ยงไว้เพื่อเป็นแหล่งผลิตปุ๋ยอินทรีย์ และเป็นแหล่งออมทรัพย์สามารถนำออกมาขายเมื่อถึงคราวจำเป็น นอกจากนั้นโคกระบือยังถือว่าเป็นศักดิ์ศรีของชาวนา จากความพยายามพึ่งพาตนเองด้านปัจจัยการผลิตทดแทนการใช้ปุ๋ยเคมี กองทุนฯ นี้ถูกตั้งขึ้นเมื่อ 20 ปีที่ผ่านมา มีสมาชิก 11 ชุมชน โดยเริ่มจากการมีโคแค่ตัวเดียว ปัจจุบัน (ปี 2562) มีโคกระบือรวมเป็น 20 ตัว ซึ่งแต่ละปีชาวบ้านจะมาร่วมกันจับสลากเอาโคกระบือไปเลี้ยง เมื่อครบกำหนด 1 ปี หรือเมื่อตกลูกจึงนำมาคืนกลุ่ม แล้วก็จัดให้มีการจับสลากใหม่ เพื่อให้เกิดการเคลื่อนย้ายกระจายทุนของชุมชน ในกรณีที่โคกระบือหมดด้วยเจริญพันธุ์ทางกลุ่มจะจำหน่ายออกเพื่อซื้อตัวใหม่มาทดแทน

2) **กองทุนที่ดินและสวัสดิการชุมชนตำบลนาโส** ผลจากการดำเนินงานของคณะกรรมการกองทุนฯ ทำให้ประชาชนมีความรู้สึกรอบอุ้มใจไม่หว่านเหวเมื่อต้องเผชิญกับปัญหาเรื่องที่ดิน ที่อยู่อาศัยบ้านเรือน เงินกู้ หรือการติดตามเรื่องที่ดินสาธารณะไม่ให้ถูกบุกรุก

3) **คณะกรรมการฝ่ายส่งเสริมและหัวหน้าหน่วยประจำหมู่บ้าน** มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมปลูกข้าวปลอดสารพิษสารเคมี ส่งเสริมอาชีพเสริม จัดหาเมล็ดพันธุ์ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยอินทรีย์มาให้สมาชิก ตรวจสอบแปลงเกษตรทั้งในดิน น้ำ อุปกรณ์การเกษตร เมล็ดพันธุ์ แหล่งที่มาของปุ๋ยอินทรีย์ ว่ามีการปนเปื้อนสารเคมีเกินมาตรฐานที่กลุ่มกำหนดไว้หรือไม่ รวมถึงติดตามความเคลื่อนไหวจากภายนอก

2. ผลลัพธ์จากการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนในการจัดการน้ำ มีดังนี้

2.1 **คุณภาพน้ำดีขึ้น** จากการศึกษาและติดตามเรื่องสิ่งแวดล้อมในชุมชนของหัวหน้าเกรียงศักดิ์ และพ้อมัน ทำให้เราทราบผลที่เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรร่วมกันของประชาชนในชุมชนว่า ปริมาณสารเคมีที่ไหลลงสู่ลำน้ำโขงนั้นลดลง โดยสังเกตว่าในหน้าแล้งปลาไม่เป็นโรคเปื่อยตายเหมือนในอดีต ซึ่งเมื่อก่อนชาวบ้านท่าลาด สันติสุข โสภขุมปูน และนาโสไม่กล้าลงค่าน้ำหาปลา เพราะกลัวตาบอดเหมือนลูกบ้านของบ้านท่าลาดท่านหนึ่งที่ลงค่าน้ำจับปลาแล้วตาอักเสบ รักษาอย่างไรก็ไม่หาย ต่อมาได้สูญเสียการมองเห็นทั้งสองข้าง (บอดตาใส) ในปัจจุบันประชาชนสามารถลงจับปลาได้ปกติ มีปลาขนาดใหญ่ และมีจำนวนมากขึ้น

2.2 **หนองน้ำสาธารณะ** ทำให้มีหนองน้ำสาธารณะเกิดขึ้นตามหมู่บ้านต่างๆ จำนวน 14 แห่ง ที่ประชาชนสามารถเข้าใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างเสมอภาคตามสภาพความเหมาะสมของหนองน้ำและข้อตกลงร่วมกัน เช่น ใช้เป็นแหล่งแสวงหาอาหาร ใช้น้ำในการเกษตร แต่ต้องทำอยู่ภายใต้เงื่อนไขที่กำหนดร่วมกัน ในปัจจุบันมีแหล่งน้ำสาธารณะที่มีการออกเอกสารสิทธิ์ และอยู่ระหว่างการดำเนินการ ดังนี้

1) แปลงที่ 1 หนองแดง ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 มีเนื้อที่ 1 ไร่ 36 ตารางวา มีการออกเอกสารสิทธิ์ น.ส.ล. เมื่อวันที่ 22 สิงหาคม 2522 มีสภาพเป็นสระน้ำที่ประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน

2) แปลงที่ 2 คุคน้ำใส ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 มีเนื้อที่ 5 ไร่ 1 งาน 67 ตารางวา มีการออกเอกสารสิทธิ์ น.ส.ล. เมื่อวันที่ 6 มิถุนายน 2531 มีสภาพเป็นสระน้ำที่ประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน

3) แปลงที่ 3 ร่องแดง ตั้งอยู่หมู่ที่ 3 มีเนื้อที่ 15 ไร่ 7 ตารางวา มีการออกเอกสารสิทธิ์ น.ส.ล. เมื่อวันที่ 12 มิถุนายน 2529 มีสภาพเป็นสระน้ำที่ประชาชนใช้เป็นแหล่งหาอาหาร และใช้น้ำเพื่อการเกษตรของเกษตรกรที่อยู่บริเวณใกล้เคียง

4) แปลงที่ 4 คุคหวายน้อย ตั้งอยู่หมู่ที่ 7 มีเนื้อที่ 3 ไร่ 1 งาน 70 ตารางวา มีการออกเอกสารสิทธิ์ น.ส.ล. เมื่อวันที่ 6 มิถุนายน 2531 มีสภาพเป็นหนองน้ำธรรมชาติที่ประชาชนใช้เป็นแหล่งหาหินร่วมกัน

5) แปลงที่ 5 หนองปลาเป่า ตั้งอยู่หมู่ที่ 7 มีเนื้อที่ 1 ไร่ 2 งาน 23 ตารางวา มีการออกเอกสารสิทธิ์ น.ส.ล. เมื่อวันที่ 8 สิงหาคม 2521 มีสภาพเป็นหนองน้ำธรรมชาติที่ประชาชนใช้เป็นแหล่งหากินร่วมกัน

6) แปลงที่ 6 หนองอุ่มไผ่ ตั้งอยู่หมู่ที่ 7 มีเนื้อที่ 2 ไร่ 46 ตารางวา มีการออกเอกสารสิทธิ์ น.ส.ล. เมื่อวันที่ 9 สิงหาคม 2522 เป็นหนองน้ำธรรมชาติมีสภาพต้นเงินที่ประชาชนใช้เป็นแหล่งหากินร่วมกัน

7) แปลงที่ 7 หนองโก ตั้งอยู่หมู่ที่ 7 มีเนื้อที่ 1 ไร่ 1 งาน 75.5 ตารางวา มีการออกเอกสารสิทธิ์ น.ส.ล. เมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2528 มีสภาพเป็นหนองน้ำธรรมชาติที่ประชาชนใช้เป็นแหล่งหากินร่วมกัน

8) แปลงที่ 8 กุดหวายใหญ่ ตั้งอยู่หมู่ที่ 7 มีเนื้อที่ 1 ไร่ ยังไม่มีการดำเนินการด้านเอกสารสิทธิ์ มีสภาพเป็นหนองน้ำธรรมชาติที่ประชาชนใช้เป็นแหล่งหากินร่วมกัน

9) แปลงที่ 9 หนองเบ็น ตั้งอยู่หมู่ที่ 7 มีเนื้อที่ 50 ไร่ ยังไม่มีการดำเนินการด้านเอกสารสิทธิ์ มีสภาพเป็นหนองน้ำธรรมชาติที่ประชาชนใช้เป็นแหล่งหากินร่วมกัน

10) แปลงที่ 10 กุดนาราย ตั้งอยู่หมู่ที่ 7 มีเนื้อที่ 1 ไร่ ยังไม่มีการดำเนินการด้านเอกสารสิทธิ์ มีสภาพเป็นหนองน้ำธรรมชาติที่ประชาชนใช้เป็นแหล่งหากินร่วมกัน

11) แปลงที่ 11 กุดฮี ตั้งอยู่หมู่ที่ 8 มีเนื้อที่ 3 ไร่ 2 งาน 48 ตารางวา มีการออกเอกสารสิทธิ์ น.ส.ล. เมื่อวันที่ 6 มิถุนายน 2531 มีสภาพเป็นหนองน้ำธรรมชาติที่ประชาชนใช้เป็นแหล่งหากินร่วมกัน

12) แปลงที่ 12 กุดเสี้ยว ตั้งอยู่หมู่ที่ 8 มีเนื้อที่ 5 ไร่ 2 งาน 50 ตารางวา ยังไม่มีการดำเนินการด้านเอกสารสิทธิ์ มีสภาพเป็นหนองน้ำธรรมชาติที่ประชาชนใช้เป็นแหล่งหากินร่วมกัน

13) แปลงที่ 13 หนองป่าตอง ตั้งอยู่หมู่ที่ 11 มีเนื้อที่ 96 ไร่ 3 งาน 94 ตารางวา อยู่ระหว่างการดำเนินการออกเอกสารสิทธิ์ มีสภาพเป็นหนองน้ำธรรมชาติที่ประชาชนใช้เป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ

14) แปลงที่ 14 หนองคำตากล้า ตั้งอยู่หมู่ที่ 11 มีเนื้อที่ 45 ไร่ อยู่ระหว่างการดำเนินการออกเอกสารสิทธิ์ มีสภาพเป็นหนองน้ำธรรมชาติที่ประชาชนใช้เป็นแหล่งหากินร่วมกัน และใช้น้ำเพื่อการเกษตรในบริเวณใกล้เคียง

2.3 เขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ เกิดเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำในลำห้วยโพง ลำห้วยฝาย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสงวนรักษาไว้ซึ่งพันธุ์ปลาพื้นบ้าน ให้เป็นแหล่งเพาะพันธุ์และขยายพันธุ์สัตว์น้ำ ในขณะเดียวกันก็เป็นแหล่งความมั่นคงทางอาหารของคนในชุมชน สำหรับบุคคลที่ฝ่าฝืนนอกจากจะมีมาตรการการลงโทษทางสังคมแล้วยังมีโทษปรับเป็นเงินตั้งแต่ 2,000-5,000 บาท

2.4 **เขตอนุรักษ์ลำน้ำโพง** จากผลงานการศึกษาของคณะกรรมการลำน้ำโพง ถูกนำมาขยายผลต่อยอด โดยชาวบ้านมีมติร่วมกันไม่ให้ขยายลำน้ำ ตั้งแต่บริเวณบ้านสันติสุขขึ้นมาถึงบ้านกุดหิน ร่วมกันกำหนดเขตวังปลา ห้ามจับสัตว์น้ำ เพื่อเก็บไว้เป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ และเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับคนในชุมชน

2.5 **มีกฎระเบียบการใช้น้ำร่วมกัน** ชุมชนตำบลนาโถ้มีความเห็นพ้องต้องกันในการกำหนดกฎระเบียบการใช้น้ำร่วมกัน เช่น มาตรการรักษาสิ่งแวดล้อมในธรรมนูญชุมชนตำบลนาโถ้ฉบับที่ 1 พ.ศ. 2560 หมวดที่ 11 ข้อ 73 บัญญัติว่า คนตำบลนาโถ้ร่วมกันอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ต่างๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่น และไม่จับสัตว์น้ำ สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำในฤดูวางไข่ในแหล่งน้ำสาธารณะ การจับสัตว์น้ำในที่สาธารณะทุกฤดู ห้ามใช้อุปกรณ์ และเครื่องมือ เช่น การใช้วนลาก การใช้กระแสไฟฟ้าช็อต การใช้พืชเป็นพิษ เช่น ต้นไหลแดง ถ้าฝ่าฝืนมีการกำหนดบทลงโทษขั้นต่ำตั้งแต่การว่ากล่าวตักเตือน การใช้มาตรการทางสังคม เช่น การดำเนิน การนิเทศ การไม่ให้ความเคารพนับถือหรือเชื่อใจ การตัดสิทธิทางการเมืองไม่ให้สมัครเป็นสมาชิกองค์กรชุมชน หรือตัดสิทธิไม่ให้กู้ยืมเงินของกองทุนหมู่บ้าน และมีการเสียดำรับเป็นเงิน ตั้งแต่ 2,000–10,000 บาท เงินที่ได้จากการปรับจะนำไปไว้ในกองทุนของหมู่บ้านนั้นๆ เพื่อใช้ในการพัฒนาชุมชน และมีการให้รางวัลแก่ผู้แจ้งเบาะแสเป็นจำนวนเงิน 1,000 บาท

2.6 **เพิ่มทุนทางสังคมด้านทรัพยากรน้ำให้กับชุมชน** จากการมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำในชุมชน ทำให้มีทุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรน้ำเพิ่มมากขึ้น ทั้งองค์ความรู้ต่างๆ ในการอนุรักษ์น้ำ เทคนิคการหาแหล่งน้ำบาดาล และที่ปรากฏเป็นทุนในรูปองค์กร เช่น กองทุนการจัดการน้ำ ซึ่งได้รับการสนับสนุนเงินทุนจากองค์กร Oxfam ในรูปเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ เพื่อแก้ไขปัญหาแหล่งน้ำไม่เพียงพอต่อการเกษตร และการอุปโภค

3. ผลลัพธ์จากการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนในการจัดการป่าไม้ มีดังนี้

เดิมทีในปี 2557 จังหวัดยโสธรติด 1 ใน 7 ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีพื้นที่ป่าไม้อยู่ในเกณฑ์ต่ำกว่าร้อยละ 10% มาวันนี้เมื่อเปรียบเทียบกับปี 2557 พบว่าจังหวัดยโสธรกลายเป็นเพียงจังหวัดเดียวที่สามารถเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ขึ้นมาได้มากที่สุดเป็นร้อยละ 16.36% จากตัวเลขที่ปรากฏมีนัยยะเชื่อมโยงกับกระบวนการผลิตแบบอินทรีย์หรือเกษตรกรรมยั่งยืน และการจัดกิจกรรมปลูกป่าของชุมชนที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี 2526 จนถึงปัจจุบันรวมถึงการมีคุณธรรมทางสิ่งแวดล้อมของชาวนาโถ้ ทำให้ชุมชนแห่งนี้มีพื้นที่สีเขียวกระจายออกไปทั่วทั้งในส่วนที่เป็นพื้นที่ส่วนบุคคล และพื้นที่สาธารณะประโยชน์ เกิดผลลัพธ์เป็นป่าหลายรูปแบบ ดังนี้

3.1 **ป่าธรรมชาติและป่าชุมชน** ชุมชนตำบลนาโถ้มีพื้นที่ทั้งหมด 17,390 ไร่ แบ่งออกเป็นที่ตั้งหมู่บ้านประมาณ 500 ไร่ พื้นที่ทำนาประมาณ 5,000 ไร่ และพื้นที่ป่าธรรมชาติที่

กระจายอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ ประมาณ 3,800 ไร่ สามารถแบ่งเป็น 4 รูปแบบ คือ คอนปู้ตาหรือคอนเจ้าปู่ ป่าช้า ป่าธรรมชาติทั่วไป และป่าชุมชน โดยมีสภาพเป็นป่าทั่วไปร้อยละ 40 % และอีก 60 % เป็นป่าสมุนไพร มีรายละเอียด ดังนี้

3.1.1 คอนปู้ตา ป่าพิธีกรรมเป็นอีกรูปแบบหนึ่งในการจัดการป่าของชาวบ้าน ที่ให้ความร่วมมือดีไม่เข้าไปบุกรุกป่า ช่วยกันดูแลรักษาป่าบริเวณดังกล่าวไม่ให้ถูกบุกรุกหรือถูกไฟป่าไหม้ ทำให้ป่ามีสภาพที่อุดมสมบูรณ์ ร่มรื่นเย็นสบายแม้ในช่วงฤดูร้อนของเดือนเมษายนก็ตาม เพราะมีไม้ขนาดใหญ่จำนวนมากโดยเฉพาะบ้านสันติสุข ในการเข้าไปใช้ประโยชน์สามารถเข้าถึงได้เสมอภาคกัน เช่น ใช้ประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีปู้ตา หรือเก็บผักป่า เก็บเห็ด จับแมลง เก็บฝิ่น ได้เฉพาะไม้ที่ล้มตายเอง ซึ่งมีอยู่ 2 แห่ง คือ (1) คอนปู้ตาบ้านโสภณภูมิ มีเนื้อที่ 8 ไร่ 3 งาน 37 ตารางวา ออกเอกสารสิทธิ์ น.ส.ล. เมื่อวันที่ 6 มิถุนายน 2531 มีสภาพเป็นป่าธรรมชาติกิ่งหนึ่งอีก ส่วนเป็นป่าปลูกเสริม มีอาณาเขตติดต่อกับบ้านเรือนผู้คนจึงมักเป็นที่พักกองฟางของชาวบ้าน ในอดีตยังเคยใช้เป็นที่เผาศพคนในหมู่บ้าน และ (2) คอนเจ้าปู่บ้านนาซิม มีเนื้อที่ 8 ไร่ 3 งาน 66 ตารางวา ออกเอกสารสิทธิ์ น.ส.ล. เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2532 มีสภาพเป็นป่าธรรมชาติที่ประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน

3.1.2 ป่าช้า ป่าพิธีกรรมซึ่งในอดีตใช้เป็นที่ฝังหรือเผาศพ แต่ในปัจจุบันหันมาประกอบพิธีกรรมในวัดแทน ยกเว้นในกรณีที่ตายโหงจึงนำศพไปฝังไว้ในป่าช้ารอการขุดขึ้นมาประกอบพิธีทางศาสนาอีกครั้งหนึ่งเมื่อผ่าน 2 ปีไปแล้ว จึงยังมีการคงไว้หลายแห่ง ดังนี้

1) ป่าช้าบ้านท่าลาด มีพื้นที่ 12 ไร่ 1 งาน 53 ตารางวา มีสภาพเป็นป่าธรรมชาติที่ประชาชนใช้หาของป่า กลางป่ามีศาลปู้ตาตั้งอยู่ ใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมเลี้ยงปู้ตา ชาวบ้านมาอธิษฐานขอพร นอนกลางวันเอากล ในอดีตเคยใช้เป็นที่เผาศพคนในหมู่บ้านมีการออกเอกสารสิทธิ์ ส.ล.น. เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม 2531

2) ป่าช้าบ้านป่าหวาย มีพื้นที่ 36 ไร่ มีสภาพเป็นป่าธรรมชาติที่ประชาชนใช้เป็นแหล่งอาหาร ปัจจุบันยังไม่มีการดำเนินการ แต่ประชาชนรับรู้ร่วมกันว่าเป็นที่สาธารณะ

3) ป่าช้าบ้านนาซิม มีพื้นที่ 19 ไร่ 1 งาน 35 ตารางวา มีสภาพเป็นป่าธรรมชาติที่ประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน มีการออกเอกสารสิทธิ์ ส.ล.น. เมื่อวันที่ 12 กันยายน 2529

4) ป่าช้าดงบักมอดบ้านหนองแคน มีพื้นที่ 71 ไร่ 1 งาน 83 ตารางวา มีสภาพเป็นป่าธรรมชาติที่ประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกันในอดีตเคยใช้เป็นที่เผาศพคนในหมู่บ้าน มีการออกเอกสารสิทธิ์ ส.ล.น. เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2528

5) ป่าช้าบ้านหนองผือน้อย มีพื้นที่ 24 ไร่ มีสภาพเป็นป่าธรรมชาติที่ประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน ปัจจุบันยังไม่มีการดำเนินการด้านเอกสารสิทธิ์ แต่ประชาชนในพื้นที่รับรู้ว่าเป็นที่สาธารณะ

3.1.3 **ป่าธรรมชาติทั่วไป** ในอดีตพื้นที่บริเวณชุมชนตำบลนาโส่เป็นพื้นที่ป่าสงวนและที่สาธารณะประโยชน์ ภายหลังบ้านเมืองเจริญขึ้น มีผู้คนมากขึ้น จึงมีการบุกรุกแผ้วถางจับจองตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน และสร้างที่ทำกิน จึงทำให้ป่าสงวนหมดไป เหลือเพียงที่ดินส่วนบุคคลที่ยังไม่มีเอกสารสิทธิ์ใดๆ เป็นจำนวนมาก ในปัจจุบันมีป่าธรรมชาติในชุมชนเหลืออยู่หลายแห่งที่ประชาชนและภาครัฐร่วมกันสงวนรักษาไว้ มีดังนี้

1) ดอนเหมือดแอ่ ที่บ้านนาโส่ มี 2 แปลง มีพื้นที่รวมเป็น 642 ไร่ 31 ตารางวา เป็นที่สาธารณะที่ประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกันเป็นที่เลี้ยงสัตว์ แปลงแรกมีการออกเอกสารสิทธิ์ น.ส.ล.ไปเมื่อ 12 กันยายน 2526 ส่วนอีกแปลงยังไม่มีการดำเนินการแต่ก็เป็นที่ยอมรับร่วมกันว่าเป็นที่สาธารณะ

2) โคนมกเหล็กม ที่บ้านโสกชุมปูน มีพื้นที่ 1 ไร่ 2 งาน 70 ตารางวา เป็นที่สาธารณะที่ประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกันใช้เป็นแหล่งอาหารมีการออกเอกสารสิทธิ์ น.ส.ล.ไปเมื่อ 25 ธันวาคม 2521

3) โคนคำผือ ที่บ้านนาโสกชุมปูน มีพื้นที่ 47 ไร่ 3 งาน 76.7 ตารางวา มีสภาพเป็นป่าธรรมชาติประชาชนใช้เป็นแหล่งแสวงหาอาหาร มีการออกเอกสารสิทธิ์ น.ส.ล.ไปเมื่อ 31 พฤษภาคม 2528

4) โคนคำผาเชือก ที่บ้านป่าหวาย มีพื้นที่ 40 ไร่ 1 งาน 69.7 ตารางวา มีสภาพเป็นป่าธรรมชาติที่ประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกันเป็นแหล่งอาหาร มีการออกเอกสารสิทธิ์ น.ส.ล.ไปเมื่อ 31 พฤษภาคม 2528

5) ทำเลที่เลี้ยงสัตว์ ที่บ้านป่าหวาย มีพื้นที่ 25 ไร่ 77 ตารางวา เนื่องจากมีสภาพป่าส่วนหนึ่งและเป็นที่ย่างประชาชนจึงใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์และส่วนหนึ่งเป็นลานกีฬา มีการออกเอกสารสิทธิ์ น.ส.ล.ไปเมื่อ 12 กันยายน 2529

6) ป่าโนนเค็ง ที่บ้านกุดแดง มีเนื้อที่ 144 ไร่ 54.5 ตารางวา เนื่องจากมีสภาพป่าส่วนหนึ่งและเป็นที่ย่างประชาชนจึงใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์และส่วนหนึ่งเป็นลานกีฬา มีการออกเอกสารสิทธิ์ น.ส.ล.ไปเมื่อ 22 สิงหาคม 2522

7) โคนหนองกุง ที่บ้านกุดแดง มีพื้นที่ 132 ไร่ 1.5 ตารางวา เนื่องจากมีสภาพป่าส่วนหนึ่งและเป็นที่ย่างประชาชนจึงใช้เป็นที่เลี้ยงสัตว์และส่วนหนึ่งเป็นลานกีฬา มีการออกเอกสารสิทธิ์ น.ส.ล.ไปเมื่อ 14 ตุลาคม 2525

8) โคนทองฮี ที่บ้านกุดแดง มีพื้นที่ 154 ไร่ 2 งาน 36 ตารางวา เป็นป่าสาธารณะที่มีสวนประชาชนตั้งอยู่ และใช้เป็นลานกีฬาหมู่บ้าน มีการออกเอกสารสิทธิ์ น.ส.ล.ไปเมื่อ 31 พฤษภาคม 2528

9) กุดแดงสาธารณะ ที่บ้านกุดแดง มีเนื้อที่ 1 ไร่ 1 งาน 96 ตารางวา เป็นป่าธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์มาก มีการออกเอกสารสิทธิ์ น.ส.ล.ไปเมื่อ 12 กันยายน 2529

10) เหล่าต้นบักแ้ว ที่บ้านคงเย็น มีพื้นที่ 13 ไร่ 3 งาน 50 ตารางวา มีภาพเป็นป่าธรรมชาติที่ประชาชนใช้ประโยชน์ร่วมกัน มีการออกเอกสารสิทธิ์ น.ส.ล.ไปเมื่อ 6 มิถุนายน 2531

3.1.4 **ป่าชุมชนบ้านกุดแดง** มีเนื้อที่ 137 ไร่ 2 งาน 12 ตารางวา มีระยะดำเนินการตั้งแต่ปี 2553-2557 ที่ประชาชนสามารถเข้าใช้ประโยชน์ภายใต้กฎระเบียบป่าชุมชน

3.2 **ป่าหัวไร่ปลายนหรือป่าครอบครัว** จากพื้นที่ที่เคยถูกปล่อยให้รกร้างหรือปลูกพืชเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว เมื่อมีการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าหัวไร่ปลายนทำให้มีการปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ที่หลากหลาย เกษตรกรมีรายได้จากการขายผลผลิตตลอดทั้งปี มีไม้ไว้ใช้สอย ไร่นามีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น สิ่งแวดล้อมในนาดีขึ้นทำให้น้ำอยู่อาศัยมากขึ้น ได้ใช้ประโยชน์จากดินทั้งในด้านการเกษตรและการอนุรักษ์ป่าไม้ไว้ในเวลาเดียวกัน

3.3 **ป่าไผ่ตามลำน้ำโพง** ผลจากการจัดการร่วมกันของชาวนาโใส่ทำให้ยังคงรักษาป่าไผ่ตามลำน้ำโพงไม่ให้เกิดการขุดลอกลำน้ำ เป็นผลดีต่อระบบนิเวศในน้ำและบนบก

3.4 **สวนป่าสมุนไพรชุมชน** ปัจจุบันสวนสมุนไพรป่าดงปอ 20 ไร่ มีสภาพที่อุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายทางชีวภาพ มีพืชวัตถุที่ใช้ทำยาเพิ่มมากขึ้น เป็นหน้าตาศักดิ์ศรีให้ชุมชนกลายเป็นแหล่งเรียนรู้ตัวยาสมุนไพรท้องถิ่นของบุคคลจากที่ต่างๆ ทั้งภายใน และภายนอก

4. ผลลัพธ์จากการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนในการจัดการมลพิษ มีดังนี้

4.1 **ลดมลภาวะทางอากาศ** ผลจากการรณรงค์ทางจังหวัดยโสธร และกลุ่มองค์กรในพื้นที่ รวมถึงระเบียบปฏิบัติของสมาชิกเกษตรอินทรีย์ ทำให้ชุมชนแห่งนี้ไม่ค่อยมีการฉีดพ่นสารเคมีเพื่อปราบศัตรูพืช ไม่มีการเผาป่าเพื่อล่าสัตว์หรือให้ผักป่าบางชนิดแตกยอดใหม่ ไม่มีการเผาวัชพืชในแปลงนาเพื่อให้ไถพรวนง่ายไม่คิดคราดเวลาทำนา ไม่มีการเผาอั้งแต่ใช้การไถกลบแทนเพื่อเพิ่มอินทรีย์วัตถุให้ดิน จากการให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีในเรื่องดังกล่าวจึงช่วยลดมลพิษทางอากาศ เช่น หมอกควัน ฝุ่นละอองจากการเผาไหม้ ลดการปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์สู่ชั้นบรรยากาศ ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้อุณหภูมิของโลกสูงขึ้น

4.2 หมู่บ้านสีขาวเขตปลอดบุหรี่ ผลจากการสร้างหมู่บ้านสีขาวตัวอย่างทำให้บ้านสันติสุขที่มีประชากรอยู่ 184 คน แบ่งเป็นเพศชายและหญิงจำนวนเท่ากันคือ 92 คน มีผู้สูบบุหรี่เหลือเพียง 7 คน เท่านั้น จากโครงการศึกษานำร่องนี้ทางชุมชนขยายผลโครงการสู่ระดับตำบล มีประชาชนแสดงความจำนงเข้าร่วมโครงการหมู่บ้านละ 5 คน และจะทำเช่นนี้ทุกปี ซึ่งนอกจากจะเป็นผลดีต่อสุขภาพของผู้เสพย์และคนรอบข้างแล้วยังเป็นผลดีต่อสิ่งแวดล้อมด้วย

4.3 ต้นแบบการจัดการขยะตั้งแต่ต้นทาง การผลิตแบบอินทรีย์ช่วยลดปริมาณขยะเนื่องจากเศษอาหาร ผัก หญ้า ใบไม้แห้ง ฟาง วัสดุเหลือกินเหลือใช้ต่างๆ สามารถนำมาเป็นวัตถุดิบในการทำปุ๋ยได้ทั้งหมด ชุมชนมีการส่งเสริมการคัดแยกขยะในครัวเรือน โรงเรียน โรงพยาบาล และหน่วยงานในพื้นที่ เมื่อขยะถูกกำจัดตั้งแต่ต้นทางชุมชนนี้จึงปลอดขยะ และได้รับเลือกให้เป็นต้นแบบในการกำจัดขยะตั้งแต่ต้นทาง

ส่วนที่ 4 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชนในชุมชนตำบลนาโเส

ปัจจัยที่ช่วยส่งเสริมหรือเกื้อหนุนสนับสนุนให้ประชาชนหรือชุมชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขับเคลื่อนไปได้มี 2 ปัจจัย ประกอบด้วย

4.1 ปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่

4.1.1 **ความเป็นชุมชนนิยม** เนื่องจากประชาชนของชุมชนตำบลนาโเสมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาร่วมกัน ทำให้ชาวนาโเสมีระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบเครือญาติ ที่เชื่อมโยงกันด้วยวิธีการแต่งงาน ทำให้ความสัมพันธ์ของคนเป็นไปอย่างใกล้ชิด ยึดมั่นในระบบอาวุโสบนหลักการวาระธรรม การปลูกบ้านเรือนจะรวมกันอยู่ในละแวกใกล้กัน และมีต้นตระกูลประจำแต่ละหมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 คือ ตระกูลเวฬุวนารักษ์ ซึ่งเป็นต้นตระกูลชุมชนตำบลนาโเสที่ได้โยกย้ายมาเป็นปฐมฤกษ์ หมู่ 2 คือ ตระกูลศรีมันตะ หมู่ 3 คือ ตระกูลทองน้อย หมู่ 4 คือ ตระกูลแก่นจำปา หมู่ 5 คือ ตระกูลศรีระสุทธ์ หมู่ 6 คือ ตระกูลมุละสีวะ และหมู่ 7 คือ ตระกูลมาสขาว ส่วนที่เหลืออีก 4 หมู่บ้าน เกิดจากการขยายตัวออกไปจาก 7 สกุลนี้ ซึ่งตระกูลใหญ่ๆ เหล่านี้มักจะเป็นผู้นำในชุมชนทั้งฝ่ายปกครองในท้องที่และท้องถิ่น เป็นอาสาสมัคร พระนักพัฒนา หมอ พยาบาล ผู้ประกอบการ นักพัฒนาชุมชน นักพัฒนาเอกชน และนักสิ่งแวดล้อม จึงอาจกล่าวได้ว่าชุมชนแห่งนี้เปรียบเสมือนครอบครัวใหญ่มีเทือกเถาเหล่ากอเดียวกันหรือมีรากเหง้าอันเดียวกัน ดังนั้น วิธีการขยายแนวคิดในการพัฒนาชุมชนจึงอยู่บนพื้นฐานของเครือญาติที่มีความไว้วางใจกัน มีความเชื่อมั่น

ความปรารถนาดีต่อกัน ใช้การบอกเล่าแบบปากต่อปาก กอปรกับการได้เห็นเกษตรกรต้นแบบ หรือ เกษตรกรอินทรีย์ในชุมชนประสบความสำเร็จสามารถล้มตาอ้าปาก มีเงินส่งลูกเรียนหนังสือ ไม่เป็นหนี้ ธ.ก.ส. ก็ยังทำให้เกษตรกรรายอื่นอยากทำตาม นอกจากสายเครือญาติที่มีอิทธิพลต่อการขยายแนวคิดเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรกรรมแบบยั่งยืนแล้วการที่ประชาชนต้องเผชิญกับวิกฤติสิ่งแวดล้อม และปัญหาสุขภาพ ทำให้คนในชุมชนมีเป้าหมายร่วมกันคือ ทำให้ชุมชนแห่งนี้ปลอดจากสารเคมี เพื่อต้องการอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี และต้องการรักษาทรัพยากรไว้ให้เป็นมรดกแก่รุ่นลูกรุ่นหลานสืบไปจึงมีการสร้างธรรมนูญชุมชนขึ้นมาเป็นกรอบในการดูแลพัฒนาชุมชน

4.1.2 ผู้นำชุมชนและภาวะการนำ แกนนำในชุมชนมีบทบาทอย่างมากในการนำพาการปลุกเสกทางความคิด และจิตวิญญาณ ความเชื่อมั่นในตัวผู้นำมีส่วนสำคัญในการโน้มน้าวใจผู้นำต้องหาวิธีการบ่มเพาะแนวความคิดหรือการปลุกจิตสำนึกของประชาชนให้ประกอบทำมาหาเลี้ยงชีพไปพร้อมๆ กับการรักษาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในชุมชนให้สมดุลกัน จากการศึกษาพบว่า ลักษณะที่โดดเด่นของผู้นำชุมชนนาโสคือ ความเสียสละ มีความฉลาดในการออกแบบทางความคิดที่ส่งผ่านวัฒนธรรมของชุมชน ผ่านการดำเนินกิจกรรมกลุ่ม ผ่านกระบวนการเรียนรู้ โดยมีคติพจน์ (Slogan) ในการพัฒนาชุมชนว่า “รักษาจุดเด่น เดินตามจังหวะ เสียสละเพื่อสังคม สังคมอุดมการณ์” อธิบายว่า “รักษาจุดเด่น” จุดเด่นของชุมชนตำบลนาโสที่ต้องรักษาไว้ให้คงอยู่คือ การทำเกษตรอินทรีย์และสมุนไพร “เดินตามจังหวะ” หมายถึง การพัฒนาต้องดูทิศทางของชุมชนสังคมต้องเหลียวหลังแลหน้า ดังโบราณกล่าวเอาไว้ว่า “ขันสิเดินไปข้างหน้าให้หันมองของเก่า ขันมะริคทีดเท่าให้เขาก่อนอย่าสิไป” โดยให้คำนึงถึงความพร้อมของทุกๆ ฝ่าย สิ่งที่สำคัญต้องเริ่มที่ฐานรากคือ ความต้องการของประชาชนในพื้นที่ และให้พัฒนาแบบค่อยเป็นค่อยไปไม่ก้าวกระโดด “เสียสละเพื่อสังคม” รู้จักรับผิดชอบต่อสังคมส่วนรวม ต้องรู้จักปฏิบัติตนให้เป็นประโยชน์ต่อชุมชน เสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อรักษาผลประโยชน์ส่วนรวม ประเด็นนี้เห็นได้ชัดจากการเสียสละตนเองให้อยู่ภายใต้กรอบของธรรมนูญชุมชนตำบลนาโสพร้อมๆ กับต้องอยู่ใต้กรอบรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยไปในเวลาเดียวกัน “สังฆอุดมการณ์” การบ่มเพาะแนวคิดให้กับประชาชน เพื่อสืบทอดและต่อยอดงานพัฒนาชุมชนต่อไป โดยมีลักษณะการปลุกเสกทางความคิดที่สำคัญ ดังนี้

1) *ปลุกเสกผ่านวิถีวัฒนธรรมชุมชน* การทำบุญในงานประเพณีทั้ง 12 เดือน เป็นการปลุกเสกบ่มเพาะแนวคิดเกี่ยวกับทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม โดยที่เขาไม่รู้ตัว เช่น กิจกรรมปล่อยปลาของแต่ละหมู่บ้าน และการทำบุญปล่อยสัตว์น้ำของทางโรงสีฯ จะมีการทำบุญประจำปีช่วงเดือนมกราคม และมีธรรมเนียมปฏิบัติทุกครั้งต้องมีการปล่อยสัตว์น้ำในเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำหนองปลาตอง เพื่อให้เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ เสริมความอุดมสมบูรณ์ให้ระบบนิเวศทั้งในน้ำ และบน

บก เนื่องจากสัตว์ที่นำมาปล่อยหลายหลาก เช่น ปลาชนิดต่างๆ เต่า หอย กบ นก และตะกวด ในขณะที่เดียวกันเป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชน เพราะด้านหน้าของหนองอนุรักษ์ฯ จะมีหนองคำตากล้าที่ประชาชนสามารถเข้ามาแสวงหาอาหารได้ ตรงกลางระหว่าง 2 หนอง จะมีสันดินขนาดย่อมขึ้นไว้ เวล่าน้ำหลากปลาจากหนองอนุรักษ์ฯ ก็จะเข้ามาและกลับไม่ได้เมื่อเวลาน้ำลด และบริเวณท้ายหนองอนุรักษ์ฯ จะมีทางน้ำล้นหรือสปิลเวย์ (Spillway) ไหลลงสู่ลำห้วยโพรง ทำให้สัตว์น้ำจำนวนหนึ่งย้ายถ่ายเทลงสู่ลำน้ำโพรง อันเป็นแม่น้ำสายหลักของชุมชนตำบลนาโเส่ กิจกรรมนี้เป็นกิจกรรมระดับตำบล มีสมาชิกของโรงเรียนฯ และคนในละแวกใกล้เคียงเข้าร่วมเป็นจำนวนมาก มีการเชิญนายอำเภอมาเป็นประธาน บางปีมีรองผู้ว่าราชการจังหวัดยโสธรมาร่วมกิจกรรมทำให้มียอดเงินบริจาคเพื่อซื้อสัตว์น้ำเป็นจำนวนมากในบางปีได้ปลามาปล่อยถึง 1 ตัน (1,000 กิโลกรัม)

การทำโรงงานของชุมชนแห่งนี้ไม่ใช่แค่บริการเรื่องอาหารหรือเครื่องดื่มเท่านั้น จากการเข้าไปสังเกตการแบบมีส่วนร่วมในงานทำบุญอุทิศแด่พระครูสุภาจารวัฒน์ที่บ้านท่าลาด ผู้วิจัยเห็นชาวบ้านนำต้นกล้าพันธุ์ไม้ชนิดต่างๆ มาแจก บางคนเอาเมล็ดงา เมล็ดถั่วแดง เมล็ดผักปลังมาบรรจุถุงแจกประชาชนทั่วไปที่มาร่วมงาน ในงานยังมีการถวายสังฆทานด้วยการถวายพันธุ์กล้าไม้ประเภทไม้ดอกแทนการถวายดอกไม้สด เพื่อให้พระสงฆ์นำกลับไปปลูกที่วัด ในเวลาพระเทศนานอกจากจะสอนเรื่องบาปบุญคุณโทษแล้วยังพยายามสอดแทรกให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าภูมิปัญญาด้านสมุนไพร และการสืบทอดคุณธรรมของท่านพระครูฯ ที่ต้องการให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองด้านยารักษาโรค เป็นต้น ในงานยังจัดให้มีบริการนวดเท้าด้วยน้ำยาสมุนไพร มีการทำน้ำมันพุทธมนต์

ในงานบุญเดือนสาม หรือ บุญเดือนบ้าน ของชุมชนแห่งนี้ก็น่าสนใจเช่นกัน ชาวบ้านจะนำเมล็ดพันธุ์ข้าวหรือพันธุ์พืชชนิดอื่นๆ ใส่ภาชนะนำมาวางรวมกัน (จำนวนไม่มาก พอเป็นพิธี) ในพิธีจะมีหมอสวดมนต์ทำพิธีนำสวดขวัญข้าว หลังจากพิธีเสร็จชาวบ้านจะนำเมล็ดพันธุ์ดังกล่าวไปรวมกับเมล็ดพันธุ์ในยุ้งฉางหรือที่เตรียมไว้เพื่อใช้ในการเพาะปลูกตามช่วงฤดูกาลต่อไป ซึ่งเป็นระบบคุณค่าทางจิตใจ สามัญสำนึกของเกษตรกรลูกหลานชาวนา เชื่อว่าจะสร้างความความเจริญอกงามของพืชพรรณธัญญาหารเพื่อความมั่นใจ และสบายใจ ในงานยังมีการจับสลากทาน จุดเด่นของงานนี้อยู่ที่ “ต้นกัณฑ์” ที่ประกอบด้วย ข้าวของเครื่องใช้ในครัวเรือน และที่แปลกกว่าที่อื่นๆ ก็คือต้นกล้าพันธุ์ไม้ชนิดต่างๆ เมล็ดพันธุ์พืช เช่น ข้าว ถั่วลิสง ถั่วฝักยาว งา แดงกวา แดงโม พริก พักทอง เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีอุปกรณ์ทางการเกษตร เช่น ถังน้ำหมักชีวภาพ กากน้ำตาล เป็นต้น ซึ่งนับว่าเป็นการบูรณาการต้นกัณฑ์ให้เข้ากับยุคสมัย และวิถีอินทรีย์ของคนในชุมชน

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าประเพณีพิธีกรรม และวิถีวัฒนธรรมชุมชนเป็นเครื่องมือปลูกเสกกลมเกลียวที่สำคัญทำให้การจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ขับเคลื่อนไปได้ด้วยดี

2) *ปลูกเสกผ่านการดำเนินงานกลุ่มสงฆอาสาพัฒนา* ที่มีพระครูสุภาจารวัฒน์เป็นแกนนำจัดตั้งพระนักพัฒนาในจังหวัด จัดกิจกรรมดึงเยาวชนผู้ถาวรวัดมีลักษณะคล้ายกิจกรรมของลูกเสือ จัดเป็นฐานแต่ละฐานจะมีการสาธิตและการให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องต่างๆ เช่น ฐานอนุรักษ์ป่า ฐานสมุนไพรมีการสาธิตการปรุงยา ฐานเกษตรผสมผสานและเกษตรธรรมชาติ เป็นต้น ตกกลางคืนมีกิจกรรมรอบกองไฟ มีการนำเสนอปัญหาที่มีอยู่ในหมู่บ้านตนเองให้กลุ่มอื่นรับรู้ และมีการถกแถลงกัน การอบรมใช้เวลา 1 วัน 1 คืน เดือนหนึ่งจัดขึ้น 2 ครั้ง จัดไปตามโรงเรียน และวัดต่างๆ ในชุมชน เป็นการเรียนรู้ฝึกหัดให้คนในชุมชนรู้จักคิด รู้จักค้นหาสาเหตุ และแนวทางแก้ไขปัญหาพัฒนาชุมชนของตน

3) *ปลูกเสกผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการตกผลึกทางความคิด* วิถีเกษตรอินทรีย์ของชุมชนตำบลนาไต่ มีการสร้างกระบวนการเรียนรู้บนหลักการ “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” เน้นการเรียนรู้ผ่านการรวมกลุ่มของเกษตรกร โดยผ่านกิจกรรมที่หลากหลายรูปแบบ อันนำไปสู่การทำการเกษตรอินทรีย์ที่ยั่งยืน ดังนี้

(1) *การสร้างกระแสการรับรู้แบบมีส่วนร่วมของประชาชน* ด้วยการสำรวจเส้นทางอาหาร เพื่อสร้างค่านิยมการบริโภคอาหารปลอดภัยที่ไม่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพ และสิ่งแวดล้อม เพื่อสร้างพฤติกรรมในการอุปโภคบริโภคตามความนิยมผู้บริโภคอย่างฉลาด เช่น สนับสนุนให้ชาวบ้านปลูกสิ่งที่กินและกินสิ่งที่ปลูก เพราะถ้าปลูกไว้เพื่อยังชีพของตนเอง และครอบครัวก็จะปลูกให้หลากหลายชนิด และไม่ใช่สารเคมีหรือยาฆ่าหญ้า ความหลากหลายทางชีวภาพก็จะเกิดขึ้นเอง การเป็นวิทยากรให้ความรู้เรื่องเกษตรอินทรีย์ เรื่องสมุนไพร และเรื่องสิ่งแวดล้อมจะช่วยปลูกกระแสอีกทางหนึ่ง รวมถึงการสำรวจเส้นทางอาหารเพื่อให้เห็นที่มาที่ไปของผลผลิตที่วางขายในตลาดชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่รับซื้อมาจากจังหวัดอื่นและเป็นผลผลิตแบบเคมีตามไปดูกระบวนการผลิตตั้งแต่แหล่งผลิต ขั้นตอนการผลิต การดูแลรักษา การแปรรูป และการขนส่งของชุมชนอื่นเขาทำกันเช่นไร เปรียบเทียบให้เห็นผลดี ผลร้าย เพื่อให้ประชาชนได้รับรู้ข้อเท็จจริงแล้วหันมาบริโภคพืช สัตว์ ผัก ผลไม้อินทรีย์ด้วยความสนใจ ซึ่งให้เห็นถึงคุณค่า และศักดิ์ศรีของตนเอง ให้ชุมชนสามารถสร้างผลิตภัณฑ์ที่เป็นของตนเอง มีการนำหลักจิตวิทยามาใช้เมื่อทราบว่าคนสมัยนี้นิยมชาวต่างประเทศ ก็ให้คนต่างชาติเป็นต้นแบบในการบริโภคอาหารปลอดภัย ทำให้ตลาดเขียวได้รับความนิยมมากขึ้นเรื่อยๆ จนต้องมีการขยายตลาดออกถึง 4 ระดับด้วยกัน คือ ระดับหมู่บ้าน ระดับอำเภอบริเวณที่อำเภอฤดูชุม ระดับจังหวัดบริเวณที่เมืองโยธรชน้ำ

ศาลากลางจังหวัด และระดับประเทศที่ศูนย์สิริกิติ์กรุงเทพฯ ในหนึ่งอาทิตย์มีการจำหน่ายสินค้าทุกวัน

(2) *การศึกษาดูงาน* จากการส่งบุคลากรในชุมชนไปเรียนรู้ภายนอกชุมชนทำให้ประชาชนมีประสบการณ์ มีมุมมองเพิ่มขึ้น สิ่งที่สำคัญที่สุดภายหลังจากการศึกษาดูงานก็คือ การตกผลึกทางความคิดในสิ่งที่ตนได้ไปสัมผัสแลกเปลี่ยนเรียนรู้มาจากกลุ่ม เครือข่าย หรือในต่างประเทศมาปรับใช้ให้เป็นประโยชน์ในการดำเนินงานของตน กลุ่ม องค์กร และชุมชน

(3) *การจัดประชุม* เป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ วางแผนงานประจำเดือน และการเสริมสร้างกำลังใจของคณะกรรมการบริหาร 2 เดือนต่อครั้ง ฝ่ายจัดการมีการประชุมทุกสัปดาห์ และคณะกรรมการดำเนินงานประชุมทุกวันที 1 ประชุมใหญ่สามัญประจำปีสมาชิกผู้ถือหุ้นปีละ 1 ครั้ง ประชุมสมาชิกเกษตรอินทรีย์ปีละ 2 ครั้ง ประชุมสมาชิกในหมู่บ้าน โดยออกคาราวานข้าวปลอดสาร อาหารปลอดภัย ใส่ใจสุขภาพ 14 หมู่บ้าน มีการสรุปบทเรียนการทำงานของกลุ่ม การหมั่นประชุมกันเนื่องกันเป็นหัวใจสำคัญของการทำงาน เพื่อทำความเข้าใจให้ตรงกัน ซึ่งนำไปสู่การเสนอแนะ ปรับปรุงแก้ไขให้การดำเนินงานของกลุ่มองค์กรเดินไปได้ด้วยดี

(4) *กิจกรรมกลุ่มของชุมชน* เช่น กิจกรรมการบวงสรวงป่า กิจกรรมบวชป่า กิจกรรมในงานประเพณีแต่ละเดือน กิจกรรมตลาดสีเขียว กิจกรรมทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ การทำบุญปล่อยสัตว์ การทอผ้าป่าพันธุ์ไม้สู่ชาวอีสาน กิจกรรมการปลูกป่าในวันสำคัญของชาติ และวันสำคัญในทางศาสนา การจัดกิจกรรมนี้ถูกจัดขึ้นจากหลายฝ่ายทั้งในส่วนของพระสงฆ์ตามวัดต่างๆ ส่วนของโรงเรียน ศูนย์พัฒนาวัตถุคิสมุนไพรมันไพรฯ และองค์การบริหารส่วนตำบลนาโปล่วมกับชุมชนเป็นเจ้าภาพจัดขึ้น กิจกรรมคาราวานการสาธิตการปรุงยาสมุนไพรมันไพร การดำเนินงานของศูนย์วัตถุคิสมุนไพรมันไพรฯ ซึ่งเมื่อก่อนดำเนินการเชิงรุกออกตระเวนให้ความรู้เรื่องยาสมุนไพรมันไพรไปตามหมู่บ้านต่างๆ กิจกรรมคาราวานสัญจร เป็นกิจกรรมที่กลุ่มองค์กรและแกนนำในท้องถิ่นร่วมกันระดมพลที่มีองค์ความรู้ความสนใจด้านสมุนไพรมันไพร ขึ้นภูเขาศึกษาตัวยาสสมุนไพรมันไพร สรรพคุณ และวิธีการใช้ในการโรค มีการรวบรวมตัวยาคือหายากและกำลังจะสูญพันธุ์มาขยายพันธุ์ หลังฤดูการทำนาเสร็จมีการตระเวนไปตามหมู่บ้านต่างๆ มีการแสดงละครเวที เล่นดนตรี มีการถอดบทเรียนจากหมอยาพื้นบ้าน กิจกรรมเหล่านี้ล้วนถูกออกแบบมาเพื่อเป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมในชุมชน ทำให้คนในชุมชนได้มีโอกาสพบกับเพื่อนร่วมอุดมการณ์เดียวกัน การมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันทำให้ได้แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความเคลื่อนไหว ปัญหา และประสบการณ์ร่วมกัน การให้กำลังใจกัน ทำให้เกิดความสามัคคีเป็นพลังชุมชน

(5) *การสาธิต* เช่น สาธิตการปรุงยาสมุนไพรมันไพร ทำปุ๋ยอินทรีย์ ปุ๋ยหมัก การทำแชมพู ครีมนวด สบู่ น้ำยาล้างจาน การทอผ้า การทำนํ้านมข้าวหรือนํ้านมถั่วเหลือง

(6) *การรณรงค์* การรณรงค์ไม่ให้เผาป่า เผาหญ้า เผาตอซังผ่านหอกระจายข่าว ประจำหมู่บ้าน ประชาชนร่วมกันรณรงค์การปลูกป่า การเลิกสูบบุหรี่ การเลิกใช้สารเคมีฆ่าหญ้า รณรงค์การใช้ยาสมุนไพร การบริโภคปลอดภัย

(7) *การอบรม* จัดอบรมเสริมสร้างจิตสำนึกในการทำงานร่วมกัน เน้นการสร้าง ความเข้าใจให้ตระหนักถึงปัญหาของชุมชนร่วมกัน การสร้างแรงจูงใจมากกว่าการบังคับด้วย กฎระเบียบ เช่น การประกันราคาข้าว มีแหล่งจำหน่ายผลผลิตคือ ตลาดสีเขียว ตลอดจนสิทธิ ประโยชน์และสวัสดิการต่างๆ เป็นต้น อบรมพัฒนาทักษะในการทำงาน ฝึกอบรมให้ความรู้กับ เกษตรกรได้ศึกษาเรียนรู้ อาทิเช่น เรื่องการพยากรณ์อากาศแบบชาวบ้าน การจัดการขยะตั้งแต่ต้น ทาง พลังงานทางเลือกอย่างการผลิตก๊าซชีวภาพหรือไบโอแก๊ส (Biogas) เทคโนโลยีอย่างการเขียน สตอรี่บอร์ด (Story Board) การใช้ระบบการตามสอ (QR code) มาตรฐานเกษตรปลอดภัย เกษตรอินทรีย์ เทคนิคการปลูกข้าวและพืช สิ่งทดแทนปุ๋ยเคมีและสารเคมี (ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยอินทรีย์ ชีวภาพ น้ำหมัก ฮอร์โมน ไข่ เชื้อราไตรโคเดอร์มา) การผลิตที่หลากหลายมีความมั่นคงทางอาหาร เศรษฐกิจพอเพียง เกษตรทฤษฎีใหม่ ทั้งนี้เพื่อให้เกษตรกรมีความรู้ในการทำเกษตรอินทรีย์ปลอด สารพิษ

(8) *การทำประชาคม* โครงการหรือการออกกฎระเบียบต่างๆ ขึ้นมาใช้ใน ชุมชนต้องผ่านการทำประชาคม เช่น การตัดต้นไม้ใหญ่ๆ การกำหนดเขตอนุรักษ์ การประชาคม ธรรมนูญตำบลนาโส เป็นต้น

4.1.3 เทคโนโลยีชาวบ้านและนวัตกรรมสมัยใหม่

เทคโนโลยีชาวบ้าน เทคนิคสำคัญอีกอย่างที่ช่วยให้การจัดการสิ่งแวดล้อม ประสบความสำเร็จก็คือ การสร้างเครื่องทุ่นแรง เพื่อช่วยประหยัดพลังงาน เวลา แรงงาน ลดต้นทุน การผลิต เพิ่มความรักความสามัคคีในชุมชน จากความพยายามในการพึ่งพาตนเอง และลดการ พึ่งพิงจากภายนอก ทำให้ชาวนาโสดัดแปลงคิดค้นสิ่งประดิษฐ์ใหม่ๆ ขึ้นมาใช้ อาทิเช่น

1) *การสร้างครกตำข้าวคูบุด้า* สิ่งประดิษฐ์ระหว่างครกตำข้าวโบราณ (ครก กระเดื่อง) กับการพ่วงสายพานกับเครื่องยนต์ของรถไถนา เมื่อติดเครื่องยนต์ครกก็จะตำข้าวเอง สามารถทดแทนแรงงานคนขึ้นตำ 3-4 คน ใช้สำหรับการตำข้าวเหนียว ข้าวเม่า ตำถั่วเหลืองหรือตำ ข้าวไว้ทำขนมพื้นเมือง ซึ่งใช้ในงานบุญประเพณีของชุมชน

2) *จักรยานปั้มน้ำ* การดัดแปลงเครื่องปั้มน้ำที่หมดอายุการใช้งานกลับมาใช้ ใหม่ โดยการนำมาพ่วงสายพานเข้ากับล้อรถจักรยาน ใช้แรงถีบจุดลากสายพานแทนการใช้ไฟฟ้า หรือเครื่องยนต์ที่ใช้น้ำมัน เมื่อถีบรถจักรยานน้ำจะถูกดูดขึ้นมาจากสระน้ำวิ่งไปตามท่อและถูกจ่าย ออกตามหัวสปริงเกอร์ ซึ่งเกษตรกรนำมาใช้กับแปลงผักที่มีพื้นที่เพาะปลูกไม่มากนัก นอกจากนี้

เกษตรกรจะได้ออกกำลังกาย ประหยัดพลังงาน ประหยัดเวลาในการรดน้ำแล้วยังรู้จักการนำวัสดุเหลือใช้ที่กำลังจะเป็นขยะมาใช้ใหม่ (Recycle) อย่างสร้างสรรค์และคุ้มค่า

3) เครื่องสูบน้ำดีดคอมมูนนิสต์ อุปกรณ์สูบน้ำดีดที่ในอดีตชุมชนแห่งนี้ใช้ดึงน้ำขึ้นจากบ่อ (สร้าง) มาอุปโภคบริโภค

4) เครื่องหยอดเมล็ดพันธุ์ข้าว การคิดค้นพัฒนาเครื่องมือทางการเกษตร เพื่อต้องการประหยัดเวลาในแปลงนาแทนการปักดำ และช่วยเพิ่มผลผลิตได้มากกว่าการทำนาแบบหว่าน

5) การประดิษฐ์อุปกรณ์ในการทอผ้า เช่น กี่ทอผ้า อีว อัก กวัก กระสวย หลอดด้าย ฝีม รวมไปถึงการคิดค้นเส้นใย และสีย้อมผ้าจากวัสดุธรรมชาติ ซึ่งมีอยู่รอบๆ ตัวในชุมชน เช่น เส้นใยได้จากดอกฝ้าย สีย้อมผ้า ซึ่งสีดำได้จากดิน โคลน ลูกมะเกลือ ลูกมะกอกเกลือ (สมอเทศ) สีเขียวหม่นได้จากใบอ่อนของมะม่วง ใบสาบเสือ สีน้ำตาลได้จากเปลือกต้นอาลาง (ต้นนนทรี) เปลือกต้นมะหาด สีเหลืองได้จากแก่นต้นขนุน เปลือกลูกมังคุด ใบเทียนกิ่ง แก่นเขล ใบเสเนียน สีครามได้จากต้นคราม เป็นต้น ทั้งนี้ สีจากธรรมชาติเป็นสีที่บริสุทธิ์ ไม่เป็นพิษต่อร่างกาย ช่วยลดการใช้สารเคมีที่ทำให้เกิดโรคต่างๆ ในระบบทางเดินหายใจ โรคมะเร็ง โรคผิวหนังที่เกิดจากการสะสมของสารเคมี จากเทคโนโลยีชาวบ้านที่ได้จากการนำทุนที่มีในชุมชนด้านภูมิปัญญาในการทอผ้ากับฐานทรัพยากรธรรมชาติเอื้อต่อการรวมตัวกันเป็นกลุ่ม ทำให้มีผลิตภัณฑ์ผ้าย้อมสีธรรมชาติระดับ 5 ดาว ที่สร้างรายได้ และกลายเป็นอาชีพเสริมให้กับชุมชนบ้านโคกสวาง

นอกจากนั้นชุมชนแห่งนี้ยังมีข้อตกลงกันว่าควรมีการศึกษาเรื่องพลังงานทดแทน เช่น การทำกังหันลม เพื่อใช้กังหันทำงานสูบน้ำ แต่หลังจากได้ไปศึกษาดูงานและนำมาทดลองใช้ในพื้นที่ของตนพบว่า มีความไม่เหมาะสมกับการใช้กังหัน เพราะในพื้นที่มีกระแสลมผ่านไม่มากพอ เรื่องนี้จึงยุติลง

นวัตกรรมสมัยใหม่ พบว่าชุมชนนาโสมมีการนำนวัตกรรมสมัยใหม่มาใช้เพื่อเสริมสร้างมูลค่า และคุณค่าให้กับเกษตรกร เป็นผลดีต่อสิ่งแวดล้อม ดังนี้

1) ก๊าซชีวภาพ หรือ ไบโอดีแก๊ส (Biogas) ก๊าซที่เกิดจากการหมักย่อยสลายสารอินทรีย์ที่มีอยู่ในน้ำเสีย ของเสีย มูลสัตว์ ในสภาวะไร้อากาศ จะได้ก๊าซมาใช้หุงต้มในครัวเรือน ช่วยประหยัดค่าใช้จ่าย น้ำจากไอรเหยจากการหมักก็นำมาใช้รดแปลงเกษตรแทนปุ๋ยได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังพบว่าบริเวณคอกเลี้ยงหมูไม่ค่อยมีกลิ่นเหม็น เนื่องจากมูลสัตว์และน้ำเสียไหลลงสู่บ่อในหลุมหมักจึงไม่สามารถส่งกลิ่นออกมารบกวน

2) การเขียนสตอรี่บอร์ด (Story Board) การนำเสนอเรื่องราวของเกษตรกรให้น่าสนใจน่าติดตาม ด้วยการโซเชียลเน็ตเวิร์ก (Social Network) เชื่อมโยงผู้บริโภคไว้ด้วยกัน

ผ่านอินเทอร์เน็ต (Internet) โดยการนำเสนอให้เห็นภาพ และอาจมีเสียงเพลงประกอบ เพื่อให้รู้ความเคลื่อนไหวความต่อเนื่องของเกษตรกรว่า มีความเป็นมาอย่างไร มาจากไหน ทำอะไรบ้างในฤดูกาลผลิต ทำอย่างไรในขั้นตอนต่างๆ ของการผลิตในระบบอินทรีย์ ทำให้ผู้บริโภคเกิดความมั่นใจในสินค้าของเกษตรกร ในขณะที่เดียวกันก็ช่วยเสริมสร้างกระแสการบริโภคปลอดภัย

3) การใช้ระบบตามสอ (QR code) เป็นเครื่องหมายแทนข้อมูลชนิดหนึ่ง มีการนำคิวอาร์โค้ดมาใช้กับสินค้าเกษตรอินทรีย์ เช่น ผลัดภัณฑ์ข้าว แดงโม หัวหอม หัวกระเทียม เป็นต้น เพื่อการตรวจสอบข้อมูลย้อนกลับ ทำให้ทราบแหล่งที่มาของสินค้า ว่าใครเป็นเจ้าของสินค้าผลิตเมื่อไร มาจากแปลงไหน ทำให้ผู้บริโภคเกิดความมั่นใจในสินค้าของเกษตรกร หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นการติดตามตรวจสอบความโปร่งใสจากผู้บริโภคอีกทางหนึ่ง

4.1.4 **ธรรมเนียมชุมชนตำบลนาโเส** ธรรมเนียมชุมชนหรือการเชื่อมโยงองค์ความรู้ภูมิปัญญาในท้องถิ่นเข้ากับกฎหมาย และการยอมรับคุณค่าของชุมชนในฐานะตัวกระทำการเปลี่ยนผ่าน เป็นปัจจัยสำคัญทำให้ประชาชนจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนให้เป็นเอกภาพ ได้มีการปรึกษาหารือร่วมกันว่าสมควรสร้างธรรมเนียมของตนขึ้นมาใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนา แก้ไขปัญหาในชุมชน ให้เป็นไปตามทิศทางที่ชุมชนกำหนด และสอดคล้องเหมาะสมกับบริบทของชุมชน นำไปสู่การร่างธรรมนูญประชาชนคนตำบลนาโเส ฉบับที่ 1 พุทธศักราช 2560 ซึ่งในเนื้อหาของธรรมนูญได้ให้ความสำคัญกับเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้น่าสนใจ โดยมีการระบุไว้ในหมวดที่ 11 ว่าด้วยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ปัจจุบันอยู่ระหว่างการทำประชาคมครั้งที่ 3) แต่ในพื้นที่ที่มีการรับรู้ร่วมกันและถูกนำมาประกาศใช้หลายมาตรการ เช่น

1) ประกาศสำนักธรรมนูญประชาชนคนตำบลนาโเส เรื่องมาตรการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ต่างๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่น และไม่จับสัตว์น้ำ สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำในฤดูวางไข่ ในแหล่งน้ำสาธารณะ การจับสัตว์น้ำในที่สาธารณะทุกฤดู ห้ามใช้อุปกรณ์ และเครื่องมือ ดังต่อไปนี้ การใช้จวนลาก การใช้กระแสไฟฟ้าช็อต การใช้พิษเป็นพิษ เช่น ต้นหางไหลแดง (โล่ดิน) ถ้าฝ่าฝืนปรับ ตั้งแต่ 2,000 – 10,000 บาท และมีกรให้รางวัลแก่ผู้แจ้งเบาะแส 1,000 บาท

2) ประกาศสำนักธรรมนูญประชาชนคนตำบลนาโเส เรื่องร่วมกันพัฒนาสภาพแวดล้อมให้เป็นตำบลปลอดภัย โดยไม่ทิ้งขยะตามถนน สถานที่สาธารณะ และสถานที่ราชการ ร่วมกันพัฒนาหมู่บ้านเดือนละ 1 ครั้ง ด้านมลพิษทางกลิ่นทุกประเภทที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนรำคาญ คอกสัตว์เลี้ยงทุกประเภท ไม่ควรอยู่อาศัยเดียวกันกับที่อยู่อาศัยของประชาชน และควรห่างจากที่อยู่อาศัยอย่างน้อย 10 เมตร ควบคุมมลพิษทางเสียงทุกประเภท ไม่ให้เกิดความเดือดร้อน รำคาญ มีการจัดการตลาดนัดทุกหมู่บ้าน ขอความร่วมมือการปฏิบัติให้ถูกสุขลักษณะตาม

หลักการสุขาภิบาลอาหาร และร่วมกันปรับปรุงภูมิทัศน์ภายในชุมชนให้น่าอยู่ โดยการปลูกไม้ดอกไม้ประดับ พืชสมุนไพร ผักสวนครัวรั้วกินได้ทุกครัวเรือน

3) ประกาศสำนักกรมอนุญาตประชาชนคนตำบลนาโหนด เรื่องมาตรการรณรงค์ลด ละ เลิก การใช้สารเคมีในพื้นที่ทำการเกษตร ซึ่งเป็นภัยต่อสุขภาพ และไม่เผาป่า เผาหญ้า เผาตอซังข้าว ซึ่งเป็นการทำลายจุลินทรีย์ในดิน ส่งเสริมการไหลกลับตอซังข้าวแทนการเผา และส่งเสริมการผลิตปุ๋ยอินทรีย์ไว้ใช้เองในครัวเรือนเพื่อบำรุงรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน

4.2 ปัจจัยภายนอกชุมชน ได้แก่

4.2.1 กลุ่มเครือข่าย ในปี 2537 เริ่มมีการจัดตั้งเครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์ ประกอบด้วยกลุ่มผู้ผลิตเกษตรกรอินทรีย์ และโรงสีที่ทำงานเชื่อมโยงกัน โดยมีกลุ่มเกษตรกรทำนา นาโหนดเป็นจุดศูนย์กลางหรือเป็นพื้นที่ไข่แดงตามยุทธศาสตร์ไข่ดาว มีการถักทอโยงใยกันเป็นเครือข่ายทั้งกลุ่มผู้ผลิตเกษตรกรอินทรีย์เดิม 9 กลุ่มสมาชิกรวมกว่า 2,100 ราย และกลุ่มใหม่เข้าร่วมในปี 2560 ประกอบด้วย (1) กลุ่มเกษตรกรทำนา นาโหนด (2) กลุ่มเกษตรกรทำนา บางเรือ (3) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนน้ำอ้อม (4) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนเกษตรกรรมธรรมชาติหนองยอ (5) กลุ่มวิสาหกิจผู้ผลิตข้าวอินทรีย์เพื่อสังคมบ้านโนนยาง (6) สหกรณ์เกษตรกรอินทรีย์เลิงนกทา – ไทยเจริญจำกัด (7) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนผลิตปุ๋ยอินทรีย์และข้าวอินทรีย์บ้านคำครดา (8) สหกรณ์เกษตรกรอินทรีย์แทนรัก (9) กลุ่มวิสาหกิจชุมชนข้าวคุณค่าชาวนาคุณธรรม และ (10) กลุ่มโครงการ ช.ก.ส. ส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์โสธร (กลุ่มผู้ผลิตเกษตรกรอินทรีย์ใหม่) มีบทบาทในการช่วยเหลือกัน และกันในเรื่องการเงิน วัตถุประสงค์ การแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ และการร่วมกันผลักดันนโยบายระดับจังหวัด ส่วนเครือข่ายโรงสีจะดำเนินการร่วมกับโรงสีชุมชน 3 แห่ง ในจังหวัดยโสธรคือ โรงสีข้าว กลุ่มเกษตรกรทำนา นาโหนด โรงสีข้าวกลุ่มเกษตรกรทำนา บางเรือ และโรงสีข้าวสหกรณ์เกษตรกรอินทรีย์เลิงนกทาและไทยเจริญ จำกัด ซึ่งรวมตัวกันเป็น “สหกรณ์ผู้ผลิตเกษตรกรอินทรีย์ จำกัด” โดยมีมูลนิธิสายใยแผ่นดินเป็นผู้ร่วมถือหุ้นและช่วยบริหารจัดการ ซึ่งเครือข่ายโรงสีมีบทบาทสำคัญในการต่อรองราคาข้าวกับองค์กรค้าข้าวภายในประเทศ และช่วยส่งเสริมให้เกษตรกรหันมาปลูกข้าวอินทรีย์ พืช ผัก ผลไม้อินทรีย์ เพราะเกษตรกรมีความมั่นใจว่าผลผลิตของตนมีแหล่งรับซื้อที่แน่นอนมั่นคง เป็นธรรม และได้ราคาสูงกว่าตลาดทั่วไปโดยเฉพาะข้าวมีการประกันราคา

4.2.2 องค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการต่างประเทศ ในปี 2526 ท่านพระครูสุภาจารวัฒน์ได้ร่วมกับชาวบ้าน และโรงพยาบาลอำเภอภูซำจัดตั้ง “ชมรมหมอยาพื้นบ้าน” เป็นเวลาเดียวกันกับองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) ได้เข้ามาเป็นภาคีร่วมสนับสนุนการดำเนินงาน โดย ชวิชัย โตสิตระกูล นักพัฒนาเอกชนจาก “โครงการสมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเอง” ได้เข้ามาฝังตัวอยู่ในชุมชนร่วม 10 ปี จนกลายมาเป็นเพื่อนคนสำคัญของชุมชนในการร่วมคิด และพัฒนาการรวมตัว

จากเรื่องสมุนไพรไปสู่การพัฒนาในด้านอื่นๆ เช่น ส่งเสริมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทำกิจกรรมในการรักษาสุขภาพ ส่งเสริมให้จัดตั้งชมรมรักษารักษา ส่งเสริมการก่อตั้งโรงสีข้าวของชุมชน การทำนาปลอดสารพิษ การทำเกษตรแบบผสมผสาน กองทุนเพื่อพันธุ์ไม้ การพัฒนาแหล่งน้ำ กระทั่งพัฒนาสู่การเป็นวิสาหกิจชุมชนในปัจจุบัน องค์การพัฒนาเอกชนมีส่วนร่วมในการคิด วิเคราะห์ วางแผน วางระบบการทำงาน และสนับสนุนงบประมาณในการส่งเสริมพัฒนาองค์ความรู้ ให้การสนับสนุนเงินลงทุนในการก่อสร้างโรงสีชุมชนฯ สร้างศาลาเอนกประสงค์ คอยเป็นที่เลี้ยงในการสอนทำนาปลอดสารพิษ และนาอินทรีย์ ซึ่งเป็นส่วนที่ช่วยให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ทำกิจกรรมรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันมากขึ้น

การสนับสนุนองค์ความรู้ทางวิชาการของผู้เชี่ยวชาญในการทำเกษตรกรรมธรรมชาติของ มาชาโนบุ ฟูกูโอกะ ทำให้เกิดการปฏิวัติทางความคิดครั้งยิ่งใหญ่ อันนำไปสู่การปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิต และวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ที่เกิดจากการบูรณาการผสานองค์ความรู้การทำเกษตรแบบธรรมชาติกับภูมิปัญญาการทำเกษตรดั้งเดิมของชุมชน จนตกผลึกเป็นการผลิตในระบบอินทรีย์ที่ครอบคลุมทั้งด้านพืช ปศุสัตว์ และสัตว์น้ำ เป็นผลดีต่อชุมชนในหลายๆ ด้าน เช่น ระบบนิเวศในดิน น้ำ ป่าไม้ สภาพแวดล้อมในชุมชน รายได้ ความสัมพันธ์ทางสังคม ประเพณี วัฒนธรรม การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ

4.2.3 องค์การธุรกิจเอกชนทั้งในและต่างประเทศ หลังจากที่เกิดผลกระทบของกลุ่มเกษตรกรทำนา นาได้ได้รับการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์จาก มกท. ในปี 2538 ทำให้ห้องธุรกิจเอกชนเกิดความเชื่อมั่นมากขึ้น และเข้ามาเป็นคู่ค้า ซึ่งจะมีบทบาทในการส่งเสริมการตลาด เช่น บริษัทส่งออกและโรงสี ได้แก่ มาบุญครอง เจียเม็ง เป็นข้าวหอมมะลิทั่วไปทั้งข้าวขาวและข้าวกล้อง องค์การพัฒนาเอกชนและตลาดในท้องถิ่น ได้แก่ ชมรมเพื่อนธรรมชาติ เป็นข้าวหอมมะลิปลอดสารพิษ ในส่วนตลาดต่างประเทศทางโรงสีจะทำการค้าผ่านสหกรณ์กรีนเนท ซึ่งมีบุคลากรของโรงสีฯ เป็นกรรมการร่วมอยู่ด้วย โดยสหกรณ์เป็นผู้ติดต่อประสานงานและขายเฉพาะข้าวอินทรีย์ นอกจากนั้นทางกรีนเนทยังได้สนับสนุนปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ดราคาถูก ส่วนองค์การแฟร์เทรดที่กรีนเนทเข้าร่วมเป็นสมาชิกก็จะสนับสนุนด้านการตลาด ปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด และเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ (ร้อยละ 3 บาท) เช่นกัน แต่ต้องใช้ในกิจกรรมส่งเสริมการเกษตรเท่านั้น

นอกจากนั้น ประมาณปี 2558 เป็นต้นมาบริษัทสยามออร์แกนิกก็ได้เข้ามาสนับสนุนด้านตลาดรับซื้อข้าวอินทรีย์ ข้าวไรเบอรี่ สนับสนุนปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด และสนับสนุนเงินกู้ดอกเบี้ยต่ำ (ร้อยละ 5 บาท) แต่มีเงื่อนไขคือ ต้องใช้ในกิจกรรมส่งเสริมการเกษตรเท่านั้น เช่น ซื้อวัว ควาย ปรับโครงสร้างการผลิต เจาะบ่อบาดาล เป็นต้น นอกจากนี้ยังช่วยสรรหาเจ้าหน้าที่ที่ผ่านการอบรมมาตรวจแปลงเกษตรร่วมกับฝ่ายส่งเสริมของกลุ่มเกษตรกรทำนา นาได้

4.2.4 องค์กรและหน่วยงานภาครัฐ มีดังนี้

1) ภาครัฐ สนับสนุนเงินทุน และสนับสนุนครุภัณฑ์ อาคารโรงเรือน เช่น ฉางเก็บข้าวเปลือก ลานตาก เครื่องซัง เครื่องยิงสี โรงอบสมุนไพรพลังงานแสงอาทิตย์ สนับสนุนพันธุ์สัตว์น้ำและต้นกล้าพันธุ์ไม้ต่างๆ

2) โรงพยาบาลกุดชุม สนับสนุนงานด้านสมุนไพรของศูนย์พัฒนาวัตถุชีวสมุนไพรวัดท่าลาด ด้วยการรับซื้อด้วยและผลิตภัณฑ์สมุนไพร เข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน สนับสนุนธาตุวัตถุและอุปกรณ์ในการทำยา เช่น การบูร เมนทอล พิมเสน ขวดบรรจุยา เครื่องบดยา เป็นต้น

3) สหกรณ์จังหวัด ช่วยจัดโครงสร้างระบบการเงินและบัญชี ตรวจสอบบัญชีของกลุ่มทำนानาโไล่

4) องค์กรบริหารส่วนตำบลนาโไล่ ให้การสนับสนุนเงินทุนในการสร้างอาคารทอผ้าให้กลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ และการเป็นเจ้าภาพร่วมปลูกป่าในวันสำคัญต่างๆ ธรรมชาติไม่ให้เผาตอพงและไม่ให้ใช้สารเคมีตามแผนการพัฒนาของจังหวัดยโสธรเกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์ปี 2561-2564

5) ศูนย์การศึกษาอกระบบตำบลนาโไล่ สนับสนุนเงินทุนในกิจกรรมการทอผ้าของกลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ

4.2.5 กระแสสังคมจากภายนอก มีดังนี้

1) กระแสการกระจายอำนาจเพื่อมีส่วนร่วมด้านสิ่งแวดล้อม ก่อนปี 2525 ประเด็นการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนยังไม่มี การกล่าวถึง ต่อเมื่อสังคมไทยได้รับผลกระทบจากการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-7 เกิดผลโดยรวมคือ “เศรษฐกิจพัฒนา สังคมมีปัญหา พัฒนาไม่ยั่งยืน” เป็นเวลากว่า 3 ทศวรรษแห่งการพัฒนาบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่นับวันจะร่อยหลอและเสื่อมโทรมลงเรื่อยๆ จึงทำให้มีการทบทวนแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมา และเริ่มมาให้ความสำคัญกับเรื่องทรัพยากรอย่างเป็นรูปธรรมในปี 2540 โดยมีบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ว่าด้วยสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนเกิดขึ้นเป็นฉบับแรก และเป็นเนติแบบฉบับให้กับฉบับอื่นต่อมาจนถึงปัจจุบัน ที่กำหนดให้ประชาชนในพื้นที่สามารถมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของตนเองได้ การกระจายอำนาจดังกล่าวส่งผลให้ชุมชนแห่งนี้ลุกขึ้นมาพร้อมกันจัดการกับทรัพยากรในชุมชนได้ง่ายขึ้น โดยสะท้อนผ่านโครงการ และกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนมากมาย ที่สำคัญคือการสร้าง

ธรรมนูญชุมชนตำบลนาโไ้ที่มีการระบุเนื้อหาเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเข้าไว้ด้วย ซึ่งเป็นผลดีต่อการจัดการทรัพยากรในชุมชนให้เป็นเอกภาพหนึ่งเดียว

2) **กระแสโลกาภิวัตน์** (Globalization) ประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อมถูกขยายให้ใหญ่ขึ้น เมื่อประชากรโลกให้ความสนใจ เนื่องจากธรรมชาติได้ส่งสัญญาณเตือนภัยออกมาหลายอย่าง เช่น การเกิดภัยธรรมชาติแปลกๆ และมีความรุนแรง การตรวจพบช่องโหว่ในชั้นบรรยากาศ ทำให้อุณหภูมิโลกที่สูงขึ้นส่งผลให้น้ำแข็งบริเวณขั้วโลกเหนือและได้ละลายเร็วกว่าปกติ ปริมาณน้ำในมหาสมุทรเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ความแปรปรวนของสภาพอากาศ ฝุ่นพิษตามเมืองใหญ่ๆ หิมะตกในทะเลทราย และน้ำท่วมในทะเลทราย ท้ายที่สุดสิ่งต่างๆ นี้จะนำมาซึ่งการล่มสลายของมวลมนุษยชาติ การรวมตัวของภาคประชาสังคมกลุ่มต่างๆ จึงเกิดขึ้นทั่วโลกเพื่อเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อม มีการทำข้อตกลงร่วมกันระหว่างประเทศเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม การให้ความสำคัญกับอุตสาหกรรมสีเขียว เทคโนโลยีสะอาด พลังงานทางเลือก กระแสโลกาภิวัตน์ส่งผลให้องค์กรทั้งในและต่างประเทศ (กรีนเนท, แฟร์เทรด, ออกซ์เฟม) เข้ามาสนับสนุนการดำเนินงานด้านเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่นาโไ้ เช่น สนับสนุนด้านตลาด เงินทุนในการปรับโครงสร้างการผลิตให้เป็นเกษตรอินทรีย์ สนับสนุนปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด รวมถึงการเข้ามาศึกษาดูงานในพื้นที่ เป็นต้น

3) **กระแสการบริโภคแบบปลอดภัย** ปัจจุบันกระแสการผลิต และบริโภคอาหารปลอดภัยได้รับการยอมรับมากขึ้น โดยจะเห็นตัวอย่างจากการวางขายสินค้าประเภทนี้ไม่ว่าจะเป็นพืชผัก ผลไม้ สมุนไพรต่างๆ โดยเฉพาะ "ข้าว" อาหารหลักของคนไทยมีการพูดถึง และซื้อหาข้าวชนิดต่างๆ ที่ไม่ต้องขัดขาว เพราะนอกจากจะให้คุณค่าอาหารมากกว่าแล้ว ยังช่วยประหยัดพลังงานในการสีข้าวอีกด้วย แต่ใครจะรู้บ้างว่ากว่าที่จะมีคนหันมาสนใจผลิต และซื้อหาของเหล่านี้ได้มีชาวบ้านส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ผลิตต้องฝ่าฟันกับอุปสรรคนานัปการ เพื่อพิสูจน์ว่าแนวทางการผลิตข้าวปลอดภัยคือนั้นเป็นแนวทางการพัฒนาศักยภาพเกษตรกรรมให้ยั่งยืน ทำให้มีความมั่นคงด้านรายได้ อาหารปลอดภัยต่อสุขภาพ ไม่ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อนึ่งการสร้างกระแสบริโภคนิยมแบบปลอดภัยของชุมชนแห่งนี้ทำขึ้นท่ามกลางกระแสบริโภคนิยม และกระแสการผลิตสมัยใหม่ที่กำลังรุ่งโรจน์ เป็นช่วงเวลาที่เกษตรกรส่วนใหญ่ในประเทศ และทั่วโลกเน้นการใช้ยาฆ่าหญ้า ไร่ปุ๋ย แต่ชุมชนตำบลนาโไ้ก็มิได้สยบยอมกับกระแสทั้งสองกลับมองว่าเป็นสิ่งที่ทำลายความสามารถของชุมชน ปัญหาอุปสรรคและความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างการดำเนินงานเกษตรอินทรีย์เป็นเสมือนหินลับสับมองให้กับชุมชน และในที่สุดชาวบ้านก็จับกลุ่มรวมตัวกันได้สำเร็จในนาม "กลุ่มเกษตรกรทำนาโไ้" เพื่อปลูกข้าวปลอดภัย และร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนจัดตั้งโรงสีข้าวที่เป็นของชุมชน ทำให้มีประชาชนสนใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกจำนวนมากและกระจายตัวออกไปใน 17 หมู่บ้าน 3 ตำบลของอำเภอภูซุ่ม ซึ่งท้ายที่สุดสมาชิก

เหล่านั้นได้พัฒนาตนเองสู่การเป็นสมาชิกเกษตรอินทรีย์ในปัจจุบัน และด้วยการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชน โดยองค์กรชุมชนในพื้นที่สร้างกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมจนกลายเป็นค่านิยมในการบริโภคอาหารปลอดภัย ทำให้ผลผลิตในระบบอินทรีย์ได้รับความนิยมจนต้องมีการตลาดสีเขียวเพิ่มขึ้นเพื่อตอบสนองตามความต้องการของผู้บริโภคทั้งในระดับชุมชน อำเภอ จังหวัด และระดับประเทศ

4) **กระแสเกษตรกรรมทางเลือก** ความผิดหวังและล้มเหลวจากเกษตรกรรมสมัยใหม่ของคนในสังคมไทย ทำให้มีการทบทวนและแสวงหาแนวทางการพัฒนาเกษตรกรรมทางเลือกหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “เกษตรกรรมทางรอด” ทำให้ประชาชนหันหน้ามาสนใจศึกษาเรื่องเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรกรรมยั่งยืน หันมาประหยัดพลังงาน และใช้พลังงานทดแทน เนื่องจากเกษตรกรจะสูญเสียความอุดมสมบูรณ์ การแพร่ระบาดของโรคในนาข้าว ประชาชนเผชิญปัญหาสุขภาพเนื่องจากสารเคมีและยากำจัดศัตรูพืช กระแสดังกล่าวทำให้จังหวัดยโสธรมีภูมินิเวศยโสธรขึ้น มีการขับเคลื่อนงานด้านการเกษตรกรรมแบบยั่งยืน ซึ่งชุมชนตำบลนาโสกก็มีเกษตรกรต้นแบบจำนวนมากเข้าร่วมกับองค์กรภาคประชาสังคมนี้เช่นกัน ก่อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน และการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันทำให้เกิดเป็นภาคีเครือข่ายกันในเวลาต่อมา

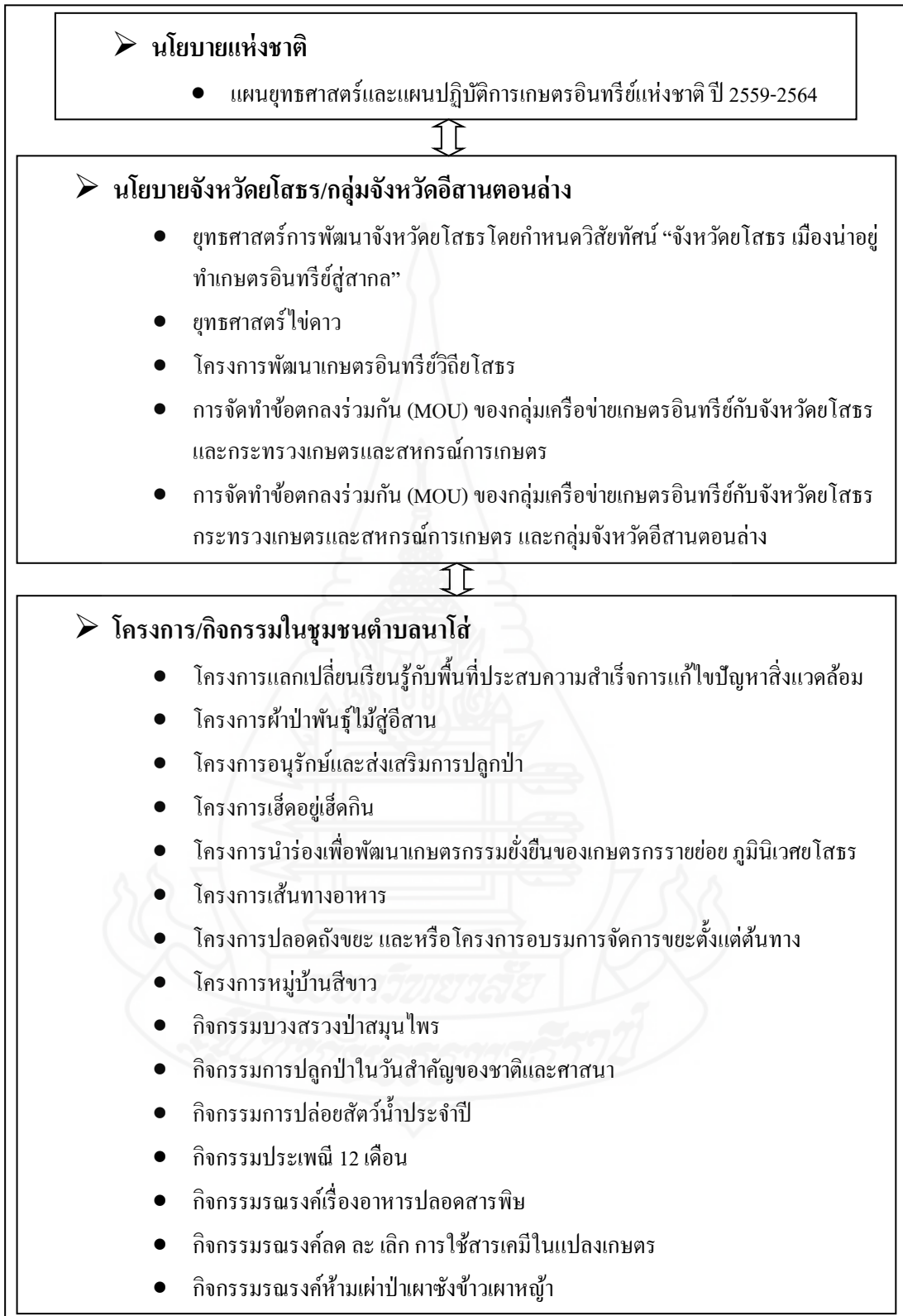
4.2.6 **การศึกษาดูงานจากบุคคลภายนอก** หน่วยงานราชการต่างๆ ภาคเอกชนทั้งในส่วนของคนไทยและต่างประเทศมาศึกษาดูงานในพื้นที่ โดยเฉลี่ยแล้วเดือนละ 4 คณะ เน้นการศึกษาเรื่องเกษตรอินทรีย์ วิสาหกิจชุมชน สมุนไพร และเบี้ยกุดชุม ทำให้คนในพื้นที่มีความตื่นตัวเข้าไปมีส่วนร่วมอยู่ตลอดไม่มากก็น้อย พยายามศึกษาหาความรู้และแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับกลุ่มหรือเครือข่ายอยู่ตลอด ชาวบ้านเกิดความภาคภูมิใจและมีความเชื่อมั่นในอาชีพเกษตรอินทรีย์ มีรายได้จากการจำหน่ายสินค้าให้คณะศึกษาดูงาน การสะท้อนความคิดเห็นจากบุคคลภายนอกทำให้ได้มุมมองใหม่ๆ ในการพัฒนา นอกจากนั้นการมีปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวยังช่วยขยายฐานตลาด และขยายแนวคิดเกษตรอินทรีย์ และเป็นต้นแบบให้กับจังหวัดอื่นๆ เช่น อุบลราชธานี ขอนแก่น ฉะเชิงเทรา เชียงใหม่ พัทลุง เป็นต้น

4.2.7 **นโยบายและโครงการที่เหมาะสม** การมีนโยบายระดับชาติ นโยบายระดับจังหวัด และหรือนโยบายกลุ่มจังหวัดตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง รวมถึงนโยบายระดับตำบลที่มีความเหมาะสม นำไปสู่การระดมสมองเพื่อร่วมผลิตนโยบายและโครงการแบบล่างขึ้นบนที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน เกิดกิจกรรมชุมชนรูปแบบต่างๆ ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญ ทำให้การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนประสบความสำเร็จ (ดูรายละเอียดภาพที่ 4.2) เมื่อส่วนกลางมีนโยบายขยายพื้นที่เกษตรอินทรีย์จังหวัดยโสธรในปี 2560 เพิ่มอีก 60,000 ไร่ เจ้าหน้าที่ของรัฐต้องรีบดำเนินการเพื่อตอบสนองนโยบายดังกล่าว ทำให้ฝ่าย

ปกครองในท้องที่แต่ละหมู่บ้านต้องสรรหาลูกบ้านเข้าร่วมโครงการของรัฐ ซึ่งในทางปฏิบัติต้องเริ่มจากตัวพ่อบ้านก่อน และจากการให้เงินสนับสนุนทำให้มีผู้ตัดสินใจเข้าร่วมโครงการเกษตรอินทรีย์จังหวัดทุกหมู่บ้าน จากการสัมภาษณ์กำนันธนูศิลป์ ได้เล่าให้ฟังว่า

... เรื่องการทำเกษตรอินทรีย์ของชุมชนนาโสนี่พัฒนาการมาตั้งแต่ปี 2530 กว่าๆ ปัจจุบันมีสมาชิกเกือบ 300 คนและใน 300 คนหรือ 300 ครอบครัวนี้ใน 1 ครอบครัวอาจมี 3 - 4 แปลงก็ได้ ถ้าเทียบกับจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 971 ครอบครัว ก็คิดเป็น 1 ใน 3 ส่วน เราทำกันมาเกือบ 30 ปี แนวคิดในเรื่องนี้ถูกปลูกฝังมานานแล้วจนถึงจุดอิ่มตัว ที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ไม่เข้าร่วมไม่ใช่ไม่รู้ว่ามันดีนะ แต่การผลิตสมัยใหม่ให้ผลเร็วทันใจ หนีน้อยน้อยกว่า และส่วนใหญ่มีปัญหาเรื่องแรงงานไม่เพียงพอ อยู่บ้าน 2 คน ตายายเปิดคู่อี่เลี้ยงหลาน ลูกๆ ไปทำงานต่างจังหวัด และการทำอินทรีย์ต้องใช้เวลาในแปลงนาเยอะ คนที่ทำได้ต้องมีใจรักจริงๆ ต้องขยัน ต้องอดทน ต้องรู้จักวางแผน ต้องปฏิบัติตามระเบียบข้อตกลงของกลุ่ม กว่าจะได้เป็นสมาชิกเต็มตัวยากมาก ทำให้มีสมาชิกรวมเพิ่มแต่ละปีน้อย แต่พอมีโครงการเกษตรอินทรีย์จังหวัดเท่านั้นปีเดียวเพิ่มมา 6 หมื่นไร่ ในชุมชนเราแค่บ้านป่าห้วยหมู่บ้านเดียว 30 คน ที่บ้านกุดแดงได้ยื่นมาว่าเข้าร่วม 10 คน... (ธนูศิลป์ ศรีมันตะ กำนันตำบลนาโสน์ สัมภาษณ์เมื่อ 19 พฤษภาคม 2561)

ภาพที่ 4.2 แสดงนโยบายและโครงการที่เหมาะสม

ตอนที่ 3 ปัญหา อุปสรรค และแนวทางแก้ไขกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนตำบลนาโหนด

3.1 ปัญหา อุปสรรค กระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชนหรือชุมชนตำบลนาโหนด

จากการศึกษาพบว่ามีปัญหา อุปสรรค 3 ด้าน คือ ด้านเกษตรกร ด้านนโยบาย และด้านองค์กร ดังนี้

3.1.1 ปัญหา อุปสรรค ด้านเกษตรกร มีดังนี้

1) เกษตรกรอินทรีย์ส่วนหนึ่งขาดการขึ้นหัตถ์ยึดมั่นในกลุ่มที่เป็นองค์กรของชุมชน เพียงเพราะการมองเห็นประโยชน์เฉพาะหน้าที่ได้รับเงินช่วยเหลือจากโครงการรัฐ ซึ่งบั่นทอนความเข้มแข็งของกลุ่มผู้ผลิตอินทรีย์เดิม

- เกษตรกรขาดความเชื่อมั่นและศรัทธาในการทำเกษตรอินทรีย์ยังยึดติดกับวิธีการผลิตแบบสมัยใหม่ ซึ่งมีความสะดวกสบาย ใช้เวลาในแปลงเกษตรน้อย ใช้จ่ายเห็นผลเร็วทันใจ

2) สมาชิกในครอบครัวของเกษตรกรไม่เห็นด้วยไม่กล้าที่จะเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต

3) เกษตรกรมีหนี้สินรุงรัง ต้องอพยพแรงงานไปทำงานที่อื่น ไม่มีเวลาดูแลแปลงเกษตร ขาดแรงงานภาคการเกษตร และส่วนใหญ่เกษตรกรมีอายุเฉลี่ย 55 ปี ขึ้นไป ซึ่งไม่ค่อยเหมาะกับงานที่หนักๆ อย่างการทำนา

4) เกษตรกรเน้นการผลิตแบบเชิงเดี่ยว

5) เกษตรกรไม่เข้าใจมาตรฐานเกษตรอินทรีย์อย่างท่องแท้

6) มาตรฐานเกษตรอินทรีย์มีหลายมาตรฐานทำให้เกษตรกรเกิดความสับสน

7) สมาชิกเกษตรอินทรีย์ต้องรับภาระค่าใช้จ่ายในการตรวจแปลงเกษตรอินทรีย์ ปีละ 2 ครั้ง ครั้งละ 500-2,000 บาท ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับจำนวนพื้นที่แต่ละแปลง

8) ปัญหาการรุกที่ดินสาธารณะยังมีอยู่บ้างเล็กน้อย จากการสัมภาษณ์มี 2 แห่ง ซึ่งสภาองค์กรชุมชนและประชาชนในพื้นที่ได้เข้าไปแก้ไขในเบื้องต้น ด้วยการพูดคุย ตักเตือนทำความเข้าใจ และมีการใช้มาตรการลงโทษทางสังคม แต่ยังไม่ประสบความสำเร็จ ซึ่งทาง

คณะกรรมการที่ดินตำบลนาโปลังติดตามสถานการณ์และจะประสานงานกับเจ้าหน้าที่ของภาครัฐให้เข้ามาแก้ไขเป็นลำดับไป

9) ปัญหาการฝ่าฝืนกฎระเบียบป่าชุมชน และกฎระเบียบการใช้น้ำ มีน้อยมากนานๆ จะมีสักครั้ง และเป็นกรกระทำผิดเพียงเล็กน้อย เช่น การลักลอบเข้าไปตัดไม้มาทำฟืน การแอบเข้าไปวางเบ็ดในเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ซึ่งส่วนใหญ่แต่ละหมู่บ้านจะมีคณะกรรมการดูแล เข้าไปพูดคุยตักเตือนค่อนข้างประสบผลสำเร็จ เพราะบุคคลที่ส่งเข้าไปเป็นที่เคารพของคนในชุมชน

10) ปัญหาการฝ่าฝืนกฎระเบียบของชุมชนเกี่ยวกับการฉีดพ่นยาฆ่าหญ้ามีน้อยมาก จากการรวบรวมภายในชุมชนปี 2560 พบเห็นเพียง 6 ราย และทั้งหมดเป็นบุคคลจากภายนอกที่เข้ามาอยู่อาศัยในชุมชน จึงทำให้ไม่เข้าใจบริบทของชุมชน

3.1.2 ปัญหา อุปสรรค ด้านนโยบายภาครัฐ มีดังนี้

1) โครงการรับจำนำข้าวเปลือกในราคาสูง ส่งผลให้โรงสีของกลุ่มเกษตรกรทำนา นาโปลังซื้อข้าวเปลือกได้น้อยลง เพราะเกษตรกรในพื้นที่ต่างเทขายข้าวสดให้โรงสีเอกชนภายนอกชุมชน โรงสีฯ ไม่มีข้าวเปลือกมากพอที่จะสีจึงมีแนวโน้มขาดทุน ในทัศนคติของชาวบ้านทำให้เกิดความลังเลใจที่จะเปลี่ยนมาทำนาอินทรีย์ เนื่องจากเหตุผลส่วนหนึ่งในการเข้าร่วมทางกลุ่มเพราะราคาข้าวอินทรีย์สูงกว่าราคาข้าวเคมี

2) นโยบายการเพิ่มพื้นที่เกษตรอินทรีย์ในจังหวัดยโสธรปี 2560 มีเป้าหมายเพิ่มพื้นที่เกษตรอินทรีย์จากเดิม 4 หมื่นไร่ เป็น 1 แสนไร่ เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการจังหวัดจะได้รับเงินสนับสนุนในปีแรกไร่ละ 2,000 บาท ปีที่ 2 ไร่ละ 3,000 บาท ปีที่ 3 ไร่ละ 4,000 บาท และได้รับเงินช่วยเหลือในการเก็บเกี่ยวผลผลิตอีกไร่ละ 1,200 บาท (ไม่เกิน 15 ไร่) ผลของนโยบายส่งผลกระทบต่อองค์กรชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกรทำนา นาโปลัง (รวมถึงภาคีเกษตรอินทรีย์กลุ่มอื่นๆ ด้วย) ทำให้จำนวนสมาชิกเกษตรอินทรีย์เดิมของชุมชนตำบลนาโปลังลดลงจาก 295 เหลือ 265 คน 30 คนที่ถอนตัวนี้ก็เพราะต้องการเข้าร่วมเป็นสมาชิกใหม่เกษตรอินทรีย์จังหวัดยโสธร นอกจากนั้นสมาชิกเกษตรปลอดสารพิษก็หันไปร่วมกับทางจังหวัดจำนวนมาก เพราะมาตรการในการจูงใจของรัฐบาล กอปรกับการดำเนินงานของเจ้าหน้าที่ในพื้นที่ และระเบียบเกษตรอินทรีย์จังหวัดที่มีเพียง 5 ข้อซึ่งง่ายต่อการปฏิบัติ ส่วนมาตรฐานเกษตรอินทรีย์กลุ่มเกษตรกรทำนา นาโปลังมีมากถึง 59 ข้อ ด้วยมาตรฐานที่เข้มข้นแตกต่างกันทำให้เกษตรกรในชุมชนหันไปร่วมกับอินทรีย์จังหวัดเป็นจำนวนมาก

อย่างไรก็ตามหากมองในภาพรวมไม่ว่าเกษตรกรจะเข้าร่วมกับกลุ่มใดก็ล้วนเป็นผลดีต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมในชุมชน แต่ในด้านความมั่นคงด้านสิทธิประโยชน์

และด้านคุณภาพการผลิตยังไม่ชัดเจนมากพอ ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะ โครงการออกมาช้าเกษตรกรบางส่วนเริ่มลงมือทำนาไปแล้วจึงเกิดการผสมผสานระหว่างเคมีกับอินทรีย์ ทำให้ชุมชนเกิดการแตกแยกทางความคิด และบันทึกทัศนคติภาพกลุ่มองค์กรในชุมชน ดังนั้น นโยบายดังกล่าวจึงไม่ส่งเสริมการรวมกลุ่มองค์กรชุมชน

3.1.3 ปัญหา อุปสรรค ด้านองค์กรชุมชน มีดังนี้

1) ขาดบุคลากร (ผู้นำ) ที่มีจิตสำนึกในการทำงานเพื่อสังคม เนื่องจากผู้นำชุมชนรุ่นเก่าหลายท่านเสียชีวิต บางท่านอายุมากขึ้น บางส่วนหันไปทำสมาร์ตฟาร์มเป็นของตนเอง บางท่านไปตั้งกลุ่มย่อยในพื้นที่อื่น รวมถึงเกษตรกรมีกิจกรรมในแปลงนามากขึ้น ทำให้กิจกรรมกลุ่มในชุมชนลดบทบาทลง

2) ขาดบุคลากรที่มีความชำนาญเฉพาะด้าน เช่น ผู้เชี่ยวชาญในการวิเคราะห์คู่แข่งและตลาด

3) งบประมาณในการสนับสนุนการส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ไม่เพียงพอ

4) ปัจจุบันเกษตรกรมีการใช้เครื่องจักรกลทางการเกษตรมาช่วยทุ่นแรงมากขึ้น โดยเฉพาะรถเกี่ยวข้าว ซึ่งในระบบเกษตรกรอินทรีย์ต้องทำให้ข้าวมีความชื้นไม่เกิน 14% แต่กลุ่มองค์กรมีลานตากข้าวให้กับสมาชิกไม่เพียงพอ เพราะไม่มีทุนในการทำลานตาก หรือสร้างโรงอบข้าวเปลือกที่มีราคาสูงและกำลังการผลิตสูง ทำให้สมาชิกนำข้าวไปขายสดให้เอกชนภายนอกมากขึ้น เป็นเหตุให้ปริมาณข้าวเปลือกอินทรีย์ที่ส่งมอบลดลง

5) การบริหารจัดการธุรกิจขาดทุน เนื่องจากต้นทุนการผลิตที่สูงกว่าโรงสีข้าวเอกชน เพราะกลุ่มต้องแบกรับภาระในงานส่งเสริมที่เป็นต้นทุนที่ไม่ก่อให้เกิดกำไร

6) การตลาดข้าวอินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยนและข้าวอินทรีย์ที่ได้รับการรับรองมาตรฐานไทย ตลาดในประเทศผู้บริโภคยังมีน้อยและไม่สามารถขยายได้ ไม่สัมพันธ์กับการส่งเสริมที่ภาครัฐสนับสนุนให้มีเกษตรกรอินทรีย์

3.2 แนวทางการแก้ไขปัญหา อุปสรรค กระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชนหรือชุมชนตำบลนาไผ่

3.2.1 แนวทางการแก้ไขปัญหา อุปสรรค ด้านเกษตรกร มีดังนี้

1) สนับสนุนการทำงานขององค์กรเกษตรกรในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ เพื่อสร้างความเข้าใจในกฎระเบียบเกษตรกรอินทรีย์ และปรับเปลี่ยนความคิดความเชื่อของเกษตรกรทุกระดับทั้งเยาวชน เกษตรกร ผู้นำเกษตรกร และเจ้าหน้าที่ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วน

2) สนับสนุนเงินค่าตรวจแปลงแก่เกษตรกร

3) ส่งเสริมวัฒนธรรมชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรชุมชน เช่น ประเพณีทั้ง 12 เดือน การลงแขกเกี่ยวข้าว ค่านา การผลิตแบบอินทรีย์ การแพทย์พื้นบ้าน การบวชป่า การทอผ้าข้อมลิตกรรมชาติ การบวงสรวงป่าสมุนไพรร การบวงสรวงหลักบ้าน การเลี้ยงผีปู่ตา การทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้ การถวายเป็นสังฆทานด้วยต้นไม้ดอกไม้ประดับแทนการถวายดอกไม้สด การสร้างป่ารูปแบบป่าครอบครัวหรือป่าหัวไร่ปลายนา การกำหนดเขตภัยทานห้ามฆ่าสัตว์ตัดต้นไม้

4) การสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ ให้การอบรมเรื่องมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ส่งเสริมการทำวิจัยโดยคนในพื้นที่ โดยเฉพาะการวิจัยเกี่ยวกับพันธุ์ข้าวพื้นเมือง เพื่อให้เกิดการพัฒนาและการอนุรักษ์พันธุกรรมข้าว เกษตรกรจะได้มีเมล็ดพันธุ์ที่ดี ที่เหมาะสมกับพื้นที่ไว้แลกเปลี่ยนกัน เมื่อเกษตรกรสามารถผลิตเมล็ดพันธุ์ได้เองเท่ากับช่วยลดต้นทุนในการผลิต ทั้งยังสร้างความตื่นตัว ได้เรียนรู้และรับรู้ปัญหาไปพร้อมๆ กับการหาทางออกของปัญหาในชุมชน รวมถึงส่งเสริมการทำวิจัยด้วยสมุนไพรร เพื่อผลิตยาสมุนไพรร ที่มีสรรพคุณเสมอกันหรือสรรพคุณสูงกว่าไปทดแทนยาบางขนานของโรงพยาบาล เพื่อส่งเสริมการแพทย์แผนไทยควบคู่ไปกับการแพทย์แผนปัจจุบัน

5) ที่ผ่านมามีการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ถูกขับเคลื่อนโดยภาคเอกชนและประชาสังคมเป็นหลัก โดยในปี 2558 มีการขยายตัวถึง 21% ส่วนที่เหลือเป็นตลาดต่างประเทศ จะเห็นได้ว่าตลาดการบริโภคผลิตภัณฑ์อินทรีย์ในประเทศไทยยังอยู่ในระดับต่ำมาก ดังนั้น ภาครัฐควรส่งเสริมการขยายฐานตลาดภายในประเทศให้เพิ่มมากขึ้น เมื่อผลิตภัณฑ์อินทรีย์เป็นที่นิยมของผู้บริโภคย่อมนำมาซึ่งปริมาณของผู้ผลิตอินทรีย์ใหม่ๆ เพิ่มขึ้น และนั่นย่อมหมายถึงการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนต่างๆ ไปในตัว

3.2.2 แนวทางการแก้ไขปัญหาอุปสรรค ด้านนโยบายของรัฐ มีดังนี้

1) จัดทำแผนงานร่วมกันระหว่างผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์กลุ่มเดิมกับผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์กลุ่มใหม่ที่เกิดจากโครงการพัฒนาเกษตรอินทรีย์จังหวัดชัยภูมิ ในปี 2560 และหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับกลุ่มองค์กรชุมชนให้สามารถจัดการตนเองด้านเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ให้สอดคล้องสนับสนุนเกื้อกูลกันทั้งด้านคุณภาพการผลิตและด้านปริมาณพื้นที่การผลิต

2) ผลักดันพระราชบัญญัติเกษตรกรรมยั่งยืน เพื่อคุ้มครองสิทธิของเกษตรกรและป้องกันการผูกขาดด้านการเกษตร

3.2.3 แนวทางการแก้ไขปัญหา อุปสรรค ด้านองค์กรชุมชน มีดังนี้

- 1) การพัฒนาบุคลากรในชุมชนให้ขึ้นมาเป็นผู้นำด้านเกษตรอินทรีย์ในระยะยาว ควรให้มีการก่อตั้งโรงเรียนเกษตรอินทรีย์และหลักสูตรเกษตรอินทรีย์ขึ้นในพื้นที่ เพื่อเป็นสถาบันที่ปลูกเสกทางความคิดอย่างเป็นระบบเกี่ยวกับการเรียนรู้เกษตรอินทรีย์ และสร้างจิตสำนึกสาธารณะในการทำงานเพื่อส่วนรวมให้กับเยาวชนได้พัฒนาศักยภาพการเกษตรอย่างยั่งยืน
- 2) โครงการส่งเสริมและสนับสนุนสินเชื่อสีเขียว (Green Credit) ให้กับธุรกิจขนาดย่อม (SME) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรหากต้องการส่งเสริมการผลิตเกษตรอินทรีย์นั้น ควรมีการพักชำระหนี้ และปล่อยกู้ปลอดดอกเบี้ย
- 3) สร้างมาตรฐานการผลิตที่เป็นของตนเอง เช่น ระบบการรับรองแบบมีส่วนร่วม หรือ พีจีเอส (participatory guarantee system - PGS)
- 4) รายได้จากการขายผลผลิตของสมาชิกในกิจกรรมสีเขียว (ตลาดสีเขียว) ควรหักเข้าโรงสีกลุ่มเกษตรกรทำนาไร่ ซึ่งเป็นผู้จัดกิจกรรมนี้ขึ้นมาและให้การรับรองกิจกรรมนี้เพื่อใช้เป็นทุนในการดำเนินงานของกลุ่มต่อไป

3.3 ข้อเสนอแนะกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชนหรือชุมชนตำบลนาไร่

- 1) ในปี 2559 นโยบายของรัฐกำหนดให้จังหวัดชัยภูมิเป็น โมเดล (Model) เกษตรอินทรีย์ แต่ในทางปฏิบัติกลับย้อนแย้งกัน เพราะยังคงมีการจำหน่ายเคมีภัณฑ์ทุกชนิดได้เป็นปกติ และสิ่งที่น่าเป็นกังวลมากกว่า คือ การไหลทะลักเข้ามาของทุนทั้งในประเทศและต่างประเทศ ที่มีอิทธิพลเหนืออำนาจรัฐ และบรรยากาศทางนโยบาย เช่น การอนุญาตให้ปลูกพืชตัดแปลงพันธุกรรม (GMO) การค้าเสรี บริษัทเคมีภัณฑ์ ที่ต่างพยายามผลักดันนโยบายหรือกฎหมายที่จะลดอุปสรรคการประกอบอาชีพที่เหมาะสม และต้องการผูกขาดด้านการเกษตร เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ล้วนส่งผลกระทบต่อพัฒนาเกษตรอินทรีย์ในประเทศค่อนข้างมาก ดังนั้น ควรผลักดันให้เกษตรกรเป็นต้นแบบเกษตรอินทรีย์ที่เป็นรูปธรรมชัดเจน ให้เป็นพื้นที่ปลอดสารพิษ เช่น ห้ามไม่ให้นำเข้าห้ามจำหน่าย ห้ามใช้ ห้ามโฆษณา เพราะเป็นอุปสรรคต่อการขยายเกษตรอินทรีย์สู่เกษตรกรรายอื่น ทั้งนี้ในส่วนของภาครัฐควรผลักดันแผนยุทธศาสตร์และแผนปฏิบัติการพัฒนาเกษตรอินทรีย์แห่งชาติให้เป็นรูปธรรมชัดเจนมากขึ้น เช่น สนับสนุนระบบการรับรองแบบมีส่วนร่วม พีจีเอส (participatory guarantee system - PGS) เพื่อกระจายอำนาจการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์จากกรมการข้าวเพียงเจ้าเดียวในประเทศไปสู่ผู้ผลิตและผู้ประกอบการเกษตรอินทรีย์ไทยให้กว้างขวางมากขึ้น

2) กรรมวิธีการจับสัตว์และแมลงบางชนิดกระทำการไม่เหมาะสม มีผลกระทบต่อห่วงโซ่ระบบนิเวศในชุมชน เช่น วิธีการเอาไข่มดแดง ด้วยการใช้แป้งทาตามตัว และโรยตัวมดแดงเพื่อป้องกันไม่ให้มดกัด วิธีการดังกล่าวจะทำให้มดแดงเกิดอาการแพ้แป้ง และมีผลต่อการมองเห็น เมื่อมดมองไม่เห็น หากกินไม่ได้ ในที่สุดก็ตาย ซึ่งต่างจากเมื่อก่อนที่ใช้เพียงน้ำเปล่า เมื่อมดโดนน้ำก็เพียงแค่สลบไป เมื่อตัวมดแห้งแล้วก็ฟื้นคืนกลับมาวางไข่ได้อีก เช่นนี้แล้วชุมชนจะมีไข่มดแดงบริโภคตลอดฤดูกาลวางไข่ นอกจากนี้ยังทราบว่ามีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการจับสัตว์ เช่น อุปกรณ์เลียนแบบเสียงของแมงซอน และเสียงนกเขา ทำให้สัตว์ทั้ง 2 ชนิดลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว และอาจจะสูญพันธุ์ได้หากไม่ได้รับการควบคุมดูแล ควรมีการนำประเด็นนี้ไปพิจารณาร่วมกัน เพื่อหาแนวทางจัดการให้เหมาะสมในธรรมนูญชุมชนตำบลนาโเส

บทที่ 5

สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

1. สรุปการวิจัย

การสรุปผลจากการวิจัยเรื่อง “การมีส่วนร่วมของประชาชนกับการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาชุมชนตำบลนาโเส อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร” แบ่งออกเป็น 3 ตอน ได้แก่ ตอนที่ 1 ผลการวิจัยเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของชุมชนตำบลนาโเส ตอนที่ 2 สรุปผลจากการวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วย ระบบคิด วิถีปฏิบัติ ผลลัพธ์ และปัจจัยแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกชุมชนตำบลนาโเส และตอนที่ 3 สรุปผลการวิจัยเกี่ยวกับปัญหา อุปสรรค กระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพร้อมกับแนวทางการแก้ไขปัญหา อุปสรรคหรือข้อเสนอแนะ ดังนี้

ผลการวิจัย

1.1 ตอนที่ 1 ผลการวิจัยเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของชุมชนตำบลนาโเส

จากการศึกษาพบว่า ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรมลำดับที่ 48 ของโลก ที่เป็นแหล่งผลิตสินค้าเกษตรหล่อเลี้ยงประชากรโลก แต่จะมีใครรู้บ้างว่าประเทศนี้มีป่าไม้ที่เป็นแหล่งต้นน้ำเหลือเพียงแค่ 31% ของพื้นที่ประเทศ แต่กลับมีการใช้เคมีเกษตรอยู่ในอันดับต้นๆ ของโลก (อันดับ 5,4) ในขณะที่ปริมาณผลผลิตและราคาผลผลิตกลับไม่มีทำที่ว่าจะเพิ่มขึ้นแต่อย่างใด คือ เมื่อ 20 ปีที่ผ่านมาราคาข้าวเปลือกอยู่ที่หลักหน่วยหรือสูงสุดไม่เกินหลักสิบบต้นๆ ปัจจุบันก็ยังคงเป็นเช่นนั้น

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภูมิภาคที่มีพื้นที่เกษตรกรรมมากที่สุดของประเทศ แต่ใน 20 จังหวัดของภูมิภาคนี้กลับมีพื้นที่ป่าไม้อยู่ในระดับต่ำมากถึง 7 จังหวัดด้วยกัน และจังหวัดยโสธรก็เป็นหนึ่งในนั้นที่มีพื้นที่ป่าไม้ต่ำกว่า 10% ตั้งแต่ปี 2557 เป็นต้นมา เกษตรกรรมแผนใหม่และนโยบายส่งเสริมการเกษตรเชิงเดี่ยวที่มุ่งเน้นการขายเป็นหลักมีอิทธิพลอย่างมากกับการผลิตในพื้นที่นาโเส ป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์ในยุคตั้งถิ่นฐานหายไปในปีบริบดา เมื่อชุมชนแห่งนี้ต้องรับเอาแนวทางการพัฒนาแบบทันสมัยหรือเกษตรกรรมสมัยใหม่เข้ามาเป็นกรอบบรรดาในการพัฒนาชุมชน

ตั้งแต่ปี 2504 เป็นต้นมา ป่าจึงถูกแทนที่ด้วยแปลงเกษตรที่ผุดขึ้นราวกับดอกเห็ดพร้อมๆ กับการนำเข้ามาเคมีเกษตรมาจำหน่ายในพื้นที่ ซึ่งในช่วงต้นๆ ของยุคที่ 2 (2504-2523) นี้ผู้นำชุมชนก็เห็นดีเห็นงามกับรูปแบบการพัฒนาดังกล่าว แต่พอใช้เคมีติดต่อกันมาประมาณ 20 ปี ก็เริ่มแสดงอิทธิฤทธิ์อิทธิเดชต่อสุขภาพของประชาชน และสิ่งแวดล้อมในชุมชน จนกระทั่งนำไปสู่วิกฤตสิ่งแวดล้อมในปี 2523 ที่ชาวบ้านต้องเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากสารพิษสารเคมีเหล่านั้นทำให้เด็กปฐมวัย (ตั้งแต่แรกเกิด-16 ปี) มีภูมิต้านทานโรคต่ำ ทำให้แพ้ง่าย เจ็บไข้บ่อย ที่น่ากลัวคือ โรคน้ำเน่า (คุณภาพประกอบในภาคผนวก) หรือผู้วิจัยเรียกว่าโรคมะเร็งผิวหนังที่สร้างความน่าหวาดกลัวจนชาวบ้านไม่กล้าลงจับสัตว์น้ำในลำห้วยโพงมาบริโภค เพราะกลัวจะแพ้ น้ำที่มีการปนเปื้อนสารพิษสารเคมี ซึ่งในแต่ละปีมีมากถึง 60,000 ลิตร และไม่มั่นใจว่าสัตว์น้ำชนิดต่างๆ จะมีสารพิษตกค้างมากน้อยแค่ไหน ชาวนาโตะไม่กล้าเดินเท้าเปล่าในเรือกวานไรราน เนื่องจากสารเคมีที่สะสมอยู่ในดิน น้ำ หลายคนต้องตัดขาทิ้ง ต้องสูญเสียการมองเห็น รวมทั้งผู้นำคนสำคัญของชุมชนแห่งนี้ต้องป่วยเป็นโรคมะเร็งในกระเพาะอาหารจนต้องผ่าตัดเอากระเพาะอาหารออกก็เพราะสาเหตุนี้ เมื่อการพัฒนาชุมชนแบบเกษตรสมัยใหม่ได้เดินมาถึงทางตันทำให้ชาวนาโตะ โดยเฉพาะผู้นำชุมชนในช่วงปลายยุคที่ 2 (หลังจากปี 2523 เป็นต้นมา) ต้องหันกลับมาคิดทบทวนตนเอง และจากการระดมความคิดช่วยกันวิเคราะห์ถึงต้นสายปลายเหตุก็พบว่า มาจากนโยบายภาครัฐที่มุ่งส่งเสริมเศรษฐกิจ และการเกษตรแบบสมัยใหม่ ทำให้ชาวนาโตะขยายพื้นที่การเพาะปลูกที่เป็นสาเหตุสำคัญทำให้ป่าโคกหายไป และถูกทดแทนด้วยพืชเศรษฐกิจบ้าง นาข้าวบ้าง เมื่อชาวบ้านต้องการขายผลผลิตให้ได้มากจึงนำเอาเคมีเกษตรมาใช้เพื่อเพิ่มผลผลิต แต่เมื่อใช้ติดต่อกันเป็นเวลานานเกิดการสะสมก็ปรากฏผลออกมาอย่างที่กล่าวมาแล้ว

การกลับลำหันมามองต้นทุนทางสังคมดั้งเดิมด้านภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้าน และภูมิปัญญาด้านการเกษตรกรรมที่ถูกกลืนหายไปตั้งแต่ปี 2504 ถูกหรือฟื้นขึ้นมาใหม่เพื่อแก้ไขปัญหาสุขภาพและสิ่งแวดล้อม ในปี 2526 ได้มีการรวมตัวกันในนาม “ชมรมหมอยาพื้นบ้าน” (ปัจจุบันพัฒนามาเป็นศูนย์พัฒนาวัตถุคิสมุนไพรวัดท่าลาด) โดยได้รับการสนับสนุนจากโรงพยาบาลอำเภออุทุมพร และองค์การพัฒนาเอกชนในโครงการสมุนไพรวัดท่าลาด เพื่อการพึ่งพาตนเองที่มีอาจารย์รัชชัช โดสิตระกูล เป็นหัวหน้ามาช่วยด้านสมุนไพรวัดท่าลาด ด้านเกษตรปลอดสารพิษ และช่วยสนับสนุนการก่อตั้งโรงสีชมรมรักษ์ธรรมชาติจนแล้วเสร็จในปี 2533 ที่จะเป็นแหล่งค้าประกันความมั่นคงด้านเกษตรอินทรีย์ให้กับชุมชน ในปีเดียวกันนี้ขณะที่การเดินทางด้านสมุนไพรวัดท่าลาดและการก่อตั้งโรงสีเสร็จสิ้นเป็นที่เรียบร้อยแล้วก็ประจวบเหมาะกับการมาบรรยายหลักการทำนาแบบธรรมชาติของมาซาโนบุ ฟูกูโอกะ อันเป็นการเปิดโลกทัศน์ปฐวีตรากฐานทางความคิดให้กับชาวนาโตะ และกลายเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญอันนำมาซึ่งการรื้อฟื้นภูมิปัญญาด้านการเกษตรขึ้นมาใหม่ และ

ถูกนำมาผสมผสานกับองค์ความรู้ใหม่ที่ได้มาจากหลักการเกษตรกรรมธรรมชาติของมาซาโนบุ ที่นำมาเผยแพร่ ซึ่งทำยที่สุดชาวนาโสก็พัฒนาต่อออกมาเป็นเกษตรอินทรีย์ที่ผู้คนทั่วโลกให้การยอมรับว่าเป็นแหล่งผลิตข้าวอินทรีย์ที่ดีที่สุดของโลก

ดังนั้น ในยุคปัจจุบันคือตั้งแต่ปี 2533 เป็นต้นมาชาวนาโสก็เริ่มมีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการผลิตแบบสมัยใหม่ (เคมี) สู่การผลิตแบบปลอดภัย (มีการใช้ปุ๋ยเคมีแต่มีการกำหนดให้ใช้แต่น้อย) และพัฒนามาเป็นระบบอินทรีย์หรือเกษตรกรรมยั่งยืนมากขึ้นเป็นลำดับ ส่งผลให้ชาวนาโสมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นในทุกๆ ด้าน โดยเฉพาะสุขภาพ และสิ่งแวดล้อมในชุมชน หรืออาจกล่าวได้ว่าชุมชนนาโสเป็นผู้นำก่อนกาลในการดึงเอาต้นทุนที่มีอยู่ในชุมชนมาบูรณาการกับความรู้ทางวิชาการใหม่ๆ เพื่อแก้ไขปัญหาชุมชน ก่อนที่คนไทยทั้งประเทศจะเห็นคุณค่าของทุนทางสังคมที่ถูกใช้เป็นโครงข่ายทางสังคมรองรับวิกฤติเศรษฐกิจช่วงปี 2540 เสียอีก

1.2 ตอนที่ 2 สรุปผลจากการวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วยระบบคิด วิธีปฏิบัติ ผลลัพธ์ และปัจจัยแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกชุมชนตำบลนาโส
จากการศึกษาพบว่า

1) **กระบวนการมีส่วนร่วม** กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนตำบลนาโสในการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนเกิดขึ้นเป็นรูปธรรมเมื่อปี 2526 หรือก่อนที่ประเทศไทยจะมีรัฐธรรมนูญปี 2540 ที่เปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยชาวนาโสเข้าไปมีส่วนร่วมตั้งแต่การค้นหาค้นหาปัญหาและสาเหตุที่มาของปัญหาสุขภาพการเจ็บป่วยของชาวบ้าน และปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชนร่วมกัน ร่วมกันระดมความคิดเห็น (เ็นสรุป, โสเหล่กัน) ช่วยกันออกแบบแนวทางการพัฒนาและการแก้ไขปัญหาชุมชนตามแบบฉบับที่ตนเห็นว่าเหมาะสม สอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง มีการร่วมกันพัฒนาเทคโนโลยีขึ้นมาใช้แบบกระทบบกับสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด เช่น การทดลองทำกั้งหันลม การทำแอร์เวะ เป็นต้น การปฏิบัติเกี่ยวกับทรัพยากรในชุมชนเกิดขึ้นในครอบครัวก่อนแล้วค่อยขยายสู่ญาติมิตรบริวาร ชุมชน สังคม ภาทิเครือข่าย และประเทศอื่นๆ ที่เข้ามาศึกษาดูงาน ส่วนการตรวจสอบมี 3 ระดับ คือ การตรวจสอบจากประชาชนในชุมชนช่วยกันตรวจสอบกันเอง การตรวจสอบจากระบบภายในรูปแบบคณะกรรมการ และการตรวจสอบจากองค์กรภายนอกชุมชนที่เป็นคู่ค้า ทั้งนี้ชาวนาโสยังมีความสนใจติดตามข้อมูลข่าวสารนโยบายของรัฐเกี่ยวกับการพัฒนาด้านการเกษตรและสิ่งแวดล้อมอยู่ตลอดเวลาจากช่องทางสื่อสารต่างๆ เช่น สื่ออิเล็กทรอนิกส์ ผู้บริโภค และจากภาทิเครือข่ายด้วยกัน

อนึ่งจากกระบวนการมีส่วนร่วมดังกล่าวมาแล้วข้างต้นสามารถอธิบายถึงกรรมวิธีการมีส่วนร่วมในการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนตำบลนาโหนดได้ ดังนี้

1. การสร้างกฎเกณฑ์ กติกา ในการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมพร้อมทั้งการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนของตน เช่น กฎระเบียบการทำเกษตรอินทรีย์ กฎเกณฑ์การใช้น้ำร่วมกัน พันธะสัญญาป่าชุมชน และธรรมนูญชุมชนตำบลนาโหนดในหมวดที่ว่าด้วยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

2. การสร้างภาคีเครือข่าย เพื่อให้เกิดการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างบูรณาการ และเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนจึงมีการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย เช่น เครือข่ายโรงสีและกลุ่มผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์ เครือข่ายภูมินิเวศโสธร เครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืน รวมถึงภาคีที่ให้การช่วยเหลือการดำเนินงานในพื้นที่ เช่น องค์การพัฒนาเอกชน ภาคธุรกิจเอกชน และภาครัฐราชการ

3. การสร้างสิ่งประดิษฐ์แบบชาวบ้าน และนวัตกรรมสมัยใหม่ ที่ช่วยประหยัดพลังงาน และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เช่น กังหันลม แอร์แวน เครื่องสูบน้ำลิคคอมมูนนิสต์ จักรยานปั่นน้ำ โรงอบสมุนไพรพลังงานแสงอาทิตย์ การผลิตไบโอแก๊สใช้ในครัวเรือน เป็นต้น

4. การสร้างกระบวนการผลิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม และชุมชน มีดังนี้

4.1 การผลิตในระบบอินทรีย์ ในกฎระเบียบเกษตรอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรทำนานาโหนดทั้ง 59 ไร่ ช่วยให้เกิดการดูแลรักษา และช่วยฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ครอบคลุมทั้งดิน น้ำ ป่าไม้ อากาศ ช่วยส่งเสริมการปลูกป่า การกำจัดขยะ หมอกควัน ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้มากขึ้น

4.2 การผลิตยาและการรักษาโรคด้วยสมุนไพร ช่วยส่งเสริมให้ประชาชนหันมาปลูกป่าโดยไม่รู้สึกรว่าเป็นภาระหน้าที่ที่จะต้องรับผิดชอบ เพราะพืชสมุนไพรเหล่านั้นกลายเป็นหนึ่งในปัจจัย 4 (ยารักษาโรค) ที่สำคัญต่อการดำรงชีวิต

4.3 การผลิตผ้าอ้อมสีธรรมชาติของบ้านโคกสวาท ภูมิปัญญาที่ไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อผู้ผลิต ผู้สวมใส่ และไม่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ทำให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าในทรัพยากรชุมชน จากการแปลงทุนทางสิ่งแวดล้อมให้เกิดมูลค่าแก่กลุ่มผู้ผลิต ทำให้กลุ่มดังกล่าวมักให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีในการเข้าร่วมกิจกรรมปลูกป่าของชุมชน

4.4 การผลิตขนมจีน ที่ผู้ประกอบการคิดค้นระบบกำจัดน้ำเสียด้วยการวางท่อเลียนแบบการทำส้วม น้ำเสียจะถูกดูดซึมไปตามธรรมชาติ และไม่สามารถส่งกลิ่นออกมารบกวนเพื่อนบ้านและภูมิทัศน์ของชุมชน

5. การตั้งกลุ่มเฉพาะกิจในการศึกษาติดตามปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น ร่วมเป็น คณะอนุกรรมการจัดการลุ่มน้ำโขง ซี มูล เพื่อพัฒนาแหล่งน้ำโขงซึ่งเป็นแม่น้ำสายย่อยของแม่น้ำมูล และช่วยรวบรวมความต้องการขุดเจาะน้ำบาดาลของชาวบ้านให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมา ดำเนินการขุดเจาะ นอกจากนี้ยังมีการตั้งคณะกรรมการที่ดินและสวัสดิการชุมชนตำบลนาโส เพื่อ ดูแลเกี่ยวกับปัญหาที่ดินของชาวบ้าน และคอยดูแลที่สาธารณะประโยชน์ในชุมชนไม่ให้ถูกบุกรุก มีการตั้งคณะกรรมการฝ่ายส่งเสริมและหัวหน้าหน่วยประจำหมู่บ้านขึ้นมา เพื่อติดตามดูแลด้าน เกษตรอินทรีย์ การพัฒนาอาชีพ รวมถึงการระงับภัยด้านอื่นๆ จากภายนอกที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน

2) กระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ของชุมชนตำบลนาโส ประกอบด้วย ระบบคิด วิธีปฏิบัติ ผลลัพธ์ และปัจจัยแวดล้อมทั้งภายในและ ภายนอกชุมชน

จากการศึกษาพบว่า

2.1 ระบบคิด จุดเริ่มต้นของกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้าน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนตำบลนาโสเกิดขึ้นจากการปฏิบัติทางความคิดอย่างถึง รากฐานที่ชาวนาโสได้รับจากประสบการณ์ตรงช่วงวิกฤติสิ่งแวดล้อมและองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับ เกษตรกรรมธรรมชาติกับการนำทุนทางสังคมเดิมด้านเกษตรมาบูรณาการร่วมกัน จนกระทั่งตก ผลึกเป็นระบบคิดต่างๆ ดังนี้

2.1.1 ระบบคิดทวนกระแสการพัฒนาแบบการทำให้ทันสมัย ด้วยการ พึ่งพาตนเองในทุกๆ มิติ เพื่อลดการพึ่งพิงจากภายนอก โดยอาศัยกระบวนการรวมกลุ่ม และการ สร้างภาคีเครือข่าย ช่วยให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เป็นกำลังใจ ช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน

2.1.2 ระบบคิดในความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ชุมชนตำบลนาโสสร้างระบบความสัมพันธ์ระหว่างคน ธรรมชาติ และสิ่ง เหนือธรรมชาติ ขึ้นมาเป็นเครื่องมือในการดูแลปกป้องทรัพยากร สะท้อนให้เห็นถึงจิตสำนึก และ คุณธรรมทางสิ่งแวดล้อม มีการสร้างกฎเกณฑ์ทางสังคมขึ้นมา ซึ่งเห็นได้จากวิถีการดำรงชีวิต ระบบความสัมพันธ์ของสังคม ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ข้อชะล่า ความศรัทธาในเชิง สัจญ์ลัทธิ กุมีปัญญา ค่านิยม และการสร้างกฎระเบียบของชุมชนในการจัดการทรัพยากร

2.1.3 ระบบคิดในการสร้างหลักประกันความมั่นคงในการดำรงชีวิต กระบวนการทางความคิดในการสร้างความมั่นคงของชาวนาโสครอบคลุมรอบด้าน ทั้งด้านแหล่ง อาหารที่ปลอดภัยปราศจากพิษ ด้านเศรษฐกิจชุมชน ด้านสิ่งแวดล้อม การเพิ่มพื้นที่สีเขียวให้ชุมชน ด้านการ

รวมกลุ่มทั้งภายในและภาคีเครือข่ายจากภายนอกชุมชน ด้านยารักษาโรค ด้านเครื่องนุ่งห่ม ด้านสวัสดิการและบ้านอายุยามแก่เฒ่า

2.1.4 ระบบคิดเกี่ยวกับจิตสำนึกรักแผ่นดินถิ่นที่เกิด ที่ทำกิน และชุมชน
ระบบคิดจิตสำนึกนี้เกิดขึ้นจาก 2 แห่ง คือ เกิดผุดขึ้นเองเป็นอุปปาติกะหรือจากการมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาร่วมกัน และอีกแห่งเกิดจากกระบวนการปลูกเสกทางความคิดของคนรุ่นเก่าพยายามส่งมอบให้กับคนรุ่นใหม่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ และวิถีวัฒนธรรมชุมชน

2.1.5 ระบบคิดเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรกรรมยั่งยืน วิธีคิดที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตใหม่ที่ชาวนาไส่สังคายนาขึ้นมาเพื่อการอนุรักษ์และการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมทางการเกษตร และสิ่งแวดล้อมในชุมชน

จากระบบคิดทั้ง 5 ระบบ ที่กล่าวมาทำให้การศึกษาวิจัยครั้งนี้ค้นพบว่าการปรับเปลี่ยนทัศนคติอย่างถึงรากถึงโคนจะเป็นบันไดขั้นแรกทำให้ชาวนาไส่และชุมชนนี้กล้าเปลี่ยนผ่านวิถีการผลิตจากเคมีมาเป็นอินทรีย์อย่างไม่ลังเลใจว่าบุคคลภายนอกชุมชนจะเห็นด้วยหรือไม่ ซึ่งสอดคล้องมาซาโนบุ ฟูกูโอกะ ได้กล่าวถึงการปฏิวัติทางความคิดจากฟางเพียงเส้นเดียว

2.2 วิธีการปฏิบัติ ระบบคิดที่มีต่อการพัฒนาชุมชนหรือมีต่อทรัพยากรชุมชนของชาวนาไส่ นำไปสู่การตัดสินใจเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จากการศึกษาพบว่า ประชาชนหรือชุมชนมีแนวทางหรือหลักการปฏิบัติต่อทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ และอากาศ ซึ่งเป็นกระบวนการทัศน์ใหม่ในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่น่าสนใจ ดังนี้

2.2.1 การมีส่วนร่วมในการจัดการดิน ได้แก่ เกษตรกรมีการปรับปรุงบำรุงดินในแปลงเกษตรของตนเอง มีการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตจากเคมีสู่เกษตรอินทรีย์ โดยค่อยๆ ลด ละ เลิกการใช้สารเคมี มีการจัดการดินเชิงซ้อน การจัดตั้งกองทุนที่ดินและสวัสดิการชุมชน ตำบลนาไส่พร้อมทั้งมีระบบการตรวจสอบการจัดการดิน

2.2.2 การมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำ ได้แก่ การร่วมกันอนุรักษ์ลำน้ำโพง เพื่อความสมดุลของระบบนิเวศได้น้ำ และความมั่นคงทางอาหาร เพื่อให้เกิดการกระจายทรัพยากรและเหมาะสมกับศักยภาพของแหล่งน้ำแต่ละแห่ง จึงได้มีการสร้างกฎระเบียบการใช้น้ำร่วมกัน มีส่วนร่วมในการจัดการน้ำบาดาลเพื่อแก้ปัญหาคาราคาซังน้ำใช้ในการเกษตร มีการนำเทคนิคเพิ่มแรงดันน้ำมาใช้ในการช่วยประหยัดพลังงาน และลดต้นทุนการผลิต นอกจากนี้ยังพบว่าชาวนาไส่มีระบบการตรวจสอบการจัดการน้ำ จากประชาชนด้วยตนเอง และในรูปคณะกรรมการ

2.2.3 การมีส่วนร่วมในการจัดการป่าไม้ ได้แก่ การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชน ป่าธรรมชาติ ป่าครอบครัว และป่าไผ่ตามลำห้วยโพง การร่วมสร้างสวน

ป่าสมุนไพรชุมชน และมีการจัดการป่าโดยองค์กรชุมชน (วัด โรงเรียนชุมชนกลุ่มเกษตรกรทำนา นาไล่ ศูนย์พัฒนาวัตถุพิษสมุนไพรท่าลาด)

2.2.4 การมีส่วนร่วมในการจัดการอากาศ ได้แก่ การอนุรักษ์และฟื้นฟู ภูมิปัญญาพยากรณ์อากาศแบบชาวบ้าน การจัดการขยะในครัวเรือน การจัดการกลิ่นของผู้ประกอบการโรงงานขนมจีน การจัดการเสียง ฝุ่นละอองของผู้ประกอบการโรงสี โรงเลี้ยงสัตว์ และการจัดการหมอกควัน

จากวิธีการปฏิบัติในการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ และอากาศ ทำให้การศึกษาวิจัยครั้งนี้ค้นพบการสังคายนารูปแบบการมีส่วนร่วมแบบใหม่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหรือกระบวนการผลิตใหม่ที่เป็นพลวัตของชุมชนตำบลนาไล่ที่น่าสนใจหลายรูปแบบ ดังนี้

1. การผลิตในระบบอินทรีย์
2. การรักษาโรคด้วยยาสมุนไพร และหรือพิธีกรรมบวงสรวงป่าสมุนไพร
3. การสร้างป่ารอบครัว
4. การถวายน้มน้ำประเภทไม้ดอกแทนการถวายน้มน้ำสด
5. การทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้ และการระดมทุนเพื่อทำไร่สวนสมุนไพรชุมชน
6. ดันก้นท้าวอินทรีย์
7. การพยากรณ์อากาศแบบชาวบ้าน

การสังคายนารูปแบบการมีส่วนร่วมเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชุมชนแห่งนี้สร้างสรรค์ขึ้นมาเป็นกลไกในการจัดการทรัพยากรหรือใช้เป็นเครื่องมือในการสืบทอดอุดมการณ์ชุมชนเกี่ยวกับเรื่องสมุนไพรและการทำเกษตรอินทรีย์ อันเป็นขุมพลังในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนที่สำคัญทำให้ชุมชนแห่งนี้ขับเคลื่อนยั่งยืนอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง

นอกจากรูปแบบการมีส่วนร่วมใหม่ๆ แล้วยังค้นพบว่า ชุมชนตำบลนาไล่ มีวิธีการจูงใจหรือโน้มน้าวใจให้ประชาชนตัดสินใจเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรโดยใช้มาตรการจูงใจมากกว่าการบังคับด้วยกฎระเบียบ ซึ่งสังเกตได้จากสิทธิประโยชน์ที่สมาชิกจะได้รับหลังจากเข้าร่วมกลุ่ม เช่น สิทธิประโยชน์กลุ่มเกษตรกรทำนา นาไล่ สิทธิประโยชน์กองทุนที่ดิน และสวัสดิการชุมชนตำบลนาไล่ เป็นต้น

2.3 ผลลัพธ์ ผลที่เกิดขึ้นหลังจากที่ประชาชนหรือชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏผลเป็นรูปธรรมและนามธรรม ดังนี้

2.3.1 ผลลัพธ์จากการจัดการดิน คือ ทำให้เกิดความมั่นคงปลอดภัยต่อชีวิตของประชาชน สัตว์ สิ่งแวดล้อมในชุมชน ทำให้ชุมชนมีอำนาจในการต่อรองเพิ่มมากขึ้น เกิดการรวมกลุ่มอาชีพ เกิดตลาดเขียวและกิจกรรมสีเขียวที่เป็นแหล่งจำหน่ายผลผลิตอินทรีย์ จนทำให้ชุมชนแห่งนี้กลายเป็นต้นแบบเกษตรอินทรีย์แบบครบวงจรตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ เกิดทุนในรูปองค์กร เช่น กองทุนโคกระบือ กองทุนที่ดินและสวัสดิการชุมชนตำบลนาโเส

2.3.2 ผลลัพธ์จากการจัดการน้ำ คือ ทำให้คุณภาพน้ำดีขึ้น เกิดหนองน้ำสาธารณะในหมู่บ้านต่างๆ ที่มีขอบเขตชัดเจน มีการจัดการและการใช้ประโยชน์ร่วมกันก่อให้เกิดความมั่นคงทางด้านอาหารเพราะมีเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ชาวนาโเสยังช่วยกันอนุรักษ์ลำน้ำโพง มีกฎระเบียบการใช้น้ำร่วมกัน และเกิดกองทุนน้ำ

2.3.3 ผลลัพธ์จากการจัดการป่าไม้ คือ จากการมีป่าหัวไร่ปลายนากระจายไปทั่วชุมชนทำให้ภายในชุมชนมีพื้นที่สีเขียวมากขึ้น สภาพแวดล้อมน่าอยู่มากขึ้น ป่ามีความอุดมสมบูรณ์ขึ้นเรื่อยๆ ทั้งป่าธรรมชาติทั่วไป ป่าดอนปู่ตา ป่าช้า ป่าชุมชนบ้านกุดแดง ป่าไผ่ และสวนสมุนไพรชุมชน ที่ชาวนาโเสสามารถเข้าใช้ประโยชน์โดยเสมอภาคกันภายใต้กรอบกติกาที่ชุมชนกำหนดร่วมกัน

2.3.4 ผลลัพธ์จากการจัดการอากาศ คือ ช่วยลดมลภาวะทางอากาศ เกิดหมู่บ้านสีขาวเขตปลอดบุหรี่ที่บ้านสันติสุข และเป็นต้นแบบการจัดการขยะตั้งแต่ต้นทาง

จากกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนตำบลนาโเสที่กล่าวมามีจุดสังเกตที่น่าสนใจ 3 อย่าง ดังนี้

1) ขั้นตอนแรก (ระบบคิด) เป็นขั้นตอนที่ใช้เวลาในการปลูกฝังงาน และยากที่สุดที่จะทำให้คนๆ หนึ่งปรับเปลี่ยนทัศนคติของตนที่มีต่อการทำเกษตรแบบสมัยใหม่ (เคมี) ให้มีทัศนคติในการทำอินทรีย์ ซึ่งต้องยอมรับในความมุ่งมั่นของผู้นำทางความคิดหลายๆ ท่าน อาทิ เช่น อาจารย์ธวัชชัย โดสิตระกุล นักพัฒนาเอกชนที่ฝังตัวอยู่ในชุมชนร่วม 10 ปี อีกท่านคือ รสนา โดสิตระกุล (น้ำของธวัชชัย) ผู้ติดต่อประสานงานเชิญให้ มาซาโนบุ ฟูกูโอกะ มาบรรยายทำให้ชาวนาโเสมีโอกาสดีๆ ในการเปิดโลกทัศน์การทำงานแบบธรรมชาติ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญในการทำอินทรีย์ในระยะต่อมา ทั้งนี้ทัศนคติเหล่านี้จะไม่มีการต่อ ยอดหากไม่ได้ผู้นำในชุมชนมาขับเคลื่อนดำเนินงานต่อ และมีภาคีเข้ามาร่วมสนับสนุนกิจกรรม เช่น โรงพยาบาลกุดชุม เครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืน เป็นต้น

2) เทคนิคสำคัญในการจัดการทรัพยากรทั้ง 4 อย่างคือ “การใช้ทุนต่อทุน” หรือการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดการกับทรัพยากรในชุมชน ซึ่งนับว่าเป็นวิธีการจัดการที่ประหยัด แต่ทรงประสิทธิภาพ เป็นประโยชน์ต่อชาวนาโเส และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

3) ลักษณะการจัดการทุนทางสังคมด้านสิ่งแวดล้อมไม่ได้ถูกจำกัดเฉพาะพื้นที่สาธารณะประโยชน์ในชุมชน เช่น การอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไฟตามลำห้วยโพง การปลูกป่าเสริมในดอนปู่ตา ป่าช้า และป่าธรรมชาติทั่วไป เป็นต้น แต่มีการจัดการร่วมกันในพื้นที่ส่วนบุคคล เช่น การปรับปรุงบำรุงดินในแปลงเกษตรของตนเอง การติดตั้งแอร์แวน การอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าครอบครัว การจัดการขยะในครัวเรือน เป็นต้น ที่สำคัญอีกอย่างคือ เกษตรกรเคมีทั่วไปก็นำหลักการปฏิบัติอินทรีย์ไปใช้ เช่น การทำน้ำหมักจากเศษอาหาร การเพิ่มอินทรีย์วัตถุให้ดิน เป็นต้น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้การแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมก้าวพ้นขั้นวิกฤติมาได้

2.4 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการทุนทาง

สังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนตำบลนาโถ่

จากการศึกษาพบว่ามี 2 ปัจจัย ดังนี้

2.4.1 ปัจจัยแวดล้อมภายในชุมชน ได้แก่ (1) ความเป็นชุมชนนิยมนาโถ่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาร่วมกัน ต่างก็ยึดมั่นในระบบอาวุโสที่อยู่บนหลักการระบอบธรรม และมีอุดมการณ์อำนาจร่วมกัน โดยปรารถนาให้ชุมชนเป็นพื้นที่ปลอดสารพิษสารเคมี และเป็นสังคมแห่งความเสมอภาค ซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างหนึ่งทำให้ลดขั้นตอนในการดำเนินกิจกรรมชุมชน ลดความขัดแย้ง และทำให้การพัฒนาชุมชนเป็นไปในทิศทางเดียวกันได้ง่ายขึ้น (2) ผู้นำชุมชนและภาวะการนำ จุดเด่นของผู้นำนาโถ่คือ การเสียสละประโยชน์ส่วนตัวมาทำงานส่วนรวม มีความเฉลียวฉลาดในการออกแบบทางความคิดที่สร้างสรรค์ผ่านวิถีวัฒนธรรมชุมชนผ่านการดำเนินงานกลุ่มสังฆอาสาพัฒนา ผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการตกผลึกทางความคิด ซึ่งทำให้ชุมชนกล้าคิด กล้าทำ และกล้าเปลี่ยนแปลง (3) เทคโนโลยีชาวบ้านและนวัตกรรมสมัยใหม่ เช่น การสร้างครกตำข้าวจากเครื่องยนตร์ถไกนาแบบเดินตาม จักรยานปั่นน้ำ เครื่องดูดน้ำ ลีกลอมมูนนิสต์ การประดิษฐ์อุปกรณ์ในการทอผ้า การผลิตก๊าซชีวภาพหรือไบโอแก๊ส การเขียนสตอรี่บอร์ด และการใช้ระบบตามสอบ ซึ่งช่วยเสริมสร้างมูลค่า คุณค่าให้กับเกษตรกร และเป็นผลดีต่อสิ่งแวดล้อม ช่วยให้ประหยัดพลังงาน เวลา แรงงาน ลดต้นทุนการผลิต เพิ่มความรักความสามัคคีในชุมชน (4) ธรรมนูญชุมชนตำบลนาโถ่ เป็นอีกหนึ่งปัจจัยหนุนเสริมให้การจัดการทรัพยากรชุมชนเป็นระบบและมีเอกภาพ

2.4.2 ปัจจัยแวดล้อมภายนอกชุมชน ได้แก่ (1) กลุ่มเครือข่าย ผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์ และโรงสี ที่ทำงานเชื่อมโยงกัน 10 กลุ่ม ทำให้มีสมาชิกใหม่เข้าร่วมกลุ่มฯ ทุกๆ ปี มีบทบาทในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน ช่วยส่งเสริมกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และช่วยเพิ่มอำนาจในการต่อรอง (2) องค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการต่างประเทศ มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมทางวิชาการ เป็นพี่เลี้ยงการทำเกษตรอินทรีย์

ในช่วงแรกๆ สนับสนุนทุนที่เป็นตัวเงิน สร้างศาลาเอกประสงค์ และการรับซื้อผลผลิตล่วงหน้า (3) องค์กรธุรกิจเอกชน เช่น บริษัทส่งออกและโรงสี มาณูครอง เจียเม้ง สหกรณ์กรีนเนท องค์กรแฟร์เทรด และ บริษัทสยามออร์แกนิก ซึ่งมีบทบาทในการส่งเสริมการตลาด สนับสนุนปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด สนับสนุนเงินกู้ดอกเบียดำ (4) องค์กรและหน่วยงานของภาครัฐ เช่น โรงพยาบาลกุดชุม สหกรณ์จังหวัด องค์กรการบริหารส่วนตำบลนาโส และศูนย์การศึกษาอนุบาลตำบลนาโส ช่วยส่งเสริมงานด้านสมุนไพร การทำบัญชี สนับสนุนเงิน (5) กระแสสังคมจากภายนอก เช่น กระแสการกระจายอำนาจเพื่อการมีส่วนร่วมด้านสิ่งแวดล้อม ทำให้ประชาชนในพื้นที่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นของตนเองได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้กระแสโลกาภิวัตน์ยังช่วยกระตุ้นให้ประเด็นสิ่งแวดล้อมได้รับความสนใจจากผู้คนในชุมชนสังคมมากขึ้น ส่งผลให้องค์กรทั้งในประเทศและต่างประเทศเข้ามาศึกษาดูงาน และให้การสนับสนุนการดำเนินงานด้านเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่นาโส ทั้งนี้กระแสการบริโภคแบบปลอดภัย ยังช่วยขยายฐานผู้ผลิตและตลาดอินทรีย์ให้กว้างขวางออกไป ในเวลาเดียวกันก็เกิดกระแสเกษตรกรรมทางเลือกขึ้นทำให้เกษตรกรหันมาศึกษาเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรกรรมแบบยั่งยืน นำไปสู่การรวมกลุ่มผู้มีแนวคิดอุดมการณ์เดียวกันจนกลายเป็นเครือข่าย (6) การศึกษาดูงานจากบุคคลภายนอก ช่วยขยายฐานตลาด ขยายแนวคิดเกษตรอินทรีย์ และช่วยสะท้อนการพัฒนาเสมือนกระจกเงาที่จะช่วยให้องค์กรชุมชนแก้ไขพัฒนาตนเองให้ดีขึ้น (7) นโยบายและโครงการที่เหมาะสม การสร้างนโยบายแบบล่างขึ้นบนทำให้การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนประสบความสำเร็จและสอดคล้องกับความต้องการของคนในชุมชน

1.3 ตอนที่ 3 สรุปผลการวิจัยเกี่ยวกับปัญหา อุปสรรค กระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งแนวทางการแก้ไขปัญหา อุปสรรคหรือข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาพบว่า

1) ปัญหา อุปสรรค กระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนตำบลนาโส เกิดขึ้นจาก 3 ด้าน คือ ด้านเกษตรกร ด้านนโยบายภาครัฐ และด้านองค์กรชุมชน ดังนี้

1.1 ปัญหา อุปสรรค ด้านเกษตรกร เช่น เกษตรกรอินทรีย์ส่วนหนึ่งขาดการยืนยันยึดมั่นในกลุ่มที่เป็นองค์กรชุมชน เพียงเพราะการมองเห็นประโยชน์เฉพาะหน้าที่ได้รับเงินช่วยเหลือจากโครงการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ของรัฐ ซึ่งบั่นทอนความเข้มแข็งของกลุ่มผู้ผลิตอินทรีย์ เกษตรกรขาดความเชื่อมั่นและศรัทธาในการทำเกษตรอินทรีย์ สับสนในมาตรฐานอินทรีย์

เพราะมีเยอะมาก เกษตรกรต้องแบกรับภาระเงินค่าตรวจแปลงเอง สมาชิกในครอบครัวไม่ยินยอมให้เปลี่ยนรูปแบบการผลิต และมีหนี้สินมากจึงต้องไปทำงานหารายได้นอกชุมชนทำให้ขาดแรงงานในครอบครัว

1.2 ปัญหา อุปสรรค ด้านนโยบายภาครัฐ นโยบายมีลักษณะไม่ส่งเสริมการรวมกลุ่ม เช่น โครงการรับจำนำข้าวเปลือกในราคาสูง (ข้าวเคมี) ซึ่งมีราคาไม่ต่างจากข้าวอินทรีย์ที่มีกระบวนการผลิตยุ่งยากกว่า ทำให้เกษตรกรขาดกำลังใจ และลังเลใจที่จะทำต่อ นโยบายการเพิ่มพื้นที่เกษตรอินทรีย์ในจังหวัดยโสธรปี 2560 ที่มาพร้อมกับมาตรการจูงใจในรูปแบบเงินช่วยเหลือส่งผลให้เกิดการแย่งชิงตัวเกษตรกรโดยปริยาย เนื่องจากสมาชิกกลุ่มเกษตรอินทรีย์บางส่วนถอนตัวออกจากการเป็นสมาชิกภาพของกลุ่มเพื่อเข้าร่วมโครงการรัฐ

1.3 ปัญหา อุปสรรค ด้านองค์กรชุมชน องค์กรชุมชนที่เป็นกลไกขับเคลื่อนด้านสิ่งแวดล้อมยังขาดบุคลากร (บุคลากรโรงสีข้าวชุมชน บุคลากรการแพทย์พื้นบ้าน) โดยเฉพาะผู้นำรุ่นใหม่ที่มีจิตสำนึกในการทำงานเพื่อชุมชน เนื่องจากมีค่าตอบแทนต่ำ ทำงานล่วงเวลา ทำให้บุคลากรในบางส่วนที่มีความรู้ความสามารถถอนตัวออกไปทำสมาร์ทฟาร์ม (Smart Farm) ของตนเองแทน หรือบางส่วนออกไปจัดตั้งกลุ่มใหม่ทำให้องค์กรเดิมขาดบุคลากรชำนาญการ ขาดงบประมาณในการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ผลผลิตอินทรีย์ลดลงไม่เพียงพอต่อการจัดการ ขาดผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านในการวิเคราะห์คู่แข่งและการตลาด ทำให้การวางแผนผิดพลาด และทำให้การบริหารจัดการโรงสีขาดทุนติดต่อกันมา 5 ปี การตลาดข้าวอินทรีย์ในประเทศยังมีน้อยไม่สัมพันธ์กับการส่งเสริมที่ภาครัฐสนับสนุนให้มีเกษตรอินทรีย์

จากการศึกษาพบว่าปัญหา อุปสรรคที่เกิดขึ้นในกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีน้อยมาก ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจาก (1) การสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ทำให้ชาวนาโไล่มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอยู่ตลอด จึงทำให้มีความคิดเห็นสอดคล้องเป็นไปในทิศทางเดียวกัน เห็นคุณค่าในสิ่งที่ตนเองทำอยู่ และมีเข้าใจหลักการปฏิบัติต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และเข้าใจกฎระเบียบส่วนใหญ่ของกลุ่ม (2) ลักษณะการพัฒนาแบบเข้าใจ เข้าถึง พัฒนา ทำให้ชาวนาโไล่มีข้อมูลของชุมชน และมีความเข้าใจแนวทางการพัฒนา ที่ถือว่าเป็นการพัฒนาแบบเข้าใจ เข้าถึง ฉะนั้นไม่ว่าจะอยู่ในที่ลับตาคนอื่นหรืออยู่ในที่แจ้งวิธีการปฏิบัติตัวต่อข้อกำหนดกฎระเบียบหรือต่อทรัพยากรก็โปร่งใสอยู่เช่นเดิม (3) มีการใช้กระบวนการกลุ่มเพื่อยุติความขัดแย้งและการคิดต่าง โดยการประชุม การนับคะแนนเสียง และการทำประชาคม เป็นต้น (4) มีการจัดการความขัดแย้งในชุมชนด้วยการใช้ระบบอาวุโส และคณะกรรมการในชุมชนเป็นเครื่องมือในการไกล่เกลี่ย (5) มีระบบหรือกฎเกณฑ์ที่ชุมชนสร้างขึ้นมาเป็นกรอบแนวทางในการปฏิบัติ เช่น ธรรมนูญชุมชน

กฎระเบียบเกษตรอินทรีย์ ข้อตกลงตลาดสีเขียว เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ช่วยลดปัญหา อุปสรรคเล็กๆ น้อยๆ ให้ผ่านพ้นไปได้

2) แนวทางการแก้ไขปัญหา อุปสรรค กระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชนหรือชุมชนตำบลนาโเส

จากการศึกษาพบว่า ควรสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นระบบโดยการสร้างโรงเรียนเกษตรอินทรีย์ ควรสนับสนุนเงินค่าตรวจแปลงให้กับเกษตรกร ควรมีการจัดทำแผนงานร่วมกันระหว่างผู้ที่มีความเกี่ยวข้องทั้งกลุ่มผู้ผลิต องค์กร ภาคเอกชน และหน่วยงานภาครัฐ ควรผลักดันพระราชบัญญัติเกษตรกรรมยั่งยืน พัฒนาบุคลากร สนับสนุนสินเชื่อสีเขียว ส่งเสริมสนับสนุนวัฒนธรรมประเพณี โบราณและภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรชุมชน เช่น ประเพณี 12 เดือน ภูมิปัญญาด้านเกษตรอินทรีย์ ด้านสมุนไพร ด้านการพยากรณ์อากาศ พิธีกรรมบวงสรวงป่าสมุนไพร การบวงสรวงหลักบ้าน และการบวชป่า เป็นต้น

3) ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาพบว่า ควรผลักดันให้ยโสธรเป็นต้นแบบเกษตรอินทรีย์ที่เป็นรูปธรรมชัดเจนในการเป็นพื้นที่ปลอดสารพิษ อนึ่งพฤติกรรมการจับสัตว์และแมลงบางชนิดกระทำการไม่เหมาะสมมีผลกระทบต่อห่วงโซ่ระบบนิเวศในชุมชน ควรนำประเด็นนี้ไปพิจารณาร่วมกันอาจบัญญัติเพิ่มเติมในธรรมนูญชุมชนตำบลนาโเส

2. อภิปรายผล

จากการศึกษา “การมีส่วนร่วมของประชาชนกับการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: กรณีศึกษาชุมชนตำบลนาโเส อำเภอกุฉินชัย จังหวัดยโสธร” ผู้ศึกษาแยกอภิปรายผลเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทฤษฎี และส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ดังนี้

2.1 อภิปรายผลส่วนที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทฤษฎี ดังนี้

2.1.1 อภิปรายผลส่วนที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทฤษฎีการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนตำบลนาโเสในการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น ได้กระทำผ่านวิถีเกษตรอินทรีย์ วัฒนธรรมชุมชน การเรียนรู้ในกิจกรรมของกลุ่มทางสังคมทั้งภายในชุมชน และระหว่างกลุ่มเครือข่ายจากภายนอกชุมชน โดยมีกระบวนการทำงานของทุนทางสังคม (ระบบคิด วิธีปฏิบัติ ผลลัพธ์ ปัจจัยแวดล้อมทั้ง

ภายในและภายนอก) เป็นกลไกที่สำคัญนำไปสู่กรรมวิธีการมีส่วนร่วมของประชาชนชุมชนนาโไล่ เช่น (1) การสร้างกฎเกณฑ์ กติกาของชุมชนขึ้นมาจัดการทรัพยากรชุมชน เช่น กฎระเบียบเกษตรอินทรีย์ กฎหมายธรรมนูญตำบลที่ว่าด้วยทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กฎระเบียบป่าชุมชน กฎระเบียบในการใช้น้ำ การประกาศเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ (2) การสร้างเครือข่าย การแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมไม่สามารถทำได้ด้วยคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เพราะทรัพยากรบางอย่างส่งอิทธิพลถึงกัน อย่างลำน้ำโพงที่มีอาณาเขตติดกับหลายอำเภอ ไฟป่า หมอกควันฝุ่นละอองที่เกิดจากการเผาตอซัง หรือการฉีดพ่นสารเคมี เป็นต้น ฉะนั้น ชุมชนนาโไล่จึงพินิจกำลังกับกลุ่มอื่น เช่น กลุ่มผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์ กลุ่มภูมินิเวศจังหวัดยโสธร กลุ่มผู้บริโภคอาหารปลอดภัย องค์การพัฒนาเอกชน องค์การธุรกิจเอกชน รวมถึงองค์กรภาครัฐ (3) การจัดตั้งกลุ่มเฉพาะกิจ ในการศึกษาคิดตามปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น ชมรมรักษ์ธรรมชาติ กลุ่มสังฆอาสาพัฒนา คณะกรรมการที่ดินและสวัสดิการชุมชนตำบลนาโไล่ คณะอนุกรรมการลุ่มน้ำโขง ซี มูล คณะกรรมการศึกษาลำน้ำโพง คณะกรรมการฝ่ายส่งเสริมและหัวหน้าหน่วยประจำหมู่บ้าน (4) การจัดประชาวิจารณ์ เวทีสาธารณะที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้แสดงความคิดเห็นใน โครงต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและตนเอง ในปัจจุบันการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมอยู่ในเชิงรับมากกว่าเชิงรุก ทำให้การจัดกิจกรรมประชาวิจารณ์ไม่ถี่คึกคักหนาแน่นเหมือนในช่วงแรกๆ เพราะหลายอย่างเริ่มเป็นระบบแล้ว กรรมวิธีการมีส่วนร่วมของประชาชนที่กล่าวมาสอดคล้องกับวิธีการมีส่วนร่วมของวรวิฒิ โรมรัตนพันธ์ ที่กล่าวถึงการจัดการสิ่งแวดล้อมทำได้หลายอย่าง เช่น การสร้างกฎเกณฑ์ การสร้างเครือข่าย การสร้างกลุ่มเฉพาะกิจ และการจัดประชาวิจารณ์

2.1.2 อภิปรายผลส่วนที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทฤษฎีทุนทางสังคม

ชุมชนตำบลนาโไล่มีการนำทุนทางสังคมมาบูรณาการร่วมกับภาคประชาสังคมของกลุ่มองค์กรต่างๆ ในชุมชน และความเป็นชุมชนนิยม มาเป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเป็นไปได้ด้วยดี ช่วยลดขั้นตอนในการทำงาน ลดต้นทุนการผลิต ช่วยประหยัดพลังงาน เกิดการกระจายรายได้ สร้างความเป็นธรรมให้ชุมชนสังคม โดยมีลักษณะของทุนทางสังคม เช่น ทุนในทรัพยากรและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกัน ทุนทางภูมิปัญญาท้องถิ่น กระบวนการเรียนรู้และการตกผลึกทางความคิด ทุนทางประเพณี วัฒนธรรม ระบบคุณค่า อุดมการณ์ และความเชื่อ ที่วางอยู่บนพื้นฐานการเคารพต่อธรรมชาติหรือกำหนดตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ จิตสำนึกรักแผ่นดินถิ่นที่เกิด ที่ทำกิน และชุมชน มีหลักธรรมในศาสนาที่ชี้แนะให้ชาวบ้านโไล่มีความรัก ความสามัคคี ความเอื้ออาทร ความไว้วางใจ ทุนทางมนุษย์ (ผู้นำและภาวการณ์นำ) ทุนเครือข่าย ทุนทางเทคโนโลยี ทุนทางกองทุนต่างๆ ซึ่งลักษณะของทุนทางสังคมที่กล่าวมามีความสอดคล้องกับ

แนวคิดของวรวิทย์ โรมรัตน์พันธ์ ที่กล่าวถึงลักษณะของทุนทางสังคมในเชิงโครงสร้างหน้าที่ และเชิงบูรณาการหรือผลลัพธ์นั่นเอง และสอดคล้องกับแนวคิดของพิศาล มุกดาภิรมย์ และปิยะพงษ์ บุศบงก์ ที่ได้สรุปลักษณะทุนทางสังคมเป็น 2 อย่าง คือ ทุนที่มนุษย์ไม่ได้สร้างขึ้นมา เช่น ทรัพยากรธรรมชาติทั้งดิน น้ำ ป่าไม้ และทุนที่มนุษย์สร้างขึ้นมา เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม ประเพณี รวมถึงทุนด้านกายภาพ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดของปิยะพงษ์ บุศบงก์ ที่มองว่าทุนทางสังคมเป็นข้อต่อที่อยู่ระหว่างแนวคิดประชาสังคมกับแนวคิดชุมชนนิยม โดยทำหน้าที่เชื่อมโยงแนวคิดทั้ง 2 เอาไว้ และทำให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนประชาสังคมเป็นไปได้

ความจำเป็นในการดำรงชีวิตทำให้ชาวนาโตะต้องสร้างระบบคิดหรือวิถีคิด ที่มีต่อคน สิ่งแวดล้อม และสิ่งเหนือธรรมชาติขึ้นมาใช้เป็นเครื่องมือการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีที่เกื้อกูลต่อกัน และเป็นเครื่องในการดูแล ควบคุม จัดการทรัพยากรชุมชนให้ยั่งยืนเกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งสะท้อนออกมาให้เห็นผ่านวิถีการดำรงชีวิต ในระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ความศรัทธาในเชิงสัญลักษณ์ ภูมิปัญญา ค่านิยม และการสร้างกฎระเบียบของชุมชนในการจัดการทรัพยากร อันแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมในการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ระบบคิดที่กล่าวมาสอดคล้องกับแนวคิดของอานันท์ กาญจนพันธุ์ ที่มองว่าทุนทางสังคมเป็นวิถีคิดและระบบความรู้ในการจัดการวิถีชีวิตของความเป็นชุมชนที่ต้องอาศัยวิถีคิดเชิงซ้อน ระบบความรู้ ภูมิปัญญา กฎเกณฑ์ทางสังคม จารีต กฎหมาย หรือองค์กรขึ้นมาจัดการในเรื่องนั้นๆ

ชาวนาโตะมีวิถีคิดเชิงซ้อนในการจัดการทรัพยากรของตนเอง สืบเนื่องมาจากพื้นที่ของเกษตรกรรมบางท่านเอื้อต่อการเพาะปลูกในฤดูแล้ง เช่น อยู่ใกล้แหล่งชุมชน แหล่งน้ำ ดินดอน มีรั้วรอบขอบชิดป้องกันสัตว์เลื้อยเข้ามาทำลาย และทำให้ง่ายต่อการเข้าไปจัดการดูแล จึงเปิดโอกาสให้ผู้อื่นสามารถเข้ามาเพาะปลูกพืชผักในที่นาของตนได้หลังทำนาเสร็จแล้ว โดยไม่ต้องเสียค่าเช่าที่ดิน บางรายยังช่วยสนับสนุนปัจจัยการผลิต (น้ำบาดาล ปุ๋ยอินทรีย์) เป็นการเกื้อกูลพึ่งพาอาศัยกันและกัน กล่าวคือ เจ้าของที่นาในฐานะผู้ให้การอุปถัมภ์จะได้รับประโยชน์และการตอบแทนในรูปแบบระบบคุณค่าที่เป็นค่านิยมหรือบรรทัดฐานในชุมชน เช่น การได้รับความเคารพ ความเชื่อใจ ได้รับเกียรติ การยกย่องสรรเสริญ หรืออาจจะได้รับผลผลิตเป็นการตอบแทนบุญคุณเล็กๆ น้อยๆ และช่วยปรับปรุงบำรุงดิน เพราะการปลูกพืชผักยังช่วยให้เกิดการหมุนเวียนธาตุอาหารในดิน รักษาหน้าดิน ทำให้ดินร่วนซุย เมื่อถึงฤดูกาลทำนาปีถัดไปข้าวบริเวณนั้นก็จะมิภูมิด้านทานโรค และให้ผลผลิตมากเป็นพิเศษ ในส่วนของผู้รับอุปถัมภ์ก็ได้รับประโยชน์และการตอบแทนในรูปแบบของความมั่นคงทางด้านอาหาร หรือ รายได้จากการจำหน่ายผลผลิต ซึ่งสอดคล้องกับระบบคิดเชิงซ้อนในการจัดการกับทรัพยากรชุมชนร่วมกัน ที่ซ้อนทับกันระหว่างสิทธิความเป็น

เจ้าของใน “ระบบกรรมสิทธิ์” ของผู้ให้การอุปถัมภ์กับ “สิทธิโดยธรรมชาติ” อันเป็นสิทธิของผู้ที่ได้รับอุปถัมภ์ และสอดคล้องกับหลักสวัสดิการกับหลักการระดมทุนทางสังคมของอานันท์ กาญจนพันธุ์ ที่ตั้งอยู่บนหลักการตอบแทน กับ หลักการใช้ประโยชน์ร่วมกัน

2.1.3 อภิปรายผลส่วนที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทฤษฎีชุมชนนิยม

ความเป็นชุมชนนิยมของชุมชนตำบลนาโเส้มีจุดเน้นหลายอย่างที่บ่งบอกถึงลักษณะความเป็นชุมชนนิยม อย่างการยอมรับคุณค่าและบทบาทหน้าที่ของชุมชนในฐานะเป็นตัวกระทำการเปลี่ยนผ่าน อาทิเช่น การปลูกฝังให้คนในชุมชนยึดมั่นในคุณธรรมความดีงาม การยกย่องคนทำดีมากกว่าค่านิยมเงินตรา ผ่านระบบความสัมพันธ์ทางสังคมในระบบอาวุโสที่อยู่บนหลักการวาระธรรม ผ่านประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ค่านิยม (บรรทัดฐาน/ปทัสถานทางสังคม) ข้อชะล่า (ข้อห้าม) หรือการที่ประชาชนในชุมชนนาโเส้ร่วมกันสร้างสรรค์กฎระเบียบเกษตรอินทรีย์ การสร้างกฎเกณฑ์ในการดูแลแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการยอมรับและการปฏิบัติตามกฎระเบียบ และหรือการอยู่ภายใต้ข้อกำหนดในกฎหมายธรรมนูญชุมชนตำบลนาโเส้ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าปัจเจกชนยอมเสียสละเสรีภาพหรือสิทธิผลประโยชน์พึงมีพึงได้ของตนเองบางประการ เช่น สิทธิทางการเมือง สิทธิในการกู้ยืมเงินในกองทุนหมู่บ้าน เพื่อให้เกิดสิทธิรวมหมู่และจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนร่วมกันอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นระบบ เป็นประโยชน์ต่อทุกๆ คนในชุมชนอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นค่านิยมความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ในชุมชน ขณะเดียวกันชุมชนก็ยังคงยอมรับสิทธิของรัฐอยู่เช่นเดิม อันแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการประนีประนอมผลประโยชน์ทั้ง 3 ฝ่าย คือ สิทธิปัจเจกชน สิทธิชุมชน และสิทธิรัฐ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของอภัย วาณิชประดิษฐ์ ที่เสนอให้รัฐยอมรับสิทธิชุมชนท้องถิ่น โดยสามารถออกกฎหมายการจัดการทรัพยากรท้องถิ่นได้ เพราะสอดคล้องกับวิถีชีวิตตัวเองได้ดีที่สุดสามารถช้อนทับกับสิทธิความเป็นเจ้าของของปัจเจกบุคคลและรัฐในพื้นที่เดียวกันได้ และสอดคล้องกับแนวคิดของวิทยากร เชียงกุล ที่ได้ให้ความหมายของชุมชนนิยมว่าเป็นระบบความเชื่อที่ให้ความสำคัญกับชุมชนหรือค่านิยมของสังคมมากกว่าปัจเจกชนหรือค่านิยมส่วนตัวของคน นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดของปธาน สุวรรณมงคล ที่มองจุดเน้นของชุมชนนิยมอยู่ที่การยอมรับคุณค่าและบทบาทหน้าที่ของชุมชนที่มีต่อปัจเจกชน และสอดคล้องกับแนวคิดของปิยะพงษ์ บุญบงก์ ที่กล่าวว่า ชุมชนมีคุณค่าและควรมีบทบาทในการกำหนดความเป็นปัจเจกชนมากกว่าปัจเจกจะไปกำหนดหน้าตาชุมชน ทั้งยังสอดคล้องกับแนวคิดของวรวิดิ โรมรัตน์พันธ์ ที่ได้กล่าวถึงการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยการเชื่อมโยงกฎหมายกับภูมิปัญญาในท้องถิ่น

นอกจากนี้ยังพบว่าความเป็นชุมชนนิยมของชุมชนตำบลนาโปลีอยู่บนพื้นฐานทางสังคม 5 อย่าง คือ

1) **การอุดมการณ์อำนาจ** ในเรื่องการนับถือผีปู่ย่า วิญญาณบรรพบุรุษ และเรื่องใจบ้านเป็นแนวความคิดความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติที่ชาวนาโปลีในอดีตให้ความเคารพนับถือพอๆ กับการนับถือพระพุทธศาสนา และมีการยึดถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากคนในชุมชนส่วนใหญ่มีรากเหง้าเหล่ากอมาจากที่เดียวกัน กอปรกับชุมชนพยายามอนุรักษ์ประเพณีโบราณไว้จึงทำให้แนวคิดดังกล่าวยังคงมีอิทธิพลต่อคนชุมชน ซึ่งสะท้อนผ่านประเพณีการทำบุญอุทิศให้บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว ประเพณีการทำบุญเลี้ยงบ้าน และการเลี้ยงผีปู่ตา เป็นประเพณีนิยมที่ชาวนาโปลียังคงมีความเชื่อว่าสามารถปกป้องคุ้มครองลูกหลานจากเหตุเภทภัยที่มองไม่เห็น และช่วยให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตร

2) **พิธีกรรม** กิจกรรมที่ชาวนาโปลีปฏิบัติร่วมกันเพื่อแสดงออกถึงการตอกย้ำ และการสืบทอดอุดมการณ์ให้คงอยู่ เช่น ประเพณีทั้ง 12 เดือน (ฮีต 12 คอง 14) พิธีกรรมการเลี้ยงผีปู่ตา พิธีกรรมบวงสรวงหลักบ้าน พิธีกรรมบวงสรวงป่าสมุนไพโร การบวชป่า พิธีกรรมการสูตรขวัญข้าว กิจกรรมการปลูกป่าในวันสำคัญของชาติและวันสำคัญทางศาสนา กิจกรรมทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้ และการถวายต้นไม้ประเภทไม้ดอกแทนการถวายดอกไม้สด

3) **อำนาจในการจัดการทรัพยากรร่วมกัน** เป็นสิทธิอำนาจตามประเพณีที่ชุมชนนาโปลีต่างรับรู้และปฏิบัติร่วมกันมา เพื่อจัดการกับทรัพยากรในชุมชนก่อนที่จะมีการรับรองสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมปี 2540 เสียอีก เช่น การห้ามตัดต้นไม้ใหญ่และห้ามล่าสัตว์ในดอนปู่ตาหรือในเขตอภัยทาน ห้ามจับสัตว์น้ำในเขตสงวนที่ตกลงกันไว้ เป็นต้น ในปัจจุบันมีการพัฒนาสิทธิดังกล่าวให้เป็นรูปธรรมชัดเจนมากขึ้นในรูปแบบธรรมนูญชุมชนตำบลนาโปลี

4) **ภูมิปัญญาหรือความรู้** ในชุมชนนาโปลีมีองค์ความรู้ที่โดดเด่นเป็นหน้าตาให้ชุมชนหลายอย่าง เช่น ภูมิปัญญาด้านเกษตรอินทรีย์ ด้านการพยากรณ์อากาศ การแสวงหาแหล่งน้ำบาดาล ด้านการทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ ด้านการแพทย์พื้นบ้านทั้งกาถาอาคม ยาสมุนไพโร และหมอดำแย ด้านสุนทรียภาพ มีผญา หมอลำ และหมอแคน ด้านเทคโนโลยีพื้นบ้านมีการประดิษฐ์ครกตำข้าวจากเครื่องยนตร์รถไถนา การประดิษฐ์รถจักยานบีมน้ำ การประดิษฐ์เครื่องสูบน้ำลึกคอมมูนนิสต์ และการประดิษฐ์เครื่องหยอดข้าว รวมถึงความพยายามในการสร้างกังหันลม ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้สะท้อนถึงการรวมพลังและศักดิ์ศรีของชุมชน

5) **องค์กรและเครือข่าย** ชาวนาโปลีมีองค์กรชุมชนที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมถึงการเชื่อมโยงกันเป็นภาคีเครือข่าย เพื่อสนับสนุนเกื้อกูลการดำเนินงานในการพัฒนา

และแก้ไขปัญหาของตนเอง เช่น โรงสีชุมชนกลุ่มเกษตรกรทำนานาโสี ศูนย์พัฒนาวัตถุดิบสมุนไพรวัดท่าลาด กองทุนที่ดิน กองทุนโคกระบือ และกองทุนชุมชน (เงินทุนของแต่ละหมู่บ้านได้จากการปรับ โทษผู้กระทำผิดกรรมณูชุมชนตำบลนาโสี) องค์กรชุมชนเหล่านี้ต่างก็มีบทบาทหน้าที่ในการขับเคลื่อนการดำเนินงานด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ช่วยให้สิ่งแวดล้อมสมดุลขึ้น เกิดการกระจายรายได้ที่เป็นธรรม และเป็นไปอย่างทั่วถึงตามอัตภาพของเกษตรกรแต่ละรายจะพึงได้ ช่วยลดความเหลื่อมล้ำหรือช่องว่างทางสังคม เกิดการพัฒนาอย่างพร้อมเพียงกัน ทั้งนี้ยังมีกรถักทอเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายทั้งภาคประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรธุรกิจเอกชน และภาครัฐ เฉพาะกลุ่มผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์และโรงสีทั้งกลุ่มผู้ผลิตเดิมและกลุ่มใหม่รวม 10 กลุ่ม มีสมาชิกมากกว่า 2,000 ราย กระจายทั่วจังหวัดยโสธร รวมถึงการทำบันทึกข้อตกลงร่วมกัน (MOU) ของกลุ่มผู้ผลิตอินทรีย์อีสานตอนล่าง 4 จังหวัด

ความเป็นชุมชนนิยมทั้ง 5 ประการที่กล่าวมาสอดคล้องกับแนวคิดของอานันท์ กาญจนพันธุ์ ที่มองความเป็นชุมชนว่าเป็นการรวมหมู่ทางสังคม 5 อย่าง

2.2 อภิปรายผลส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ดังนี้

เครื่องมือที่สำคัญประการหนึ่งที่ช่วยให้ชาวนาโสีมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของตนเองโดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับเงิน การดึงเอาทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนออกมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ ด้วยการให้ทุนทางสังคมด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร (ทุนทางสังคมเดิม) องค์กรความรู้ที่มีพลวัตทำให้เกิดกระบวนการผลิตซ้ำหรือการผลิตใหม่ ที่สร้างขึ้นจากระบบคิดของชาวบ้านผ่านระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ความศรัทธาในเชิงสัญลักษณ์ ภูมิปัญญา ค่านิยม และการสร้างกฎระเบียบของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ทำให้สิ่งแวดล้อมในชุมชนได้รับการจัดการที่เหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิตความเป็นชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับผลงานวิจัยของชยุต อินพรหม ที่มีการนำทุนทางสังคมเดิมมาจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวม

การมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชนในชุมชนตำบลนาโสี โดยผ่านกระบวนการทุนทางสังคม (ระบบคิด วิถีปฏิบัติ ผลลัพธ์) ที่มีอยู่ในชุมชน ก่อให้เกิดรูปแบบ วิธีการ และเทคนิคต่างๆ ในการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ และอากาศ ที่สำคัญคือ การทำเกษตรอินทรีย์หรือเกษตรกรรมยั่งยืนที่ช่วยให้สิ่งแวดล้อมในชุมชนไม่ถูกทำลาย และได้รับการจัดการที่เหมาะสม ซึ่งสอดคล้องกับผลงานวิจัยของสาวิตรี สอาดเทียน ในเรื่องการทำเกษตรกรรมยั่งยืนช่วยฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ปัจจัยที่ช่วยหนุนเสริมทำให้ชาวนาโสีตัดสินใจเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ยอมปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากเคมีสู่อินทรีย์ก็

คือบุคคลที่มีตำแหน่งทางสังคม ทั้งตำแหน่งที่ไม่เป็นทางการ และเป็นทางการ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐทั้งส่วนท้องถิ่นและท้องถิ่น สังเกตได้จากข้อมูลตั้งแต่ปี 2533-2559 หรือกว่า 3 ทศวรรษการดำเนินงานด้านเกษตรอินทรีย์ในพื้นที่ชุมชนตำบลนาโสน้อยอยู่ในมือของภาคประชาชนกับองค์การพัฒนาเอกชนนั้นยังผลให้มีพื้นที่เกษตรอินทรีย์เพียง 40,000 ไร่ แต่ในปี 2560 ที่รัฐบาลมีนโยบายการเพิ่มพื้นที่เกษตรอินทรีย์ในโครงการการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐต้องรับเอานโยบายดังกล่าวลงมาปฏิบัติในพื้นที่ และจากลงพื้นที่ดำเนินงานเพียงปีเดียวทำให้มีพื้นที่เกษตรอินทรีย์เพิ่มขึ้นอีก 60,000 ไร่ ในจังหวัดยโสธร แสดงถึงความสัมพันธ์ตำแหน่งทางสังคม ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของเจนศักดิ์ วิชาวุฒิพงษ์ เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนมีความสัมพันธ์กับปัจจัยด้านตำแหน่งทางสังคม

หนึ่งในรูปแบบการมีส่วนร่วมการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในชุมชนนาโสน้อยคือ การอนุรักษ์ฟื้นฟูป่าหัวไร่ปลายนหรือป่าครอบครัว ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของพรจิตร์ เวฬุวนารักษ์ และคณะ เกี่ยวกับการดำรงอยู่ของชุมชนกลางป่าโคกด้วยวิธีการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าในรูปแบบการสร้างป่าครอบครัวแทนป่าธรรมชาติที่หายไป

3. ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษา “การมีส่วนร่วมของประชาชนกับการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม : กรณีศึกษาชุมชนตำบลนาโสน้อย อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร” ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะ ดังนี้

3.1 ข้อเสนอแนะจากการศึกษา

1) ในขณะที่ชุมชนต่างวิพากษ์วิจารณ์รัฐ ตลาด ทุนนิยม ปัจจัยการผลิตจากภายนอกชุมชน และการพึ่งพิงจากภายนอก แต่สุดท้ายแล้วก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าในกระบวนการผลิตของชุมชนนั้นเกี่ยวข้องกับสิ่งที่ตนโต้แย้ง เพราะการผลิตข้าวอินทรีย์ที่กลายมาเป็นวิสาหกิจชุมชนจนกระทั่งได้การรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์แห่งประเทศไทย (มกท.) ในปี 2538 นั้นทำให้มีคู่ค้าจากองค์กรเอกชนเข้ามาซื้อขายผลผลิตที่มาพร้อมกับเงื่อนไข การต่อรอง และกฎระเบียบในมาตรฐานที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งทางกลุ่มผู้ผลิตอินทรีย์ต้องประนีประนอมตามจึงสามารถซื้อขายกันได้ หรือในกรณีการกู้ยืมเงินมาลงทุนถึงแม้ดอกเบี้ยจะต่ำ แต่ก็ไม่ต่างอะไรกับการย่ำฐานแหล่งเงินกู้จากของรัฐ (ธ.ก.ส.) มาเป็นแหล่งเงินกู้ภาคเอกชนแทน หรือกรณีการซื้อปัจจัยการผลิตที่เป็นปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด (กระสอบละ 420 บาท) ที่ทางกรีนเนทรับรองเท่านั้นจึงสามารถนำมาใช้ในแปลงเกษตรอินทรีย์ได้ และถึงแม้ราคาจะต่ำกว่าปุ๋ยเคมีกว่าเท่าตัว (ปัจจุบันกระสอบละ 800-900 บาท) แต่

หากพิจารณาในอีกแง่มุมหนึ่งก็เท่ากับเป็นการผูกขาดปัจจัยการผลิตที่มักจะพ่วงมากับเหตุผลที่ว่า เพื่อควบคุมคุณภาพการผลิตอินทรีย์ ฉะนั้นแล้วในขณะที่ชุมชนวิพากษ์วิจารณ์สิ่งต่างๆ แต่ก็ถูกสิ่งเหล่านั้นครอบงำไปในเวลาเดียวกัน

2) นอกจากนั้นยังพบว่าเกษตรกรยังมีความนิยมชมชอบความสะดวกสบายแบบทันสมัยอยู่ เพราะการปรับปรุงบำรุงดินเป็นงานที่หนัก ต้องเตรียมการตลอดทั้งปี ต้องหนี้อยกับการทำปุ๋ยหมัก หรือ ต้องรับผิดชอบเลี้ยงคู่สัตว์ทั้งปีเพื่อจะได้มูลมาทำปุ๋ย ซึ่งเมื่อเทียบกับการซื้อปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ดแล้วง่ายกว่า ทั้งนี้ยังพบว่าราคาผลผลิตมีอิทธิพลต่อการทำเกษตรอินทรีย์ของชาวนาได้ เกษตรกรไม่ได้ยื่นหยัดต่อการทำอินทรีย์เสมอไป ซึ่งเห็นได้จากเกษตรกรต่างเทขายข้าวให้กับเอกชนภายนอกเมื่อมีการประกันราคาข้าวเปลือก หรือ การถอนตัวจากการเป็นสมาชิกของกลุ่มในชุมชนเพื่อเข้าร่วม โครงการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ของจังหวัดที่มีมาตรฐานการผลิตดีกว่า แต่เพียงเพราะมีงบประมาณมาสนับสนุนเท่านั้น ทั้งนี้ชุมชนยังมุ่งเน้นการผลิตเพื่อขาย โดยสังเกตว่ามีตลาดนัดอินทรีย์ทุกวัน และมีหลายระดับ แสดงว่ามีได้มุ่งเน้นการผลิตในครัวเรือนหรือชุมชนเป็นหลัก

3) ผู้ผลิตกลุ่มเกษตรอินทรีย์ใหม่ที่ยังไม่เข้าถึงเนื้อแท้ของการทำเกษตรอินทรีย์ ต้องมีการเสริมฐานสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้มากขึ้น เพื่อพัฒนาคุณภาพผลผลิตให้ได้มาตรฐาน และสร้างพื้นที่สีเขียวให้เพิ่มมากขึ้นหรือเพื่อทำให้กลุ่มผู้ผลิตใหม่สามารถยื่นหยัดในการทำเกษตรอินทรีย์ต่อไปแม้จะสิ้นสุดโครงการของภาครัฐ (5 ปี) ไปแล้ว

4) องค์กรชุมชนที่เป็นกลไกในการขับเคลื่อนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนตำบลนาโหนดให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง เช่น โรงเรียนชุมชนกลุ่มเกษตรกรทำนานาโหนด แต่ในปัจจุบันขาดสภาพคล่องในการจัดการหลายด้านทั้งด้านบุคลากร เงิน การซ่อมบำรุงอุปกรณ์ที่สูงมาก การรับซื้อผลผลิตได้น้อยลง รวมถึงผลกระทบจากนโยบายของรัฐ ทั้งนี้ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะโรงสีมีขนาดใหญ่เกินไปทำให้ยากแก่การจัดการ ซึ่งอาจจะต้องมีการปรับตัวให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป จะได้ช่วยเสริมฐานให้กับองค์กรและชุมชนได้ เช่น ควรจัดให้มีการท่องเที่ยวเชิงนิเวศหรือเชิงวัฒนธรรมขึ้นเพื่อให้เป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้ดูงาน เพราะเป็นชุมชนที่มีอัตลักษณ์ของตนเองที่โดดเด่น โดยเฉพาะด้านสมุนไพร ด้านวิสาหกิจชุมชน ด้านการทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ ด้านการถ่ายทอดเทคโนโลยี โดยกลุ่มปลูกถั่วลิสง กลุ่มตลาดเขียว กลุ่มผลิตปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด และมีแหล่งเรียนรู้เบียดชุมชนที่น่าสนใจ

5) การขาดบุคลากรในการปฏิบัติงานเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ของชุมชนไม่ว่าจะเป็นบุคลากรด้านแพทย์พื้นบ้านหรือบุคลากรในองค์กรชุมชน ควรมีการศึกษาและพัฒนา “กลุ่มบัณฑิตคืนถิ่น” หรือ ผู้มีความรู้และประสบการณ์การทำงานในเมืองที่โยกหาและกลับคืนสู่

มาตุภูมิคนให้ขึ้นมาเป็นกำลังในการพัฒนาชุมชนรุ่นต่อไป ส่วนในระยะยาวควรริบจัดตั้งโรงเรียนเกษตรอินทรีย์

3.2 ข้อเสนอแนะหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1) ปฏิรูประบบราชการจากการควบคุมกำกับมาเป็นการดูแลส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ การกำหนดนโยบายควรส่งเสริมการรวมกลุ่มภาคประชาสังคมในชุมชน เมื่อมีมาตรการจูงใจช่วยเหลือเกษตรอินทรีย์ก็ไม่ต้องเลือกปฏิบัติว่าเป็นผู้ผลิตอินทรีย์กลุ่มเดิมหรือกลุ่มใหม่ (กลุ่มที่เข้าร่วมโครงการรัฐบาล) ควรให้การช่วยเหลือสนับสนุนเท่าๆ กัน เพราะนอกจากกลุ่มใหม่จะได้เปลี่ยนวิถีการผลิตจากเคมีสู่อินทรีย์แล้วกลุ่มเดิมก็จะได้มีกำลังใจเพิ่มมากขึ้น

2) ภาครัฐควรสนับสนุนระบบการรับรองแบบมีส่วนร่วม พีจีเอส (participatory guarantee system - PGS) เพื่อกระจายอำนาจการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์จากกรมการข้าวเพียงเจ้าเดียวในประเทศไปสู่ผู้ผลิตและผู้ประกอบการเกษตรอินทรีย์ไทยให้กว้างขวางมากขึ้น

3) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและท้องถิ่นควรส่งเสริมวัฒนธรรมชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรชุมชน เช่น ประเพณีทิ้ง 12 เดือน การลงแขกเกี่ยวข้าว การผลิตแบบอินทรีย์ การแพทย์พื้นบ้าน การบวชป่า การทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ การบวงสรวงป่า สมุนไพร การบวงสรวงหลักบ้าน การเลี้ยงผีปู่ตา การทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้ การถวายสังฆทานด้วยต้นไม้ดอกไม้ประดับแทนการถวายดอกไม้สด การสร้างป่ารูปแบบป่าครอบครัวหรือป่าหัวไร่ปลายนา และการกำหนดเขตอภัยทานห้ามฆ่าสัตว์ตัดต้นไม้ เพื่อให้รูปแบบวิถีการที่ประชาชนชุมชนตำบลนาโปล่วมกันสังคายนาขึ้นมาใหม่นี้เป็นเครื่องมือในการดูแลรักษา และใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนอย่างยั่งยืนสืบต่อไปสู่รุ่นลูกหลาน

4) ควรส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมให้กับเจ้าหน้าที่ของภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้เข้าใจหลักการเกษตรอินทรีย์ โดยการจัดอบรม สัมมนา หรือการศึกษาดูงานในพื้นที่เกษตรอินทรีย์ที่ประสบความสำเร็จ เพื่อให้เจ้าหน้าที่เหล่านั้นเป็นฐานสร้างความเข้าใจให้กับเกษตรกรทั่วไปหันมาสนใจทำเกษตรอินทรีย์เพิ่มขึ้น

5) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมควรมีการศึกษาการทำเกษตรอินทรีย์อย่างทอ้งแท้ เพราะการผลิตแบบอินทรีย์ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม และสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมให้มีประสิทธิภาพและมีความยั่งยืน

6) ภาครัฐควรส่งเสริมการขยายฐานตลาดภายในประเทศให้เพิ่มมากขึ้น เมื่อผลิตภัณฑ์อินทรีย์เป็นที่นิยมของผู้บริโภคย่อมนำมาซึ่งปริมาณของผู้ผลิตอินทรีย์ใหม่ๆ เพิ่มขึ้น

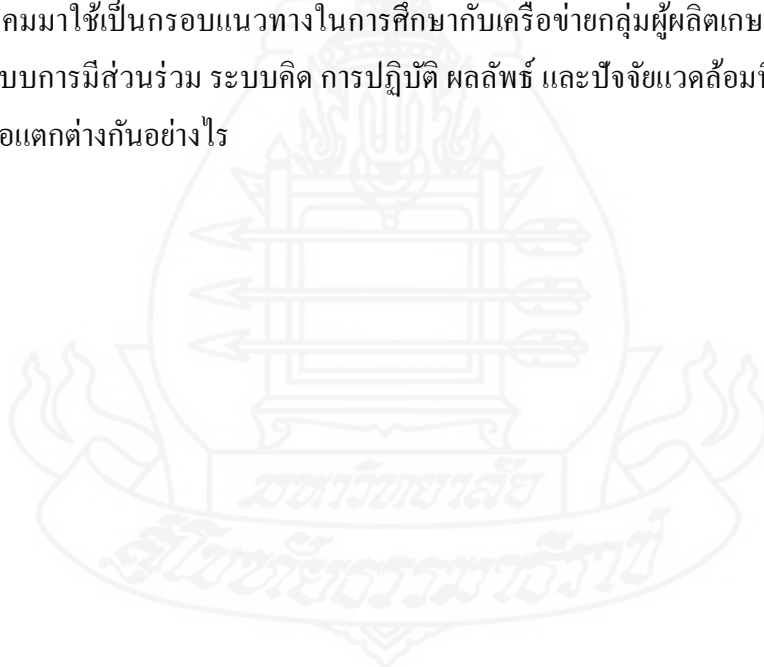
และนั่นย่อมหมายถึงการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนไปพร้อมๆ กัน

3.3 ข้อเสนอแนะสำหรับแนวทางการศึกษาครั้งต่อไป

1) ปัญหา อุปสรรคระหว่างการเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัยพบว่า ในช่วงเดือน พฤษภาคมเป็นฤดูกาลทำนา ซึ่งทำให้กลุ่มตัวอย่างวิจัยไม่มีเวลาว่าง และยังเป็นเกษตรกรอินทรีย์ ด้วยแล้วยังหาเวลาว่างยาก เนื่องจากเกษตรกรใช้เวลาส่วนใหญ่ในแปลงนามากกว่าจะอยู่อาศัยที่บ้านเรือน วิธีแก้ไขในเรื่องนี้แนะนำให้นัดพบช่วงเย็นๆ อันเป็นเวลาที่ไม่เกษตรกรเดินทางกลับจากแปลงนา

2) ความคิดเห็นของกลุ่มตัวอย่างวิจัยแต่ละท่านอาจมีความแตกต่างกัน บางท่านอาจแสดงทัศนคติที่รุนแรงกับฝ่ายตรงกันข้าม ซึ่งเป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่ผู้วิจัยต้องให้ความเคารพ และยอมรับฟังเหตุผลจากทั้งสองฝ่าย และไม่เอาตัวเองไปผูกติดกับปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชน

3) ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบเรื่องการมีส่วนร่วม โดยอาศัยกระบวนการจัดการทุนทางสังคมมาใช้เป็นกรอบแนวทางในการศึกษากับเครือข่ายกลุ่มผู้ผลิตเกษตรกรอินทรีย์อื่นๆ เพื่อศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วม ระบบคิด การปฏิบัติ ผลลัพธ์ และปัจจัยแวดล้อมที่เกี่ยวข้องจะมีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

กรมการปกครองส่วนท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย. แผนพัฒนาท้องถิ่น 4 ปี พ.ศ. 2561-2564.

งานนโยบายและแผนองค์การบริหารส่วนตำบลนาโเส อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร.
การเสริมสร้างทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10. สืบค้นจาก

<https://www.nesdb.go.th> > plan10

การอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน. สืบค้นจาก

www.dreamstime.com

เกียรติศักดิ์ ยั่งยืน. (2555). *หยั่งรู้จากพื้นดิน*. นนทบุรี : มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย).

คณะกรรมการวิชาสิ่งแวดล้อม เทคโนโลยีและชีวิต. (2557). *สิ่งแวดล้อม เทคโนโลยีและชีวิต*.

พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

โครงการเพื่อนปลูก เพื่อนกิน. (มปป). สืบค้นจาก www.farmerandfriend.org

เจนศักดิ์ วิชาวุฒิพงษ์. (2551). *การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน : กรณีศึกษา บ้าน*

พวยง หมู่ที่ 12 ตำบลทุ่งหลวง อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี. เอกสารวิชาการส่วน

บุคคล หลักสูตรประกาศนียบัตรชั้นสูง การบริหารงานภาครัฐและกฎหมายมหาชน รุ่น

ที่ 7. สถาบันพระปกเกล้า : กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2553). *แนวคิดชุมชนในสังคมไทย*. โครงการกิตติเมธี สาขาวิชา

เศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. ม.ป.ท.

ชยุต อินพรหม. (2547). *ทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน กรณีศึกษา*

สถานาวัดตะโหนด ตำบลตะโหนด อำเภอดงหลวง จังหวัดพัทลุง. วิทยานิพนธ์ตาม

หลักสูตรพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท.

ณัฐกานต์ จิตรวัฒนา. (2546). *พัฒนาการทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ บ้านโป่งคำ*

ตำบลคู่งษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน. วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรพัฒนาชุมชน

มหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ (ไม่ได้ตีพิมพ์). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ :

กรุงเทพมหานคร.

ดลมนัส กาเจ. (2561). *4 จังหวัดอีสานใต้เอาจริง จับมือขยายพื้นที่เกษตรอินทรีย์*. สืบค้นจาก

kasttumkin.com

- ถวิลวดี บุรีกุล. (2551). *การมีส่วนร่วม : แนวคิด ทฤษฎีและกระบวนการ*. น. 5 สืบค้นจาก <http://kpi-lib.com/kpi/opac/index.php>
- นันทิยา หุตานุกัฏ และณรงค์ หุตานุกัฏ. (2547). *เกษตรกรรมยั่งยืน : กระบวนการทำคน กระบวนการ และตัวชี้วัด*. นนทบุรี : มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย).
- ปธาน สุวรรณมงคล. (2557). *การปกครองท้องถิ่น*. นนทบุรี : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- _____. (2554). *การเมืองท้องถิ่น: การเมืองของใคร โดยใคร เพื่อใคร*. นนทบุรี : จตุพรดีไซน์.
- ประวิติ ถิณะแก้ว. (11 พฤษภาคม 2558). ผู้ว่าราชการจังหวัดยโสธร. [บทสัมภาษณ์].
- ปิยะพงษ์ บุญบงก์. (2552). *นโยบายการจัดการสิ่งแวดล้อมบนฐานของทุนทางสังคมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น: แนวคิดการบริหารงานที่เป็นเลิศ (Best Practices)*. *วารสารสถาบันพระปกเกล้า*. (พฤษภาคม - สิงหาคม 2552).
- _____. (2561). *หน่วยที่ 13 การวิเคราะห์การเมืองตามแนวคิดประชาสังคมกับชุมชนนิยม*. ในเอกสารการสอนชุดวิชาการวิเคราะห์การเมือง. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- พรจิตร เวฬุวนารักษ์ และคณะ. (2558). *รูปแบบการดำรงอยู่ของชุมชนกลางป่าโลก ตำบลนาโสน อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร*. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ ชุดโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว). : กรุงเทพมหานคร.
- พิศาล มุกดาร์สมิ และปิยะพงษ์ บุญบงก์. (2551). *ทุนทางสังคม (Social Capital): การรับมือกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมือง กรณีศึกษา จ.มหาสารคาม ขอนแก่น และร้อยเอ็ด*. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการวิจัยจากงบประมาณแผ่นดิน ประจำปี 2551. : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ภูสิทธิ์ ชันติกุล. (มปป). *แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับชุมชนนิยม*. สืบค้นจาก www.ssrui.ac.th
- มณฑิพย์ ศรีรัตน ทาบุญกานอน. (2545). *นโยบายและกลยุทธ์การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม : แผนปฏิบัติการ 21 ระดับท้องถิ่น*. รายงานวิชาการส่วนบุคคล หลักสูตรประกาศนียบัตรชั้นสูง การบริหารงานภาครัฐและกฎหมายมหาชน รุ่นที่ 1. สถาบันพระปกเกล้า. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท.
- มณีมัย ทองอยู่ และดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ (บรรณาธิการ). (2557). *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*. ปีที่ 10 ฉบับที่ 3 กันยายน – ธันวาคม.

- มาซาโนบุ ฟูกูโอกะ. (2518). *ปฏิวัติยุคสมัยด้วยฟางเส้นเดียว*. แปลจาก (The One Straw Revolution). แปลโดย รสนา โตสิตระกูล. (2530). กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- ยโสธรโมเดลด้านเกษตรอินทรีย์. (มปป). สืบค้นจาก www.organicyasothon.com
- ยุทธพร อิศรชัย. (2551). หน่วยที่ 14 *ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศกับพัฒนาการทางการเมืองไทย*. ในเอกสารการสอนชุดวิชา ปัญหาพัฒนาการทางการเมืองไทย. พิมพ์ครั้งที่ 7. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ยุพาพร รูปงาม (2545). *การมีส่วนร่วมของข้าราชการสำนักงบประมาณในการปฏิรูประบบราชการ*. ภาคนิพนธ์ ศศ.ม. (ศิลปศาสตร์). กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- วรวิมล โรมรัตนพันธ์. (2551). *ทูลทางสังคม กระบวนทัศน์ใหม่ในการจัดการสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พีชิกส์เซ็นเตอร์.
- _____. (2548). *ทูลทางสังคม*. กรุงเทพมหานคร : โครงการการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สสส.).
- รัตนา ปัทมาชัย. (2558). *บทบาทของสภาองค์กรชุมชนตำบลกับการพัฒนาประชาธิปไตยท้องถิ่น : กรณีศึกษาในพื้นที่ตำบลสะตอน อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี*. ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการปกครองท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี. จันทบุรี : ม.ป.ท.
- วิทยากร เชียงกุล. (2550). *ชุมชนนิยม*. สืบค้นจาก <http://witayakornclub.wordpress.com>
- วิลาวรรณ น้อยภา. (2549). *ทูลทางสังคมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ กรณีศึกษาป่าชุมชนบ้านท่าวังไทร ตำบลวังหมี อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา*. วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สาขาการใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท.
- ศิลป์ชัย ศรีธัญญา และคณะ. (2551). *ศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์พื้นที่ป่าไม้ในพื้นที่เขาแผงม้า : กรณีศึกษาชุมชนบ้านเขาแผงม้า ตำบลวังน้ำเขียว อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา*. รายงานวิชาการตามหลักสูตรธรรมาภิบาลสำหรับผู้บริหารการศึกษาระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย รุ่นที่ 3. สถาบันพระปกเกล้า. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท.

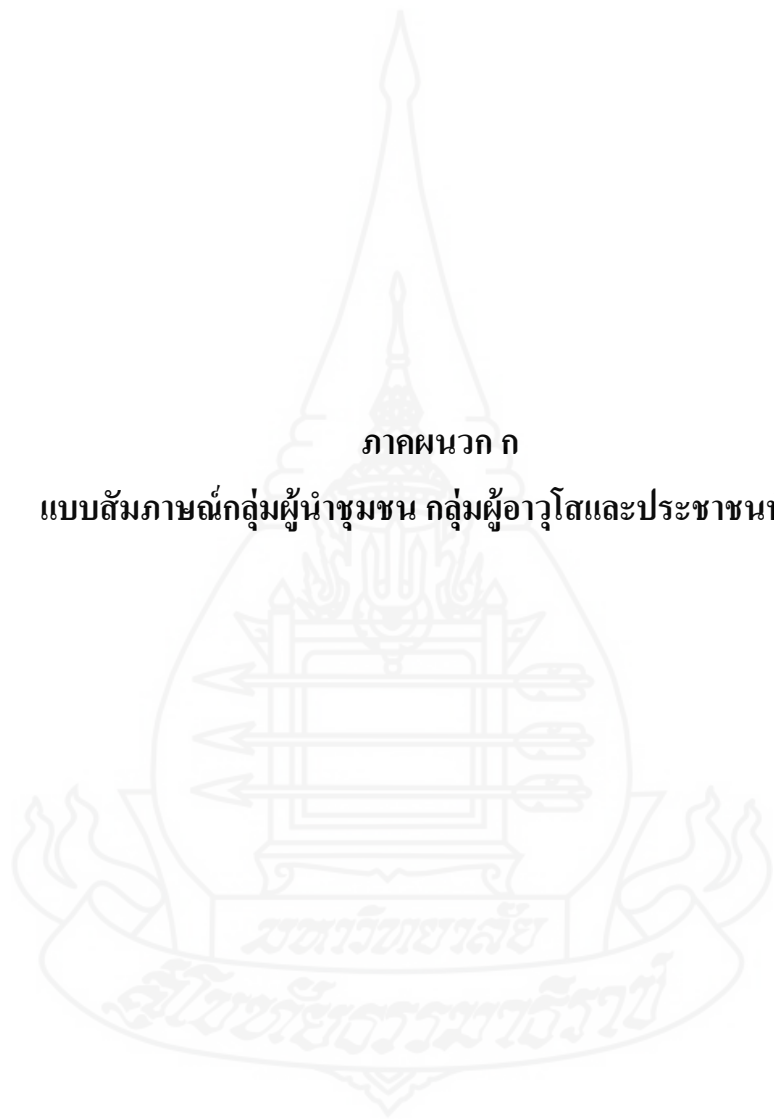
- สาวิตรี สะอาดเทียน. (2551). *กระบวนการทุนทางสังคมในการทำการเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีผลต่อการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมของชุมชน : กรณีศึกษา ชุมชนวังตะกุก ตำบลวังตะกุก อำเภอบางมูลนาก จังหวัดพิจิตร*. วิทยานิพนธ์ตามหลักสูตรพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท.
- สุพิธา เริงจิต. (2535). *อุดมการณ์ชาวนาในการต่อรอง: ศึกษาเฉพาะกรณีสหกรณ์ผู้ปลูกหอมหัวใหญ่ อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์พัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาพัฒนาสังคม) สถาบันพัฒนบริหารศาสตร์.
- สุวัช พานิชวงษ์. (2546). *การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ประจำโรงเรียนประถมศึกษาในจังหวัดพิษณุโลก*. พิษณุโลก. (ไม่ได้ตีพิมพ์).
- เสน่ห์ จามริก. (2545). *สิทธิมนุษยชนไร้พรมแดน ปรัชญา กฎหมาย และความเป็นจริงทางสังคม*. กรุงเทพฯ : นิติธรรม.
- สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา. (2560). *รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2560*. สืบค้นจาก click.senate.go.th > uploads > 2017/06
- สำนักแผนงานและสารสนเทศ กรมป่าไม้. (มปป). *สถิติป่าไม้ – ศูนย์สารสนเทศ สำนักแผนงานและสารสนเทศ กรมป่าไม้*. สืบค้นจาก forestinfo.forest.go.th > Content
- อนันต์ เฉลิมชัย. (2556). *แนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการขยะในเขตองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น*. รายงานวิชาการส่วนบุคคลของหลักสูตรประกาศนียบัตรชั้นสูง การบริหารเศรษฐกิจสาธารณะสำหรับนักบริหาร ระดับสูง รุ่นที่ 12 สถาบันพระปกเกล้า. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท.
- อเนก นาคะบุตร. (2545). *ทุนทางสังคมและประชาสังคมในเมืองไทย*. กรุงเทพมหานคร. บริษัท 21 เซ็นจูรี จำกัด.
- อะภัย วาณิชประดิษฐ์. (2546). *พลวัตของความรู้ท้องถิ่นในฐานะปฏิบัติการของสิทธิการอ้างสิทธิเหนือทรัพยากรบนที่สูง: กรณีศึกษาชุมชนม้ง บ้านแม่สาใหม่ อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). *มิติชุมชน: วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร*. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- _____. (2544). *วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน: พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา*. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

- อุดมศักดิ์ สิทธิพงษ์. (2558). ชุมชนที่อิงถิ่นกับการมีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน. *วารสารนักบริหาร*. ปีที่ 35 ฉบับที่ 1 มกราคม – มิถุนายน.
- อัจฉรา รักยุติธรรม. (2548). *เกษตรกรรมยั่งยืน: หลากหลายมุมมองส่องทางเกษตรกรรมไทย*. นนทบุรี. คณะกรรมการจัดงานเกษตรกรรมยั่งยืน.
- อัมรา พงศาพิชญ์. (2552). *ทุนทางสังคม*. สืบค้นจาก <https://communitycenter1.wordpress.co>

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

แบบสัมภาษณ์กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มผู้อาวุโสและประชาชนทั่วไป

แบบสัมภาษณ์กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มผู้อาวุโสและประชาชนทั่วไป

โครงการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนกับการจัดการทุนทางสังคมด้าน
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม : กรณีศึกษาชุมชนตำบลนาโถ อำเภอกุดชุม
จังหวัดยโสธร

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไป เป็นข้อมูลส่วนตัวของผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส และประชาชนทั่วไป
มีจำนวน 4 ข้อ

- 1) ชื่อ นามสกุล
- 2) อายุ ปี
- 3) ตำแหน่ง/ประสบการณ์การทำงาน
- 4) อาชีพ

ตอนที่ 2 ความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนในการ
จัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีจำนวน 5 ข้อ

- 1) ท่านหรือกลุ่มของท่านมีส่วนร่วมในการคิดหรือปรึกษาหารือ เกี่ยวกับการจัดการ
ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ และอากาศในชุมชนหรือไม่ อย่างไร
- 2) ท่านหรือกลุ่มของท่านมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรดิน
น้ำ ป่าไม้ และอากาศในชุมชนหรือไม่ อย่างไร
- 3) ท่านหรือกลุ่มของท่านได้ร่วมลงมือปฏิบัติ ในกิจกรรมที่เกี่ยวกับการจัดการ
ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ และอากาศในชุมชนหรือไม่ อย่างไร
- 4) ท่านหรือกลุ่มของท่านได้รับผลประโยชน์ จากการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้
และอากาศในชุมชนหรือไม่ อย่างไร
- 5) ท่านหรือกลุ่มของท่านมีส่วนร่วมในการติดตาม ตรวจสอบ เกี่ยวกับการจัดการ
ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ และอากาศของชุมชนหรือไม่ อย่างไร

ตอนที่ 3 ความคิดเห็นเกี่ยวกับกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้าน
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีจำนวน 4 ข้อ

- 1) ท่านหรือกลุ่มของท่านมีความเชื่อหรือระบบคิด (วิถีคิด/กระบวนการทางความคิด)
อย่างไรต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งดิน น้ำ ป่าไม้ และอากาศ
- 2) ท่านหรือกลุ่มของท่านมีวิธีการปฏิบัติอย่างไรต่อทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อม ทั้งดิน น้ำ ป่าไม้ และอากาศ
- 3) ท่านหรือกลุ่มของท่านได้รับผลลัพธ์อย่างไรจากการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการมี
ส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ และอากาศ
- 4) ท่านหรือกลุ่มของท่านคิดว่ามีปัจจัยใดบ้างที่ช่วยให้การมีส่วนร่วมในการจัดการ
ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ และอากาศในชุมชนประสบความสำเร็จ

ตอนที่ 4 ความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหา อุปสรรค และแนวทางในการแก้ไขปัญหา
อุปสรรค หรือ ข้อเสนอแนะกระบวนการมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้าน
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีจำนวน 2 ข้อ

- 1) ท่านหรือกลุ่มของท่านมีปัญหา อุปสรรค การมีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการ
ทุนทางสังคมด้านทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ และอากาศในชุมชนหรือไม่ อย่างไร
- 2) ท่านหรือกลุ่มของท่านมีแนวทางการแก้ไขปัญหา อุปสรรค หรือ ข้อเสนอแนะการ
มีส่วนร่วมและกระบวนการจัดการทุนทางสังคมด้านทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ และอากาศในชุมชน
หรือไม่ อย่างไร

ขอขอบคุณทุกท่านที่ให้ความร่วมมือ

ภาคผนวก ข
ตารางตัวอย่างวิจัยและการสัมภาษณ์

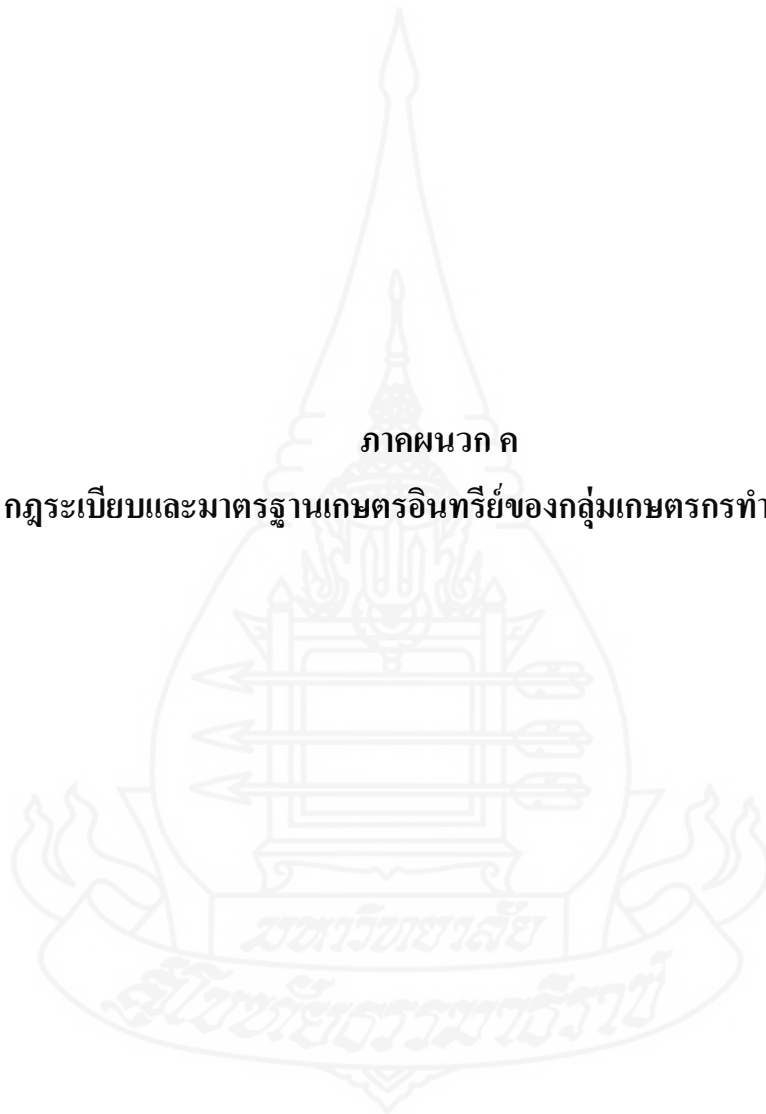

ตารางตัวอย่างวิจัยและการสัมภาษณ์

ลำดับ / ชื่อ – นามสกุล	อายุ/ปี	ตำแหน่ง	สัมภาษณ์ (ว/ค/ป)
1) ดร.พงมรินทร์ แก้วใส	57	นายก อบต.นาโตะ	29 พฤษภาคม 2561
2) นายธนุศิลป์ ศรีมันต์	60	กำนันตำบลนาโตะ	19 พฤษภาคม 2561
3) นายมัน สามสี	64	ปราชญ์เกษตรอินทรีย์	23 มกราคม 2561
4) พระครูวิจิตรปัญญาคุณ ปัญญาคุณโม	43	รองเจ้าคณะอำเภออุทุมพร/ คณะกรรมการสังฆสภาพัฒนา	16 พฤษภาคม 2561
5) นายแพทย์ยุทธกร ชมวงษ์	43	ผู้อำนวยการ รพ.สต.นาโตะ	18 มกราคม 2560
6) นางชุติมา ม่วงมัน	45	ผู้จัดการ โรงสีชุมชน/ คณะกรรมการขับเคลื่อน เกษตรอินทรีย์จังหวัดยโสธร	27 มกราคม 2560
7) นายเกรียงศักดิ์ เวฬุวนารักษ์	46	หัวหน้าศูนย์พัฒนาวัตถุดับ	18 พฤษภาคม 2561
8) นายหมื่น พลชัย	79	สมาชิกเกษตรอินทรีย์	24 มกราคม 2561
9) นางมา ลาพัง	62	สมาชิกเกษตรอินทรีย์	18 พฤษภาคม 2561
10) นายสมหมาย สามสี	65	ผู้ใหญ่บ้านบ้านนาโตะ	18 พฤษภาคม 2561
11) นายทองพูล กองทอง	62	ผู้ใหญ่บ้านบ้านกุดแดง	19 พฤษภาคม 2561
12) นายวิมล สามสี	47	ผู้ใหญ่บ้านบ้านโสกขุมปูน/ คณะกรรมการโรงสีข้าวฯ	11 กุมภาพันธ์ 2560
13) นางพรจิตร เวฬุวนารักษ์	45	คณะกรรมการจัดการน้ำ/ คณะกรรมการตลาดสีเขียว	19 พฤษภาคม 2561
14) นางวาสนา ตะครุไชย	46	เจ้าของธุรกิจครอบครัว	24 มกราคม 2561

ภาคผนวก ค

กฎระเบียบและมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรทำนานาโด้

กฎระเบียบและมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรทำนาไร่

กฎระเบียบและมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรทำนาไร่

ขั้นตอนการเตรียมการ มีดังนี้

1. เกษตรกรที่เข้าร่วม โครงการต้องแจ้งพื้นที่ทางการเกษตรที่ครอบครองทั้งหมดไม่ว่าจะปลูกพืชชนิดใดก็ตาม
2. แปลงเกษตรอินทรีย์ต้องแยกจากแปลงเคมีอย่างชัดเจน และอยู่ห่างกันไม่น้อยกว่า 1 เมตร
3. ถ้าแปลงข้างเคียงติดพันสารเคมี แปลงเกษตรอินทรีย์ต้องมีแนวกันลม โดยปลูกเป็นต้นไม้ที่สูงกว่าพืชเคมีข้างเคียง ซึ่งพืชแนวกันลมไม่ถือว่าเป็นพืชอินทรีย์
4. เกษตรกรต้องปลูกพืชตามแนวเขต เพื่อป้องกันการปนเปื้อน หากมีน้ำไหลผ่านนา ให้หาพืชน้ำ (ต้นกก ผักตบชวา ผักกระเฉด) มาปลูกกันน้ำ เพื่อป้องกันสารเคมีจากแปลงเกษตรเคมี ซึ่งพืชตามแนวกันชน ไม่ถือว่าเป็นพืชอินทรีย์
5. เกษตรกรที่ทำการปลูกพืชหลังนาในแปลงเกษตรอินทรีย์ ไม่ว่าจะปลูกพืชชนิดใดก็ตาม จะต้องทำในระบบอินทรีย์เท่านั้น
6. ห้ามเปิดป่าสาธารณะ เพื่อทำเกษตรอินทรีย์
7. พืชล้มลุก (ข้าว) มีระยะปรับเปลี่ยนขั้นต่ำ 24 เดือน (2 ปี) พืชล้มลุกที่ปลูกหลังระยะปรับเปลี่ยนจึงเป็นพืชอินทรีย์
8. พืชยืนต้นมีระยะปรับเปลี่ยนขั้นต่ำ 36 เดือน (3 ปี) ผลผลิตพืชยืนต้นที่เก็บเกี่ยวหลังระยะปรับเปลี่ยนจึงถือเป็นผลผลิตเกษตรอินทรีย์
9. พื้นที่ทำการเกษตรที่ปลูกพืชเพื่อบริโภคทั้งหมดจะต้องปรับเปลี่ยนมาเป็นเกษตรอินทรีย์ นับจากที่สมัครเข้าร่วม โครงการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์
10. ในพื้นที่การเกษตรทั้งหมด จะต้องมีการอนุรักษ์ความหลากหลายไม่น้อยกว่า 7% ของพื้นที่ทำการผลิต เพื่อรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น ทุ่งหญ้า ผักสวนครัว
11. ในปี 2 ของการเข้าร่วมโครงการฯ เกษตรกรต้องปลูกพืชไว้บริโภคในครอบครัวอย่างน้อย 10 ชนิด

12. พืชที่ปลูกในแปลงเคมี แปลงอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยนและแปลงอินทรีย์ ควรเป็นพืชต่างพันธุ์ ซึ่งสามารถจัดแยกได้ง่าย เช่น รูปร่างต่างกัน หรือเป็นพืชต่างชนิดกัน

13. ควรหลีกเลี่ยงการใช้เครื่องจักรขนาดใหญ่ หากจำเป็นต้องใช้เครื่องจักรให้ใช้อย่างเหมาะสม

การเพาะปลูกโดยรวม ดังนี้

14. เกษตรกรต้องบันทึกข้อมูลแหล่งที่มาของปัจจัยการผลิตทุกชนิดและรายละเอียดในการผลิต

15. ห้ามใช้ปุ๋ยเคมีในพืชที่ใช้บริโภค ไม่ว่าชนิดใดก็ตาม (หญ้า มันสำปะหลัง อ้อย ปาล์ม ถือว่าเป็นพืชที่ใช้บริโภค)

16. ห้ามใช้สารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืชและยาฆ่าแมลงและห้ามใช้เมล็ดพันธุ์ลูกสารเคมีทุกชนิด

17. ห้ามใช้ฮอร์โมนสังเคราะห์ทุกชนิด (ยกเว้น ฮอร์โมนจากพืช ที่เกษตรกรผลิตเอง หรือที่เรียกว่า น้ำหมักชีวภาพ)

18. ห้ามใช้เครื่องมือปะปนกัน ระหว่างแปลงเคมีกับแปลงอินทรีย์ เช่น ถังฉีดยาเคมีไปใช้ฉีดสมุนไพรในแปลงเกษตรอินทรีย์

19. ห้ามใช้เมล็ดพันธุ์ GMO หรือผลิตภัณฑ์ที่ได้จากสิ่งมีชีวิตดัดแปลงพันธุกรรม ในกระบวนการผลิตและการแปรรูปเกษตรอินทรีย์

20. พื้นที่บริโภคต้องใช้พันธุ์จากระบบการผลิตเกษตรอินทรีย์เท่านั้น ไม่ว่าพืชชนิดใดก็ตาม (หากมีกรณียกเว้นขึ้นอยู่กับพิจารณาของกรมการรับรอง) ในกรณีที่ปลูกพืชอื่นที่ไม่ใช่ข้าวและไม่สามารถหาเมล็ดพันธุ์และส่วนขยายพันธุ์พืชจากระบบเกษตรอินทรีย์ได้ แต่กรณีที่ไม่ได้อนุญาตให้ใช้เมล็ดพันธุ์ที่มีการคลุกยาได้ แต่ต้องล้างเมล็ดพันธุ์ด้วยน้ำเปล่า ส่วนน้ำล้างสารคลุกเมล็ดพืชให้นำไปเทในหลุมหรือห้องน้ำ และในปีถัดไปจะต้องพัฒนาการผลิตเมล็ดพันธุ์อินทรีย์ไว้ใช้เอง หรือแลกเปลี่ยนกันระหว่างสมาชิกที่ทำเกษตรอินทรีย์

21. ควรใช้ปุ๋ยอินทรีย์ผสมผสานระหว่าง ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก ปุ๋ยพืชสด

22. ห้ามเผาตอซัง หรือวัชคุในแปลง เพื่อทำการเตรียมดินก่อนการปลูก ยกเว้นกรณีการกำจัดแหล่งระบาดของศัตรูพืช โรคพืช

23. ห้ามใช้อุจจาระคนเป็นปุ๋ย เพราะอาจทำให้เกิดเชื้อโรคต่อผู้ผลิตเอง และผู้บริโภค ไม่ยอมรับ

24. ห้ามใช้มูลไก่จากฟาร์มที่ขังไก่เป็นกรดดับ ควรใช้มูลไก่จากฟาร์มที่เลี้ยงปล่อยรวมฝูง ทั้งระบบปิดและระบบเปิดก็ได้ และควรมีการหมักเป็นปุ๋ยชีวภาพก่อนนำไปใช้

25. ห้ามใช้ปุ๋ยหมักขยะจากเทศบาล เพราะมีปัญหาการปนเปื้อนจากโลหะหนัก

26. เกษตรกรต้องมีมาตรการป้องกันการชะล้างพังทลายของหน้าดิน และดินเค็ม

27. การใช้สมุนไพรในการป้องกันกำจัดศัตรูพืชควรใช้อย่างระมัดระวัง ให้พยายามใช้วิธีการไล่ดีกว่าการฆ่าหรือทำลาย (ในกรณีเหตุสุดวิสัยจริงๆ ที่ต้องการใช้สมุนไพรที่มีฤทธิ์แรง เช่น การระบาดของรูนแรง การใช้หางไหล และยางสูบ ฯลฯ) ควรปรึกษาเจ้าหน้าที่ที่รับผิดชอบหรือกรรมการรับรองของโครงการฯ ก่อน

28. การใช้ปัจจัยการผลิต เช่น ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยอินทรีย์ สมุนไพรกำจัดแมลง ที่เป็นสินค้ามือ (ไม่ว่าจะได้รับแจกฟรีหรือต้องซื้อหามา) จะต้องมีการสอบถามหรือได้รับการอนุญาตจากเจ้าหน้าที่โครงการฯ ก่อน มิฉะนั้นถ้าทางโครงการตรวจพบในภายหลังอาจเกิดการรับรองมาตรฐานของสมาชิกได้

29. ห้ามใช้ผงซักฟอกมาผสมกับสารสมุนไพรเพื่อใช้เป็นสารจับใบ และสารเคมีจับใบสังเคราะห์ทุกชนิดในระบบการผลิตเกษตรอินทรีย์

30. ควรทำและใช้น้ำหมักชีวภาพในระบบการเกษตร

31. พื้นที่การผลิตที่ได้รับการรับรองเป็นอินทรีย์แล้ว จะต้องไม่ปรับเปลี่ยนกลับไปกลับมา

32. ควรเลือกใช้เมล็ดพันธุ์ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมในท้องถิ่น มีความต้านทานต่อโรคและแมลงและไม่มีการคลุกสารเคมีใดๆ ทั้งสิ้น

33. ต้องใช้ปุ๋ยคอกก่อนเก็บเกี่ยว 90 วัน สำหรับพืชที่ไม่สัมผัสดิน เช่น ข้าว ผัก (ก่อน 15 ส.ค. ของทุกปี) แต่สำหรับพืชที่สัมผัสดิน 120 วัน ก่อนการเก็บเกี่ยว เช่น มันแกว เผือก ปุ๋ยหมักต้องหมักให้ได้ความร้อน 80 องศา จึงสามารถใช้ได้

การปลูกพืชเศรษฐกิจอื่นๆ มีดังนี้

34. พืชเศรษฐกิจจำพวกหญ้า มันสำปะหลัง อ้อย ปาล์ม ซึ่งเป็นพืชที่ใช้บริโภค ไม่อนุญาตให้ใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีสังเคราะห์ทุกชนิด

35. พืชเศรษฐกิจ เช่น ยางพารา ยูคาลิปตัส ตะกูผลไม้ยืนต้นอื่นๆ เป็นพืชที่ได้รับการอนุโลมให้ปลูกได้ต้องไม่ปลูกบนคันนาหรือถ้าปลูกต้องเป็นระบบการผลิตเกษตรอินทรีย์หรือไม่อย่างนั้นต้องแยกปลูกในพื้นที่อื่นต่างหาก และหากอยู่บริเวณใกล้เคียงกัน เช่น ปลูกตามหัวไร่

ปลายนาต้องมีการสร้างแนวกันชนอย่างน้อย 3 เมตร หรือปลูกพืชกันชน ซึ่งพืชกันชนนี้ไม่ถือว่าเป็นพืชอินทรีย์ และห้ามใช้ปุ๋ยยูเรียเค็้จขาด ห้ามใช้สารเคมีสังเคราะห์ เช่น ยาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้า โดยเค็้จขาด

36. หากมีความจำเป็นต้องใช้ปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ในพืชที่ใช้บริ โภคข้อ 35 ต้องมีการให้รายละเอียดการใช้ปุ๋ยเคมี สูตรอะไร ยี่ห้ออะไร จำนวนที่ใช้กี่กระสอบ ใช้ปีละกี่ครั้ง ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงต้องแจ้งให้เจ้าหน้าที่ทราบทันที และปุ๋ยเคมีที่ใช้ต้องไม่เก็บไว้ที่เถียงนาและที่บ้าน (อาจเก็บไว้ที่แปลงขางพาราหรือแปลงพืชอื่น) หากมีการตรวจพบที่เถียงนาหรือที่บ้านถือว่าท่านมีการละเมิดมาตรฐาน

การจัดการหลังการเก็บเกี่ยว ดังนี้

37. ถู กระสอบ หรือภาชนะที่นำมาใส่ผลผลิตเกษตรอินทรีย์ ต้องเป็นถูหรือกระสอบที่โครงการจัดหาให้ ห้ามใช้กระสอบปุ๋ยเคมี (ห้ามใช้กระสอบปุ๋ยเคมีบรรจุอินทรีย์ หรือบรรจุวัสดุอื่นๆ ในคราวเรือน) และต้องเขียนรายละเอียดของผู้ผลิตทุกกระสอบ

38. ห้ามใช้สารพิษสารเคมีทุกชนิด ฉีดพ่นในโรงเก็บผลผลิต

39. การใช้เครื่องจักรกลการเกษตร เช่น รถนวด หรือเกี่ยวนวดร่วมกันทั้งแปลงเคมี และแปลงอินทรีย์ ผู้ผลิตต้องทำความสะอาดเครื่องจักรก่อน โดยจะต้องจัดแยกข้าว 5-10 กระสอบแรกถือว่าเป็นข้าวทั่วไปอาจเก็บไว้บริโภคหรือไว้เลี้ยงสัตว์

40. ไม่ควรปล่อยที่ดินให้ว่างเปล่าหลังการเก็บเกี่ยว ควรปลูกพืชตระกูลถั่วคลุมดิน หรือพืชอื่นๆ ตามความเหมาะสม

41. ในการแยกกองข้าวที่เป็นระบบคู่ขนานทั้งอินทรีย์, ปรับเปลี่ยน 1, ปรับเปลี่ยน 2 เกษตรกรต้องกองข้าวห่างกันอย่างน้อย 7 เมตร ในกรณี queเอาข้าวมารวมที่เดียวกัน

มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ Bio swiss และยุโรปเพิ่มเติม มีดังนี้

42. ถ้ามีการปลูกข้าวทั้งเกษตรอินทรีย์และอินทรีย์ระยะปรับเปลี่ยน ผลผลิตข้าวต้องเป็นพืชคู่ขนาน (ถ้าปลูกพันธุ์เดียวกัน) ต้องมีการแยกผลผลิตอย่างชัดเจน ตรวจสอบได้

43. ในช่วงฤดูทำนา จะต้องมีพืชคลุมดินไม่น้อยกว่า 50% ของพื้นที่ทำนา (หญ้าที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติถือว่าเป็นพืชคลุมดินในทางปฏิบัติ)

มาตรฐานประเทศแคนาดาและมกท. – เทียบเท่าข้อกำหนดสหภาพยุโรป (EU – Reg.834/2007) มีดังนี้

44. ห้ามใช้กากตะกอนในบ่อน้ำเสียจากโรงงานที่ไม่เป็นมิตรกับธรรมชาติมาทำเป็นปุ๋ยหมัก เช่น กากตะกอนจากโรงงานอุตสาหกรรมผลิตผงชูรส

45. ที่ดินจะต้องไม่ใช่สารเคมีต้องห้ามมาไม่น้อยกว่า 36 เดือน หรือ 3 ปี

46. เกษตรกรห้ามมีสารพิษ สารเคมีทางการเกษตรไว้ในครอบครอง

47. กรณีพื้นที่สวนที่มีความเสี่ยงต่อการปนเปื้อนเคมี ต้องมีแนวกันชนอย่างน้อย 8 เมตร

48. ในส่วนพื้นที่ขยาย เมล็ดพันธุ์ไม่เพียงพอหาซื้อพันธุ์ที่เป็นอินทรีย์ไม่ได้ อนุโลมให้ใช้เมล็ดพันธุ์ทั่วไป แต่ไม่คลุกสารเคมี ในกรณีพืชบางชนิดที่ผลิตเองไม่ได้

49. จะต้องมีการวางแผนไม่ให้นำดินถูกชะล้างหรือพังทลาย

มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ในการทำนาปริง มีดังนี้

50. ถ้าเกษตรกรมีความประสงค์จะทำนาปริงต้องแจ้งให้เจ้าหน้าที่โครงการฯ ทราบก่อนที่จะทำนาปริง

51. พันธุ์ข้าวที่นำมาปลูกต้องมาจากระบบเกษตรอินทรีย์เท่านั้น

52. มาตรฐานและการปฏิบัติ ข้อห้าม ทำเช่นเดียวกับการทำนาปีทุกประการ

53. ถ้าพันธุ์ข้าวที่นำมาใช้เป็นพันธุ์ข้าวทั่วไป พื้นที่ที่ทำนาปริงต้องถูกปรับลดสถานะทั้งหมด ทั้งการทำนาปีหรือนาปริง

54. ควรพิจารณาพืชชนิดอื่นๆ หลังการเก็บเกี่ยวนาปี เพื่อความหลากหลาย และเกิดประโยชน์สูงสุด

มาตรฐานอื่นๆ มีดังนี้

55. ต้องเข้าร่วมการประชุมของโครงการเกษตรอินทรีย์และประชุมในหมู่บ้านทุกครั้ง หากไม่มาร่วมประชุม 2 ครั้งติดต่อกัน จะถูกตัดเดือน และขาดประชุม 3 ครั้งติดต่อกัน อาจจะเชิญให้ออกจากสมาชิกโครงการฯ

56. ผู้สมัครเป็นสมาชิกต้องเป็นบุคคลยอมรับ และเคารพในกติกาที่กำหนดร่วมกันของโครงการเกษตรอินทรีย์

57. ควรมีการเลี้ยงสัตว์ เพื่อเป็นหลักประกันของแหล่งปุ๋ยอินทรีย์ และมีความมั่นคงทางอาหาร

58. ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงการผลิตจากที่ระบุไว้ในเอกสาร เกษตรกรต้องแจ้งให้ทางโครงการทราบทันที เช่น ลดหรือขยายพื้นที่ ก่อนการตรวจแปลงครั้งที่ 1

59. ผู้ที่สมัครเข้าร่วมโครงการฯ จะต้องไม่ประกอบอาชีพที่มีความเสี่ยงต่อโครงการในเรื่องการเกษตร เช่น ร้านค้าขายสารเคมี, ปุ๋ยเคมี, พลาสติกทั่วไป ฯลฯ

เป้าหมายการทำเกษตรอินทรีย์ มีดังนี้

1. พัฒนาระบบการผลิตไปสู่แนวทางเกษตรผสมผสานที่มีความหลากหลายของพืชและสัตว์
 2. พัฒนาระบบการผลิตที่พึ่งพาตนเองในเรื่องอินทรีย์วัตถุ และธาตุอาหารภายในแปลงเกษตร
 3. ฟื้นฟูและรักษาความสมบูรณ์ของดินด้วยอินทรีย์วัตถุ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก และปุ๋ยพืชสดอย่างต่อเนื่อง โดยให้ทรัพยากรในแปลงนามาหมุนเวียนใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด
 4. รักษาความสมดุลของระบบนิเวศน์ในฟาร์ม และความยั่งยืนของระบบนิเวศน์โดยรวม
 5. ป้องกัน และหลีกเลี่ยงการปฏิบัติที่ทำให้เกิดมลพิษต่อสิ่งแวดล้อม
 6. สนับสนุนระบบการผลิตและกระบวนการจัดการทุกขั้นตอน ที่คำนึงถึงหลักมนุษยธรรม
 7. ยึดหลักการปฏิบัติหลังการเก็บเกี่ยวและแปรรูปที่เป็นวิถีการธรรมชาติ ประหยัดพลังงาน และส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด
- วัตถุประสงค์จากธรรมชาติที่อนุญาตให้ใช้ป้องกันกำจัดศัตรูพืช / สารเร่งการเจริญเติบโต
1. ตะไคร้หอม ใช้ใบสด ควรเป็นตะไคร้ที่มีอายุ 1ปี ในภาคกลางมีการปลูกบนคันนา และใช้ไม้ฟาดให้กลิ่นฟุ้งกระจายช่วยไล่แมลง
 2. สะเดา ใช้เมล็ดหรือใบแก่ ในการเพิ่มพื้นที่ผิวอาจใช้วิธีการบดหรือทุบก็ได้
 3. ข่าแก่ ใช้หัว-เหง้า ควรเป็นข่าที่มีอายุตั้งแต่ 1 ปีขึ้นไป เพื่อให้มีฤทธิ์ทางยาแรงขึ้น
 4. บอระเพ็ด ใช้เถา ควรมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 1 เซนติเมตรขึ้นไป และควรมีการเพิ่มพื้นที่ผิวด้วยการหั่นหรือทุบก่อนทำการหมัก
 5. ขมิ้นชัน ใช้หัว ควรเป็นขมิ้นที่แก่จัด เก็บในฤดูแล้ง สามารถใช้ในการป้องกันแมลงวัน
 6. หมาก ใช้ลูก ส่วนที่เป็นเปลือกจะมีสรรพคุณทางยาน้อยกว่า และใช้เวลาในการย่อยสลายนาน ส่วนที่เป็นเมล็ดข้างในจะมีสรรพคุณทางยามากกว่า
 7. ผักบู่ ควรมีขนาดยาวไม่เกิน 1-2 เมตร ถ้าจะให้ดีควรเอาส่วนยอด

8. กล้วย ใช้หน่อ ควรเก็บในช่วงเช้าก่อนพระอาทิตย์ขึ้น เพื่อป้องกันการการปรุงอาหารของพืช ซึ่งจะทำให้ปริมาณสารอาหารที่ต้องการลดน้อยลง โดยการนำมาหมัก ช่วยบำรุงต้นไม้

9. จามจุรี ใช้ใบ เป็นพืชตระกูลถั่วที่มีขนาดใหญ่ที่สุด ซึ่งใบจะสะสมอาหารจำนวนมากและมีลักษณะการแตกยอดได้ดี

10. กล้วยสุก พักทอง มะละกอสุก ผัก ผลไม้ที่มีรสหวาน จะช่วยบำรุงผล ซึ่งการฉีดพ่นกับพืชนั้น ควรฉีดพ่นเมื่อพืชใกล้ระยะเวลาให้ผลผลิต หากฉีดพ่นไม่เหมาะสมกับช่วงเวลาความต้องการของพืชจะเป็นการสื่อสารกับพืชที่ผิด มีผลกับการเจริญเติบโตของพืช

การจำแนกรสชาติ – กลิ่นของพืชตามหน้าที่ป้องกันและกำจัดศัตรูพืช

- รสฝาด พืชที่มีรสฝาดใช้ในการป้องกัน โรคที่เกิดจากเชื้อรา
- รสขม พืชที่มีรสขมใช้ในการป้องกัน โรคที่เกิดจากไวรัส แบคทีเรีย และหนอน
- รสเผ็ดร้อน พืชที่มีรสเผ็ดร้อนใช้ในการป้องกันจำพวกเพลี้ย หมัดผัก
- รสเมาเบื่อ พืชที่มีรสเมาเบื่อใช้ในการป้องกันแมลง 6 ขา แมลงปีกแข็ง หมัดผัก ไร

แดง

- กลิ่นฉุน พืชที่มีกลิ่นฉุนใช้ในการป้องกันแมลงจำพวกเพลี้ยไฟ ไรแดง แมลงปีกอ่อน
- กรรมวิธีในการทำ** อาจจะใช้ หมัก ต้ม หรือกลั่นก็ได้ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการใช้งานควรแช่ หมัก ต้มแยกส่วน ตามชนิด ตามรสชาติ สังเกตการเกิดโรคหรือชนิดแมลงที่มาทำลายพืชผักแล้วจึงใช้สมุนไพรให้ตรงกลุ่มเป้าหมาย

ภาคผนวก ง

ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนตำบลนาโถ่

ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนตำบลนาโสน์

ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนตำบลนาโสน์ (กรมการปกครองส่วนท้องถิ่น 2561-2564)

1. บริบททางกายภาพ ประกอบด้วย

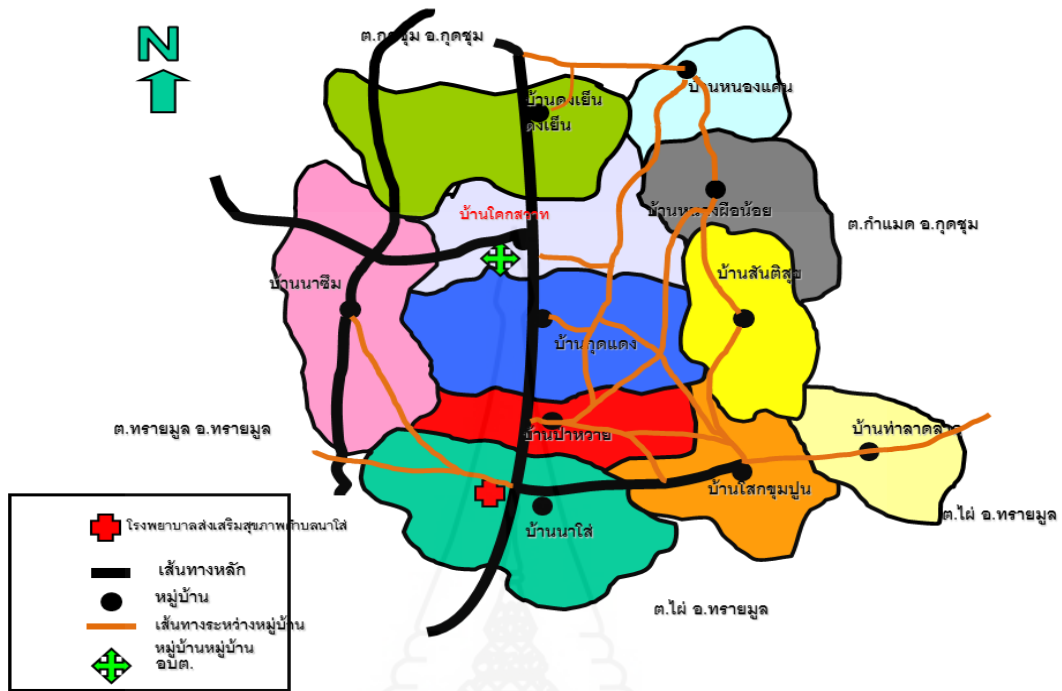
1.1) พื้นที่ ขนาดของพื้นที่ตำบลนาโสน์มีประมาณ 21,430 ไร่ หรือ 34.28 ตารางกิโลเมตร (โดยแบ่งออกเป็นที่ตั้งหมู่บ้านประมาณ 500 ไร่ เป็นพื้นที่ทำนาประมาณ 13,485 ไร่ พื้นที่ทำสวนผลไม้ประมาณ 48 ไร่ และพื้นที่ป่าสาธารณะกระจายอยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ประมาณ 3,800 ไร่ โดยพื้นที่ที่ทำการเกษตรทั้งหมดนี้เป็นพื้นที่เกษตรอินทรีย์ 6,252 ไร่...ข้อมูลจากคณะกรรมการสวัสดิการและที่ดินชุมชนตำบลนาโสน์...) ในพื้นที่มีทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน คือ

- ทรัพยากรป่า ประกอบด้วย ป่าชุมชนบ้านหนองแคน ป่าชุมชนหมู่ 5 ป่าชุมชนดงขมิ้น โคนดอนเค็ง ป่าชุมชนเหล่าบักแ้ว ดอนเหมือดแอ่ ป่าชำหมู่ 2, 4, 6, และหมู่ 7 ดอนปู่ตาหมู่ 2, 3, 5, และหมู่ 6

- ทรัพยากรน้ำ ประกอบด้วย ลำห้วย 6 แห่ง คือ ห้วยแสนลึก ห้วยบง ห้วยฝ่า ห้วยสะเดา ห้วยดอนโพธิ์ และห้วยแดง มีหนองน้ำสาธารณะ 18 แห่ง คือ หนองปลาตอง หนองตากลำ หนองเบนใหญ่ หนองซำควาย หนองกง หนองแวง หนองอุ่มเม่า หนองฝือกกลางดง หนองหัววัว กุดแดง กุดฮี กุดเสียว กุดหน้าลาย กุดไส คำผาเชือก ร่องผากอง นานบปลา และร่องปูน มีฝาย 26 แห่ง บ่อน้ำตื้น 10 แห่ง บ่อน้ำบาดาล 31 แห่ง มีสระน้ำหมู่บ้าน 17 แห่ง ประปา 16 แห่ง

1.2) อาณาเขต ตำบลนาโสน์ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอภูซุ่ม มีระยะทางห่างจากตัวอำเภอประมาณ 10 กิโลเมตร และห่างจากตัวจังหวัดยโสธรประมาณ 37 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดกับพื้นที่ข้างเคียง ดังนี้

- ทิศเหนือ ติดต่อกับ ตำบลภูซุ่ม
- ทิศใต้ ติดต่อกับ ตำบลไผ่
- ทิศตะวันออก ติดต่อกับ ตำบลกำแมด
- ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ตำบลทรายมูล

(ที่มา: กรมการปกครองส่วนท้องถิ่น 2561-2564)

1.3) **ภูมิประเทศ** ลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสูง สภาพภูมิประเทศทั่วไปเป็นทุ่งนา ดินมีสภาพเป็นดินร่วนปนทราย มีลำห้วยเล็กๆ อย่างห้วยโพง (แสนลึก) และห้วยบง ไหลผ่านอาศัยน้ำฝนในการเพาะปลูกข้าว

1.4) **ภูมิอากาศ** สภาพภูมิอากาศสามารถแบ่งตามลักษณะภูมิอากาศเป็นแบบมรสุม มี 3 ฤดู ดังนี้

- ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่กลางเดือนกุมภาพันธ์ไปจนถึงกลางเดือนพฤษภาคม อากาศร้อนแห้งแล้ง แต่บางครั้งอาจมีอากาศเย็น บางครั้งเกิดพายุฝนฟ้าคะนองมีลมกระโชกแรงในบางครั้งอาจมีลูกเห็บตกที่มาพร้อมๆ กับพายุฤดูร้อน ในสภาพอากาศร้อนจะมีอุณหภูมิระหว่าง 35-39.9 องศาเซลเซียส ร้อนจัด มีอุณหภูมิ 40 องศาเซลเซียสขึ้นไป

- ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่กลางเดือนพฤษภาคม ฝนตกมากเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม แต่อาจเกิดฝนทิ้งช่วงนานประมาณ 1-2 สัปดาห์หรือบางปีอาจนานกว่านั้น มีฝนตกประมาณ 900 มิลลิเมตร

- ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่กลางเดือนตุลาคมถึงกลางเดือนกุมภาพันธ์ ในช่วงเดือน ตุลาคมราว 1-2 สัปดาห์ เป็นช่วงเปลี่ยนฤดูจากฤดูฝนเป็นฤดูหนาว อากาศแปรปรวนไม่แน่นอน อาจมีอากาศเย็นหรืออาจยังมีฝนฟ้าคะนอง อากาศหนาวอุณหภูมิต่ำสุดประมาณ 15 องศาเซลเซียส

2. โครงสร้างทางสังคม

2.1) ประวัติความเป็นมา ชุมชนนาโตะ เป็นชุมชนที่เกิดจากการย้ายถิ่นของราษฎร ส่วนหนึ่งมาจากบ้านไผ่สร้างช้าง อำเภอทรายมูล จังหวัดยโสธร เมื่อประมาณ 105 ปีที่ผ่านมา สาเหตุมาจากพื้นที่เดิมมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นมาก เพราะไม่มีการควบคุมการกำเนิด กอปรกับ แรงงานเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญมากในการทำนา ในขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติมีอยู่อย่างจำกัดทำให้ต้องมีการอพยพย้ายถิ่นฐานหาแหล่งทำมาหากินใหม่ ซึ่งในช่วงห้วงเวลานั้นต้องอาศัยการเดินทางด้วยเท้าเป็นหลัก ชาวบ้านได้มาพบพื้นที่บริเวณนี้มีความอุดมสมบูรณ์ทั้งลำห้วย หนองน้ำ และสัตว์ป่า นับว่าเป็นชัยภูมิที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานเป็นอย่างมาก กลุ่มชาวบ้านที่ออกมาสำรวจพื้นที่จึงตัดสินใจร่วมกันสร้างหลักปักฐานที่นี่ การก่อร่างสร้างชุมชนจะอาศัยแรงงานจากผู้ชายในหมู่บ้านเป็นกำลังหลักในการหักล้างถางพงเพื่อจับจองที่ดินด้วยเครื่องมือที่มืออยู่ง่าย ๆ เช่น มีดพร้า จอม ขวาน พอดกเย็นก็เดินทางกลับแบบเข้าไปเย็นกลับมาพักที่บ้านไผ่สร้างช้าง ต่อมาเมื่อเห็นว่ามีความปลอดภัยในระดับหนึ่งแล้วจึงโยกย้ายพระเณร เด็ก และผู้หญิงให้ตามไปสมทบในภายหลัง บริเวณบ้านนาโตะเป็นเป้าหมายแรกของคณะอพยพ สาเหตุที่เรียกว่าบ้านนาโตะก็เพราะในปีไหนที่มีน้ำมากน้ำก็จะไหลโสร่วมกัน ทำให้เกิดความเสียหายแก่ไร่นา ดังนั้นจึงเรียกบ้านนี้ว่า “บ้านนาโตะ” ในเวลาต่อมาเมื่อมีประชากรเพิ่มมากขึ้นจึงได้ขยายออกไปก่อตั้งชุมชนอื่นๆ ในบริเวณที่อยู่ไม่ห่างไกลกันนัก ก่อเกิดเป็นชุมชนต่างๆ เพิ่มมาอีก 10 ชุมชน / หมู่บ้าน ต่อมาเมื่อทางราชการได้จัดให้อยู่ในเขตปกครองเดียวกันจึงเรียกว่า “ตำบลนาโตะ” (กรมการปกครองส่วนท้องถิ่น 2561-2564)

2.2) การปกครอง ประกอบด้วยจำนวนหมู่บ้าน และจำนวนประชากร ดังนี้

2.2.1) จำนวนหมู่บ้าน แบ่งเขตการปกครอง ตาม พ.ร.บ. ลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 ออกเป็น 11 หมู่บ้าน ดังนี้

- หมู่ที่ 1 บ้านนาโตะ ผู้ใหญ่บ้านชื่อ นายสำออง มุละสิวะ
- หมู่ที่ 2 บ้านโสกขุมปูน ผู้ใหญ่บ้านชื่อ นายปัญญา ทองน้อย
- หมู่ที่ 3 บ้านท่าลาด ผู้ใหญ่บ้านชื่อ นายประดิษฐ์ แสงโชติ
- หมู่ที่ 4 บ้านป่าหวาย ผู้ใหญ่บ้านชื่อ นายคำฟอง เวฬุวนารักษ์

- หมู่ที่ 5 บ้านกุดแดง ผู้ใหญ่บ้านชื่อ นายสมัคร ทองน้อย
- หมู่ที่ 6 บ้านนาซิม ผู้ใหญ่บ้านชื่อ นายพิทักษ์ ศรีวะสุทธิ์
- หมู่ที่ 7 บ้านหนองแคน ผู้ใหญ่บ้านชื่อ นายกมล มาสขาว
- หมู่ที่ 8 บ้านหนองผือน้อย ผู้ใหญ่บ้านชื่อ นิตสันต์ ศรีพรม
- หมู่ที่ 9 บ้านดงเย็น ผู้ใหญ่บ้านชื่อ นายมงคล อ่างแก้ว
- หมู่ที่ 10 บ้านโคกสวาท ผู้ใหญ่บ้านชื่อ นายวิจารณ์ ทองน้อย
- หมู่ที่ 11 บ้านสันติสุข กำนันชื่อ นายสิทธินุศักดิ์ ศรีมันตะ

2.2.2) **จำนวนประชากร** ตำบลนาโสีมีประชากรทั้งสิ้น 4,194 แยกเป็นชาย จำนวน 2,105 คน หญิง จำนวน 2089 คน ความหนาแน่นเฉลี่ย 150 คน/ตารางกิโลเมตร

ตารางข้อมูลเกี่ยวกับจำนวนประชากรแยกตามหมู่บ้าน

หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน	ชาย (คน)	หญิง (คน)	รวม (คน)
1	บ้านนาโสี	306	329	635
2	บ้านโสกขุมปูน	268	247	515
3	บ้านท่าลาด	174	178	352
4	บ้านป่าหวาย	87	78	165
5	บ้านกุดแดง	213	208	421
6	บ้านนาซิม	353	356	709
7	บ้านหนองแคน	179	160	339
8	บ้านหนองผือน้อย	159	177	336
9	บ้านดงเย็น	144	139	283
10	บ้านโคกสวาท	124	130	254
11	บ้านสันติสุข	92	92	184
	รวมทั้งตำบล	2,099	2,099	4193

(ที่มา: สำนักบริหารทะเบียน กรมการปกครอง ณ มีนาคม พุทธศักราช 2559)

2.3) ศาสนา ประชาชนร้อยละ 99.9 นับถือศาสนาพุทธ และมีประชากรร้อยละ 0.10 นับถือศาสนาอื่นๆ มีสถาบันและองค์กรศาสนา ได้แก่ วัด/สำนักสงฆ์ จำนวน 11 แห่ง (แบ่งเป็นวัด 9 แห่ง และสำนักสงฆ์ 2 แห่ง) ศาลเจ้า จำนวน 2 แห่ง

2.4) สังคม สภาพทางสังคมประกอบด้วย 4 ด้าน คือ

2.4.1) ด้านการศึกษา ได้แก่ ศูนย์พัฒนาเด็กเล็กก่อนวัยเรียน จำนวน 1 แห่ง โรงเรียนประถมศึกษา จำนวน 5 แห่ง โรงเรียนมัธยมศึกษา จำนวน 1 แห่ง ที่อ่านหนังสือพิมพ์หรือห้องสมุดประชาชน จำนวน 11 แห่ง ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนตำบลนาโเส่ จำนวน 1 แห่ง

2.4.2) ด้านสาธารณสุข ได้แก่ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล จำนวน 1 แห่ง และมีศูนย์พัฒนาวัตถุพิษสมุนไพร จำนวน 1 แห่ง

2.4.3) ด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน มีศูนย์กู้ชีพ จำนวน 1 แห่ง

2.4.4) การรวมกลุ่ม/องค์กร ประกอบด้วย สภาองค์กรชุมชน กลุ่มออมเพื่อสวัสดิการตำบล ร้านค้าชุมชน ธนาคาร โคกระบือ กองทุนหมู่บ้านทุกหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้าน กองทุนแม่ของแผ่นดิน กลุ่มทอผ้าฝ้ายฝ้าย้อมสีธรรมชาติ กลุ่มทอเสื่อกก กลุ่มผลิตน้ำเต้าหู้/น้ำข้าวกล้อง ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีประจำตำบล (กลุ่มปลูกถั่วลิสง กลุ่มตลาดเขียว กลุ่มผลิตปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด) กลุ่มเกษตรกรทำนา นาโเส่ กลุ่มผลิตปุ๋ยอินทรีย์นาโเส่ กลุ่มเย็บผ้า กลุ่มเลี้ยงปลา กลุ่มเลี้ยงไก่ กลุ่มเยาวชน กลุ่มสตรีแม่บ้าน ชมรมผู้สูงอายุ ชมรม อสม. กลุ่มแม่บ้านสุขภาพตำบล กลุ่มแปรรูปสมุนไพร ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงหมู่ 11 ชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้าน ชมรมรักษาระบบชาติ ศูนย์ อปพร. กลุ่มสวัสดิการสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ กลุ่มจักสาน กลุ่มหมู่บ้านจัดการสุขภาพ

2.5) เศรษฐกิจ สภาพเศรษฐกิจของตำบลนาโเส่ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยมีการทำการเกษตรอินทรีย์ร้อยละ 60 และอีกร้อยละ 40 เป็นการทำการเกษตรทั่วไป อาชีพเสริมคือ รับจ้างทั่วไป พืชที่สำคัญคือ ข้าว ยางพารา มันสำปะหลัง รายได้ส่วนใหญ่มาจากการทำนาและรับจ้างทั่วไป หลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวมีการอพยพแรงงานไปทำงานในต่างจังหวัด รายได้เฉลี่ย 25,000 บาท/คน/ปี

ภาคผนวก จ
ประมวลภาพถ่ายในการศึกษาวิจัย

ประมวลภาพถ่ายในการศึกษาวิจัย

กรรมวิธีการปรุงยาแบบมีส่วนร่วม

การระดมกำลังของชุมชน ในการทำน้ำมันพุทธมนต์ เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่ชุมชนออกแบบมาเพื่อปลูกเสกทางความคิด ผ่านวิถีวัฒนธรรม และกระบวนการเรียนรู้ของประชาชนที่มีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นตอนการเก็บตัวยาที่ตนปลูกไว้ ช่วยกันล้างทำความสะอาด หั่นตัวยา และร่วมกันประกอบพิธีปรุงยา เพื่อแจกเป็นทาน ใช้รักษาโรคเท้าเปื่อย แก่พิชิตตัวกัดต่อย

ภาคีจากโรงพยาบาลกุดชุม องค์กรที่ให้การสนับสนุนงานด้านการแพทย์แผนไทยหรือการแพทย์พื้นบ้านมาโดยตลอดตั้งแต่ชุมชนตำบลนาโถ้ประสบกับวิกฤตสิ่งแวดลอม

การถวายน้ไม้ประเภทไม้ดอกแทนการถวายน้ไม้สด การสังคายนารูปแบบการมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดลอมในชุมชนตำบลนาโถ้

ดั้มฟางแดงบริการ สะท้อนให้เห็นค่านิยมในการใช้ยาสมุนไพร และการกล่อมเกลางของชุมชนผ่านวัฒนธรรมการบริโภค

เมล็ดพันธุ์พืชผักที่ทางโรงพยาบาลกุดชุมและชาวนาโถ้นำมาบรรจุของแจกจ่ายกันเอง สะท้อนให้เห็นทุนทางสังคมด้านความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่โอบอ้อมอารีต่อกัน

กระบวนการผลิตใหม่หรือการสังคายนาการมีส่วนร่วมของ
 ชวนาโสในการจัดการป่าไม้ในรูปแบบการสร้างป่าครอบครัว
 หรือป่าหัวไร่ปลายนา โดยได้รับการสนับสนุนพันธุ์ไม้ต่างๆ
 จากศูนย์พัฒนาวัตถุติบสมุนไพรวัดท่าลาด

เทคโนโลยีชาวบ้าน และ นวัตกรรมใหม่ การประดิษฐ์ เครื่องมือในการผลิตที่ช่วย ประหยัดพลังงาน เวลา ต้นทุน การผลิต และเป็นมิตรกับ สิ่งแวดล้อม เช่น ครกกระเดื่อง จากเครื่องยนตร์รถไถนาแบบเดิน ตาม เครื่องสูบน้ำ ลีคคอม มูนีสต์ จักรยานปั้มน้ำ และโรง อบ ส มุ น ใ พ ร พ ลั ง ก า น แสงอาทิตย์ เป็นต้น

โรงอบสมุนไพรพลังงานแสงอาทิตย์ ใช้พลังงานทดแทนที่ไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในชุมชน

(สนับสนุนภาพถ่ายจาก นายสุทธิ กาบพิลา)

การทำบุญปล่อยสัตว์น้ำบริเวณเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำหนองปลาตอง

ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของโรงเรียนข้าวชุมชน (กลุ่มเกษตรกรทำนา นาโนโต) ที่ทำติดต่อกันมานานหลายปี เป็นอีกหนึ่งในกิจกรรมของชุมชนที่จัดขึ้น เพื่อใช้จัดการกับทรัพยากรชุมชน สร้างความสมบูรณ์ในระบบนิเวศ และเพิ่มทุนด้านทรัพยากรในชุมชน

การปรับปรุงบำรุงดิน เป็นหลักการสำคัญของการผลิตในระบบอินทรีย์ ด้วยการใส่ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยชีวภาพ ปุ๋ยคอก และปุ๋ยพืชสด (ที่มองเห็นกระสอบสีขาวๆ คือ ปุ๋ยคอก และป่าสีเขียวด้านหน้าเป็นแปลงถั่วพราง)

เมล็ดพันธุ์ถั่วพรีที่เกษตรกรเก็บไว้ใช้ใน
ฤดูกาลถัดไป

สวนยาข้างรั้วสวนครัวข้างบ้าน คำนิยม
ในการปลูกอยู่ปลูกกินของชาวนาใต้

หญ้าหวานหนึ่งในพืชยากรรม สังเกต
ว่าช่วงปลายใบจะหยัก ทำนายว่าในปี
นี้ กล้วยในปี 2561 ฝนจะแล้งหรือทิ้ง
ช่วงปลายปี คำทำนายก็เป็นจริงตามนั้น

ค่านิยมในการเลี้ยงสัตว์ เป็นความนิยม
ของชาวนาใต้ เพื่อใช้มูลเป็นปุ๋ยอินทรีย์
ในการปรับปรุงบำรุงดิน และช่วยลด
ต้นทุนการผลิต

ระบบคิด กระบวนการทางความคิดของชาวนาโส้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมผ่านความศรัทธาในเชิงสัญลักษณ์ เช่น วัด ช่วยส่งเสริมให้การจัดการทรัพยากรได้รับความร่วมมือจากประชาชน (ในภาพคือ ลำห้วยฝ่าที่พาดผ่านบริเวณหลังวัดบ้านนาโส้)

การกล่อมเกล ของชุมชนผ่านป้ายคำสอนใต้ถุนศาลาวัด เพื่อให้ประชาชนตระหนักสำนึกใน ธรรมชาติ คุณ ธรรมความดีงาม และการคำถึงส่วนรวม

(สนับสนุนภาพถ่ายจากผู้จัดการชุมชน ม่วงมัน)

การสร้างกระบวนการเรียนรู้ ให้เด็ก
และเยาวชน เพื่อพัฒนาบุคลากรที่มี
จิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อมในอนาคต

(สนับสนุนภาพถ่ายจากผู้จัดการชุมชน ม่วงมัน)

การเรียนรู้แลกเปลี่ยนระดับเอเชีย
การศึกษาดูงานจากบุคคลภายนอก
เป็นส่วนหนึ่งช่วยให้ชุมชนพัฒนา
ความรู้ความสามารถ และเกิดการ
แลกเปลี่ยนเรียนรู้

(สนับสนุนภาพถ่ายจากผู้จัดการชุมชน ม่วงมัน)

ผลกระทบจากสารเคมีทางการเกษตร ที่ชาวนาไต่ต้องประสบ
ช่วงวิกฤติทางสิ่งแวดล้อม และ
สุขภาพในปี 2523

ประวัติผู้ศึกษา

ชื่อ	นางสาวอนุชิตา น้อยพรม
วัน เดือน ปีเกิด	วันอังคาร ที่ 7 เดือนธันวาคม พ.ศ. 2525
สถานที่เกิด	อำเภอเจริญศิลป์ จังหวัดสกลนคร
ประวัติการศึกษา	รัฐศาสตรบัณฑิต (แขนงวิชาทฤษฎีและเทคนิคทางรัฐศาสตร์) มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช ปีที่สำเร็จการศึกษา พ.ศ. 2554
สถานที่ทำงาน	ศูนย์แพทย์แผนไทยคัมภีรญาณ อำเภอสอยดาว จังหวัดจันทบุรี
ตำแหน่ง	เภสัชกร, เวชกร

